

Uniwersytet Łódzki

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Niestacjonarne Studia Doktoranckie Ekonomii

mgr Anna Kopytowska

***Finansowe determinanty dochodowości indywidualnych gospodarstw
rolnych na przykładzie wyspecjalizowanych upraw warzywniczych
z Zagłębia Paprykowego***

Rozprawa doktorska

napisana pod kierunkiem

dr hab. Doroty Burzyńskiej, prof. nadzw. UŁ

Łódź 2019

Spis treści

Spis treści.....	2
Wstęp.....	6
Rozdział 1. Istota rolnika indywidualnego oraz identyfikacja wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce	15
1.1. Prawno-ekonomiczny aspekt gospodarstwa rolnego i rolnika	15
1.1.1. Gospodarstwo rolne i przedsiębiorstwo rolne w polskim ustawodawstwie	15
1.1.2. Wielowymiarowy aspekt definicji rolnika	24
1.1.3. Charakterystyka rolnika indywidualnego	28
1.1.4. Prawne i finansowe uwarunkowania prowadzenia działalności rolniczej w formie indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce	34
1.2. Uwarunkowania podejmowania i prowadzenia wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce	40
1.2.1. Geneza, pojęcie i istota wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce	40
1.2.2. Determinanty podejmowania wyspecjalizowanej produkcji rolnej w Polsce	43
1.2.3. Prawne i finansowe uregulowania rozwoju wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce	49
Rozdział 2. Specyfika dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych.....	54
2.1. Teoretyczny aspekt dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych	54
2.1.1. Wieloaspektowe ujęcie dochodu w teorii ekonomii i finansów	54
2.1.2. Dochody indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce– ujęcie historyczne	69
2.2. Empiryczna analiza dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych	74
2.2.1. Współczesne badania nad dochodowością indywidualnych gospodarstw rolnych	74
2.2.2. Ekonomiczny mechanizm kształtowania i przedstawiania dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych	80
2.2.3. Rachunek ekonomiczny kosztów w aspekcie dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych	84
2.2.4. Czynniki determinujące podział dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych	87
2.2.5. Dochody indywidualnych gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej	91
2.3. Dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych a system podatkowy i ubezpieczeniowy	101

2.3.1. System ubezpieczeń gospodarczych i społecznych indywidualnych gospodarstw rolnych jako determinanta poziomu dochodu	101
2.3.2. Opodatkowanie dochodu indywidualnych gospodarstw rolniczych w Polsce – koncepcja i skutki	109
2.3.3. Uwarunkowania systemu podatkowego indywidualnych gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej – próba porównania.....	115
Rozdział 3. Wyznaczanie dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, ukierunkowanych na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze	119
3.1. Dochodowość indywidualnych gospodarstw wyspecjalizowanych w uprawach warzywniczych	119
3.1.1. Organizacja i sytuacja dochodowa indywidualnych gospodarstw rolnych, ukierunkowanych na produkcję wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce	119
3.1.2. Popyt na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze jako uwarunkowanie dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych	124
3.1.3. Oddziaływanie dofinansowań unijnych na wyniki ekonomiczne indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych	129
3.2. Wskaźniki dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych.....	132
3.2.1. Różnorodność metod oraz celów wyznaczania dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce.....	132
3.2.2. Miary dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej	141
3.2.3. Kontrowersje wobec metod wyznaczania dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych	150
3.2.4. Skutki oddziaływania metody wyznaczania dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych na możliwość aplikacji o środki unijne z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich .	154
Rozdział 4. Finansowe instrumenty wsparcia dochodowości wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych.....	156
4.1. Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej wsparciem rolnictwa indywidualnego	156
4.1.1. Teoretyczne podstawy Wspólnej Polityki Rolnej i jej znaczenie dla indywidualnych gospodarstw rolnych	156
4.1.2. Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zmienność dochodów i ryzyko dochodowe indywidualnych gospodarstw rolnych.....	162

4.1.3. Analiza rozdysponowywania środków unijnych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi	166
4.2. Charakterystyka finansowych instrumentów wsparcia dla indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce.....	175
4.2.1. Programy unijne kierowane do indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce.....	175
4.2.2. Kredyty bankowe wsparciem finansowym gospodarstw indywidualnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych.....	185
4.3. Czynniki wpływające na możliwości wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne w aspekcie dochodowości wyspecjalizowanych upraw warzywniczych.....	191
4.3.1. Analiza kryterium dostępu i zobowiązań środków unijnych kierowanych dla indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”	191
4.3.2. Czynniki determinujące dostęp indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce do środków unijnych	199
4.3.3. Skuteczność wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce – próba oceny i projekcji	200
Rozdział 5. Analiza finansowych determinant dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce	204
5.1. Metodyka badań	204
5.1.1. Źródło danych empirycznych do opracowania i prezentacji materiału statystycznego.....	204
5.1.2. Wywiad kwestionariuszowy przeprowadzony wśród indywidualnych rolników, zajmujących się wyspecjalizowaną produkcją warzyw z Zagłębia Paprykowego, będących beneficjentami środków unijnych.....	206
5.2. Analiza statystyczna	211
5.3. Analiza ekonometryczna czynników opisujących sytuację finansową badanej grupy gospodarstw	223
5.4. Analiza wyników wykonanego modelu ekonometrycznego i weryfikacja przyjętych hipotez	241

Zakończenie.....	244
Wywiad kwestionariuszowy.....	252
Bibliografia.....	257
Źródła książkowe.....	257
Artykuły w czasopismach.....	263
Źródła internetowe.....	267
Akty normatywne	268
Dane statystyczne	272
Wykaz tabel, wykresów i schematów.....	273
Wykaz tabel	273
Wykaz wykresów.....	276
Wykaz schematów	277

Wstęp

Rolnictwo to jeden z najstarszych i ważniejszych działów gospodarki każdego państwa. Jego zasadniczym celem jest dostarczanie odbiorcom płodów rolnych z przeznaczeniem na konsumpcję. W większości państw rozwiniętych i rozwijających się rolnictwo opiera się na małych obszarowo oraz dochodowo gospodarstwach, prowadzonych w formie indywidualnych gospodarstw rolnych. Są one kierowane głównie przez członków tworzących jedno gospodarstwo domowe i stanowią kluczowy dział gospodarki każdego państwa. W Polsce charakteryzuje się ono dużym rozdrobnieniem, czyli dużą liczbą małych gospodarstw, dużą ilością osób w nim pracujących, niskim zużyciem przemysłowych środków produkcji, a także istotną potrzebą wsparcia finansowego ze strony Unii Europejskiej (UE). W gospodarce polskiej duże dochodowo indywidualne gospodarstwa rolne to gospodarstwa wyspecjalizowane, ukierunkowane na konkretny rodzaj uprawy (np. warzywniczej) lub hodowli (np. bydła), które są w zdecydowanej mniejszości w stosunku do gospodarstw niesprofilowanych, niskodochodowych.

Rolnictwo krajów Unii Europejskiej objęte jest szerokim instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). W jej ramach wykształcono pierwsze jednolite mechanizmy organizacyjno-gospodarcze oraz zasady postępowania, które dotyczą wszystkich krajów członkowskich Wspólnoty. Od początku procesu integracji europejskiej rolnictwo traktowano jako dział gospodarki o strategicznym znaczeniu, który wymaga szczególnej ochrony i wsparcia oraz podejścia interwencyjnego, a WPR jako zasadniczy element tej integracji.

Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej inicjuje podział indywidualnych gospodarstw rolnych na małe i duże, z tym że przedmiotem tego podziału jest nie tylko ich powierzchnia, ale też – przede wszystkim – osiągnąć przez nie dochód oraz wynikająca z niego dochodowość. Dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych uzależniona jest w dużej mierze od środków finansowych Unii Europejskiej. W Polsce rozdysponowywane są one w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). PROW to narzędzie polityki UE polegające na subwencjonowaniu konkretnych działań, zmierzających do rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich. We wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach empirycznych, dotyczących dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, analizie poddawano przede wszystkim Program Rozwoju Obszarów Wiejskich w ujęciu krajowym i wojewódzkim, bez podziału na poszczególne regiony i specjalizacje, które przecież charakteryzują się odmiennymi cechami. Pomijano również problem

uwzględniania dochodu i wynikającej z niego dochodowości w aspekcie możliwości aplikowania indywidualnych gospodarstw rolnych o środki unijne.

Wynikać to może z tego, że w Polsce brakuje ujednoliconych metod i sposobów wyliczania dochodu z prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych. Przykładowo, na potrzeby programu wsparcia Rodzina 500+ stosowana jest jedna metoda wyliczania dochodu, a przy staraniu się o inny rodzaj pomocy socjalnej – inna. Dochody z indywidualnych gospodarstw rolnych wyliczane są za pomocą różnych kalkulatorów – pierwszy z nich liczony jest w euro, a drugi w złotych. Co ciekawe, wyniki te nie tylko nie pokrywają się ze sobą nawzajem, ale i nie odzwierciedlają rzeczywistego dochodu uzyskanego przez rolnika. W każdym innym dziale gospodarki byłby to poważny problem; przedsiębiorcy wykazują przecież jeden rzeczywiście osiągnięty dochód. Na gruncie rolnictwa dopuszcza się jednak taki stan rzeczy. Problematyka dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych jest przedmiotem badań i studiów wielu dziedzin nauki, ale już kwestia współwystępowania zróżnicowanych metod wyliczania tego dochodu jest pomijana.

Fundamentalna rola Wspólnej Polityki Rolnej koncentruje się na kilku istotnych płaszczyznach działania, takich jak stwarzanie dogodnych warunków rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych, a także eliminowanie ograniczenia dostępu do finansowych instrumentów wspierających indywidualne gospodarstwa rolne i ich rozwoju, bo to one w największym stopniu wpływają na dochodowość tych gospodarstw. W każdym kraju realizowane są programy, które oddziałują na funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolnych. W krajach wysoko rozwiniętych czy rozwijających się programy te koncentrują się głównie na subwencjonowaniu gospodarstw rolniczych, a ich realizacja wywołuje niekiedy ostre kontrowersje. W ramach swojej polityki państwa członkowskie muszą podejmować kluczowe decyzje dotyczące tego, czy wspierać biedne i niskodochodowe, czy też zamożne i wysokodochodowe gospodarstwa. W niniejszej pracy analizie poddana zostanie kwestia rozdysponowywania środków unijnych, a ocenie – przyjęte kryteria punktowe w aplikacji indywidualnych gospodarstw rolnych o środki unijne w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Badania przeprowadzone zostaną na przykładzie indywidualnych gospodarstw z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego. Zagłębie Paprykowe to specyficzny obszar rolniczy, znajdujący się w południowej części województwa mazowieckiego, w powiecie przysuskim, na terenie czterech gmin: Radzanowa, Przytyku, Klwowa i Potworowa. Słynie on z produkcji warzyw w tunelach foliowych, przede wszystkim papryki (80% jej krajowej uprawy pochodzi właśnie stamtąd) i charakteryzuje się wysoką dochodowością, płynącą z rolnictwa, którym trudni się większość jego

mieszkańców. Dzięki tej wysokiej dochodowości indywidualne gospodarstwa z Zagłębia Paprykowego są w stanie zrealizować każdą zaplanowaną inwestycję.

W rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych zajmujących się wyspecjalizowanymi uprawami warzywniczymi, istotne znaczenie ma wsparcie finansowe. To ono jest determinantą ich dochodu. Nasuwa się jednak pytanie, czy uzyskanie wsparcia finansowego z UE jest dla nich niezbędne, czy raczej powinno zostać przeznaczone na pomoc gospodarstwom niskodochodowym, zajmującym się kilkoma niesprecyzowanymi specjalizacjami? Należałoby założyć, że gospodarstwa z terenów wyspecjalizowanych upraw warzywniczych po uzyskaniu dofinansowania powiększą produkcję, bo będzie je stać na zrealizowanie zamierzonych inwestycji. W efekcie zwiększą swój dochód, stając się motorem napędzającym gospodarkę. Inaczej jest w przypadku niespecjalistycznych gospodarstw małych dochodowo, trudniących się kilkoma uprawami/hodowlami jednocześnie, które nawet pomimo uzyskania subsydium nie są w stanie wystarczająco się rozwijać. Niestety, kryteria punktowe, decydujące o przyznaniu pomocy traktują wszystkie rodzaje gospodarstw jednakowo, co prowadzi do tego, że niskodochodowe i słabo rozwijające się gospodarstwa mają dużą szansę na subwencję UE, a te prężnie działające i osiągające wysokie dochody – małą albo wręcz żadną.

Badania podjęte w niniejszej pracy pozwolą odpowiedzieć na pytanie, czy specjalistyczne gospodarstwa, cechujące się dużą dochodowością i będące motorem gospodarki, powinny zostać objęte największym wsparciem finansowym ze środków unijnych. Rozważana kwestia zdeterminowała podmiot i przedmiot badań, przyczyniła się do przyjęcia celów badawczych, problemu badawczego i postawionych hipotez, a także wpłynęła na przyjętą metodę badania i zastosowane narzędzia badawcze. Koncepcja i charakter pracy uwarunkowały natomiast zakres czasowy i przestrzenny prowadzonych badań oraz dobór wykorzystanej literatury i źródeł informacji.

Indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego stały się podmiotem badań realizowanych w pracy. W związku z tym dokonano szczegółowej analizy danych statystycznych, a także źródeł literaturowych oraz obowiązujących aktów prawnych, dotyczących podjętego zagadnienia dochodowości tych gospodarstw.

Zasadnicza część rozprawy opiera się na badaniach własnych. Analizie poddano najistotniejszy dla indywidualnych gospodarstw rolnych problem – dochodowości rozpatrywanej w aspekcie możliwości aplikacji o środki unijne. Badania wykonano, wykorzystując technikę wywiadu kwestionariuszowego. Przeprowadzono go wśród rolników z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych z Zagłębia Paprykowego,

którzy korzystali ze wsparcia finansowego Unii Europejskiej w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w roku 2016 i 2018. W dotarciu do badanej grupy pomagały podmioty działające w obrębie Zagłębia Paprykowego, zajmujące się pomocą w wypełnianiu dokumentacji projektowej dotyczącej aplikacji o środki unijne.

Zakres czasowy badań nie jest długi – przeprowadzono je w miesiącach kwiecień–wrzesień 2018 roku. Jeśli zaś chodzi o zakres przestrzenny, to jest on również ściśle określony i odnosi się do indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu Zagłębia Paprykowego. Zakres przedmiotowy pracy dotyczy wskazania różnych metod liczenia dochodu uzyskanego przez rolników objętych badaniem, a także finansowych i niefinansowych determinant dochodowości liczonej różnymi sposobami. Głównym celem rozprawy jest zaś identyfikacja finansowych czynników dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego, wpływających na możliwość wnioskowania o subwencję unijną.

Dla zdefiniowanego w ten sposób celu głównego sformułowano cele szczegółowe, których realizacja odbyła się w określonej kolejności:

- I. Zgromadzenie, zbadanie i przeanalizowanie literatury oraz przepisów prawa z zakresu gospodarstw rolnych;
- II. Sprecyzowanie prawnych, ekonomicznych i finansowych uwarunkowań podejmowania i prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych oraz wyspecjalizowanej produkcji rolnej;
- III. Zaprezentowanie różnych ujęć i regulacji prawnych dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych;
- IV. Zobrazowanie różnorodności metod i celu obliczeń dochodów osiąganych przez indywidualne gospodarstwa rolne wyspecjalizowane w uprawach warzywniczych;
- V. Ocena instytucji i instrumentów wsparcia indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanej produkcji rolnej;
- VI. Identyfikacja czynników wpływających na pozyskanie środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, ze szczególnym naciskiem na osiąganą przez nie dochodowość;
- VII. Identyfikacja finansowych i pozafinansowych determinant dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, rozpatrywanych pod kątem aplikacji o środki unijne.

Podjęty w rozprawie problem badawczy został określony poprzez nawiązanie do jej celu i zawarty w formie pytania:

Jakie czynniki o charakterze finansowym wpływają na dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego mającą wpływ na otrzymanie środków unijnych przyznawanych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich?

Sformułowano również szereg pytań pomocniczych:

- Jakie są prawne i finansowe uwarunkowania prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych oraz wzrostu dochodowości wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce?
- Jakie są finansowe instrumenty wsparcia, kierowane do indywidualnych gospodarstw rolnych?
- Jaki jest wpływ prawno-instytucjonalny na określanie dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych?
- Jakie czynniki wpływają na możliwość aplikacji indywidualnych gospodarstw rolnych o środki unijne?
- Czy dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego determinowana jest czynnikami finansowymi, które wpływają na możliwość aplikacji o środki unijne?
- Czy czynniki niefinansowe wpływają na dochodowość rozpatrywaną pod kątem możliwości zabiegania indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego o dofinansowania z UE?

Na podstawie analizy literatury przedmiotu oraz wiedzy autorki niniejszej rozprawy z zakresu badanego problemu postawiono hipotezę główną oraz hipotezy pomocnicze.

Główną hipotezą badawczą jest założenie wymagające sprawdzenia, zgodnie z którym:

finansowymi determinantami wzrostu dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego liczonej różnymi metodami są środki unijne i dochodowość wyspecjalizowanej produkcji.

A zatem przyznane środki unijne przyczyniają się do wzrostu dochodowości gospodarstw rolnych, ale możliwość skorzystania z nich jest uwarunkowana przez różne grupy czynników. Najważniejszym czynnikiem o charakterze finansowym jest wysoka dochodowość tych gospodarstw w momencie składania wniosku o dofinansowanie. Dochodowość liczona różnymi metodami wskazuje na te same determinanty finansowe dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego.

Pomocnicze hipotezy badawcze sformułowane zostały w następujący sposób:

- I. Występują czynniki o charakterze pozafinansowym, które mają wpływ na wielkość dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych;
- II. Zróżnicowanie specjalizacji indywidualnego gospodarstwa rolnego nie wpływa na jego dochód; wyznacznikiem dochodu jest zaś rodzaj specjalizacji.
- III. Ujednolicanie przez system instytucjonalny różnorodnych pod względem specjalizacji indywidualnych gospodarstw rolnych negatywnie wpływa na ich funkcjonowanie i możliwość uzyskania wsparcia finansowego.
- IV. Kryteria punktowe wykorzystywane przy rozpatrywaniu wniosków o środki unijne przeznaczone dla indywidualnych gospodarstw rolnych nie uwzględniają specjalizacji oraz dochodowości danego gospodarstwa, natomiast uwzględniają zmianę profilu produkcji, co w przypadku wyspecjalizowanych upraw wpływa negatywnie na dochód.

Podjęcie problematyki dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego jest przedsięwzięciem złożonym i niełatwym. Trudności nastręcza zarówno brak dostępu do konkretnych źródeł teoretycznych, które ukazywałyby wymiar problemu od strony *stricte* finansowej, jak i niemożność pozyskania jakichkolwiek danych dotyczących regionu objętego badaniem. Można uznać, iż analizowany w tej rozprawie problem na gruncie dyscyplin naukowych zajmujących się badaniem dochodowości rolnictwa, postrzegany jest jako marginalny. Zauważyć też można brak badań empirycznych, co spowodowane jest licznymi utrudnieniami w pozyskaniu wiedzy na temat rzeczywistych determinant dochodowości, które występują w tak specyficznych warunkach, jakimi charakteryzują się indywidualne gospodarstwa rolne z regionu Zagłębia Paprykowego.

Wskazane wyżej problemy skłaniają do objęcia stanowiska pluralizmu metodologicznego i do zastosowania jednocześnie kilku metod badawczych. Głównym powodem, dla którego indywidualne gospodarstwa rolne z Zagłębia Paprykowego zostały wytypowane do badań, jest wyjaśnienie, dlaczego mają one kłopot z uzyskaniem wsparcia ze środków unijnych. Główną przyczyną odmów przyznania dofinansowania jest system przydzielania punktacji oraz niezauważanie istoty wysokiej dochodowości tych gospodarstw, a co za tym idzie – i możliwości rozwoju, co wpłynęłoby pozytywnie na gospodarkę kraju.

Rolnicy z indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego, którzy aplikowali o środki finansowe (i otrzymali je lub nie) chętnie uczestniczyli w badaniu ankietowym, chcąc wyrazić swoją negatywną opinię dotyczącą metodyki punktacji oraz

zasad wspierania specjalistycznych regionów, które cechuje wysoka dochodowość i chęć dalszego rozwoju.

Niniejsza dysertacja ma charakter teoretyczno-empiryczny. Składa się z pięciu rozdziałów, które zostały ułożone w sposób umożliwiający stopniową i proporcjonalną realizację poszczególnych celów szczegółowych, a w rezultacie osiągnięcie celu głównego rozprawy i wykazanie prawdziwości postawionych tez.

Podstawą rozdziałów od pierwszego do czwartego są studia nad źródłami z zakresu tematyki podjętej w pracy. Składa się na nie rozległa, różnorodna i interdyscyplinarna polska i zagraniczna literatura; w ramach tej drugiej wymienić należy szczególnie publikacje anglojęzyczne oraz publikacje w języku niemieckim. Przede wszystkim sięgnięto jednak do literatury krajowej, której dorobek na polu dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych jest niezwykle znaczący. Część teoretyczna obejmuje analizę licznych publikacji naukowych w formie książkowej, artykułów i opracowań z czasopism specjalistycznych oraz regulacji obowiązujących w prawie polskim, poszczególnych państw członkowskich i wspólnotowym UE, a także dokumentów publikowanych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) i Główny Urząd Statystyczny (GUS) oraz raportów innych instytucji krajowych i unijnych. Na tym etapie zastosowano metodę analizy i oceny piśmiennictwa z zamiarem wykazania celowości, oryginalności i nowatorskiego ujęcia podjętego problemu badawczego, ustalenia tego, co już zostało powiedziane na temat dochodowości, określenia tego, czego nie ma w literaturze, a co w związku z tym należy objąć badaniem w celu poznania i udowodnienia nieprawidłowości, a także ustalenia, jakie wartości naukowe zapewni proponowane rozwiązanie problemu badawczego. W rozdziałach teoretycznych wykorzystano metodę analityczną w celu zrozumienia problematyki indywidualnych gospodarstw rolnych, identyfikacji wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, wskazania różnorodności metod i celu wyznaczania dochodu. Rozdziały te przedstawiają determinanty wpływające na dochodowość gospodarstw, a także charakteryzują podmioty instytucjonalne Wspólnej Polityki Rolnej oraz finansowe instrumenty wsparcia indywidualnych gospodarstw rolnych. Drugi i trzeci rozdział stanowią sedno podjętego tematu i obrazują prawno-instytucjonalne wyznaczanie dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych oraz dochodowości wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. Ten czterorozdziałowy fragment pracy jest punktem wyjścia do dalszych badań i analiz, które podjęto w rozdziale piątym, będącym rozdziałem empirycznym.

Poniżej przedstawiam szczegółowy wykaz tego, co znalazło się w poszczególnych rozdziałach opracowania.

W rozdziale pierwszym podjęto próbę charakterystyki rolnika indywidualnego oraz wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych, a następnie wskazano prawne i finansowe uwarunkowania prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych oraz rozwoju wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce.

W rozdziale drugim scharakteryzowano dochód oraz czynniki determinujące dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych, a także opisano ekonomiczny mechanizm kształtowania ich dochodów. Podjęto również próbę przedstawienia i analizy różnych metod i celów wyznaczania dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych, przy czym zwrócono uwagę na wpływ dofinansowań unijnych oraz ubezpieczeń społecznych i gospodarczych w kształtowaniu poziomu tego dochodu.

Rozdział trzeci stanowi ostatnią i najważniejszą z punktu widzenia podjętego problemu część teoretyczną, a także fundament niniejszej rozprawy. W rozdziale tym wnikliwie opisano dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych, specjalizujących się w uprawach warzywniczych oraz skutki oddziaływania popytu i metod wyznaczania dochodowości na uzyskiwany przez nie dochód.

Rozdział czwarty obejmuje weryfikację czynników wpływających na możliwości wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce. Analizuje się tutaj kryterium dostępu i zobowiązań środków unijnych, a także dokonuje oceny tego, jak przyznane subsydia wykorzystywane są przez rzeczne gospodarstwa. W tej części pracy opisano również Wspólną Politykę Rolną, przedstawiono instytucjonalne podmioty wdrażające w kraju programy unijne organizowane w jej ramach, podjęto próbę wnikliwej analizy finansowych instrumentów wsparcia indywidualnych gospodarstw rolnych, z uwzględnieniem indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce oraz ukazano wpływ metody wyznaczania dochodu na możliwość aplikacji o środki unijne z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Rozdział piąty to empiryczna analiza problemu podjętego w dysertacji. Na wstępie przedstawiono dane zebrane podczas przeprowadzania wywiadu kwestionariuszowego. Następnie opisano zmienne, które zostały wybrane do badania empirycznego. Do analizy tych danych wykorzystano model ekonometryczny, służący do zbadania zależności pomiędzy dochodowością indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego a czynnikami wpływającymi na tę dochodowość, ze szczególnym uwzględnieniem środków unijnych przyznawanych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Analiza uzyskanych wyników badania ma na celu zweryfikowanie zasadności przyjętych hipotez i przyczynienie się do sformułowania wniosków końcowych.

W zakończeniu niniejszego opracowania sformułowano syntetyczne wnioski z całej pracy oraz wskazano główne finansowe i pozafinansowe determinanty dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego. Znalazły się w nim również stwierdzenia dotyczące oceny funkcjonowania Wspólnej Polityki Rolnej i rozdysponowywania środków unijnych na poziomie krajowym. Podsumowanie ma również na celu wykonanie bilansu osiągniętych celów i zweryfikowanych hipotez badawczych, które zostały założone we wstępie.

Rozdział 1. Istota rolnika indywidualnego oraz identyfikacja wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce

1.1. Prawno-ekonomiczny aspekt gospodarstwa rolnego i rolnika

1.1.1. Gospodarstwo rolne i przedsiębiorstwo rolne w polskim ustawodawstwie

Gospodarstwo rolne jest najstarszą, historycznie ukształtowaną, podstawową jednostką wytwórczą w rolnictwie. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że jest ono kategorią interdyscyplinarną i wieloaspektową. Gospodarstwo rolne stanowi źródło zainteresowania różnych dziedzin wiedzy; przede wszystkim należy do zasadniczych pojęć z zakresu nauk prawa i ekonomii. W ustawodawstwie Unii Europejskiej nie ma jednej, ogólnej definicji gospodarstwa rolnego – jak również przedsiębiorstwa rolnego – a sprecyzowanie tych pojęć pozostawia się ustawodawcom krajowym. Terminologia ta jest przez badaczy odrębnie analizowana w ujęciach prawnym i ekonomicznym oraz z perspektywy poszczególnych dziedzin i dyscyplin naukowych.

W ramach podstawowej definicji, w ujęciu encyklopedycznym, gospodarstwo rolne to: *samodzielna jednostka produkcyjna w rolnictwie, rozporządzająca środkami produkcji (ziemia, narzędzia i in.) oraz siłą roboczą; zróżnicowanie w zakresie własności, organizacji i sposobów produkcji*¹, natomiast gospodarstwo wiejskie to: *całokształt wytwórczości wiejskiej; obejmuje uprawę roli i roślin, hodowlę i chów zwierząt, warzywnictwo, sadownictwo, a także gospodarstwo leśne, przemysł rolny, itp.*²

W aspekcie prawnym termin *gospodarstwo rolne* regulowane jest przez wiele ustaw, które mają różną treść w zależności od przedmiotu regulacji. W literaturze przedmiotu definiuje się je w ujęciu przedmiotowym i funkcjonalnym.

W ujęciu przedmiotowym gospodarstwo rolne jest zespołem czynników produkcji rolnej tworzących zorganizowaną całość gospodarczą³. Najpełniej daje temu wyraz definicja gospodarstwa rolnego sformułowana w treści art. 55 Kodeksu Cywilnego, z której wynika, że polski ustawodawca za gospodarstwo rolne uważa: *grunty rolne wraz z gruntami leśnymi,*

¹ Encyklopedia powszechna PWN, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1987, s. 246, 665.

² Tamże.

³ Por. R. Budzinowski, A. Suchoń, *Relacja gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa rolnego w świetle publicznych mechanizmów ich wspierania*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa 2015, s. 328.

*budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego*⁴.

Z kolei w ujęciu funkcjonalnym dogmatyka prawa wskazuje na charakterystykę działalności jako elementu wyróżniającego rolniczą jednostkę wytwórczą. W powyższym znaczeniu gospodarstwo rolne jest ujmowane w przepisach dotyczących ubezpieczenia społecznego rolników. Zgodnie z treścią art. 6 pkt 4 ustawy o ubezpieczeniach społecznych rolników, przez gospodarstwo rolne należy rozumieć *każde gospodarstwo służące prowadzeniu działalności rolniczej*. Natomiast przez działalność rolniczą, zgodnie z treścią art. 6 pkt 3 ustawa rozumie: *działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej*⁵.

Ustawa o podatku rolnym prezentuje gospodarstwo rolne w aspekcie obszaru gruntów *o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha lub 1 ha przeliczeniowy, stanowiących własność lub znajdujących się w posiadaniu osoby fizycznej, osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej, w tym spółki, nieposiadającej osobowości prawnej*⁶. Gospodarstwa rolne poddane przeze mnie analizie mieszczą się z w przytoczonym powyżej zakresie definicyjnym.

Z kolei według ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych gospodarstwo rolne to *obszar użytków rolnych, gruntów pod stawami oraz sklasyfikowanych jako użytki rolne gruntów pod zabudowaniami, przekraczający łącznie powierzchnię 1,0 ha, jeżeli podlega on w całości lub części opodatkowaniu podatkiem rolnym, a także obszar takich użytków i gruntów, niezależnie od jego powierzchni, jeżeli jest prowadzona na nim produkcja rolna, stanowiąca dział specjalny w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych*⁷.

Pojęcie gospodarstwa rolnego definiowane jest również dla potrzeb statystyki. W ujęciu funkcjonalnym Głównego Urzędu Statystycznego gospodarstwo rolne to grunty rolne wraz

⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku, Kodeks cywilny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1025).

⁵ Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. 2016, poz. 277 – tekst jednolity).

⁶ Ustawa z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 617 ze zm.); patrz szerzej: *Podatki i opłaty lokalne. Podatek rolny. Podatek leśny. Komentarz*, red. L. Etel, S. Presnarowicz, G. Dudar, Wolters Kluwer business, Warszawa 2008, s. 459–460.

⁷ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2003 r. Nr 124 poz. 1152); patrz szerzej: D. Walczak, *Uwarunkowania funkcjonowania systemu zabezpieczenia społecznego rolników w Polsce*, „Doktoraty Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2011, s. 52.

z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego⁸. Główny Urząd Statystyczny definiuje zarówno gospodarstwo rolne, jak i gospodarstwo indywidualne prowadzone przez osobę fizyczną.

W ekonomii gospodarstwo rolne to *rolniczo-wytwórcza jednostka gospodarcza, obejmująca obszar gruntu umożliwiający produkcję rolniczą i opierająca swą działalność na zespole sił (czynników) wytwórczych zorganizowanych w jedną organiczną całość na zasadzie wzajemnego zharmonizowania*⁹. Gospodarstwo rolne można również interpretować jako *zorganizowany ogół sił wytwórczych konieczny do wytwarzania produktów rolniczych, składający się z użytków rolnych i niezbędnych środków produkcji*¹⁰.

Ekonomiczne pojęcie gospodarstwa rolnego jest konstruowane na podstawie ekonomicznych kategorii czynników produkcji, jakimi są praca, kapitał, ziemia. Można zatem w ujęciu ekonomicznym uznać gospodarstwo jako *celowo zorganizowany, mający własne kierownictwo, zespół ludzi, ziemi i pozostałych niezbędnych do procesu produkcyjnego środków produkcji, który zajmuje się produkcją roślinną, zwierzęcą lub przetwórstwem rolnym*¹¹. Inni autorzy uważają, że w obecnym stanie prawnym konieczne jest przychylenie się do koncepcji, zgodnie z którą jedynym kryterium wyróżnienia gospodarstwa rolnego od przedsiębiorstwa jest szczególny charakter działalności rolniczej prowadzonej przez gospodarstwo rolne¹².

W literaturze przedmiotu gospodarstwo rolne możemy definiować w ujęciu encyklopedycznym, w aspekcie nauki prawa, statystyki czy ekonomii. Definicje te odrębnie charakteryzują pojęcie gospodarstwa. Każda z nich wskazuje na cechy charakterystyczne dla danego aspektu, ale nie wszystkie zwracają uwagę na wielkość gospodarstwa. Żadna z przytoczonych powyżej definicji nie dzieli gospodarstw, uwzględniając kryterium wielkości. Spowodowane jest to tym, iż kryterium wielkości oddzielające gospodarstwa małe od pozostałych – dużych – zależy przede wszystkim od charakterystyki całego rolnictwa, otoczenia ekonomicznego, wymogów stawianych przed gospodarstwami rolnymi itd. Występuje kilka podstawowych kryteriów oddzielenia gospodarstwa uznanego za drobne od pozostałych gospodarstw.

⁸ Por. D. Walczak, dz. cyt., s. 53,

⁹ W. Pytkowski, *Organizacja i ekonomika przedsiębiorstw*, PWN, Warszawa 1976, s. 122.

¹⁰ *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1981, s. 55.

¹¹ *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, red. T. Rychlik, W. Kosieradzki, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1981, s. 55, cyt. za: D. Walczak, dz. cyt., s. 53.

¹² D. Łobos-Kotowska, *Gospodarstwo rodzinne. Prawne formy organizacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Marketingu w Sosnowcu, Sosnowiec 2006, s. 13–31.

Wielu badaczy ekonomiki rolnictwa uznaje, iż charakter działalności rolniczej, prowadzonej przez gospodarstwa rolne uzależniony jest od wielu czynników, przede wszystkim od jego wielkości¹³. Najważniejsze z nich to: obszar gospodarstwa, wielkość produkcji (globalnej, towarowej), wartość dodana, przeznaczenie produkcji, nakład pracy, źródło utrzymania. W przypadku obszaru na ogół bierze się pod uwagę areał użytków rolnych. Obszar ten jest różny dla poszczególnych krajów, regionów, miejscowości, a ponadto zmienia się w czasie. Podobnie sytuacja wygląda, jeśli posługujemy się wartością dodaną, czyli standardową nadwyżką bezpośrednią. Poszczególne kraje stosują swoje progi (wielkości) wyróżnienia gospodarstw małych. W Polsce w latach 2007–2013 próg, do którego kwalifikowano gospodarstwa małe, to 4 ESU¹⁴, natomiast w latach 2014–2020 próg ten to 10 000 euro.

Często spotykanym kryterium jest przeznaczenie produkcji na zaopatrzenie – i wtedy mówimy o gospodarstwach samozaopatrzeniowych – lub na rynek – w przypadku gospodarstw towarowych. Często spotykanym kryterium jest znaczenie dochodu z gospodarstwa rolnego dla zapewnienia rodzinie środków utrzymania. Jeśli dochód ten stanowi mniej niż połowę dochodu rozporządzalnego rodziny, to takie gospodarstwo uznaje się za małe¹⁵.

W skali ogólnosiwiatowej większość gospodarstw rolnych to małe, rodzinne gospodarstwa rolne. Z tego też powodu w literaturze przedmiotu pojęcie *gospodarstwo rolne* zastępowane jest pojęciem *gospodarstwo rodzinne*. W mojej ocenie małe gospodarstwa to gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych od 1,01 do 9,99 ha, które można scharakteryzować jako *małe, rodzinne gospodarstwa*. W Polsce gospodarstwa rodzinne, których początków należy

¹³ Por. m.in. C. Hubbard, *Small Farms in the EU: How Small is Small? 111th EAAE-IAAE Seminar 'Small Farms: Decline or Persistence'*. University of Kent, Canterbury, UK. 26–27th June 2009, Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle 2009.

¹⁴ ESU – Europejska Jednostka Wielkości (ang. 'European Size Unit'), za pomocą której wyraża się wielkość ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wyliczanie jej odbywa się na podstawie „Regionalnych Współczynników Standardowych Nadwyżek Bezpośrednich” (ang. SGM 'Standard Gross Margin') dla produktów roślinnych i zwierzęcych, które zostały przygotowane w Zakładzie Rachunkowości Rolnej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie. SGM dla produktu rolnego to standardowa (średnia z trzech lat w określonym regionie) wartość produkcji, uzyskiwana z 1 ha lub od 1 zwierzęcia, pomniejszona o standardowe koszty bezpośrednie, niezbędne do wytworzenia tego produktu. Ekonomiczną wielkość gospodarstwa w Polsce oblicza się z uwzględnieniem podziału obszaru kraju na 4 regiony statystyczne SGM (podział ten wraz z oficjalnymi nazwami został zaprezentowany w aneksie do *Traktatu o przystąpieniu Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej*): a) Region Pomorze i Mazury (województwa: lubuskie, zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie), b) Region Wielkopolska i Śląsk (województwa: wielkopolskie, kujawsko-pomorskie, dolnośląskie, opolskie), c) Region Mazowsze i Podlasie (województwa: podlaskie, mazowieckie, łódzkie, lubelskie), d) Region Małopolska i Pogórze (województwa: świętokrzyskie, śląskie, małopolskie, podkarpackie). Aby obliczyć standardową nadwyżkę bezpośrednią gospodarstwa należy przemnożyć powierzchnię poszczególnych upraw (bądź ilość hodowanych zwierząt) przez ich współczynniki SGM.

¹⁵ Por. S.J. Zegar, *Współczesne wyzwania rolnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012; s. 107.

upatrywać w okresie uwłaszczeń chłopów podejmowanych stopniowo na naszych ziemiach przez poszczególne państwa zaborcze, prawie w całości zdominowały nasze rolnictwo. Struktura obszarowa tych gospodarstw oraz ich kondycja ekonomiczna pozostaje cały czas zróżnicowana, a zachodzące w tym zakresie przekształcenia następują wolno, pomimo stosowanych, finansowych preferencji. W obecnej perspektywie finansowej rozszerzony został zakres pomocy finansowej ukierunkowanej na wielofunkcyjny rozwój rolnictwa oraz terenów wiejskich. Działania te prowadzą do umocnienia i przyspieszenia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w całej UE.

Gospodarstwo rodzinne definiuje również Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. jako podstawę ustroju rolnego państwa¹⁶. Gospodarstwo rodzinne powinno stanowić efektywną formę gospodarowania, którą państwo swoją działalnością ustawodawczą powinno wspierać. Konstytucja dopuszcza istnienie innych gospodarstw, np. farmerskich, wielkoobszarowych, ale wskazuje, że to właśnie rodzinne gospodarstwa powinny być objęte ochroną prawną ze strony państwa. Państwo ma obowiązek stanowienia prawa, które będzie je wspierać gospodarczo, społecznie i finansowo¹⁷.

Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego wprowadza pojęcie *gospodarstwa rodzinnego*, za które uważa się gospodarstwo rolne prowadzone przez rolnika indywidualnego, w którym łączna powierzchnia użytków rolnych nie jest większa niż 300 ha¹⁸. Tymczasem gospodarstwo rolne zazwyczaj prowadzone jest przez rolnika oraz jego współmałżonka. Badania rolników indywidualnych z Zagłębia Paprykowego wskazują, że aż 86,27% z nich pracuje wraz ze swymi współmałżonkami w gospodarstwie rolnym, które jest ich jedynym źródłem dochodu. Powyżej wspomniana ustawa nie dopuszcza jednak takiego, najczęstszego na polskiej wsi, scenariusza¹⁹.

W obecnej strukturze wszystkich gospodarstw rolnych ważną funkcję spełniają przeważające liczebnie małe, rodzinne gospodarstwa rolne o powierzchni użytków rolnych od 1,01 ha do 9,99 ha²⁰ (patrz: tabela poniżej).

¹⁶ Por. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

¹⁷ Por. D. Walczak, dz. cyt., s. 51.

¹⁸ Por. Tamże, s. 52.

¹⁹ Por. D. Łobos-Kotowska, dz. cyt., s. 44.

²⁰ Por. J. Stoksik, *Formy pomocy unijnej dla rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania...*, dz. cyt., s. 345.

Tabela 1. Gospodarstwa rolne według grup obszarowych w latach 2002–2016

Lata	Ogółem gospodarstw rolnych w Polsce	Gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych do 1 ha	Udział gospodarstw rolnych o powierzchni użytków 1 ha w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w Polsce (w odsetkach)	Gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 1,01 do 9,99 ha – „małe, rodzinne gospodarstwa”	Udział gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych od 1,01 do 9,99 ha – „małych, rodzinnych gospodarstw” – w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w Polsce (w odsetkach)	Gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 10,00 ha – i więcej	Udział gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych od 10,00 ha – i więcej w gospodarstwach rolnych w Polsce (w odsetkach)
2002*	2 933 228	977 087	33,3	1 573 759	53,7	382 382	13,0
2003*	2 845 935	990 634	34,8	1 497 182	52,7	358 119	12,5
2004*	2 844 168	987 939	34,7	1 481 685	52,2	374 544	13,1
2005*	2 733 364	946 679	34,6	1 420 954	52,0	365 731	13,4
2006*	2 598 624	788 206	30,3	1 445 436	55,6	364 982	14,1
2007**	2 579 178	771 134	29,9	1 437 026	55,7	371 020	14,4
2008**	2 565 969	755 598	29,5	1 444 673	56,3	365 698	14,2
2009**	2 501 337	731 734	29,3	1 400 876	55,9	368 727	14,8
2010***	1 509 148	24 876	1,6	1 136 683	75,4	347 589	23,0
2011***	1 656 701	38 163	2,3	1 261 496	76,1	357 042	21,6
2012***	1 477 852	21 450	1,5	1 108 291	74,9	348 111	23,6
2013****	1 429 006	34 375	2,4	1 048 067	73,4	346 564	24,2
2014****	1 413 028	31 383	2,2	1 028 621	72,8	353 024	25,0
2015*****	1 409 649	27 621	2,0	1 029 612	73,1	352 416	24,9
2016*****	1 410 704	22 767	1,6	1 047 086	75,4	340 851	23,0

*RS 2007; **RS 2011; ***RS 2013; ****RS 2015; *****RS 2016; *****RS 2017.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 211; RS 2011, s. 97; RS 2012, s. 105; RS 2013, s. 103; RS 2015, s. 107; RS 2017, s. 107.

Gospodarstw o powierzchni od 1,01 ha do 9,99 ha, które zakwalifikowałam do przedziału małych, rodzinnych gospodarstw, na przestrzeni wielu lat jest w Polsce najwięcej spośród gospodarstw wykazanych według stworzonej przez mnie klasyfikacji, z tym że w ostatnich latach możemy zauważyć ich niewielki spadek. Spowodowany jest on obniżką ogólnej liczby gospodarstw rolnych. Na przestrzeni lat 2004–2016 liczba gospodarstw rolnych ogółem zmalała o więcej niż połowę, w tym liczba gospodarstw o powierzchni użytków rolnych od 1,01 ha do 9,99 ha spadła zaledwie o 41,51%. Dowodzi to, że dynamika spadku analizowanych przeze mnie gospodarstw w ostatnich latach jest niewielka. Warty uwagi jest fakt, iż gospodarstw małych jest najwięcej w skali kraju, jeśli przyjmiemy kryterium wyznaczania wielkości – powierzchnię użytków rolnych. Jednak wyznacznikiem wielkości gospodarstw mogą być inne aspekty, np. aspekt dochodowy. W takim przypadku nie każde gospodarstwo o powierzchni od 1,01 ha do 9,99 ha będzie gospodarstwem małym. Jak już wspomniałam wcześniej, w aspekcie dochodowym gospodarstwo rolne jest obecnie gospodarstwem małym, jeśli średnioroczny dochód uzyskiwany z tytułu jego prowadzenia nie przekracza 10 000 euro, natomiast powierzchnia użytków rolnych ma jedynie pośredni wpływ na uzyskiwaną wielkość dochodu. W roku 2010 liczba gospodarstw rolnych zmalała o 65%, przy czym ilość małych, rodzinnych gospodarstw spadła jedynie o 3,13%.

Polska od 2004 roku uczestniczy w trzech okresach programowania Wspólnej Polityki Rolnej: 2004–2006, 2007–2013, 2014–2020. Apogeum wdrażania środków unijnych w gospodarstwach rolnych nastąpił w latach 2007–2013. Gospodarstwa rolne małe powierzchniowo otrzymały w tym okresie największą pomoc – ich udział w strukturze gospodarstw rolnych w Polsce jest największy. W roku 2011 odsetek małych, rodzinnych gospodarstw wynosił aż 76,1% i osiągał apogeum, biorąc pod uwagę wszystkie gospodarstwa rolne w Polsce. Udział gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych od 1,01 ha do 9,99 ha – małych, rodzinnych gospodarstw – w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w Polsce od roku 2004 do roku 2013 oscylował między 52% a 76,1% wszystkich gospodarstw, czyli w okresie tym liczba małych, rodzinnych gospodarstw stanowiła ponad połowę wszystkich gospodarstw. Od 2014 roku małe gospodarstwa rolne mogą się ubiegać o dofinansowanie w ramach działania „Restrukturyzacja małych gospodarstw”, dlatego też od tego czasu można zauważyć tendencję wzrostową małych, rodzinnych gospodarstw.

Analizując powyższe definicje, w których istotnym aspektem jest wielkość gospodarstwa rolnego, należy zwrócić uwagę, iż analizowana powierzchnia gruntów rolnych dotyczy tylko tych gruntów, które stanowią własność rolnika. Szczególnie w przypadku produkcji specjalistycznej nie należy uwzględniać dodatkowo gruntów dzierżawionych, ponieważ jest to produkcja dochodowa, ale wymagająca bardzo dużych nakładów. Badaczka przedmiotu

J. Franc-Dąbrowska wskazuje, iż podmioty wydzierżawiające grunty rolne osiągają wyższe wskaźniki rentowności niż rolnicy gospodarujący na gruntach własnych. Świadczy to o korzystniejszej relacji efektów do nakładów. Uważam, że tezy tej nie można przełożyć na wszystkie gospodarstwa, szczególnie te wysokonakładowe. Nakłady na uruchomienie produkcji wyspecjalizowanej są tak duże, że dopiero po kilku latach gospodarowania następuje zwrot ich poniesienia. Zgadzam się z tezą badaczki, iż dzierżawcy uzyskują lepsze efekty, ale podejmują większe ryzyko finansowe. W przypadku produkcji specjalistycznej to ryzyko jest bardzo duże²¹.

W polskim ustawodawstwie, mimo rozwoju rolnictwa i procesu jego komercjalizacji, nie nastąpiło wyodrębnienie się przedsiębiorstwa rolnego jako kategorii prawnej. Nie stanowi to jednak przeszkody do wskazania ekonomicznych elementów pojęcia przedsiębiorstwa rolnego. W mojej ocenie, mimo braku jasnych legislacyjnych rozstrzygnięć, można również podjąć próbę określenia kierunku ewolucji i mówić o procesie kształtowania się kategorii ekonomicznej przedsiębiorstwa rolnego. Analizując różne ujęcia funkcjonalne gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa, można potraktować gospodarstwo rolne jako formę prowadzenia działalności rolniczej, czyli działalność rolniczą jako działalność gospodarczą, a rolnika jako przedsiębiorcę.

Przedsiębiorstwo rolne to jednostka gospodarcza nastawiona na wytwarzanie produktów rolniczych na sprzedaż lub świadcząca usługi rolnicze na potrzeby rolnictwa, wyodrębniona pod względem organizacyjnym (stanowi zespół trzech czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału), ekonomicznym (wydatki pokrywa z własnych przychodów) i prawnym (za swoje działania ponosi odpowiedzialność nie tylko ekonomiczną, ale i prawną). Tak więc rolnicy, przeznaczający produkcję pochodzącą z gospodarstwa rolnego na sprzedaż, są więc w istocie przedsiębiorcami, a ich gospodarstwa mają charakter przedsiębiorstw²².

Z kolei w ujęciu organizacyjnym gospodarstwo rolne stanowi jednostkę produkcyjną wyodrębnioną pod względem techniczno-technologicznym, stanowiąc zespół określonych czynników produkcji. Wyodrębnienie organizacyjne oznacza, że istotę gospodarstwa rolnego należy utożsamiać z przedsiębiorstwem, którego nadrzędnym celem jest produkcja szeroko rozumianych towarów rolno-spożywczych²³. Przyjmując powyższe założenie,

²¹ Por. J. Franc-Dąbrowska, *Ewolucja koncepcji finansowania przedsiębiorstw rolniczych w latach 1994–2003*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, t. VII, z. 1, Warszawa–Poznań 2005, s. 35.

²² Por. A. Skarżyńska, *Koszty i dochodowość. Koszty jednostkowe i dochody wybranych produktów w 2015 roku – wyniki badań w systemie agrokoszty*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2017, nr 2(351), s. 179.

²³ Por. W. Ziętara, *Od gospodarstwa do przedsiębiorstwa*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, nr 3, Warszawa – Poznań 2008, s. 597–604.

należałoby w aspekcie dochodowości przyjąć, iż dochód gospodarstwa rolnego jest liczony analogicznie jak w przypadku przedsiębiorcy, bez wskazywania celu wyliczeń.

Analizując literaturę, możemy znaleźć różne interpretacje porównawcze działalności gospodarczej i działalności rolniczej. Jedne regulacje prawne wskazują na brak powiązania między tymi dwiema kategoriami, natomiast inne wskazują na ich ścisły związek.

Przeprowadzone przez J. Franc-Dąbrowską badania pozwalają na stwierdzenie, że w sferze oceny finansowej gospodarstwa rolne powinny być nie tylko nazywane przedsiębiorstwami rolnymi, ale także powinny być traktowane jak firmy z innych branż, a nie jak specyficzne podmioty gospodarcze. Według badaczki specyfika przedsiębiorstwa rolnego stała się pewnikiem ze względu na silne uzależnienie od biologicznych właściwości roślin i zwierząt oraz warunków atmosferycznych. Ponadto wskazuje, iż powinna być ona rozpatrywana w sferze organizacyjnej, a nie w wymiarze finansowym, stąd płynność finansowa w przedsiębiorstwach rolniczych powinna być oceniana z punktu widzenia optimum ekonomicznego²⁴.

W ustawie o swobodzie działalności gospodarczej z 2004 r. zawarta jest definicja działalności gospodarczej jako działalności zarobkowej, a także zawodowej (m.in. wytwórczej, handlowej, budowlanej), wykonywanej w sposób zorganizowany i ciągły. Z prowadzeniem tej działalności zawodowo, we własnym imieniu, związana jest kwalifikacja przedsiębiorcy. Prowadzenie gospodarstwa rolnego powinno być zatem objęte określeniem działalności gospodarczej, ponieważ temu, kto zawodowo i we własnym imieniu tę działalność podejmuje i wykonuje, można przypisać miano przedsiębiorcy. Jednakże dalszy zapis ustawy mówi, że *przepisów ustawy nie stosuje się do działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie upraw rolnych oraz chowu i hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego, a także wynajmowania przez rolników pokoi, sprzedaży posiłków domowych i świadczenia w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów*²⁵. Wyłączenie z ustawy działalności wytwórczej w rolnictwie można wytłumaczyć tym, iż pierwsze projekty ustawy zmierzały do stworzenia ram prawnych dla funkcjonowania przemysłu, handlu i usług i nie obejmowały rolnictwa. Z tego też powodu według ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, działalność rolnicza nie może być utożsamiana z działalnością gospodarczą, a rolnik z przedsiębiorcą²⁶.

²⁴ Por. J. Franc-Dąbrowska, *Jak kształtować płynność szybką i natychmiastową w przedsiębiorstwach rolniczych?*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i organizacja gospodarki żywnościowej” 2008, nr 64, s. 49.

²⁵ Ustawa z dnia 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. z 2004 r. Nr 173 poz. 1807).

²⁶ Tamże.

Z kolei w ustawie z 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług jako podatników traktuje się podmioty prowadzące działalność gospodarczą, w tym rolników, co umożliwia zrównanie prawne statusu działalności rolniczej z działalnością gospodarczą²⁷. Ustawa z 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych – zniósła szczególną regulację dotyczącą spółek prowadzących gospodarstwo rolne. Podlegają one obecnie temu samemu prawu co inne podmioty. Gospodarstwa rolne mogą być więc prowadzone również w formie spółki jawnej i komandytowej, a zatem można traktować je jako przedsiębiorstwa rolne²⁸.

Widoczna okazuje się ewolucja regulacji prawnej od gospodarstwa rolnego do przedsiębiorstwa i kształtowanie się elementów właściwych dla prawnej kategorii przedsiębiorstwa rolnego. W wielu istotnych kwestiach ustawodawca wyłącza jednak stosowanie przepisów dotyczących przedsiębiorców do rolników prowadzących działalność wytwórczą w rolnictwie. Rolny obrót gospodarczy podlega specjalnej lub szczegółowej regulacji prawnej. Prowadzenie działalności rolniczej może być traktowane jako szczególny rodzaj działalności gospodarczej, a gospodarstwo rolne może być uznane za szczególny rodzaj przedsiębiorstwa. Krokiem w zbliżeniu tych działalności i podmiotów jest proponowana w projekcie nowelizacji książki pierwszej Kodeksu Cywilnego możliwość uzyskania przez osobę fizyczną prowadzącą gospodarstwo rolne statusu przedsiębiorcy albo drobnego przedsiębiorcy²⁹.

1.1.2. Wielowymiarowy aspekt definicji rolnika

W literaturze przedmiotu występuje wiele definicji rolnika. Rolnik stanowi jednostkę gospodarczą, wyodrębnioną pod względem organizacyjnym, ekonomicznym, prawnym, która wytwarza produkty i usługi rolnicze w celu ich sprzedaży. Przedstawiona powyżej jednostka gospodarcza to przedsiębiorstwo rolnicze, w którym wyodrębnić można strukturę majątku oraz źródła jego finansowania. Ich wielowymiarowa analiza, tak jak w przypadku przedsiębiorcy prowadzącego działalność gospodarczą, umożliwia podejmowanie decyzji inwestycyjnych i finansowych, które z kolei wpływają na dochód. W przypadku przedsiębiorcy rolnego procesy decyzyjne podejmowane są w oparciu o specyfikę działalności operacyjnej, której podstawowym czynnikiem wytwórczym jest ziemia (obok pracy i kapitału)³⁰.

²⁷ Por. P. Czechowski, *Prawo rolne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 120.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 121.

³⁰ Por. D. Zawadzka, A. Strzelecka, E. Szafraniec-Siluta, *Majątek i źródła finansowania przedsiębiorstw rolniczych w Polsce w latach 2006–2011 – ujęcia porównawcze*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 59” 2013, nr 760, s. 385.

W polskim prawie w zakresie rolnictwa obowiązuje kilka niezależnych od siebie, różnych zakresowo definicji rolnika. W oczywisty sposób skutkuje to trudnością w określeniu, kto jest rolnikiem, w jaki sposób udzielać pomocy rolnikom, do kogo ją adresować itp. Pomimo powszechności występowania podmiotu rolnika i jego dominacji jako beneficjenta polityki rolnej, dotychczas nie wypracowano jednolitego określenia tego podmiotu. Zarówno w przypadku prowadzonych prac badawczych, jak i krajowego i unijnego ustawodawstwa, funkcjonuje wiele różnych definicji. W zależności od spraw, które regulują poszczególne ustawy, możemy w literaturze przedmiotu spotkać pojęcie rolnika różnie definiowane. W ustawodawstwie polskim jest ono zastępowane pojęciami rolnika ryczałtowego, producenta rolnego, producenta ekologicznego, a także rolnika indywidualnego.

Tabela 2. Zestawienie uwarunkowań prawnych różnych aspektów definicyjnych rolnika

Lp.	Rolnik	Rolnik ryczałtowy	Producent rolny	Producent ekologiczny
1.	Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników	Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług	Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności	Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym
2.	Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych		Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich	
3.	Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego		Ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej	

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu aktów prawnych.

Największym zakresem uregulowań prawnych objęty jest rolnik oraz producent rolny. Dokonując przeglądu literatury, można zauważyć, iż pojęcia te mają najwięcej aspektów definicyjnych. Pomimo iż wszystkie te definicje zawierają podobne elementy, to każda z nich została wprowadzona dla określonego, unikalnego celu.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników w aktualnej wersji interpretuje rolnika jako *pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkujejącą i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek*³¹, *działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym*³², w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia³³.

Z kolei ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych zawęża zakres definicyjny – zgodnie z zawartą w niej definicją rolnik to *osoba fizyczna, w której posiadaniu lub współposiadaniu jest gospodarstwo rolne*³⁴.

Według art. 2 pkt. 14 ustawy z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, rolnikiem jest podmiot w rozumieniu art. 2 lit. a rozporządzenia nr 73/2009³⁵, tj. *osoba fizyczna lub prawna lub grupa osób fizycznych lub prawnych, bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego, których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty, określonym w art. 299 Traktatu, oraz która prowadzi działalność rolniczą*³⁶.

Z kolei art. 2 ust. 19 ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług wprowadza pojęcie rolnika ryczałtowego, którym według niej jest *dostawca produktów rolnych pochodzących z własnej działalności rolniczej lub świadczący usługi rolnicze, korzystający ze zwolnienia od podatku, z wyjątkiem rolnika obowiązującego na podstawie odrębnych przepisów do prowadzenia ksiąg rachunkowych*³⁷.

³¹ W tekście pierwotnym uchwalonym w 1990 r. nie było konieczności osobistego prowadzenia działalności rolniczej. Zmianę tę wprowadzono dopiero w 2004 r. na podstawie ustawy z dnia 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2004 r. Nr 91 poz. 873).

³² Zgodnie z art. 236 Kodeksu Cywilnego posiadaczem samoistnym gruntu jest ten, kto nim faktycznie włada jako właściciel, natomiast posiadacz zależny to ten, kto nim faktycznie włada jako użytkownik, zastawnik, najemca, dzierżawca lub mający inne prawo, z którym łączy się określone władztwo nad cudzą rzeczą. Por. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. Nr 16 poz. 93 z późn. zm.), dalej kc.

³³ Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. z 2008 r. Nr 50 poz. 291 z późn. zm.).

³⁴ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2003 r. Nr 124 poz. 1152 z późn. zm.).

³⁵ Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. z 2007 r. Nr 35 poz. 217 z późn. zm.).

³⁶ Rozporządzenie Rady (WE) NR 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenia (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003 (Dz. Urz. UE L 30 z 31.01.2009 r. str. 16 z późn. zm.).

³⁷ Art. 24a ust. 2 pkt. 2 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2010 r. Nr 51 poz. 307 z późn. zm.), dalej ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych.

W art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności, jako producenta rolnego określa się *osobę fizyczną, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, będącą posiadaczem gospodarstwa rolnego lub rolnikiem*³⁸, której gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty oraz która prowadzi działalność rolniczą.

Z kolei producentem rolnym wg art. 2 pkt. 2 ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich³⁹ nazywamy *osobę fizyczną, osobę prawną albo jednostkę organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, w której posiadaniu lub współposiadaniu jest gospodarstwo rolne, będące małym lub średnim*⁴⁰.

Ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej również definiuje rolnika jako producenta rolnego. Zgodnie z definicją jest nim *osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, będąca posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 15 listopada 1984 r.*⁴¹ *o podatku rolnym*⁴².

Art. 2 pkt. 2 ustawy z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym określa, że producentem ekologicznym jest *podmiot gospodarczy w rozumieniu art. 2 lit. d rozporządzenia Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylającego rozporządzenie (EWG) nr 2092/91*⁴³, *tj. osoba fizyczna lub prawna odpowiedzialna za zapewnienie, aby przedsięwzięcie ekologiczne pozostające pod ich kontrolą spełniało wymogi określone w rozporządzeniu nr 834/2009*⁴⁴.

Definicje rolnika w ustawach z zakresu rolnictwa zostały stworzone na potrzeby danej regulacji i składają się one z elementów istotnych tylko dla danej ustawy. W ujęciu prawnym pojęcie rolnika definiowane jest przez cztery przytoczone powyżej ustawy, jedna z nich

³⁸ Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. z 2004 r. Nr 10 poz. 76 z późn. zm.).

³⁹ Przedsiębiorcą w rozumieniu załącznika 1. do rozporządzenia Komisji (WE) nr 70/2001 z dnia 12 stycznia 2001 r. w sprawie zastosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy państwa dla małych i średnich przedsiębiorstw (Dz. Urz. WE L 10 z 13.01.2001, str. 33 z późn. zm.) oraz (Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 8, t. 2, str. 141).

⁴⁰ Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (Dz.U. z 2005 r. Nr 150 poz. 1249 z późn. zm.).

⁴¹ Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.).

⁴² Ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. z 2006 r. Nr 52 poz. 379 z późn. zm.).

⁴³ Rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 (Dz. Urz. UE L 189 z 20.07.2007, str. 1, z późn. zm.).

⁴⁴ Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym (Dz.U. z 2009 r. Nr 116 poz. 975).

wyodrębnia pojęcie rolnika ryczałtowego, producenta rolnego definiują cztery, natomiast producenta ekologicznego – jedna.

Należy ponadto zauważyć, że zróżnicowany zakres definicji rolnika spowodowany jest również przepisami wynikającymi z prawa Unii Europejskiej (odmienne definiowanie tego pojęcia byłoby sprzeczne z tym właśnie prawem), a także celami, które mają osiągnąć poszczególne ustawy. Sformułowanie jednej definicji rolnika na użytek wszystkich bądź większości ustaw w zakresie rolnictwa jest niemożliwe, niepraktyczne i mogłoby spowodować trudności interpretacyjne z uwagi na odmienny zakres spraw, które regulują poszczególne ustawy. W polskim prawie współistnieje kilka definicji rolnika odnoszących się do kilku pojęć działalności rolniczej. Niestety nie pomaga to w jednoznacznym określeniu, kto jest rolnikiem i kto powinien korzystać z określonych uprawnień.

1.1.3. Charakterystyka rolnika indywidualnego

Rolnik w polskim ustawodawstwie może prowadzić działalność rolniczą samodzielnie, na własny rachunek; wówczas spotykamy się z pojęciem *rolnika indywidualnego*. Rolnicy indywidualni mogą się ze sobą łączyć, a po konsolidacji mogą przybierać postać Grup Producentów Rolnych i wypracowywać jeden wspólny dochód. Wówczas podmioty te nie prowadzą działalności rolniczej na indywidualny rachunek, tylko ekonomiczne dobro wspólne. Jednakże może zdarzyć się i tak, że rolnicy, pomimo scalenia, będą nadal pracować na własny rachunek ekonomiczny i osiągać swój indywidualny dochód. Dzieje się tak w przypadku, gdy wynik ekonomiczny indywidualnego gospodarstwa rolnego uniemożliwia mu np. samodzielne ubieganie się o dofinansowania unijne w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Wówczas na potrzeby złożenia wniosku o dofinansowanie unijne indywidualni rolnicy dobierają się, tworząc i wskazując na jeden skonsolidowany dochód w roku bazowym, natomiast po otrzymaniu dofinansowania, korzystając z wspólnie zrealizowanej inwestycji, osiągają własne, indywidualne dochody.

Uważam, że rolnik to podmiot gospodarczy, który wykonuje pracę zarobkową na posiadanych przez siebie użytkach rolnych. Skoro pracuje on indywidualnie, do definicji powinien być wprowadzony zakres obszaru użytków rolnych. Przyjęte przeze mnie założenie dotyczy zakresu obszarowego rolnika indywidualnego i jest to powierzchnia od 1,01 do 9,99 ha użytków rolnych. Tylko przy przyjętych powyżej założeniach można analizować rolnika jako rolnika indywidualnego, czyli wykonującego działalność samodzielnie, indywidualnie, a gospodarstwo przez niego posiadane nazywać gospodarstwem indywidualnym. Zgodnie z przytoczoną definicją rolnicy indywidualni stanowią najliczniejszą grupę rolników.

Tabela 3. Indywidualne gospodarstwa rolne według grup obszarowych użytków rolnych w latach 2002–2016

Lata	Ogółem	Gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych do 1 ha	Udział Gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych do 1 ha w ogólnej liczbie gospodarstw (w odsetkach)	Gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 1,01 do 9,99 ha – „indywidualne gospodarstwa”	Udział Gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych od 1,01 do 9,99 ha – „indywidualnych gospodarstw” – w ogólnej liczbie gospodarstw (w odsetkach)	Gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 10,00 ha – i więcej	Udział Gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych od 10,00 ha – i więcej w ogólnej liczbie gospodarstw (w odsetkach)
2002*	2 928 578	976 852	33,4	1 572 818	53,7	378 908	12,9
2003*	2 841 085	990 634	34,9	1 496 234	52,7	354 217	12,4
2004*	2 839 664	987 887	34,8	1 480 896	52,2	370 881	13,0
2005*	2 728 909	946 577	34,7	1 420 147	52,1	362 185	13,2
2006*	2 594 579	788 184	30,4	1 444 790	55,6	361 605	14,0
2007**	2 575 113	771 050	30,0	1 436 379	55,7	367 684	14,3
2008**	2 562 085	755 575	29,5	1 444 094	56,3	362 416	14,2
2009**	2 497 642	731 702	29,3	1 400 381	56,0	365 559	14,7
2010***	1 504 971	24 744	1,6	1 136 095	75,5	344 132	22,9
2011***	1 653 099	38 163	2,3	1 260 998	76,2	353 938	21,5
2012***	1 474 343	21 450	1,5	1 107 813	75,1	345 078	23,4
2013****	1 425 386	34 324	2,4	1 047 601	73,5	343 461	24,1
2014****	1 408 856	31 211	2,2	1 028 102	73,0	349 543	24,8
2015*****	1 405 455	27 527	2,0	1 029 006	73,1	348 922	24,9
2016*****	1 406 575	22 642	1,6	1 046 472	74,4	337 461	24,0

*RS 2007; **RS 2011; ***RS 2013; ****RS 2015; *****RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS; RS 2007, s. 211; RS 2011, s. 97; RS 2012, s. 105; RS 2013, s. 103; RS 2015, s. 107; RS 2017, s. 107.

Analiza ilości gospodarstw indywidualnych i wszystkich gospodarstw, które zostały przedstawione w tabeli w podrozdziale 1.1.1. sprowadza do wniosków, iż bez względu na to, czy ilość gospodarstw rolnych analizujemy w ujęciu ogólnym, czy obliczenia zawężamy do gospodarstw indywidualnych, to gospodarstw o powierzchni od 1,01 do 9,99 ha w Polsce jest najwięcej. Nawet jeśli widzimy spadek wszystkich gospodarstw indywidualnych w latach 2004–2016, to należy zwrócić uwagę, że wynosi on tylko 41,51%. Dowodzi to, że gospodarstw indywidualnych o powierzchni od 1,01 do 9,99 ha w Polsce jest bardzo dużo w stosunku do pozostałych przedstawionych przeze mnie grup gospodarstw.

Według mnie pojęcie rolnika indywidualnego nabrało dużego znaczenia praktycznego i doniosłości prawnej dzięki ustawie z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego⁴⁵ uchwalonej krótko przed podpisaniem Traktatu Akcesyjnego z intencją wprowadzania systemu kontroli obrotu nieruchomościami rolnymi, który zapewniałby państwu możliwość ochrony przed wykupywaniem gruntów rolnych przez cudzoziemców z Unii Europejskiej również po 30 kwietnia 2016 roku⁴⁶. W art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego określono, że za rolnika indywidualnego uważa się *osobę fizyczną będącą właścicielem, użytkownikiem wieczystym, samoistnym posiadaczem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych*⁴⁷, których łączna powierzchnia użytków rolnych⁴⁸ nie przekracza 300 ha, posiadającą kwalifikacje rolnicze oraz co najmniej od 5 lat zamieszkałą w gminie, na obszarze której jest położona jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego i prowadzącą przez ten okres osobiście to gospodarstwo⁴⁹, które należy rozumieć w rozumieniu Kodeksu Cywilnego jako obszar nie mniejszy niż 1 ha użytków rolnych.

Rolnikiem indywidualnym nie może być zatem osoba prawna. Uważa się, że osoba fizyczna osobiście prowadzi gospodarstwo rolne, jeżeli wykonuje prace w tym gospodarstwie oraz podejmuje wszystkie decyzje dotyczące prowadzonej w nim działalności rolniczej. Problemатyczne jest jedynie określenie samodzielności podejmowania decyzji. Osoba posiada kwalifikacje rolnicze, jeżeli uzyskała wykształcenie

⁴⁵ Por. Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2012 r. poz. 803 z późn. zm.).

⁴⁶ Por. B. Wierzbowski, *Rolnik indywidualny w polskim i unijnym systemie ubezpieczeń społecznych*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania...*, dz. cyt., s. 367.

⁴⁷ Za nieruchomość rolną należy rozumieć nieruchomość w rozumieniu kc, z wyłączeniem nieruchomości położonych na obszarach przeznaczonych w planach zagospodarowania przestrzennego na inne cele niż rolnicze.

⁴⁸ Użytki rolne to grunty orne, łąki trwałe, pastwiska trwałe, sady, grunty rolne zabudowane, grunty rolne pod stawami i rowami. Por. Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków (Dz.U. z 2001 r. Nr 38 poz. 454).

⁴⁹ Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2003 r. Nr 64 poz. 592 z późn. zm.).

rolnicze co najmniej zasadnicze zawodowe, wykształcenie średnie lub wyższe albo osobiście prowadziła gospodarstwo rolne lub w takowym pracowała przez okres co najmniej 5 lat.

Przy ustalaniu powierzchni użytków rolnych nieprzekraczających 300 ha, niebędących własnością, a przedmiotem współwłasności, uwzględnia się powierzchnię nieruchomości rolnych odpowiadających udziałowi we współwłasności takich nieruchomości, a w przypadku współwłasności łącznej uwzględnia się łączną powierzchnię nieruchomości rolnych, stanowiących przedmiot współwłasności. Dokumentem niezbędnym do ustalania powierzchni użytków rolnych będących przedmiotem współposiadania jest umowa dzierżawy.

Pojęcie rolnika indywidualnego nie występuje natomiast w ustawie ubezpieczeń społecznych rolników. Ustawodawca, zarówno w tytule, jak i w tekście ustawy, konsekwentnie posługuje się pojęciem rolnika, nie opatrując go jakąkolwiek przydawką. Przymiotnik *indywidualny* miała jeszcze poprzednio obowiązująca ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników⁵⁰. We wcześniejszych latach, na poziomie konstytucyjnym, indywidualne gospodarstwa rodzinne opatrywano dodatkowym kwalifikatorem *pracujących chłopów*⁵¹, zwręczając w ten sposób gwarancje konstytucyjne⁵².

Podejmując próbę charakterystyki rolnika indywidualnego, należy zwrócić przede wszystkim uwagę na zasadnicze funkcje rolnictwa i podmiotów w nim funkcjonujących w życiu społecznym oraz ekonomicznym. Funkcje te możemy podzielić na ekonomiczne i pozaekonomiczne. Wśród funkcji pozaekonomicznych możemy wskazać funkcję społeczną oraz przestrzenną⁵³.

Funkcja ekonomiczna dotyczy produkcji produktów rolnych, które mają zaspokajać potrzeby żywieniowe rolników oraz innych członków społeczeństwa. Indywidualne gospodarstwa rolne mają produkować żywność w odpowiednich ilościach oraz gatunku, a następnie dostarczać ją na rynek, gdzie w drodze wymiany handlowej jest ona przekazywana innym konsumentom. W ramach pełnionej funkcji ekonomicznej oczekuje się, aby indywidualne gospodarstwa rolne funkcjonowały jako dochodowe jednostki

⁵⁰ Por. Ustawa z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (Dz.U. z 1989 r. Nr 24 poz. 133 ze zm.). W 1990 r. obowiązywała też, będąca wynikiem obrad „Okrągłego Stołu”, ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o związkach zawodowych rolników indywidualnych (Dz.U. Nr 20 poz. 106 ze zm.), która nadal obowiązuje.

⁵¹ Por. Art. 15 Konstytucji PRL po zmianach dokonywanych ustawą z dnia 20 lipca 1983 r. (Dz.U. Nr 19 poz. 175). Przyjmowano powszechnie, że poza konstytucyjnymi gwarancjami trwałości pozostawały gospodarstwa, w których zatrudniano więcej – oraz na stałe – pracowników najemnych. Szerzej na ten temat: por. B. Wierzbowski, *Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Suwalsko-Mazurskiej im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach” 2005, nr 11, s. 26–27.

⁵² Por. B. Wierzbowski, *Rolnik indywidualny...*, dz. cyt., s. 367.

⁵³ Por. M. Kucharczyk, *Organizacja pomiaru zysku w rodzinnych gospodarstwach rolnych*, „Master of Business Administration” 2009, nr 5/2009, s. 48.

gospodarcze, przynoszące ich właścicielom oraz ich rodzinom godziwe dochody. Dlatego też indywidualne gospodarstwa rolne postrzega się jako podmioty biorące aktywny udział w życiu gospodarczym⁵⁴. Ekonomiczny aspekt rolnictwa oprócz produkcji żywności polega także na tym, że uczestniczy ono w tworzeniu dochodu narodowego, produkcji surowców dla innych sektorów gospodarki narodowej, tworzeniu rynków zbytu dla pozarolniczych jednostek gospodarczych, kształtowaniu równowagi rynkowej oraz w handlu zagranicznym.

Pierwszą z funkcji pozaekonomicznych przypisaną rolnikowi indywidualnemu jest funkcja społeczna, która wiąże się ściśle z przedstawionymi powyżej oczekiwaniami ekonomicznymi i dochodowymi. Funkcja społeczna obejmuje zarówno niewielkie, indywidualne gospodarstwa rolne, jak i gospodarstwa dysponujące dużym kapitałem. Indywidualne gospodarstwa rolne mają tworzyć miejsca pracy, które pozwolą indywidualnym rolnikom oraz pozostałym członkom ich rodzin znaleźć zatrudnienie. Wynagrodzenia osiąmane z pracy rolników indywidualnych powinny przy tym zapewnić im możliwość utrzymania siebie oraz najbliższych⁵⁵.

Obecnie rolnik indywidualny w ramach funkcji pozaekonomicznych pełni jeszcze jedną funkcję – funkcję przestrzenną. Wiaże się ona z aktywnym kształtowaniem krajobrazu geograficznego. Rolnicy indywidualni, prowadząc indywidualne gospodarstwa rolne, muszą mieć na uwadze dobro otoczenia⁵⁶.

Funkcje powierzone rolnikom indywidualnym są bardzo istotne w funkcjonowaniu poszczególnych państw. Ich działalność stała się centrum zainteresowania ekonomistów, które dotyczy przede wszystkim działalności rodzinnych indywidualnych gospodarstw rolnych, które zarówno w Polsce, jak i w krajach Unii Europejskiej, stanowią podstawową formę funkcjonowania całego rolnictwa, gdyż tworzą najliczniejszą grupę. Dodatkowo jednym z priorytetów działalności Unii Europejskiej i działającej w jej ramach Wspólnej Polityki Rolnej jest poprawa warunków życia rolników indywidualnych na wsi. Dlatego też w dokumentach UE poświęconych rolnikom indywidualnym bardzo często wskazuje się na potrzebę podnoszenia efektywności indywidualnych gospodarstw rolnych, poprawy jakości życia rolników indywidualnych oraz zapewnienia im godziwych dochodów, a także wspierania działań mogących poprawić stabilność rynków rolnych⁵⁷.

W obecnej perspektywie finansowej wskazuje się na jeszcze inne funkcje, które powierza się indywidualnym gospodarstwom rolnym. Obecnie powszechną funkcją, wskazywaną

⁵⁴ Por. Tamże.

⁵⁵ Por. Tamże.

⁵⁶ Por. Tamże.

⁵⁷ Por. Tamże.

przez badaczy przedmiotu, jest funkcja ekologiczna, która przejawia się w ochronie krajobrazu i szeroko rozumianego środowiska naturalnego. Ochrona natury i piękna krajobrazu nie zawsze była zgodna z interesem ekologicznym rolnika indywidualnego. Z drugiej jednak strony współczesny rozwój agroturystyki i agrobiznesu powoduje, że rolnik ma możliwość pozyskania dodatkowego źródła dochodu i staje się swoistym opiekunem swojego rodzinnego, indywidualnego gospodarstwa rolnego.

Na uwagę zasługuje fakt, iż indywidualne gospodarstwa rolne w ramach ubiegania się o dofinansowania unijne muszą rozważać podjęcie inwestycji z zakresu ochrony środowiska, ponieważ są one dodatkowo punktowane w ramach dofinansowań unijnych. Spośród ok. 100 rolników indywidualnych z regionu Zagłębia Paprykowego, starających się o dofinansowanie w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”, 85 z nich (czyli ponad 80% wszystkich podmiotów aplikujących o środki unijne) zaplanowało inwestycje służące poprawie ochrony środowiska. Znamiennym jest, że nieuwzględnienie inwestycji, która ma pozytywny wpływ na naturę, spowodowałoby niespełnienie minimalnego kryterium punktowego, umożliwiającego dostęp do środków unijnych.

Zarówno funkcje powierzone rolnikom indywidualnym, jak i potrzeba poprawy warunków życia ludności wiejskiej powodują, że ważne jest uzyskiwanie informacji o dochodach rolników indywidualnych. Obecnie prowadzi się wiele prac mających doprowadzić do określenia sposobu pomiaru zysku osiąganego przez rolników indywidualnych. Rolnik indywidualny, prowadzący indywidualne gospodarstwo rolne osiąga corocznie określony dochód. Jest to tzw. rzeczywisty dochód. Natomiast ten sam dochód zamieniany jest na różne wartości – dochody – w zależności od potrzeb wyliczania dochodowości.

Sposób funkcjonowania rolników indywidualnych charakteryzuje się zbiorem cech określających ich naturę, przez co stanowi jednocześnie wyzwanie dla rachunkowości. Natura rodzinnych, indywidualnych gospodarstw rolnych, czyli zbiór tych charakterystycznych cech sprawia, że nie jest możliwe zastosowanie w ich rachunku ekonomicznym powszechnie obecnie funkcjonującego systemu rachunkowości memoriałowej, czyli nie jest możliwa ewidencja ogółu operacji przychodowych i kosztowych dotyczących danego okresu.

Podstawową cechą, uniemożliwiającą zastosowanie systemu rachunkowości memoriałowej, a zarazem określającą naturę rolników indywidualnych, jest wspólne, rodzinne gospodarowanie. Rolnik, prowadząc gospodarstwo rolne i zarządzając nim, zarządza pośrednio własnością indywidualną. Na uwagę zasługuje fakt, iż zazwyczaj ta własność indywidualna przenoszona jest w drodze dziedziczenia, co ma istotny wpływ na wielkość posiadanego gospodarstwa oraz specjalizację jego produkcji. Indywidualne gospodarstwo

rolne oprócz tego, że jest jedynym źródłem utrzymania rodziny rolniczej, jest także podstawowym miejscem pracy rolnika oraz innych członków jego rodziny. Uzyskiwany z niego dochód stanowi podstawowe i zazwyczaj jedyne źródło dochodów i utrzymania często wielopokoleniowej rodziny. *Farma jest głównym źródłem dochodu rodziny farmera; kierujący farmą lub członkowie jego rodziny wykonują większość funkcji kierowniczych i wykonawczych, farma jest przedsiębiorstwem rodzinnym, w którym występuje dominacja rodzinnej pracy, własności i ryzyka...*⁵⁸. Rolnik indywidualny prowadzi gospodarstwo na własne ryzyko.

1.1.4. Prawne i finansowe uwarunkowania prowadzenia działalności rolniczej w formie indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce

Pojęcie działalności rolniczej w formie indywidualnego gospodarstwa rolnego nie jest jednoznacznie prezentowane, podobnie jak pojęcie gospodarstwa rolnego i rolnika. W literaturze przedmiotu indywidualne gospodarstwo rolne utożsamiane jest bardzo często z gospodarstwem rodzinnym, natomiast indywidualna działalność rolnicza z działalnością gospodarstwa rodzinnego.

Rozważania rozpocznę od zdefiniowania działalności rolniczej. Podobnie jak w przypadku definicji rolnika, tak i przy analizie definicji działalności rolniczej nie mamy możliwości wskazania jednej, precyzyjnej definicji. W zakresie definicyjnym działalnością rolniczą większość aktów normatywnych nazywa procesy wytwórcze w rolnictwie, dlatego też jest ona bardzo często w literaturze przedmiotu określana jako działalność wytwórcza, produkcja rolna.

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym definiuje działalność rolniczą jako *produkcję roślinną i zwierzęcą, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą, roślin ozdobnych, grzybów uprawnych, sadownictwa, hodowlę i produkcję materiału zarodowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcję zwierzęcą typu przemysłowego fermowego oraz chów i hodowlę ryb*⁵⁹.

Zgodnie z ustawą z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (art. 2 ust. 2) omawiana działalność rolnicza polega na *wytwarzaniu produktów roślinnych lub zwierzęcych w stanie nieprzetworzonym z własnej produkcji, czyli upraw albo hodowli*

⁵⁸ F. Tomczak, *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2004, s. 117.

⁵⁹ Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 1984 r. Nr 52 poz. 268).

*i chowu, w tym również produkcja materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcja warzywnicza gruntowa, szklarniowa i pod folią, produkcja roślin ozdobnych, grzybów uprawnych i sadownicza, hodowla i produkcja materiału zarodkowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcja zwierzęca typu przemysłowo-fermowego oraz hodowla ryb, a także działalność, w której minimalne okresy przetrzymywania zakupionych zwierząt i roślin, w trakcie której następuje ich biologiczny wzrost ma określony czas*⁶⁰.

Z kolei w ustawie o podatku od towarów i usług z dnia 11 marca 2004 r. za działalność rolniczą (art. 2 ust. 15) uznaje się *produkcję roślinną i zwierzęcą, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą, gruntową, szklarniową i pod folią, produkcję roślin ozdobnych, grzybów uprawnych i sadowniczych, chów, hodowlę i produkcję materiału zarodkowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcję zwierzęcą typu przemysłowego lub fermowego oraz chów i hodowlę ryb i innych organizmów żyjących w wodzie, a także uprawy w szklarniach i ogrzewanych tunelach foliowych, uprawy grzybów i ich grzybni, uprawy roślin „in vitro”, fermową hodowlę i chów drobiu rzeźnego i nieśnego, wylęgarnie drobiu, hodowlę i chów zwierząt futerkowych i laboratoryjnych, chów i hodowlę dżdżownic, entomofagów i jedwabników, prowadzenie pasiek oraz chów i hodowlę innych zwierząt poza gospodarstwem rolnym, sprzedaż produktów gospodarki leśnej i łowieckiej, z wyjątkiem drewna okrągłego z drzew tropikalnych oraz bambusa, a także świadczenie usług rolniczych*⁶¹.

Określoną definicją posługuje się również GUS, który interpretuje działalność rolniczą jako działalność, która wiąże się z uprawą i hodowlą zwierząt i obejmuje: wszystkie uprawy rolne, warzywnictwo i ogrodnictwo, szkółkarstwo, hodowlę i nasiennictwo roślin rolniczych i ogrodniczych, chów i hodowlę zwierząt (bydła, trzody chlewnej, drobiu, kóz, owiec, koni, królików, zwierząt łownych utrzymywanych na rzeź, pszczoł, itp.), produkcję surowych, nieprzetworzonych produktów zwierzęcych oraz działalność polegającą na utrzymywaniu gruntów rolnych, które nie są już wykorzystywane do celów produkcyjnych, według zasad dobrej kultury rolnej, przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska, zgodnie z dopuszczalnymi normami⁶².

⁶⁰ Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 1991 r. Nr 80 poz. 350).

⁶¹ Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. z 2004 r. Nr 54 poz. 535).

⁶² D. Walczak, dz. cyt., s. 50.

Tabela 4. Elementy specjalizacji w poszczególnym rodzaju działalności rolniczej

Podstawa prawna i podmiotowa	Rodzaj produkcji	Działalność szczegółowa w ramach rodzaju produkcji
Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym	roślinna	produkcja materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcja warzywnicza , roślin ozdobnych, grzybów uprawnych, sadownictwo
	zwierzęca	hodowla i produkcja materiału zarodkowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcja zwierzęca typu przemysłowego fermowego, chów i hodowla ryb
Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych	roślinna	produkcja materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcja warzywnicza gruntowa, szklarniowa i pod folią , produkcja roślin ozdobnych, grzybów uprawnych i sadownicza
	zwierzęca	hodowla i produkcja materiału zarodkowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcja zwierzęca typu przemysłowo-fermowego oraz hodowla ryb
Ustawa o VAT z dnia 11 marca 2004 r.	roślinna	produkcja materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcja warzywnicza, gruntowa, szklarniowa i pod folią , produkcja roślin ozdobnych, sadowniczych i grzybów uprawnych, a także uprawy w szklarniach i ogrzewanych tunelach foliowych, uprawy grzybów i ich grzybni, uprawy roślin „in vitro”, sprzedaż produktów gospodarki leśnej i łowieckiej, z wyjątkiem drewna okrągłego z drzew tropikalnych oraz bambusa, a także świadczenie usług rolniczych
	zwierzęca	produkcja zwierzęca typu przemysłowego lub fermowego oraz chów i hodowla ryb i innych organizmów żyjących w wodzie, fermowa hodowla i chów drobiu rzeźnego i nieśnego, wylęgarnie drobiu, hodowla i chów zwierząt futerkowych i laboratoryjnych, chów i hodowla dżdżownic, entomofagów, i jedwabników, prowadzenie pasiek oraz chów i hodowla innych zwierząt poza gospodarstwem rolnym
Główny Urząd Statystyczny	roślinna	wszystkie uprawy rolne, warzywnictwo i ogrodnictwo, szkółkarstwo, hodowla i nasiennictwo roślin rolniczych i ogrodniczych oraz działalność polegająca na utrzymywaniu gruntów rolnych już niewykorzystywanych do celów produkcyjnych według zasad dobrej kultury rolnej – przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska, zgodnie z dopuszczalnymi normami
	zwierzęca	chów i hodowla zwierząt (bydła, owiec, kóz, koni, trzody chlewnej, drobiu, pszczoł, królików, zwierząt łownych utrzymywanych na rzeź itp.), produkcja surowych, nieprzetworzonych produktów zwierzęcych

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych ustaw podanych powyżej.

Zakres definicyjny, w większości aktów normatywnych ujmujący działalność rolniczą jako produkcję roślinną oraz zwierzęcą, nie odzwierciedla w pełni jej pojęcia. W przedstawionych powyżej definicjach pojawiają się wyrażenia bliskoznaczne, takie jak: *wytwarzanie produktów roślinnych lub zwierzęcych czy działalność związana z uprawą roślin oraz chowem i hodowlą zwierząt*. Ponadto każda przytoczona definicja odzwierciedla inny katalog działalności szczegółowych. Najszerzej działalność szczegółową precyzuje definicja GUS-u. Moim zdaniem powodowane jest to tym, iż organ ten ma bezpośredni kontakt z gospodarstwem rolnym i rolnikiem, który precyzyjnie określa zakres swojej działalności. Wszystkie przytoczone powyżej podstawy prawne wymieniają m.in. warzywnictwo jako działalność szczegółową, natomiast jedynie ustawa o podatku rolnym oraz ustawa o podatku od towarów i usług szczegółowo wskazują na uprawy warzyw w tunelach foliowych. Zapewne jest to jedna z podstaw do tego, aby działalność rolniczą polegającą na produkcji roślinnej w zakresie upraw warzywniczych w tunelach foliowych utożsamiać z działalnością gospodarczą.

Indywidualne gospodarstwo rolne definiowane jest najczęściej poprzez wskazywanie dwóch charakterystycznych cech, którymi są:

- praca w gospodarstwie rolnym właściciela i członków jego najbliższej rodziny,
- wykorzystanie osiągniętych z gospodarstwa dochodów na potrzeby produkcyjne gospodarstwa i potrzeby bytowe członków rodziny.

Potrzeby te, mocno zróżnicowane, rozkładają się różnie w zależności od obszaru gospodarstwa oraz warunków, w jakich ono funkcjonuje. Jeżeli chodzi o prawną definicję indywidualnego gospodarstwa rodzimego, to w prawodawstwie unijnym takiej brakuje. Z kolei w ustawodawstwie polskim definicja taka została unormowana na potrzeby kontroli obrotu nieruchomościami⁶³.

Wraz z rozwojem gospodarczym i ekonomicznym Polski można zaobserwować również zmiany w zakresie funkcjonowania indywidualnych gospodarstw rolnych. Zauważa się widoczny podział na dwie grupy, tj.:

- indywidualne gospodarstwa rolne, dysponujące dużym kapitałem, niemające problemu z płynnością finansową, wytwarzające produkty na szeroką skalę;
- niewielkie, indywidualne gospodarstwa, wytwarzające produkty na własne potrzeby, bez większych perspektyw w zakresie modernizacji i rozwoju.

Grupa indywidualnych gospodarstw rolnych jest to szeroka grupa podmiotów prowadzących specyficzną działalność, dokładnie określoną i zdefiniowaną na potrzeby statystyki gospodarczej oraz z perspektywy przepisów prawnych.

⁶³ Por. J. Stoksik, dz. cyt., s. 345.

Wskazując na prawne i finansowe uwarunkowania prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych, należy uwzględnić normy i podmioty korygujące niedoskonałości mechanizmu rynkowego, w szczególności: niedoskonałą konkurencję, niemobilność i niepodzielność czynników produkcji oraz asymetrię informacji. Wśród norm wyróżnia się psychologicznie uwarunkowane wzorce zachowań, ważne dla efektywności struktur wytwórczych w rolnictwie, m.in.: przedsiębiorczość, innowacyjność, skłonność do współpracy, poczucie wspólnoty, wiedzę agrotechniczną i znajomość rynków, a także normy prawne, wśród których najczęściej wskazuje się na:

- Ustawę o ustroju rolnym, grupach producenckich, giełdach towarowych, izbach rolniczych, organizacjach rolników, rentach strukturalnych;
- Legislacje dotyczące stabilizacji rynków rolnych;
- Legislacje określające funkcjonowanie Agencji Rynku Rolnego, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Ośrodków Doradztwa Rolniczego czy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi;
- Legislacje dotyczące funkcjonowania agencji pośredniczących w kontaktach rolnictwa z otoczeniem⁶⁴.

Nad prawnymi i finansowymi uwarunkowaniami prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych czuwają instytucje stanowiące zestaw formalnych i nieformalnych zasad wraz z mechanizmami służącymi ich egzekwowaniu. Ich celem jest sterowanie jednostkowymi decyzjami podmiotów i tym samym ograniczanie niepewności związanej z prowadzeniem indywidualnych gospodarstw rolnych. Instytucje te wskazują, kto podejmuje decyzje, które działania są dozwolone, jakie procedury realizować, jakie informacje dostarczać oraz co podmiot otrzymuje w efekcie prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego. Instytucje zapewniają właściwą strukturę bodźców do podejmowania decyzji alokacyjnych⁶⁵.

W odniesieniu do podmiotów łagodzących zawodności rynku w sektorze rolnym najczęściej wskazuje się na następujące grupy instytucji:

- Instytucje zwiększające płynność i przejrzystość rynku ziemi (*land institutions*);
- Instytucje finansowe, ułatwiające producentom rolnym dostęp do kapitału i jego akumulację (*financial institutions*);

⁶⁴ Por. A. Grzelak, *Rola instytucji w obsłudze rolnictwa w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 983, t. 1 „Agrobiznes 2003. Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie”, red. S. Urban, Wrocław 2003, s. 246–251

⁶⁵ Por. D. North, *Economic performance through time*, [w:] tegoż, *The American Economic Review*, Vol. 84, No. 3, American Economic Association, Nashville 1994, s. 359–367

- Instytucje ułatwiające przenikanie postępu i wdrażanie nowych technologii produkcji rolnej (*technology and innovation institutions*)⁶⁶.

W praktyce powyższe trzy funkcje spełnia w rolnictwie krajów wysoko rozwiniętych integracja kontraktowa. Na poziomie mikroekonomicznym instytucje są tzw. strukturami kierowania lub strukturami instytucjonalnymi, w literaturze zagranicznej określanymi mianem *governance structures*. Definiuje się je jako wieloszczeblowe systemy powiązań umownych między podmiotami ekonomicznymi, określające podział uprawnień własnościowych i decyzyjnych do zasobów. Do podstawowych zmiennych, decydujących o złożoności tych struktur, należą szeroko rozumiane koszty transakcyjne.

Rozważania teoretyczne, związane z prawnymi i finansowymi uwarunkowaniami prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych, dają podstawę do stwierdzenia, iż związki instytucjonalne w rolnictwie mają miejsce na trzech płaszczyznach, poprzez:

- zachowawcze oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego,
- innowacyjne oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego,
- zintegrowane struktury kierowania, w których producenci realizują udział w marży przetwórczej w zamian za obniżkę kosztów transakcyjnych pozyskania produktu rolnego.

Nie wszyscy badacze literatury przedmiotu są zgodni co do tego, jaki cel stawiają przed sobą podmioty podejmujące działalność rolniczą w formie indywidualnych gospodarstw rolnych. Tak ważną problematykę badawczą podjął W. Ziętara. Badając przedsiębiorstwa rolne, stwierdził on, iż dążenie do maksymalnego zysku przestało być jedynym celem działalności rolnej; głównym jej celem jest za to dążenie do pewności i utrzymania własności oraz gospodarowanie wolne od ryzyka. Badacz wskazuje, że jedynie 32% ankietowanych gospodarstw uznało, iż ich główną intencją jest maksymalizacja zysku⁶⁷. Podobne wyniki uzyskał W. Ziętara w badaniach przeprowadzonych razem z E. Majewskim, z których wynika, iż pomimo braku zgodności co do głównego motywu podejmowania i prowadzenia działalności rolniczej, bez wątpienia w dłuższej perspektywie czasu działalność musi być rentowna, czyli przynosić dochód⁶⁸. Z badań przeprowadzonych przez J. Franc-Dąbrowską w gospodarstwach rolnych wynika, iż obecnie podstawowym kryterium oceny ich sytuacji

⁶⁶ *World Development Report 2002. Building Institutions for Markets*, World Bank, New York: Oxford University Press 2002, s. 31–52.

⁶⁷ Wyniki badań W. Ziętary znajdujące się w publikacji *System celów w państwowych przedsiębiorstwach rolniczych* przytaczam za: J. Franc-Dąbrowską, *Czynniki kształtujące wynik finansowy w przedsiębiorstwach rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych”, t. 97, z. 4, Warszawa 2010, s. 54.

⁶⁸ Wyniki badań E. Majewskiego i W. Ziętary znajdujące się w publikacji *System celów w rolniczych gospodarstwach rodzinnych* przytaczam za: J. Franc-Dąbrowską, *Czynniki...*, dz. cyt., s. 54.

finansowej jest wartość zysku, czyli dochodu, natomiast celem podejmowanej działalności jest zapewnienie miejsca pracy sobie i współpracownikom⁶⁹.

1.2. Uwarunkowania podejmowania i prowadzenia wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce

1.2.1. Geneza, pojęcie i istota wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce

Gospodarstwo rolne jest podstawową i najstarszą jednostką wytwórczą w rolnictwie. Pełni ono zarówno funkcje produkcyjne, jak i pozaprodukcyjne w gospodarce i rozpatrywane jest w różnych aspektach. Niezależnie od warunków ekonomiczno-społecznych i rozwojowych, za najistotniejszą cechę tych jednostek uznaje się ich rodzinny charakter, co ma odzwierciedlenie w ścisłym związku gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym. Podstawą ustroju rolnego w Polsce są gospodarstwa rodzinne, głównie specjalizujące się w danym rodzaju produkcji, czyli tzw. wyspecjalizowane gospodarstwa rolne.

Specjalizacja to nie tylko ograniczanie liczby gatunków czy rodzajów warzyw, ale również prowadzenie w gospodarstwie tylko niektórych etapów produkcji danej specjalizacji. Specjalizacja upraw warzywniczych to także specjalizacja w produkcji warzyw wczesnych, warzyw do przetwórstwa czy na eksport. Z kolei specjalizacja w produkcji warzyw wczesnych to przede wszystkim specjalizacja w uprawie warzyw w tunelach foliowych. Specjalizacja ułatwia osiągnięcie dobrego plonu o wysokiej jakości dzięki perfekcyjnemu prowadzeniu ograniczonej ilości upraw. Podstawowymi korzyściami specjalizacji są niższe koszty produkcji, wynikające z lepszego wykorzystania środków trwałych i większej wydajności pracy. W specjalistycznej produkcji możliwe są mniejsze nakłady pracy, a także mniejsze zużycie środków ochrony roślin, nawozów czy nasion, ze względu na precyzyjniejsze ich stosowanie. Większa wydajność pracy wynika z mechanizacji, większej wprawy pracowników lub domowników oraz lepszej i łatwiejszej organizacji. Precyzyjne sterowanie produkcją jest bardzo trudne przy nieukierunkowanej uprawie dużej liczby gatunków. Specjalizacja umożliwia nie tylko uzyskanie dużego plonu o dobrej jakości, ale także dostarczanie produktów na rynek w terminie, co pozwala na pewną sprzedaż i uzyskanie dobrej ceny⁷⁰.

⁶⁹ Por. J. Franc-Dąbrowska, *Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarowania zyskiem w przedsiębiorstwach rolniczych*, „Rozprawy Naukowe i Monografie”, nr 365, Wydawnictwo Naukowe SGGW, Warszawa 2010, s. 207, 220.

⁷⁰ Por. *Ogólna uprawa warzyw*, red. M. Knaflowski, PWRiL, Poznań 2007, s. 19.

Rozwój przemysłu w drugiej połowie XIX wieku przyczynił się do rozwoju obszarów miejskich, co spowodowało zwiększenie popytu na produkty rolnicze. Skutkiem tego był wzrost znaczenia handlu i przetwórstwa produktów rolnych, a tym samym rozwój rynku rolnego, który wywarł silny wpływ na organizację i charakter gospodarstw rolnych. Rozwój stosunków rynkowych spowodował wzrost ich towarowości. Wpływał jednocześnie na strukturę i skalę produkcji w gospodarstwach rolniczych. Wpływ rynku na organizację gospodarstw rolniczych podkreślał T. Brinkmann, który na początku XX wieku zwrócił uwagę na „siły” oddziałujące na gospodarstwo. Wyróżnił dwa ich rodzaje: siły różnicujące (*differenzierende Kräfte*) i siły integrujące (*integrierende Kräfte*). Siły różnicujące umiejscowione są w otoczeniu gospodarstwa, głównie w rynku, natomiast siły integrujące – wewnątrz gospodarstwa. Siły różnicujące skłaniają gospodarstwa do ograniczenia asortymentu produkcji, zwiększenia skali produkcji określonych produktów, a zatem do specjalizacji. Natomiast siły integrujące, tkwiące wewnątrz gospodarstwa, skłaniają je do wielostronnej produkcji w celu pełnego i równomiernego wykorzystania posiadanych czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału, czyli zachowania równowagi w obszarach: produkcyjnym (bilanse) oraz ekonomicznym i środowiskowym (zmianowanie, płodozmian)⁷¹.

Szczególne nasilenie procesów specjalizacji nastąpiło w krajach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, po przyjęciu Traktatu Rzymskiego w 1957 roku. Jednym z podstawowych celów zawartych w Traktacie było zagwarantowanie bezpieczeństwa żywnościowego. W tym celu stworzono korzystne warunki ekonomiczne, które spowodowały zwiększenie poziomu intensywności produkcji, a tym samym wzrost produkcji, a później problemy z zagospodarowaniem jej nadwyżek. Wprowadzenie zmian było niezbędne, ponieważ zauważono także ujemne skutki w środowisku przyrodniczym, spowodowane nadmiernie wysokim poziomem nawożenia mineralnego i stosowania chemicznych środków ochrony roślin. Problemy wynikające z wysokiego stopnia specjalizacji gospodarstw i poziomu intensywności produkcji spowodowały pojawienie się podejścia systemowego do organizacji gospodarstw i produkcji rolniczej, którego prekursorami byli G. Seffen i D. Born. Niezależnie od podejścia systemowego rozwinięto również ideę zrównoważonego rolnictwa. Koncepcje te rozszerzały występującą wcześniej, organiczną teorię gospodarstwa rolniczego, przedstawioną przez T. Brinkmanna i kontynuowaną przez R. Manteuffla⁷². Według tej koncepcji gospodarstwo rolne stanowi organiczną całość, wewnętrznie zrównoważoną,

⁷¹ Wyniki badań T. Brinkmanna przytaczam za: W. Ziętara, *Koncentracja i specjalizacja gospodarstw rolniczych w procesie integracji z Unią Europejską*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2014, nr. 14(29), z. 1, s. 157–158.

⁷² Por. Tamże, s. 158.

w której poszczególne elementy przyczyniają się do powodzenia całości. Specjalizacja i koncentracja są pojęciami ekonomicznymi, które występują w gospodarce rynkowej.

Wzrost stopnia specjalizacji gospodarstw, niezależnie od korzyści ekonomicznych wynikających z większej skali produkcji, jej jakości i wyższych cen, wywoływał również pewne skutki negatywne, takie jak:

- wzrost ryzyka rynkowego i produkcyjnego,
- nierównomierne wykorzystanie pracy,
- niepełne wykorzystanie ziemi.

Prowadził także do ograniczenia bioróżnorodności i naruszenia równowagi ekologicznej, na co początkowo nie zwracano uwagi. Zwiększanie stopnia specjalizacji gospodarstw wiązało się najczęściej ze wzrostem poziomu intensywności produkcji, co prowadziło w efekcie do szkodliwego obciążenia środowiska przyrodniczego⁷³.

Specyfika wyspecjalizowanej produkcji rolnej, obok znacznych kosztów produkcji i stosunkowo wysokiej dochodowości, polega głównie – tak jak wspomniano powyżej – na bardzo dużej pracochłonności. Spośród wszystkich roślin uprawianych w gospodarstwach rolniczych na terenie naszego kraju, warzywnictwo zalicza się do najbardziej pracochłonnych. Wynika to głównie z niewielkiego stopnia zmechanizowania prac, co z kolei jest spowodowane problemami natury technicznej lub ekonomicznej. Poza tym przy niewielkiej skali produkcji, jaka występuje w większości wyspecjalizowanych gospodarstw rolniczych oraz znacznych cenach specjalistycznych maszyn czy niskich kosztach siły roboczej na wsi, nie zawsze ekonomicznie uzasadnione jest mechanizowanie niektórych czynności procesu produkcyjnego. Są jednak regiony, w których poziom produkcji warzyw jest bardzo duży i mechanizacja byłaby możliwa, gdyby pojawiło się odpowiednie finansowe wsparcie zewnętrzne. Problem zmechanizowania technologii produkcji nabiera większego znaczenia w przypadku wyspecjalizowanej produkcji rolnej w zakresie upraw w tunelach foliowych⁷⁴.

Istota wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych to nie tylko ograniczona liczba gatunków i duża skala produkcji, ale nowoczesne wyposażenie, inwestowanie w nowoczesne technologie i ogólnie wysoki poziom produkcji. Kierownictwo takiego gospodarstwa zazwyczaj posiada wysokie kwalifikacje. Ponadto gospodarstwa specjalistyczne mają dobrą organizację pracy oraz dobrze zorganizowany i zabezpieczony zbyt. Produkcja jest dostosowana do wymagań rynku i umożliwia współpracę w tym zakresie z dużymi odbiorcami, np. sieciami supermarketów wymagającymi dużych ilości

⁷³ Por. Tamże.

⁷⁴ Por. Z. Kowalczyk, A. Wnęk, *Wielkość i struktura nakładów pracy w uprawie gruntowej oraz pod osłonami wybranych warzyw*, „Inżynieria Rolnicza” 2007, nr 7(95), s. 93.

warzyw o wysokiej jakości, ciągłości dostaw i ich terminowości. Do najważniejszych, negatywnych stron specjalizacji należą problemy z płodozmianem oraz z nierównomiernym rozłożeniem zapotrzebowania na robociznę, związanym przede wszystkim ze zbiorami⁷⁵.

1.2.2. Determinanty podejmowania wyspecjalizowanej produkcji rolnej w Polsce

Czynnikami bezpośrednio sprzyjającymi podejmowaniu wyspecjalizowanej produkcji są zarówno czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Czynniki zewnętrzne to przede wszystkim czynniki finansowe, takie jak płatności bezpośrednie i dofinansowania unijne, oraz czynniki pozafinansowe, do których możemy zaliczyć politykę Unii Europejskiej i interwencjonizm rolny. Do czynników wewnętrznych, które sprzyjają podejmowaniu działalności rolniczej wyspecjalizowanej, zaliczymy przede wszystkim zasoby pieniężne niezbędne do uruchomienia produkcji (czynniki finansowe) oraz jakość gleb, specjalistyczną wiedzę, siłę roboczą, park maszynowy i inne (czynniki pozafinansowe).

W przypadku czynników zewnętrznych największą rolę będzie odgrywał interwencjonizm rolny. Według J. Wyzińskiej-Ludian interwencjonizm w rolnictwie to *aktywne, zmierzające do realizacji określonych celów oddziaływanie państwa na zachodzące w tym dziale procesy gospodarcze i społeczne, które występują na każdym etapie rolnictwa, niezależnie od ukształtowanego systemu ekonomicznego*⁷⁶. Zgodnie z definicją zawartą w *Encyklopedii agrobiznesu* interwencjonizm w rolnictwie to zaś *forma aktywności państwa w rolnictwie, której celem jest korygowanie, uzupełnianie, ograniczanie lub wzmacnianie mechanizmu rynkowego*⁷⁷. Przytoczone przez badaczy definicje pokazują, że interwencjonizm jest najważniejszym czynnikiem sprzyjającym podejmowaniu wyspecjalizowanej działalności rolniczej, ponieważ prowadzony jest po to, aby korygować rynek i skutki jego negatywnego działania. W ten sposób możliwe jest osiągnięcie przez gospodarstwo celów ekonomicznych i społecznych. Dążeniem polityki interwencyjnej w rolnictwie powinno być pokonanie naturalnych trudności rodzących się w określonej specjalizacji produkcji oraz niwelowanie ich negatywnych skutków.

Wyspecjalizowaną produkcją rolną w Polsce jest przede wszystkim warzywnictwo, które stanowi jeden z najbardziej intensywnych działów produkcji roślinnej, dostarczających

⁷⁵ Por. *Ogólna uprawa warzyw...*, dz. cyt., s. 19.

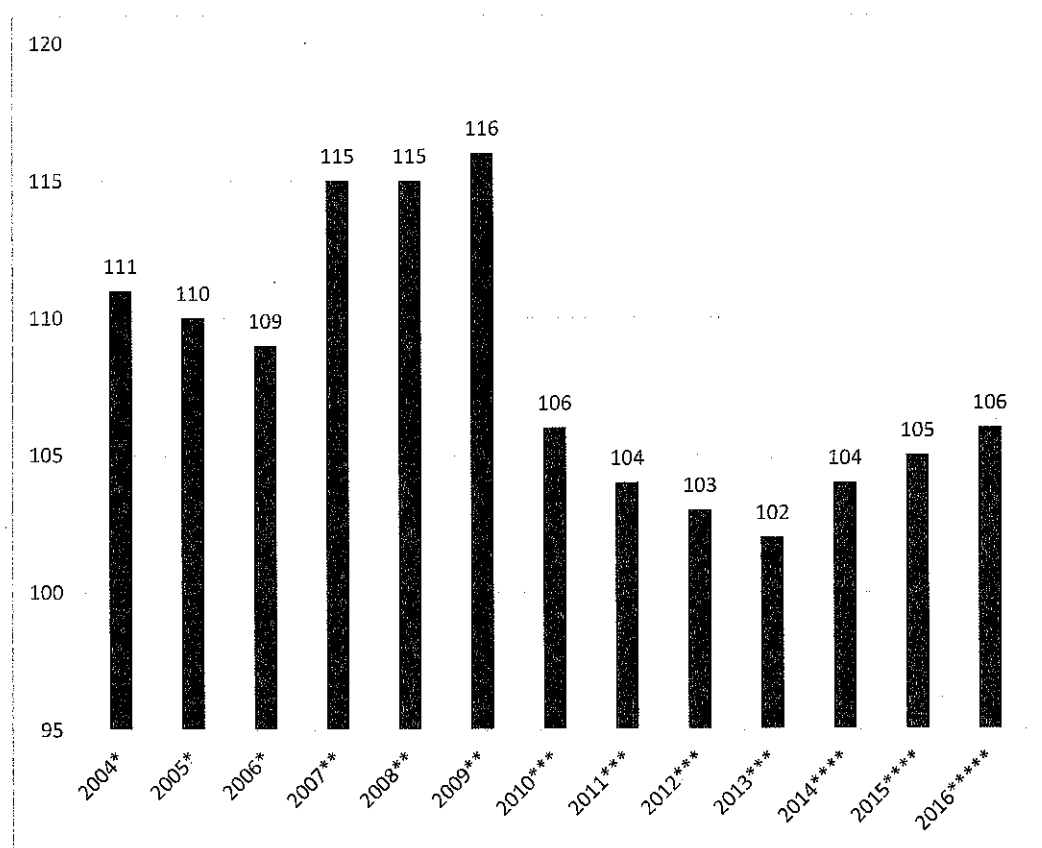
⁷⁶ J. Wyzińska-Ludian, *Przyczyny i formy interwencjonizmu państwowego w rolnictwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, cyt. za: E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 29.

⁷⁷ *Encyklopedia agrobiznesu*, red. A. Woś, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, cyt. za: E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 29.

produkty, które ze względu na swoją wartość biologiczną oraz walory smakowe i dietetyczne stanowią cenny składnik pożywienia człowieka. Ilość gatunków roślin warzywnych uprawianych na świecie wynosi ok. 350, z czego w Europie Środkowej ok. 50. W Polsce większe znaczenie gospodarcze posiada około 30–35 wyspecjalizowanych gatunków warzyw, pozostałe – pomimo korzystnych warunków glebowo-klimatycznych i wysokiej wartości biologicznej – są uprawiane na niewielką skalę⁷⁸.

W ostatnich latach, szczególnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej, szerzy się zainteresowanie konsumentów aspektem zdrowego odżywiania. Nowa teoria, dotycząca konsumpcji warzyw, obecnie stanowi już modę na ekologiczny tryb życia i odżywiania się (patrz: wykres poniżej).

Wykres 1. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2004–2016 (w kg)

*RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; ****RS 2016; *****RS2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 396; RS 2010, s. 312; RS 2014, s. 362; RS 2016, s. 344; RS 2017, s. 312.

⁷⁸ Por. E. Kołota, M. Orłowski, A. Biesiada, *Warzywnictwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 21–22.

Z analizy danych wynika, że od 2004 roku w całym badanym okresie pojawiały się różne tendencje spożycia warzyw. Wskazać można dwie tendencje wzrostowe w latach 2007–2009 i 2014–2016 oraz dwie tendencje spadkowe w latach 2004–2006 i 2010–2013. Zmieniające się podejście do spożycia warzyw spowodowane jest zmieniającymi się gustami żywieniowymi. Od 2013 roku należy zauważyć silną tendencję wzrostową. Największe spożycie warzyw miało miejsce w roku 2009 – w stosunku do roku 2004 zwiększyło się ono o 4,5%. Relatywnie dużym tempem wzrostu charakteryzował się również rok 2007 i 2008 (wzrost o 3,6%). Średnie roczne tempo spożycia warzyw rok do roku malało o 0,3%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 2,6% (patrz: tabela 5.).

Tabela 5. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2004–2016 (w %) – analiza pozioma

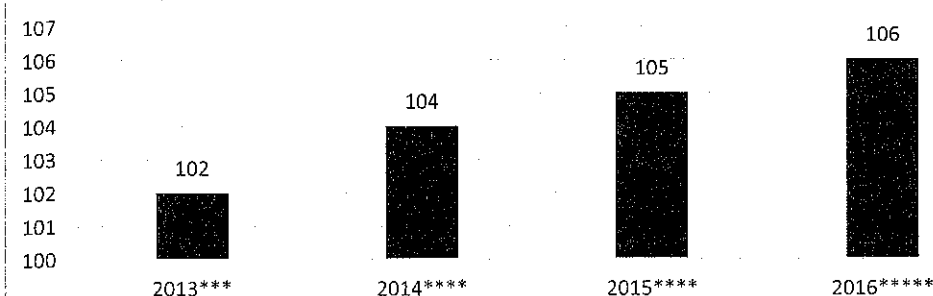
Rok	Spożycie warzyw w kg w przeliczeniu na 1 mieszkańca	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004*	111	x	100
2005*	110	99,1	99,1
2006*	109	99,1	98,2
2007**	115	105,5	103,6
2008**	115	100,0	103,6
2009**	116	100,9	104,5
2010***	106	91,4	95,5
2011***	104	98,1	93,7
2012***	103	99,0	92,8
2013***	102	99,0	91,9
2014****	104	102,0	93,7
2015****	105	101,0	94,6
2016*****	106	101,0	95,5
Średnia	108,15	99,7	97,4

*RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; ****RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 396; RS 2010, s. 312; RS 2014, s. 362; RS 2016, s. 344; RS 2017, s. 312.

Z kolei gdy dokonamy identycznej analizy jak powyżej, tylko badaniem obejmimy lata 2013–2016, to zauważymy tendencję rosnącą w spożyciu warzyw (patrz: tabela 6. i wykres 2.).

Wykres 2. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2013–2016 (w kg)

RS 2014; *RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2014, s. 362; RS 2016, s. 344; RS 2017, s. 312.

Z analizy danych wynika, że od 2013 roku w całym badanym okresie spożycie warzyw miało tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym zwiększyło się ono z poziomu 102 kg w roku 2013 do poziomu 106 kg w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 3,92%. Średnie roczne tempo wzrostu spożycia warzyw rok do roku wyniosło 1,3%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 0,8%.

Tabela 6. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2013–2016 (w %) – analiza pozioma

Rok	Spożycie warzyw w kg w przeliczeniu na 1 mieszkańca	100 = rok poprzedni	100 = rok 2013
2013***	102	x	100,0
2014****	104	102,0	101,0
2015****	105	101,0	101,9
2016*****	106	101,0	100,2
Średnia	104,25	101,3	100,8

RS 2014; *RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2014, s. 362; RS 2016, s. 344; RS 2017, s. 312.

W literaturze dokonywany jest podział warzyw na grupy w oparciu o przynależność botaniczną, rodzaj części jadalnej, wymagania glebowe i klimatyczne oraz metody uprawy. W Polsce najbardziej rozpowszechniona jest klasyfikacja oparta w głównej mierze na rodzaju części jadalnych, w wyniku której wyodrębnione zostały grupy użytkowe warzyw o zbliżonych wymaganiach agrotechnicznych. Niektóre spośród tych grup, np. psiankowate, dyniowate, obejmują gatunki należące do jednej, inne natomiast, jak liściowate, korzeniowe,

do różnych rodzin botanicznych. W wyniku tego podziału wyspecjalizowane uprawy warzywnicze możemy podzielić na następujące grupy:

- Warzywa kapustne (kapusta głowiasta biała, czerwona, kapusta włoska, kapusta brukselska, kalafior, brokuł włoski, kalarepa, jarmuż, burak, kapusta pekińska),
- Warzywa rzepkowate (rzodkiewka, rzodkiew, rzepa, brukiew),
- Warzywa korzeniowe (marchew, pietruszka, seler, pasternak, burak ćwikłowy, skorzonera, salsefia),
- Warzywa cebulowe (cebula zwyczajna, kartoflanka, szalotka, por, czosnek, siedmiolatka, szczypiorek),
- Warzywa liściowe (sałata, endywia, cykoria sałatowa, roszonek, szpinak, boćwina, seler naciowy, pietruszka naciowa, rzeżucha),
- Warzywa psiankowate (pomidor, papryka, oberżyna, ziemniak),
- Warzywa dyniowate (ogórek, dynia, melon, kawon),
- Warzywa strączkowe (groch, fasola, bób, soja),
- Warzywa wieloletnie (szparag, chrzan, rabarbar, szczaw),
- Warzywa różne (kukurydza cukrowa, karczoch, kard, grzyby uprawne),
- Warzywa przyprawowe (kminek, kolendra, koper, koper włoski, majeranek)⁷⁹.

Obecnie uprawiane w Polsce warzywa pochodzą z różnych części kuli ziemskiej.

Wyodrębnionych zostało osiem ośrodków pochodzenia roślin warzywnych, z czego:

- cztery znajdują się w Azji – są to ośrodki: chiński, indyjski, środkowoazjatycki;
- jeden w Europie – śródziemnomorski;
- jeden w Afryce – abisyński;
- dwa w Ameryce – południowo-meksykański, południowo-amerykański.

Ośrodkiem pochodzenia papryki uprawianej przede wszystkim w Zagłębiu Paprykowym jest ośrodek południowo-meksykański⁸⁰.

W zależności od przeznaczenia uzyskanych w uprawie warzyw całość produkcji warzywniczej można podzielić na dwa zasadnicze rodzaje: amatorską – na pokrycie własnych potrzeb producenta i jego rodziny – oraz towarową – na zbył. Warzywa przeznaczone na zbył mogą być uprawiane w wyspecjalizowanych gospodarstwach warzywnych bądź niewyspecjalizowanych, indywidualnych gospodarstwach rolnych, stanowiąc jeden z działów produkcji rolnej.

⁷⁹ Por. E. Kołota, M. Orłowski, A. Biesiada, dz. cyt., s. 21–22.

⁸⁰ Por. Tamże, s. 23–24.

Pod względem powierzchni przeznaczonej pod uprawę warzyw wyróżniamy produkcję wielkotowarową oraz drobnotowarową. Produkcję wielkotowarową cechuje wyższy stopień specjalizacji, polegający na uprawie niewielkiej liczby gatunków, co umożliwia uzyskiwanie dużych partii jednolitego produktu. Większe możliwości mechanizacji zapewniają tu wzrost wydajności pracy i obniżenie jednostkowych kosztów produkcji.

Zależnie od sposobu produkcji wyróżnia się produkcję warzyw w polu oraz w tunelach foliowych. Warzywa uprawiane w tunelach foliowych (niezaliczane do produkcji warzyw pod osłonami) są w całości przeznaczone na bezpośrednie spożycie, natomiast te z uprawy polowej mogą być również wykorzystywane jako surowiec do przetwórstwa. Uprawa warzyw w tunelach foliowych wymaga wysokich nakładów inwestycyjnych oraz nakładów pracy i energii, umożliwiając przy tym uprawę warzyw poza ich sezonem wegetacyjnym. Ponadto produkcja w tunelach foliowych, po regresie jaki nastąpił na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego stulecia, wykazuje w ostatnim czasie dynamiczny rozwój⁸¹.

Rosnące ceny energii, pracy i materiałów do produkcji warzyw mobilizują do oszczędności. Obniżenie jednostkowego zużycia środków produkcji osiąga się przez uzyskiwanie większych plonów, co jest możliwe tylko w przypadku gospodarstw specjalistycznych. We wszystkich wyspecjalizowanych uprawach warzywniczych dąży się do ograniczenia zużycia nośników energii. Można je uzyskać przez racjonalizację transportu, zwłaszcza w czasie zbiorów, większą moc ciągników rolniczych oraz większą szerokość roboczą, agregatowanie upraw bliżej zabudowań gospodarstwa i koncentrację produkcji na niewielkiej liczbie dużych pól, zmniejszającą nakłady na transport.

Ograniczanie nakładów pracy jest konieczne ze względu na coraz większy deficyt pracowników sezonowych. Zwiększanie powierzchni upraw wymaga mechanizacji, ponieważ ręczne zbiory przestają być możliwe. Także mechaniczne zwalczanie chwastów, typowe dla produkcji warzyw uprawianych w tunelach foliowych, stało się na dużych powierzchniach trudne lub niemożliwe do przeprowadzenia i nieopłacalne. Nakłady pracy można znacznie ograniczyć, uprawiając warzywa z siewu zamiast z rozsady. Wszystkie powyższe czynniki możliwe są do osiągnięcia pod warunkiem uzyskania odpowiedniego wsparcia finansowego w postaci m.in. środków unijnych, których przeznaczeniem jest pokrycie kosztów zakupu nowych maszyn i urządzeń.

Produkcja warzyw w tunelach foliowych odgrywa coraz większą rolę w całokształcie produkcji warzywniczej, przyczyniając się do bardziej wyrównanej ich podaży w ciągu roku i zmniejszenia sezonowości ich spożycia. Gwałtowny wzrost cen energii, nawozów oraz

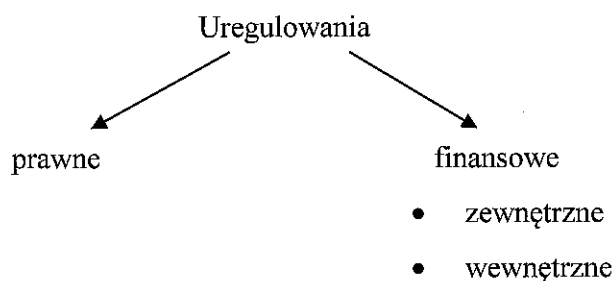
⁸¹ Por. Tamże, s. 36.

środków ochrony roślin, przy znacznym nasileniu importu produktów ogrodnich spowodowały znaczne pogorszenie relacji cen środków produkcji do cen warzyw spod tuneli foliowych, czego efektem było zmniejszenie się powierzchni tych upraw o około 30% na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku. W latach następnych regres ten został przezwyciężony i w latach 1995–2006 powierzchnia warzyw uprawianych w tunelach foliowych zwiększyła się dwukrotnie z powierzchni 16 313 tys. m² w roku 1995 do 33 942 tys. m² w roku 2006⁸². W kolejnych latach, od 2006 do 2016 roku, Polska również odnotowywała wzrost warzyw uprawianych w tunelach foliowych, natomiast nie był on duży, ponieważ w roku 2016 warzywa uprawiane były na powierzchni 38 912 tys. m²⁸³.

1.2.3. Prawne i finansowe uregulowania rozwoju wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych w Polsce

Uregulowania rozwoju wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych można podzielić na prawne i finansowe. Uregulowania prawne dotyczą zakresu legislacyjno-ustawowego, natomiast wśród uregulowań finansowych możemy wyróżnić uregulowania zewnętrzne i wewnętrzne.

Schemat 1. Podział uregulowania rozwoju wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych

Źródło: opracowanie własne

Uregulowania finansowe zewnętrzne na poziomie Polski dotyczą interwencjonizmu rolnego, natomiast na poziomie Unii Europejskiej – priorytetów Wspólnej Polityki Rolnej. Uregulowania finansowe wewnętrzne opierają się przede wszystkim na sytuacji finansowej indywidualnego gospodarstwa rolnego.

Rozwój produkcji wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, szczególnie uprawianych w tunelach foliowych, powinien być ukierunkowany na wzrost powierzchni ich upraw w poszczególnych gospodarstwach dzięki budowie nowoczesnych tuneli foliowych

⁸² Por. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2007, s. 270.

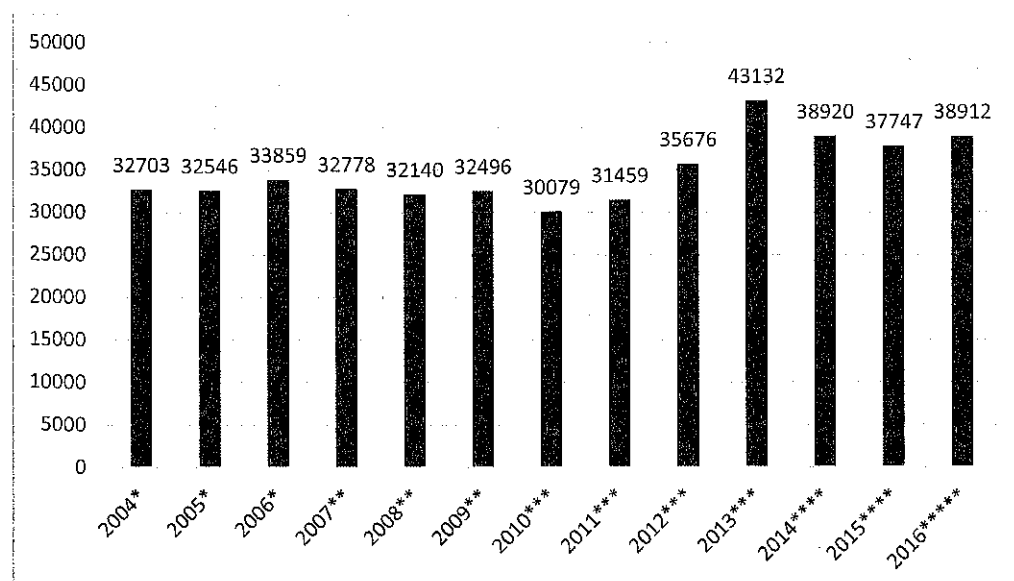
⁸³ Por. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2017, s. 195.

z możliwością sterowania klimatem oraz wprowadzania najnowszych technologii. W porównaniu z warzywami uprawianymi w gruncie tunele foliowe wymagają większych nakładów inwestycyjnych, ale z drugiej strony zapewniają rozleglejsze możliwości w zakresie wyposażenia w najnowsze osiągnięcia techniczne i technologiczne. Rozwój produkcji warzyw w tunelach foliowych będzie możliwy, jeżeli indywidualne gospodarstwa rolne, ukierunkowane na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze, otrzymają dodatkowe wsparcie w formie dofinansowań unijnych. Zwiększanie powierzchni upraw w tunelach foliowych jest bardzo kosztowne i – przy obecnych cenach warzyw i bez dodatkowego wsparcia finansowego – niemożliwe.

Do podstawowych tendencji w produkcji warzyw należy, podobnie jak we wszystkich działach rolnictwa i ogrodnictwa, zwiększenie skali produkcji. Dotyczy to m.in. warzyw uprawianych w tunelach foliowych. Zwiększeniu ulega powierzchnia zarówno gospodarstw, jak i poszczególnych wyspecjalizowanych upraw. Dzięki koncentracji produkcji, czyli jej specjalizacji, producenci mają możliwość nawiązania kontaktu z coraz większymi odbiorcami, którzy potrzebują dużych partii jednolitego towaru. Kolejną tendencją, będącą uwarunkowaniem rozwoju produkcji warzyw, jest zatem specjalizacja. Zauważyć jednak należy, że koncentracja produkcji pojawia się głównie w większych gospodarstwach i w takich jest też bardziej możliwa. Jeśli zaś chodzi o gospodarstwa małe, to decyduje się na nią coraz mniej prowadzących je rolników.

Poniższy wykres przedstawia, jak kształtowała się powierzchnia wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w tunelach foliowych w całym badanym okresie.

Wykres 3. Powierzchnia wyspecjalizowanych upraw warzyw w tunelach foliowych w gospodarstwach indywidualnych (w tys. m²)

RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; *RS 2016; *****RS 2017**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 270; RS 2010, s. 163; RS 2014, s. 203; RS 2016, s. 177; RS 2017, s. 195.

Z analizy danych wynika, że od 2004 roku w całym badanym okresie pojawiały się różne tendencje uprawy warzyw w tunelach foliowych. Od 2010 roku zauważalna jest silna tendencja wzrostowa. Największe spożycie warzyw miało miejsce w roku 2013 – w stosunku do roku 2004 wyniosło ono 31,9%. Relatywnie dużym tempem wzrostu charakteryzowały się również lata 2014 i 2016. Średnie roczne tempo uprawy warzyw rok do roku rosło średnio o 1,8%, zaś w stosunku do roku wejścia Polski do UE – 6,4% (patrz: tabela 7.).

Tabela 7. Powierzchnia wyspecjalizowanych upraw warzyw w tunelach foliowych w gospodarstwach indywidualnych (w tys. m²)

Rok	Powierzchnia wyspecjalizowanych upraw warzyw w tunelach foliowych w gospodarstwach indywidualnych (w tys. m ²)	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004*	32 703	x	100
2005*	32 546	99,5	99,5
2006*	33 859	104,0	103,5
2007**	32 778	96,8	100,2
2008**	32 140	98,1	98,3
2009**	32 496	101,1	99,4
2010***	30 079	92,6	92,0
2011***	31 459	104,6	96,2
2012***	35 676	113,4	109,1
2013***	43 132	120,9	131,9
2014****	38 920	90,2	119,0
2015****	37 747	97,0	115,4
2016*****	38 912	103,1	119,0
Średnia	34 803,62	101,8	106,4

RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; *RS 2016; *****RS 2017**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 270; RS 2010, s. 163; RS 2014, s. 203; RS 2016, s. 177. RS 2017, s. 195.

Wyspecjalizowane uprawy warzywnicze, aby doprowadzić do równowagi gospodarstwa, muszą osiągać odpowiedni poziom dochodu. W Polsce dochody indywidualnych gospodarstw rolnych od lat były niższe niż w krajach Europy Zachodniej⁸⁴. Po integracji

⁸⁴ M.J. Orłowska, *Sytuacja dochodowa gospodarstw o różnym kierunku produkcji*, „Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia” 2010, nr 9 (2), s. 121.

z Unią Europejską rolnictwo polskie zostało objęte Wspólną Polityką Rolną. Jednym z jej kluczowych elementów jest zapewnienie godziwego poziomu życia rolników, który jest uzależniony od uzyskiwanych dochodów – te zaś zależą od wielu czynników. Podstawowym prawnym i finansowym uwarunkowaniem rozwoju wyspecjalizowanych upraw warzywniczych są dofinansowania unijne. Do innych uwarunkowań zaliczamy: określone wzorce konsumpcji, wyposażenie gospodarstwa, region prowadzenia działalności rolniczej, wiek rolnika i wiele innych. Zauważyć warto, iż w ostatnim czasie, pomimo spadku liczby indywidualnych gospodarstw rolnych, ilość wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych rośnie. Przyczyną takiej sytuacji jest przede wszystkim wejście Polski do UE i otrzymywanie przez rolników dopłat bezpośrednich i dofinansowań unijnych w ramach PROW, które wpływają pośrednio na dochód indywidualnych gospodarstw, przez co mogą one rozwijać poziom produkcji, która jest wypadkową intensywności produkcji oraz intensywności jej organizacji. Przyjmując ten punkt widzenia, stwierdzić należy, że polskie rolnictwo jest predestynowane do zwiększenia intensywności organizacji produkcji rolnej, szczególnie specjalistycznej. Ten cel można osiągnąć przez zwiększenie powierzchni i udziału produkcji specjalistycznej w powierzchni użytków rolnych.

Ponadto do dalszego rozwoju wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych niezbędne staje się bardziej równomierne w ciągu roku rozłożenie podaży i urozmaicenie asortymentu znajdującego się na rynku. Osiągnięcie stałej podaży możliwe jest dzięki różnym terminom siewu i sadzenia, zastosowaniu sterowanej uprawy, a także rozwojowi przechowalnictwa i przetwórstwa. Nastawienie na produkcję warzyw o jak najwyższej jakości i utrzymanie tej jakości aż do czasu dostarczenia konsumentowi, to obecnie najważniejsza tendencja. Do osiągnięcia tego celu niezbędne jest podjęcie szeregu działań, począwszy od perfekcyjnej uprawy, poprzez zbiór, przechowanie i transport⁸⁵.

Konsumenci wraz ze wzrostem dochodów zmieniają strukturę spożycia (więcej przetworów zwierzęcych, warzyw i owoców), zwiększając wymagania co do jakości i preferując produkty mniej przetworzone. Takim wymaganiom poddać mogą jedynie gospodarstwa większe, towarowe i bardziej specjalistyczne. Wyodrębniona została historyczna tendencja do zwiększania specjalizacji gospodarstw w miarę zwiększania ich powierzchni – wynika to z korzyści specjalizacji przy dużej skali produkcji (maszyny, wiedza). Mamy tu do czynienia z konkurencją – *trade off* – wielostronności i specjalizacji⁸⁶. Od tej reguły stanowią wyjątek gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanej produkcji

⁸⁵ Por. *Ogólna uprawa warzyw...*, dz. cyt., s. 20–21.

⁸⁶ S.J. Zegar, *Współczesne...*, dz. cyt., s. 112–113.

warzyw z Zagłębia Paprykowego, w których wraz z rozwojem gospodarstw zmniejsza się liczba specjalizacji, co opisane zostało w dalszej części niniejszej pracy. Jednak w centrum dyskusji o strukturze obszarowej tkwi relacja między wielkością obszarową, a efektywnością ekonomiczną.

Rozdział 2. Specyfika dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych

2.1. Teoretyczny aspekt dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych

2.1.1. Wieloaspektowe ujęcie dochodu w teorii ekonomii i finansów

Dochód jako środek zaspokojenia potrzeb oraz fundamentalny motyw działalności gospodarczej ludności stanowi przedmiot żywego zainteresowania społecznego. Jednocześnie jednoznaczne zdefiniowanie pojęcia *dochód* nie jest łatwe. W literaturze przedmiotu funkcjonują – oprócz pojęcia *dochodu* – takie terminy jak *dochód rozporządzalny* i *dochód podatkowy*. Każdy z nich interpretowany jest indywidualnie w zależności od ujęcia.

Tabela 8. Ujęcia definicyjne dochodu

	dochód	dochód rozporządzalny	dochód podatkowy
1.	ujęcie encyklopedyczne	ujęcie GUS	ujęcie finansowe
2.	ujęcie ekonomiczne		

Źródło: opracowanie własne.

W opinii badaczy problemy z jednoznacznym zdefiniowaniem pojęcia dochodu wiążą się z tym, że jest ono pojęciem abstrakcyjnym⁸⁷. Ponadto dochodem nazywamy tylko te możliwości konsumpcji, którymi możemy rozporządzać bez naruszenia majątku – zapasu dóbr posiadanych w chwili rozpoczęcia okresu branego pod uwagę⁸⁸. W sensie prawnym z kolei jest to kategoria umowna⁸⁹.

W ujęciu encyklopedycznym hasło *dochód* definiowane jest jako *wszelkie wpływy, zarówno w formie pieniężnej, jak i w naturze, jakie dana jednostka gospodarcza otrzymuje w pewnym okresie*⁹⁰. Przytoczona powyżej definicja jest zbieżna z definicją

⁸⁷ Por. A. Krzyżanowski, *Nauka skarbowości*, Wydawnictwo Fiszer i Majewski, Poznań 1932, s. 120.

⁸⁸ Por. Tamże, s. 242.

⁸⁹ Por. R. Mastalski, *Kierunki zmian ogólnego prawa podatkowego*, „Glosa” 1995, nr 1, s. 3–7.

⁹⁰ *Encyklopedia powszechna...*, dz. cyt., s. 167.

dochodu w ekonomii, gdzie stanowi on dodatni rezultat zastosowania w procesie gospodarowania czynników wytwórczych, takich jak praca, ziemia, kapitał. W literaturze ekonomicznej wskazuje się, że dochód w ujęciu najbardziej ogólnym to nadwyżka przychodów nad kosztami ich uzyskania w określonym czasie, czyli wszystkie wpływy osiągnięte przez jednostkę gospodarującą w określonym czasie po odjęciu wszystkich kosztów ich uzyskania. Z kolei przedstawiona powyżej definicja encyklopedyczna pomija wszelkie koszty uzyskania dochodu. Dochód odzwierciedla nadwyżkę ekonomiczną uzyskaną przez dany podmiot w wyniku dokonywania przez niego określonych czynności, która służy zaspokajaniu jego potrzeb konsumpcyjnych oraz realizacji celów inwestycyjnych. Jednak warto zauważyć, że dochód, zarówno w ujęciu encyklopedycznym, jak i ekonomicznym, jest materialną podstawą egzystencji każdej jednostki gospodarczej i społecznej⁹¹.

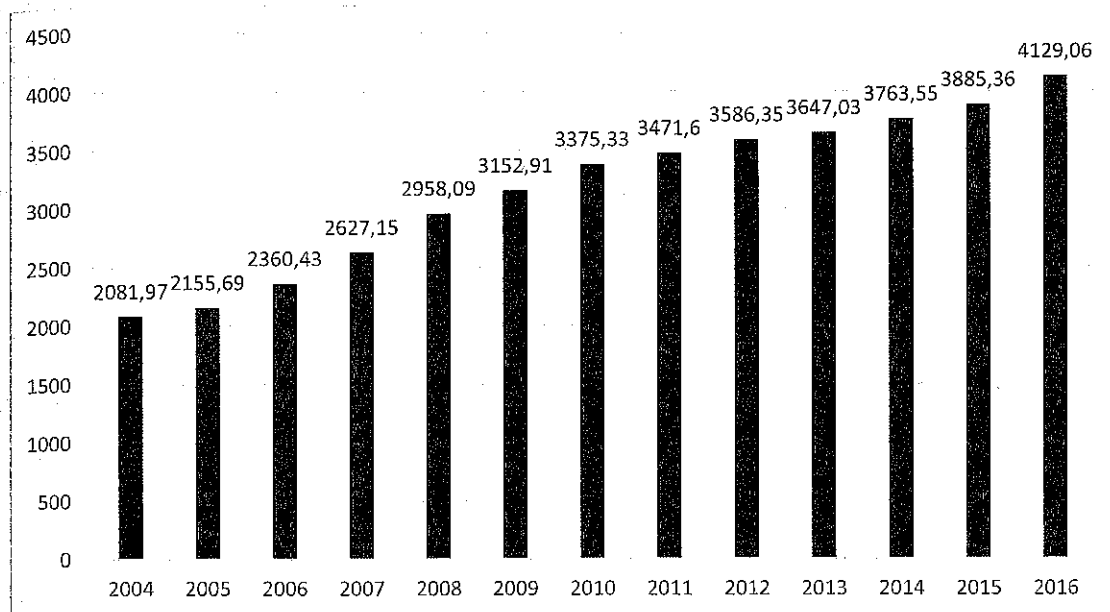
Na potrzeby opracowań statystycznych w badaniu budżetów gospodarstw domowych przeprowadzanym corocznie przez Główny Urząd Statystyczny pojęcie dochodu definiuje się z kolei jako dochód rozporządzalny.

Dochód rozporządzalny to *suma bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń z ubezpieczenia społecznego i pozostałych świadczeń społecznych), o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne*⁹². Dochód rozporządzalny jest więc czystym dochodem, jaki ma dane gospodarstwo domowe do dyspozycji – jest dochodem brutto pomniejszonym o zaliczki na podatek dochodowy oraz wszelkiego rodzaju składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Dochód rozporządzalny gospodarstwa domowego wykazuje tendencję wzrostową.

⁹¹ Por. J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, *Dochody gospodarstw rolniczych a konkurencyjność systemu podatkowego i ubezpieczeniowego*, nr 121, *Program Wieloletni 2011–2014. Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2014, s. 13–14.

⁹² *Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2016, s. 15, 18–22.

Wykres 4. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych na 1 gospodarstwo domowe w latach 2004–2016 (w zł).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 150; RS 2009, s. 210; RS 2012, s. 246; RS 2015, s. 224; RS 2017, s. 242.

Z analizowanych danych wynika, że po wejściu Polski do Unii Europejskiej w całym badanym okresie przeciętny, miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych miał tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym dochód zwiększył się z poziomu 2 081,97 zł w roku 2004 do poziomu 4 129,06 zł w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 98,32%. Średnie roczne tempo wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych rok do roku wyniosło 5,9%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 52,2%.

Tabela 9. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych na 1 gospodarstwo domowe w latach 2004–2016 – analiza pozioma (w%)

Rok	Przeciętny miesięczny dochód w zł	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004*	2 081,97	x	100
2005*	2 155,69	103,5	103,5
2006*	2 360,43	109,5	113,4
2007**	2 627,15	111,3	126,2
2008**	2 958,09	112,6	142,1
2009***	3 152,91	52,9	151,4
2010***	3 375,33	107,1	162,1
2011***	3 471,60	102,9	166,7
2012****	3 586,35	103,3	172,3
2013****	3 647,03	101,7	175,2
2014****	3 763,55	103,2	180,8
2015*****	3 885,36	103,2	186,6
2016*****	4 129,06	106,3	198,3
średnia	3 168,81	105,9	152,2

*RS 2007; **RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2015; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 150; RS 2009, s. 210; RS 2012, s. 246; RS 2015, s. 224; RS 2017, s. 242.

W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi zatem *dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie. Dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności*⁹³. Na dochód rozporządzalny składają się⁹⁴:

⁹³ *Budżety gospodarstw domowych...*, dz. cyt., s. 15, 18–22.

⁹⁴ Por. Tamże.

- dochód z pracy najemnej⁹⁵,
- dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie⁹⁶,
- dochód z pracy na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie, z wykonywania wolnego zawodu⁹⁷,
- dochód z tytułu własności⁹⁸,
- dochód z wynajmu nieruchomości⁹⁹,
- świadczenia z ubezpieczeń społecznych (w tym emerytury i renty)¹⁰⁰,
- pozostałe świadczenia społeczne (w tym świadczenia rodzinne)¹⁰¹,

⁹⁵ Obejmuje wszystkie dochody uzyskiwane z tytułu pracy najemnej, w tym: wynagrodzenie za pracę, zasiłki chorobowe (pobrane w czasie trwania stosunku pracy), wyrównawcze, opiekuńcze, dochody w formie niepieniężnej (opłacone przez pracodawcę), np.: wartość usług związanych z korzystaniem z mieszkania służbowego, z samochodu służbowego do celów prywatnych, dopłaty do biletów na środki transportu publicznego, kwoty uzyskane z Zakładowego Funduszu Świadczeń Socjalnych, odprawy wypłacone osobom przechodzącym na emeryturę lub zwolnionym. Dochód z pracy najemnej obejmuje dochody uzyskane we wszystkich miejscach pracy danego członka gospodarstwa domowego, niezależnie od długości trwania okresu pracy i rodzaju umowy. [Tamże].

⁹⁶ Jest to różnica między wartością sprzedaży produkcji rolnej (w tym spożyciem naturalnym) i dopłatami związanymi z użytkowaniem gospodarstwa rolnego a bieżącymi nakładami poniesionymi na produkcję rolną i podatkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Do gospodarstw indywidualnych w rolnictwie zalicza się: gospodarstwa indywidualne, tj. gospodarstwa o powierzchni powyżej 1,0 ha użytków rolnych prowadzone na gruntach własnych i nie własnych, gospodarstwa indywidualne o powierzchni do 1 ha (włącznie) użytków rolnych (w tym działki służbowe), właścicieli zwierząt gospodarskich nieposiadających użytków rolnych. Definicja gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie nie jest jednoznaczna z definicją stosowaną w Roczniku Statystycznym Rzeczypospolitej (dział Rolnictwo, Łowiectwo i Leśnictwo). O przynależności do grupy rolników decyduje wyłącznie przeważający dochód, osiągany przez badane gospodarstwo domowe z tytułu prowadzenia gospodarstwa indywidualnego (skala produkcji nie jest bezpośrednio brana pod uwagę). [Tamże].

⁹⁷ Obejmuje część dochodu uzyskanego z prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie i wykonywania wolnego zawodu, jaka została przeznaczona na pozyskanie towarów i usług konsumpcyjnych oraz na inwestycje o charakterze mieszkaniowym (np. budowa domu mieszkalnego, zakup mieszkania) i oszczędności na potrzeby gospodarstwa domowego. Uzyskany dochód z pracy na własny rachunek może być w formie pieniężnej jak i niepieniężnej (spożycie naturalne). [Tamże].

⁹⁸ Obejmuje wartość odsetek od lokat, bonów skarbowych, obligacji, udzielonych pożyczek oraz udziałów w zyskach przedsiębiorstw. [Tamże].

⁹⁹ Obejmuje dochód brutto (przychody minus nakłady) pochodzący z wynajmu lokali mieszkalnych, garaży i innych budynków niezwiązanych z prowadzoną działalnością gospodarczą oraz dochód z wynajmu ziemi. [Tamże].

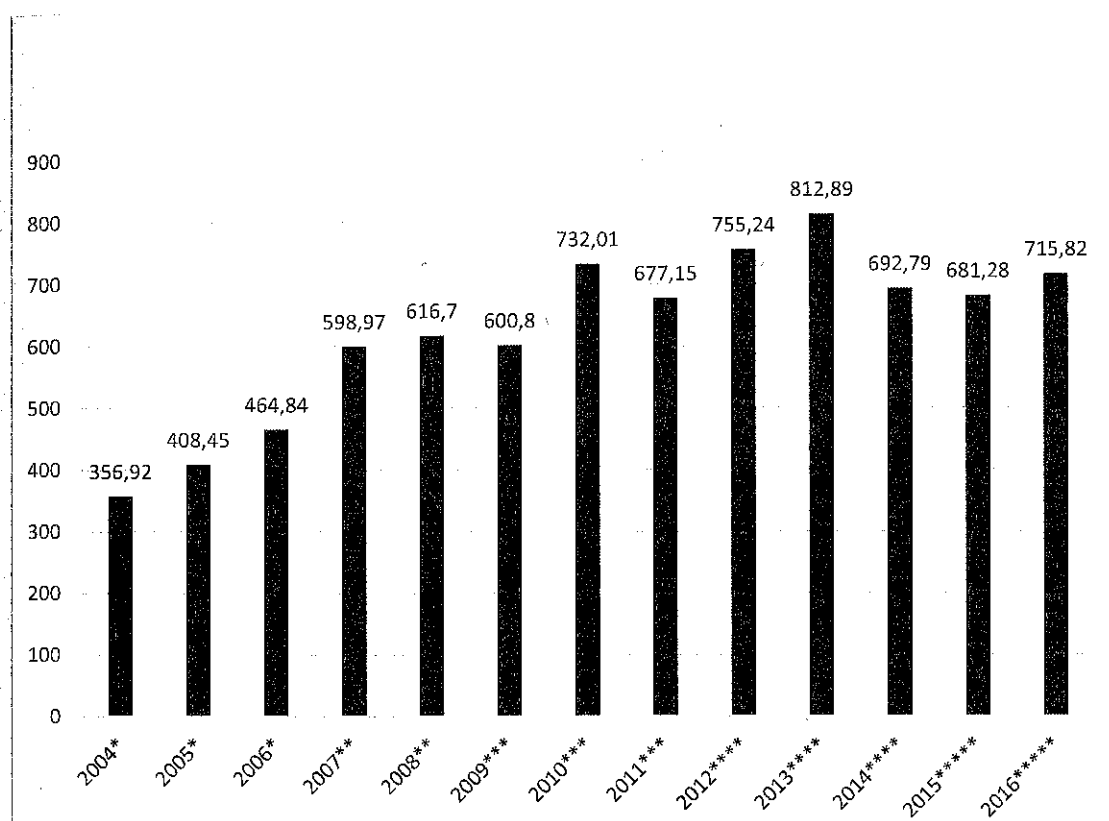
¹⁰⁰ Obejmują świadczenia otrzymane przez osoby ubezpieczone oraz ich rodziny, wynikające z faktu ubezpieczenia się w funduszu ubezpieczeń społecznych. Są to emerytury, renty strukturalne za przekazane gospodarstwo rolne, świadczenia o charakterze rent tj. renty z tytułu niezdolności do pracy, szkoleniowe, renty przyznane rolnikom indywidualnym (bez rent socjalnych), renty rodzinne, świadczenia rehabilitacyjne oraz zasiłki, w tym macierzyńskie, pogrzebowe i chorobowe (po ustaniu stosunku pracy). Do świadczeń z ubezpieczeń społecznych zaliczane są także emerytury i renty przyznane byłym żołnierzom zawodowym oraz byłym funkcjonariuszom i członkom ich rodzin przez odpowiednie resorty. [Tamże].

¹⁰¹ Obejmują świadczenia finansowane z budżetu państwa bądź gmin, ze specjalnych funduszy, jak również towary i usługi otrzymane od instytucji niekomercyjnych. Są to przede wszystkim zasiłki rodzinne, dodatki do zasiłków rodzinnych, świadczenie pielęgnacyjne, zasiłki pielęgnacyjne, dodatki mieszkaniowe, świadczenia pieniężne i niepieniężne udzielone na podstawie ustawy o pomocy społecznej, renty socjalne, stypendia, jak również zasiłki dla bezrobotnych i inne świadczenia z Funduszu Pracy oraz zasiłki i świadczenia przedemerytalne. [Tamże].

- pozostały dochód, w tym dary i alimenty¹⁰².

Wykres 5. i tabela 10. poniżej pokazują, jak w analizowanym okresie zmieniał się przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego, przypadający na 1 osobę w gospodarstwie.

Wykres 5. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie na 1 osobę w gospodarstwie w latach 2004–2016 (w zł)

*RS 2007; ** RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2015; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 150; RS 2009, s. 210; RS 2012, s. 246; RS 2015, s. 224; RS 2017, s. 242.

Z analizowanych danych wynika, że po wejściu Polski do Unii Europejskiej w całym badanym okresie przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego na 1 osobę w gospodarstwie (za wyjątkiem lat 2009, 2011, 2014, 2015, 2016) miał tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględny dochód zwiększył się z poziomu 356,92 zł w roku 2004 do poziomu 715,82 zł w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 100,55%. Średnie roczne tempo wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu

¹⁰² Obejmuje odszkodowania wypłacane przez instytucje ubezpieczeniowe, dary i alimenty otrzymane od innych gospodarstw domowych, wygrane w grach hazardowych i loteryjnych oraz pozostałe rodzaje dochodów. [Tamże].

rozporządzalnego w gospodarstwie indywidualnym rok do roku wyniosło 6,6%, zaś w stosunku do roku wejścia Polski do UE – 74,9%.

Tabela 10. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie na 1 osobę w gospodarstwie w latach 2004–2016 (w%) – analiza pozioma

Rok	Dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004*	356,92	x	100
2005*	408,45	114,4	114,4
2006*	464,84	113,8	130,2
2007**	598,97	128,9	167,8
2008**	616,7	103,0	172,8
2009***	600,8	97,4	168,3
2010***	732,01	121,8	205,1
2011***	677,15	92,5	189,7
2012****	755,24	111,5	211,6
2013****	812,89	107,6	227,8
2014****	692,79	85,2	194,1
2015*****	681,28	98,3	190,9
2016*****	715,82	105,1	200,6
średnia	624,14	106,6	174,9

*RS 2007; **RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2015; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 150; RS 2009, s. 210; RS 2012, s. 246; RS 2015, s. 224; RS 2017, s. 242.

Reasumując, dochód rozporządzalny jest to suma bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń ubezpieczenia społecznego i pozostałych świadczeń społecznych), o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne.

W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z indywidualnego gospodarstwa rolnego w rolnictwie bądź prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie. Dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności.

Z kolei w ustawie o rachunkowości pojęcie dochodu nie funkcjonuje. W ujęciu finansowym dochód będzie rozumiany przez pryzmat dochodu podatkowego. W sprawozdawczości finansowej kluczową kategorią wynikową dochodu podatkowego jest zysk (strata) netto. W ustawie o rachunkowości jest zatem mowa o:

- przychodach i zyskach – rozumie się przez to uprawdopodobnione powstanie w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicznych, o wiarygodnie określonej wartości, w formie zwiększenia wartości aktywów albo zmniejszenia wartości zobowiązań, które doprowadzą do wzrostu kapitału własnego lub zmniejszenia jego niedoboru w inny sposób niż wniesienie środków przez udziałowców lub właścicieli¹⁰³,
- kosztach i stratach – rozumie się przez to uprawdopodobnione zmniejszenia w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicznych, o wiarygodnie określonej wartości, w formie zmniejszenia wartości aktywów albo zwiększenia wartości zobowiązań i rezerw, które doprowadzą do zmniejszenia kapitału własnego lub zwiększenia jego niedoboru w inny sposób niż wycofanie środków przez udziałowców lub właścicieli¹⁰⁴.

Aktualnie obowiązujące definicje dochodu w ujęciu ekonomicznym lub finansowym poprzedzały różne teorie tego pojęcia. W literaturze przedmiotu wykształciło się wiele teorii dochodowych, które można ująć w następujące grupy teorii o wąskim znaczeniu i teorii o szerokim znaczeniu¹⁰⁵.

Do teorii dochodu o wąskim znaczeniu (*sensu stricto*) zaliczamy:

- Teorię źródeł, którą reprezentował B. Fuisting i F. Guth,
- Teorię funduszu konsumpcyjnego (tzw. konsumpcyjną, celowościową), której głównym przedstawicielem był G. von Schmoller,
- Teorię periodyczności dochodu reprezentowaną przez A. Wagnera,
- Teorię rodzajów przychodów (tzw. produkcyjną) z jej głównym przedstawicielem – W. Roscherem.

Do najstarszych i najbardziej znanych teorii w ujęciu finansowym należy teoria źródeł. Mówi ona o tym, iż rozpatrując dochód, należy brać pod uwagę źródło jego pochodzenia; innymi słowy: dochodem można określać tylko to, co płynie z określonego źródła. W najbardziej znanej koncepcji dochodu, jaką była teoria źródeł, autorzy udowodniali, że dochód to tylko takie wpływy uzyskiwane przez jednostkę, których źródło było stałe.

¹⁰³ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 1994 r. Nr 121 poz. 591; tekst jednolity).

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Por. J. Pawłowska-Tyszkó, M. Soliwoda, dz. cyt., s. 17–22.

Wszystkie inne wpływy, które pozyskiwano sporadycznie – takie jak spadki, darowizny, – nie mieściły się w istocie badanego pojęcia¹⁰⁶.

W ramach węższego ujęcia pojęcia dochodu wyróżnia się tzw. teorię funduszu konsumpcyjnego, która jest przeciwstawieniem wyżej przedstawionej teorii. Według niej za dochód należy uważać te wpływy, które osoba otrzymująca może zużyć na swoje potrzeby w pewnym okresie i to bez pomniejszania swojego majątku. W teorii funduszu konsumpcyjnego dochód przedstawiany jest jako ogół dóbr, korzyści, świadczeń corocznie powstających jako wynik pracy lub z majątku określonych podmiotów, które mogą go zużyć na swoje utrzymanie bądź przeznaczyć na powiększenie majątku¹⁰⁷. Ponadto w tym ujęciu dochodu mieści się również teoria periodyczności i teoria rodzajów przychodów. Według tych teorii dochodem są tylko te wpływy, których źródło jest stałe i regularne. Wszystko, co płynie z takich źródeł, jak spadki, darowizny, sprzedaż majątku czy inne wpływy okolicznościowe, niemające nic wspólnego z właściwą działalnością otrzymującego przychód, do dochodu nie należy.

Tabela 11. Teorie pojęcia dochodu o wąskim znaczeniu

Lp.	Nazwa teorii	Źródło pochodzenia dochodów	Uszczuplenie majątku	Twórcy teorii
1.	teoria źródeł	określone, nieregularne	występuje	B. Fuisting i F. Guth
2.	teoria funduszu konsumpcyjnego	określone, regularne	niedopuszczalne	G. von Schmooler
3.	teoria periodyczności	określone, regularne	niedopuszczalne	A. Wagnera
4.	teoria rodzaju przychodów	określone, regularne	niedopuszczalne	W. Roscherem

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu literatury.

Cechą wspólną powyższych ujęć dochodu jest rozpatrywanie go w związku z jego pochodzeniem, gdyż dochodem jest tylko to, co płynie z określonego źródła. W odniesieniu do teorii źródeł i teorii funduszu konsumpcyjnego, teoria periodyczności i teoria rodzaju przychodów dodają warunek regularności powtarzania się wpływów. W teorii periodyczności za dochód uważano powtarzający się regularnie, czysty przychód

¹⁰⁶ Por. Tamże, s. 18.

¹⁰⁷ Por. Tamże.

z pewnego, trwałego źródła zarobkowego, należący prawnie i faktycznie do danej osoby, łącznie z korzyściami wartościowymi i możliwościami korzystania z majątku tej osoby¹⁰⁸. O istocie dochodu w teorii periodyczności decydowały takie cechy, jak osobisty charakter dochodu, powtarzające się regularnie co pewien czas wpływy, z których dochód pochodził, stałe źródło jego uzyskania oraz legalność pochodzenia. Do ustalenia dochodu nie były brane wszelkie przyrosty, takie jak spadki czy darowizny, oraz straty majątku¹⁰⁹. W teorii źródeł uszczuplenie majątku jest dopuszczalne, natomiast w teoriach funduszu konsumpcyjnego możemy wydatkować tylko to, co nam wpływa stale i regularnie, natomiast bez możliwości uszczuplenia posiadanego majątku.

Wśród nowszych określeń dochodu w szerokim znaczeniu (*sensu largo*) należy zwrócić uwagę na:

- Teorię czystego przyrostu majątku (inaczej teoria przyrostu majątku netto),
- Koncepcję dochodu Haiga-Simonsa.

W koncepcjach tych nie bierze się pod uwagę pochodzenia dochodu, natomiast uznaje się go jako zdolność jednostki do powiększania majątku. Dochód został poszerzony o takie wpływy, jak: darowizny, spadki, zapisy testamentowe, wygrane na loterii, odszkodowania, itp., czyli wpływy zazwyczaj jednorazowe. W myśl teorii czystego przyrostu majątku do dochodu należą *wszystkie czyste przychody i użytki, wartość świadczeń osób trzecich, wszelkie dary, spadki, legaty, wygrane loteryjnie, kapitały ubezpieczeniowe, renty ubezpieczeniowe, wszelkiego rodzaju zyski koniunkturalne*¹¹⁰. W teorii czystego przyrostu majątku dochodem był każdy przyrost majątku (przychód) netto, ale po potrąceniu odpowiednich kosztów i poniesionych strat majątkowych osiągniętych przez podatnika. Na wielkość dochodu nie miało wpływu, czy majątek zwiększał się w sposób regularny, czy powstawał sporadycznie oraz czy był osiągnięty z działalności gospodarczej, czy osobistej podatnika¹¹¹.

Według koncepcji M. Haiga dochodem jest wszelki dający się ująć wartościowo przyrost zdolności jednostki w sferze zaspokojenia jej potrzeb, uzyskany w określonym czasie, jeżeli zdolność ta jest wyrażona w pieniądzach lub wartościach pieniężnych¹¹².

¹⁰⁸ Por. J. Zdzitowiecki, *Pojęcie dochodu w polskim podatku dochodowym*, wyd. Gebethner i Wolff, Poznań 1939, s. 12–16.

¹⁰⁹ Por. Tamże.

¹¹⁰ Tamże, s. 12.

¹¹¹ Por. Tamże, s. 19.

¹¹² Por. R.M. Haig, *The concept of Income*, [w:] Tenże i in., *The Federal Income Tax*, Columbia University Press, New York 1921, s. 7.

H.C. Simons definiuje dochód jako sumę wydatków na konsumpcję dóbr i usług pomniejszoną lub powiększoną o jakąkolwiek zmianę indywidualnego majątku netto w określonym czasie. Obie wskazane definicje za punkt wyjścia przyjmują teorię czystego przyrostu majątku¹¹³.

Należy zwrócić również uwagę na współczesne koncepcje dochodu. Według nich dochód jest strumieniem wpływających z różnych źródeł wartości dóbr i usług oraz kwot pieniężnych. Może powstawać w wyniku wytwarzania dóbr i usług, transferów bezzwrotnych, świadczenia pracy zarobkowej. Jest osiągany z majątku lub kapitału oraz innych rodzajów działalności¹¹⁴. Współczesne koncepcje dochodu to:

- Koncepcja dochodu F. Neumarka,
- Teoria H. Hallera,
- Teoria dochodu rynkowego R.A. Musgrave'a i P.B. Musgrave'a.

W koncepcji dochodu F. Neumarka dochodem jest przyrost wartości będący wynikiem udziału osoby, która go uzyskała. Jednak aby przyrost dochodu został uznany za dochód, musi przyczyniać się do podnoszenia zdolności gospodarczej danego podmiotu¹¹⁵.

Według H. Hallera w przypadku analizy dochodu niezbędne jest odwołanie się do zdolności podatkowej danej jednostki, której miarą jest stopień zaspokojenia potrzeb osobistych. Na dochód jednostki powinny się składać wszelkie wartości, które mogą służyć zaspokojeniu jej potrzeb osobistych. Teoria ta wprowadza bardzo szerokie pojęcie dochodu, w którego zakres wchodzi m.in.: wartość produktów wytwarzanych na własne potrzeby, wartość użytkowa dóbr konsumpcyjnych trwałego użytku, a nawet wartość prac domowych¹¹⁶.

Podobną do H. Hallera koncepcję dochodu przedstawili R.A. Musgrave i P.B. Musgrave, którzy za dochód uznają całkowity wzrost ogólnego bogactwa jednostki. Ich zdaniem każdy wzrost dochodu przyczynia się do powstania dochodu globalnego, do którego stosowane są stawki podatkowe. Koncepcja dochodu rynkowego jest modyfikacją teorii czystego przyrostu majątku. Zgodnie z koncepcją dochodu rynkowego dochód może powstać wyłącznie w sferze gospodarczej jako rezultat pracy własnej lub lokaty kapitału¹¹⁷.

¹¹³ Por. H.C. Simons, *Personal Income Taxation. The definition of income as a problem of fiscal policy*, The University of Chicago Press, Chicago-London 1965, s. 41-58.

¹¹⁴ Por. J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, dz. cyt., s. 20.

¹¹⁵ Por. H. Litwińczuk, *Prawo podatkowe przedsiębiorców*, wyd. 3, KiK Konieczny i Kruszewski, Warszawa 2001, s. 77.

¹¹⁶ Por. Tamże.

¹¹⁷ Por. J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, dz. cyt., s. 21.

W kwestii teorii dochodu wypowiadali się również polscy ekonomiści, którzy zwracali uwagę, że należy przede wszystkim wskazać na źródło dochodu. Pojęcie dochodu jest ściśle związane z pojęciem czynnika, z którego dochód płynie. Z dochodem łączy się wyobrażenie o jego stałości. Zdaniem polskich badaczy przedmiotu dochodu, jeżeli ktoś jednorazowo z jakiegoś źródła uzyskuje pewne nadwyżki wartości gospodarczej, to mówimy o zysku, a nie o dochodzie¹¹⁸. Na stałość w dochodzie zwrócił uwagę polski badacz, pisząc, że *wpływy chwilowe, nadzwyczajne (...) nie są dochodem, lecz przyrostem majątkowym (...)*. *Rzeczywisty dochód jest zazwyczaj znany po upływie roku gospodarczego*¹¹⁹. Obrazując stałość w dochodzie, wskazał on na konieczność rozróżnienia pojęcia dochodu i przychodu. Według niego dochód jest pojęciem związanym bezpośrednio z osobą właściciela, gospodarza, pracownika pobierającego go do swego rozporządzania. Przychód jest natomiast pojęciem związanym ze źródłem, z którego płynie, z produkcją; jest więc obciążony kosztami wynikającymi z produkcji.

Przedstawione teorie dochodu wpłynęły na uregulowanie zakresu jego przedmiotu. Teorie te były implikacją dla stosowanych obecnie metod oraz celu określania dochodu, w tym opodatkowania w podatkach dochodowych. Zakres pojęcia dochodu w regulacjach prawnopodatkowych nie odpowiada jednak dokładnie ani teorii źródeł, ani teorii czystego przyrostu majątku, ani też pozostałym teoriom.

2.1.1. Pojęcie i istota dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych

Dochód jest jedną z głównych kategorii ekonomicznych, wykorzystywanych do oceny działalności rolniczej. Wyraża on najważniejszy cel prowadzenia działalności produkcyjnej¹²⁰. Stanowi solidną podstawę do oceny racjonalności decyzji właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych. W gospodarstwach rodzinnych dochód może być nie tylko celem, ale także narzędziem osiągania innych celów, np. określonego modelu życia rodziny rolniczej¹²¹. W rolnictwie istnieje kilka kategorii określających dochód. Dla większości z nich dochód jest nadwyżką wartości produkcji nad kosztami jej wytworzenia.

¹¹⁸ Por. P. Pietrasz, *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 19–34.

¹¹⁹ S. Głabiński, *Nauka skarbowości. Uzupełnianie, Zmiany w polskim ustawodawstwie skarbowym w okresie od 1925 do marca 1927 r.*, Warszawa 1925, s. 289.

¹²⁰ Por. J. Zegar, *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008, s. 36.

¹²¹ Por. A. Nowak, K. Domańska, *Zmiany dochodowości gospodarstw rolnych w Polsce na tle Unii Europejskiej*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2014, t. 101, z. 1, s. 64.

Wśród takich nadwyżek można wymienić nadwyżkę bezpośrednią, wartość dodaną oraz dochód¹²².

Dochody rolnicze charakteryzuje specyfika wynikająca z cech charakterystycznych dla gospodarstwa rolnego. Głównym źródłem dochodu w indywidualnym gospodarstwie rolnym jest sprzedaż produktów rolnych. Potrzeby gospodarstw rolnych, na które przeznaczany jest dochód tych jednostek, różnią się od potrzeb innych podmiotów, co z kolei jest determinowane przez charakter działalności rolniczej. Ponadto przyjmuje się, że rolnik jest właścicielem środków produkcji oraz siły roboczej wykorzystywanej w gospodarstwie. W związku z tym, bez względu na osiągnięty dochód, powinien on otrzymywać rentę z tytułu użytkowania ziemi, oprocentowanie od zaangażowanego kapitału oraz wynagrodzenie za pracę¹²³.

Dla indywidualnych gospodarstw rolnych dochód rolniczy uznawany jest za podstawowy cel działalności gospodarczej. Dochód rolniczy stanowi wrażliwe powiązanie rolniczego gospodarstwa domowego z indywidualnym gospodarstwem rolnym. Dochód ten – jako dochód indywidualnego gospodarstwa rolnego – wymaga szczególnego potraktowania i oddzielenia od dochodu osobistego (rozporządzalnego) gospodarstw domowych związanych z rolnictwem. Należy również zaznaczyć, iż nie we wszystkich przypadkach możliwe jest wyodrębnienie dochodów z innych źródeł, które są łącznie wydatkowane na cele produkcyjne i konsumpcyjne. Od dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych należy odróżnić zatem dochody osobiste gospodarstw domowych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego¹²⁴. W przeciwnym razie można doprowadzić do błędnej oceny kondycji dochodowej indywidualnych gospodarstw rolnych przez pryzmat dochodów osobistych (dochodów gospodarstw domowych związanych z rolnictwem) lub kondycji gospodarstw domowych przez pryzmat dochodów pozyskiwanych z działalności rolniczej, tj. dochodów rolniczych. Ponadto należy brać pod uwagę fakt, iż część dochodu rolnika stanowi tzw. samozaopatrzenie, czyli produkty wytworzone w gospodarstwie przeznaczone do spożycia przez członków jego gospodarstwa¹²⁵. Kolejna trudność w określeniu dochodu indywidualnego gospodarstwa rolnego wynika z faktu, iż obecnie coraz mniejszy odsetek gospodarstw domowych związanych z rolnictwem pozyskuje dochody tylko z gospodarstwa

¹²² Por. Tamże, s. 65.

¹²³ Por. K. Babuchowska, R. Marks-Bielska, *Płatności bezpośrednie w kontekście dochodów polskich rolników*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, nr 11(26), z. 1, s. 7–15.

¹²⁴ Por. A. Nowak, K. Domańska, dz. cyt., s. 65.

¹²⁵ Por. Tamże.

rolnego, zaś coraz większe znaczenie mają dochody z innych źródeł, co pozwala gospodarstwom funkcjonować nawet przy ujemnym dochodzie rolniczym¹²⁶.

Podstawowe kategorie dochodów w indywidualnym gospodarstwie rolnym można rozpatrywać na poziomie makroekonomicznym oraz na poziomie mikroekonomicznym. Na poziomie makroekonomicznym dochód będzie oznaczać wartość dodaną brutto oraz dochód do dyspozycji brutto. Wartość dodana brutto służy za miernik społecznej wydajności pracy i międzysektorowych porównań. Dochody do dyspozycji brutto stanowią pewien agregat wyrażający ogół dochodów przeznaczonych na spożycie i oszczędności brutto w podsektorach gospodarstw domowych¹²⁷.

Z kolei na poziomie mikroekonomicznym dochód rolniczy to dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz suma dochodów ze wszystkich źródeł, tj. dochodów gospodarstw domowych związanych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego (dochód osobisty, ogólny, do dyspozycji lub rozporządzalny). Dochód rolniczy służy do oceny opłaty czynników produkcji rolniczej, w tym wydajności pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym, do oceny zdolności indywidualnego gospodarstwa rolnego, do zapewnienia źródła utrzymania rodziny oraz do oceny możliwości inwestowania w środki trwałe w ramach dofinansowań unijnych¹²⁸.

Problem zmienności poziomu dochodów rolniczych indywidualnych gospodarstw rolnych, wynikający zasadniczo z czynników stochastycznych, nabiera coraz większego znaczenia ekonomicznego, społecznego i politycznego. Występowanie nierówności dochodowych, których próby wyjaśnienia podejmowane były przez wiele szkół ekonomicznych (neoklasyczną, marksistowską, ekonomię rozwoju, ekonomię dobrobytu i inne), prowadzi do szeregu istotnych i złożonych problemów społecznych o różnym natężeniu. Wyniki produkcyjne, a w rezultacie również sytuacja ekonomiczna i finansowa indywidualnych gospodarstw rolnych, zależą w znacznym stopniu od czynników egzogenicznych, pozostających poza kontrolą zarządzającego¹²⁹.

Godny uwagi jest fakt, że istotą dochodów w rolnictwie jest ich specyfika, która może być odzwierciedlona przez wiele istotnych zjawisk przedstawionych w poniższych punktach.

¹²⁶ Por. *Subsydia a ekonomika, finanse i dochody gospodarstw rolniczych*, red. J. Góral, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i gospodarki żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2015, s. 90.

¹²⁷ Por. J.S. Zegar, *Dochody w rolnictwie...*, dz. cyt., s. 42–43.

¹²⁸ Por. Tamże.

¹²⁹ Por. M. Soliwoda, J. Kulawik, J. Góral, *Stabilizacja dochodów rolniczych. Perspektywa międzynarodowa Unii Europejskiej i Polski*, „Więś i Rolnictwo” 2016, nr 3 (172), s. 42.

1. Rolnik występuje w charakterze właściciela środków produkcji, jak również siły roboczej (pracownika). Rodzi to komplikację w zakresie mierzenia dochodu, ponieważ rolnik powinien otrzymać rentę i oprocentowanie kapitału z tytułu posiadania środków produkcji, zaś wynagrodzenie za pracę z tytułu bycia pracownikiem gospodarstwa. Tymczasem okazuje się, że rolnik nie tylko nie uzyskuje wynagrodzenia za zaangażowany kapitał produkcyjny, ale i wynagrodzenie za pracę (rolnika i jego rodziny) daleko odbiega (na niekorzyść) od przeciętnego wynagrodzenia osób pracujących w gospodarce narodowej¹³⁰.
2. Indywidualne gospodarstwo rolne oraz gospodarstwo domowe są połączone w zakresie wykorzystania czasu i dochodów domowników. Zatem dochód uzyskany z gospodarstwa rolnego nie jest przypisany w odpowiednich proporcjach do poszczególnych czynników produkcji, stosownie do poniesionych nakładów¹³¹.
3. Specyfikę dochodu indywidualnego gospodarstwa rolnego stanowi to, iż pewna jego część występuje w postaci naturalnej, czyli produktów, które przeznaczane są do spożycia w gospodarstwie domowym oraz na powiększenie potencjału produkcyjnego (inwestycje, takie jak zwiększenie stada podstawowego, zwiększenie nasadzeń wieloletnich, zwiększenie zapasów produkcyjnych). Rachunek dochodów utrudnia także wspólne wykorzystanie niektórych rzeczy dla celów produkcyjnych i konsumpcyjnych (np. samochodu, energii itp.), co niewątpliwie jest znamienne dla rolnictwa rodzinnego, zwłaszcza tradycyjnego¹³².
4. Współcześnie zagadnienie dochodu indywidualnego gospodarstwa rolnego ulega dalszej komplikacji w związku z nasilającą się świadomością niekomercyjnych (pozaprodukcyjnych) funkcji rolnictwa i indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz podejmowaniem prób uwzględnienia tych funkcji w rachunku ekonomicznym. Działalność nierolnicza, która nieodłącznie jest związana z posiadaniem gospodarstwa rolnego bądź pewnego areału gruntów rolnych, leśnych, wód, nieużytków, może być źródłem dodatkowych dochodów¹³³.

Przeobrażenia, jakie zaszły w rolnictwie oraz indywidualnych gospodarstwach rolnych, dotyczą zarówno cech strukturalnych, jak i efektywności gospodarowania, które w sposób kompleksowy odzwierciedlają zmiany zachodzące w dochodach indywidualnych gospodarstw rolnych. Efektywność jest określana jako korzyść z maksymalizacji produkcji

¹³⁰ Por. J.S. Zagar, *Dochody...*, dz. cyt., s. 36–39.

¹³¹ Por. Tamże.

¹³² Por. Tamże.

¹³³ Por. Tamże.

i sprzedaży, będąca wynikiem odpowiedniej alokacji zasobów podmiotu w istniejących uwarunkowaniach, czyli przy występujących ograniczeniach podaży związanych z kosztami produkcji i sprzedaży, a także popytu odnoszącego się do wielkości siły nabywczej i preferencji konsumentów. Efektywność ekonomiczna oznacza zaś wyniki racjonalnego gospodarowania¹³⁴. Stanowi ona relację uzyskanych efektów do poniesionych nakładów¹³⁵. Można ją mierzyć za pomocą wielu różnych miar, w zależności od tego, jaką kategorię przyjmie się za efekt i nakład. Jedną z możliwości wyrażania efektu gospodarowania w gospodarstwach rolniczych jest osiągnięty przez nie dochód¹³⁶.

2.1.2. Dochody indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce – ujęcie historyczne

W ujęciu historycznym pojęcie dochodu indywidualnego gospodarstwa rolnego nigdy nie było jednoznacznie definiowane. Było ono identyfikowane z dochodami takich podmiotów, jak: gospodarstwo domowe, rodzina, gospodarstwo konsumenckie, gospodarstwo rodzinne, gospodarstwo wiejskie.

Zanim wykształciło się pojęcie dochodu gospodarstwa rolnego, najczęściej przytaczano pojęcie dochodu gospodarstwa domowego. Gospodarstwo domowe interpretować należy jako najstarszy, najtrwalszy i najliczniejszy podmiot gospodarczy, będący istotną częścią gospodarki. Odnosiło się ono zarówno do sfery życia ekonomicznego, jak i społecznego i w zależności od podjętego kryterium było różnie definiowane¹³⁷. Dlatego w literaturze przedmiotu podaje się, iż głównymi podmiotami funkcjonującymi w sferze konsumpcji na wsi były gospodarstwa domowe. W literaturze przedmiotu gospodarstwo domowe zostało określone jako *mikrojednostka gospodarująca, która wytwarza dochód, dokonuje jego podziału na różne cele, produkuje dobra, świadczy usługi, gromadzi zapasy*¹³⁸. Indywidualne gospodarstwo domowe definiuje się zatem jako jednostkę w sferze konsumpcji, której podstawowym celem jest zaspokojenie jednostkowych i wspólnych potrzeb konsumpcyjnych.

¹³⁴ Por. A. Nowak, K. Domańska, dz. cyt., s. 64.

¹³⁵ Por. A. Masternak-Janus, *Analiza efektywności gospodarowania przedsiębiorstw przemysłowych w Polsce*, „Economics and Management” 2013, nr 4, s. 111.

¹³⁶ Por. A. Nowak, K. Domańska, dz. cyt., s. 64.

¹³⁷ Por. B. Świecka, *Bankructwo gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Difin, Warszawa 2008, s. 11.

¹³⁸ T. Pałaszewska-Reidl, W. Michna, *Gospodarstwo domowe – ekonomiczna i organizacyjna baza rodziny polskiej*, [w:] *Polskie gospodarstwa domowe: życie codzienne w kryzysie*, red. T. Pałaszewska-Reidl, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986, s. 7.

Potocznie gospodarstwo domowe określane jest mianem rodziny, a dochód gospodarstwa domowego – dochodem rodziny. W ujęciu encyklopedycznym rodzina to *podstawowa grupa społeczna występująca we wszystkich historycznie znanych typach społeczeństw i kultur, składa się z małżonków i ich dzieci oraz krewnych małżonków; odgrywa zasadniczą rolę w procesie socjalizacji*¹³⁹. Z definicji wynika, iż rodzina jest kategorią czysto socjologiczną, określaną jako grupa ludzi, która składa się z osób połączonych związkiem małżeńskim, rodzicielskim bądź więzami krwi lub adopcji. Czy zatem zgodnie z powyższym dochód rodziny powinien być rozpatrywany w aspekcie socjologii?

Pojęcie rodziny i gospodarstwa domowego w literaturze stosuje się bardzo często zamiennie. Istnieją jednak zasadnicze różnice między nimi. Podstawową funkcją rodziny jest przede wszystkim zachowanie lub utrzymanie ciągłości biologicznej i kulturalnej społeczeństwa, natomiast istotą gospodarstwa domowego jest głównie pełnienie funkcji gospodarczych, uzależnionych od zakresu wspólnych potrzeb wszystkich członków gospodarstwa.

Podstawową różnicą między członkami gospodarstwa domowego, a członkami rodziny jest rodzaj więzi ich łączących. W gospodarstwie domowym występuje zarówno więź przedmiotowa, jak i podmiotowa, natomiast w rodzinie dominuje więź podmiotowa; przedmiotowa zaś występuje rzadziej. Kolejna różnica odnosi się do budowy obu tych mikrogrup. Każda rodzina jest konstruktywnym elementem gospodarstwa domowego, natomiast gospodarstwo domowe może być tworzone przez jedną osobę bądź przez kilka osób, które nie są powiązane więzami krwi¹⁴⁰. Osoby indywidualne tworzą gospodarstwo domowe, jeśli posiadają środki na swoje utrzymanie. Wspólne zamieszkiwanie nie musi być jednoznaczne z tworzeniem gospodarstwa domowego. Osoby mieszkające wspólnie, ale utrzymujące się samodzielnie tworzą odrębne gospodarstwa domowe.

Gospodarstwa domowe pełnią dwie funkcje: ekonomiczną oraz społeczną. Ekonomiczne funkcje gospodarstwa domowego wynikają ze współuczestnictwa w procesach gospodarczych w wymiarach lokalnym i globalnym, które przejawia się w dwóch kluczowych rolach gospodarstwa domowego, jakimi są¹⁴¹:

- Nabywca dóbr oraz usług na rynku i poza rynkiem dostarczonych przez przedsiębiorstwa i instytucje; występuje tu przepływ strumienia dóbr i usług

¹³⁹ *Encyklopedia powszechna...*, dz. cyt., s.665.

¹⁴⁰ Por. F. Byłok, *Konsumpcja w Polsce i jej przemiany w okresie transformacji*, Wyd. Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2005, s. 123.

¹⁴¹ Por. K. Gutowska, I. Ozimek, W. Laskowski, *Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, Wyd. SGGW, Warszawa 2001, s. 31–32.

z przedsiębiorstw do gospodarstw domowych i strumienia płatności z gospodarstw do przedsiębiorstw;

- Dostarczyciel siły roboczej i innych środków dla tychże przedsiębiorstw i instytucji, które z tego tytułu uzyskują określone dochody.

Funkcje ekonomiczne gospodarstwa domowego to powodowanie tworzenia się czynników produkcji w postaci pracy, kapitału i ziemi. Funkcje te ukazują duże ekonomiczne znaczenie gospodarstw domowych jako podmiotów funkcjonujących w gospodarce, a zwłaszcza jako uczestników wymiany rynkowej. Działalność członków gospodarstwa domowego w ramach wypełniania funkcji ekonomicznych podzielić można na dwa zasadnicze rodzaje:

- działalność konsumpcyjną, związaną bezpośrednio z organizowaniem konsumpcji;
- działalność produkcyjną, mającą na celu dostarczenie gospodarstwu domowemu środków umożliwiających realizację konsumpcji.

Środki te mogą pochodzić z dochodów uzyskiwanych przez członków gospodarstwa domowego z pracy w samym gospodarstwie bądź z kapitału lub pracy najemnej poza jego obrębem. Podstawowym źródłem konsumpcji gospodarstw domowych jest praca zarobkowa; na obszarze wiejskim gospodarstwa domowe czerpią zaś środki głównie z pracy w samym gospodarstwie. W obu przypadkach uzyskane środki finansowe umożliwiają gospodarstwu domowemu realizację zakupów dóbr i usług, a także decydują o ich wielkości i jakości.

Z kolei funkcja społeczna gospodarstwa domowego to przede wszystkim wychowanie jego członków. Osoby mieszkające wspólnie zależne są od siebie, tworzą więzi społeczne i relacje, wspólnie podejmują decyzje konsumpcyjne, zarządzają środkami pieniężnymi, a poprzez podejmowanie decyzji i działań przekazują pewien wzorzec postępowania młodszemu pokoleniu. W ramach funkcji społecznej możemy wyróżnić funkcje reprodukcyjną i wychowawczą. Społeczny charakter gospodarstwa domowego przejawia się tym, że jest ono funkcjonalnie związane z rodziną jako podstawową komórką społeczeństwa, a jego kształt, wewnętrzne mechanizmy, układ ról i system zależności pomiędzy poszczególnymi osobami, wchodzącymi w jego skład, ulegają zmianom w efekcie zachodzących zmian społeczno-gospodarczych. Społeczna istota gospodarstwa domowego wynika przede wszystkim z jego wpływu na jakość życia społecznego, którą można mierzyć częstotliwością występowania postaw prospołecznych, kreowanych przez wartości wpajane w ramach wychowania w rodzinie, a także wskaźnika występowania zachowań

patologicznych, których stopień natężenia zależy od jakości funkcjonowania gospodarstwa domowego¹⁴².

W przeszłości, w celu zdobycia środków na konsumpcję, członkowie gospodarstwa domowego sprzedawali na rynku swoje usługi traktowane jako osobowe czynniki produkcji (kapitał ludzki). W zamian za świadczenie usług otrzymywali oni określone dochody – odpowiednio do posiadanych kwalifikacji i wykonywanej pracy. Dochody te były przeznaczane głównie na konsumpcję lub oszczędności. Proces gospodarowania rozpoczynał się i kończył w indywidualnym gospodarstwie. Pomimo to rozważania głównego nurtu współczesnej ekonomii koncentrują się zazwyczaj poza gospodarstwem domowym – na rynku, w przedsiębiorstwach, instytucjach. Priorytetowe dla gospodarki zagadnienia analizowane są na płaszczyźnie globalnej, międzynarodowej, krajowej, regionalnej, z punktu widzenia branż, przedsiębiorstw, instytucji, ale nie indywidualnych gospodarstw, czyli gospodarstw domowych lub rolnych.

Gospodarstwa domowe z obszarów wiejskich cechują się silniejszymi więziami socjalnymi niż gospodarstwa z obszarów miejskich. Przy podejmowaniu decyzji kierują się one przede wszystkim zaspokajaniem bieżących oraz przyszłych potrzeb swoich członków. Gospodarstwa domowe utrzymują się bowiem z ich pracy, tak więc proces podejmowania decyzji inwestycyjnych zależy od wielu czynników, m.in. od zamożności, liczby osób tworzących gospodarstwo domowe, miejsca zamieszkania, dostępności do produktów inwestycyjnych, a także wiedzy w zakresie możliwości inwestowania wolnych środków pieniężnych, czyli oszczędności¹⁴³.

Definiowanie gospodarstwa rolnego jako gospodarstwa domowego trwało do roku 1974, czyli do momentu, kiedy Geberthner i Voff zaproponowali jedno z pierwszych wyjaśnień tego pojęcia, odwołujących się już do kategorii dochodu rolniczego. Autorzy ci stworzyli prostą definicję dochodu, odwołującą się do wpływów i wydatków. Ich zdaniem wszystkie wartości przybywające do gospodarstwa – czy to indywidualnego, czy zbiorowego – stanowią to, co nazywamy wpływem, wypływające zaś z gospodarstwa – kosztem. Wpływy pewnego okresu gospodarczego nazywają dochodem ogólnym (brutto). Po potrąceniu wszystkich wydatków poczynionych w celu jego wytworzenia otrzymuje się dochód czysty (netto). Źródłem wszelkiego wytworzenia są następujące czynniki: przyroda (ziemia), zasób (kapitał) i praca. Są one podstawą do rozróżniania trzech rodzajów dochodu:

¹⁴² K. Gutowska, *Gospodarstwo domowe jako kategoria socjologiczna*, „Gospodarstwo domowe” 1988, s. 4, cyt. za: T. Zalega, *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, „Studia i Materiały / Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski” 2007, nr 1, s. 13.

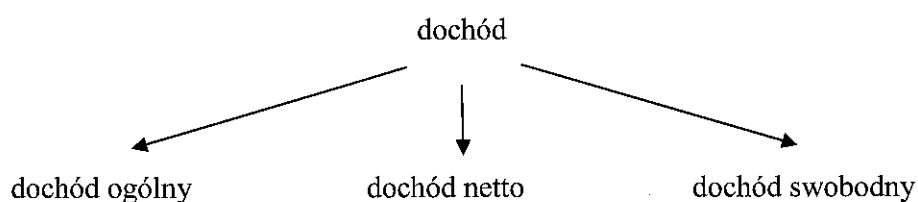
¹⁴³ Por. I. Stałończyk, *Zarządzanie finansami gospodarstw domowych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 18, s. 10.

- Renty (czynszu gruntowego) jako tzw. dochodu z ziemi, odsetek od zasobu i zarobków jako wynagrodzenia pracy ludzkiej;
- Zysku przedsiębiorcy stanowiącego wynagrodzenie tego, który kieruje gospodarstwem;
- Dochodu osobistego¹⁴⁴.

Zgodnie z przyjętymi przez Geberthnera i Voffa założeniami polscy badacze rozróżnili trzy rodzaje dochodu:

- dochód ogólny lub dochód brutto, nazywany również dochodem surowym;
- dochód czysty (inaczej netto), powstający przez potrącenie od dochodu brutto wszelkich kosztów produkcji (jego części składowe to renta gruntowa, oprocentowanie kapitału i zysk przedsiębiorcy);
- dochód swobodny, który trudno precyzyjnie zdefiniować i wyliczyć¹⁴⁵.

Schemat 2. Rodzaje dochodu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Ziętara, *Miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2009, t. 96, z. 4, s. 267–274.

Według badaczy dochód jest pojęciem, które w odróżnieniu od pojęcia produkcji oznacza przyrost wartości. Może to być zwiększenie stanu posiadania majątku – nowa wartość, którą można skonsumować. Tak pojmowany dochód zawsze ujemuje się w kategoriach pieniężnych¹⁴⁶.

Ekonomiści, tacy jak T. Rychlik i M. Kosieradzki, zakładają, że pierwotną kategorią dochodową, źródłem wszelkich dochodów pochodzących z rolnictwa, jest produkcja czysta¹⁴⁷. Jest ona nowo wytworzoną wartością w procesie produkcji rolniczej, stanowiącą tę część produkcji globalnej, która pozostaje po odjęciu od niej całości poniesionych

¹⁴⁴ Por. Z. Grochowski, *Szacunek dochodów ludności rolniczej z produkcji rolnej, pracy zarobkowej i innych źródeł*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1971, nr 5 (107), s. 3–25.

¹⁴⁵ Por. W. Ziętara, *Miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2009, t. 96, z. 4, s. 267–274.

¹⁴⁶ Por. Tamże.

¹⁴⁷ Wyniki badań T. Rychlika i M. Kosieradzkiego zawarte w publikacji *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa* przytaczam za: W. Ziętara, *Miary...*, dz. cyt., s. 267–274.

nakładów materialnych. Produkcja czysta stanowi najbardziej ogólną i najbardziej pierwotną formę dochodu.

Bez względu na stosowane w literaturze, różne ujęcia i teorie związane z gospodarstwem rolnym, w metodologii badań nad dochodem gospodarstwa rolnego zawsze dochodzono do ustalenia optimum gospodarstwa, czyli takiej struktury produkcji, przy której maksymalizuje ono swój dochód. Przedmiotem teorii gospodarstwa zawsze był sposób udzielenia odpowiedzi na pytania: co produkować, ile produkować i jak produkować. Poprawność udzielonych odpowiedzi oceniano przez pryzmat wielkości dochodów osiąganych przez gospodarstwa.

2.2. Empiryczna analiza dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych

2.2.1. Współczesne badania nad dochodowością indywidualnych gospodarstw rolnych

Współczesna literatura przedmiotu ostrożnie podchodzi do tematyki „mierzenia” dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych. Problematyczna jest tu jej wielowymiarowość. Nieczęsto można znaleźć odwołania, w których autor wskazuje konkretne miary, pomagające wyliczyć wielkość dochodowości i to jeszcze w aspekcie regionalnym czy w aspekcie konkretnych upraw.

Badaczka literatury przedmiotu J. Franc-Dąbrowska dokonała podziału współczesnych badań z zakresu finansów i dochodów indywidualnych gospodarstw rolniczych na kilka grup tematycznych, takich jak:

1. *Metodyka oceny sytuacji finansowej (ze szczególnym uwzględnieniem płynności, zadłużenia i wyceny):*
 - a) *gospodarstw rolniczych (tzw. chłopskich, gdzie występuje jedność gospodarstwa domowego i przedsiębiorstwa),*
 - b) *przedsiębiorstw rolniczych,*
 - c) *spółek giełdowych i spółek przetwórstwa rolno-spożywczego;*
2. *Problem ewidencji, a w zasadzie w wielu wypadkach jej braku, operacji gospodarczych;*
3. *Inwestycje i innowacje a ich efektywność:*
 - a) *nurt ogólny,*
 - b) *nurt ekologiczny,*
 - c) *nurt energetyczny;*

4. Kredyty dla rolnictwa, także na zasadach preferencyjnych oraz problem bankructw w agrobiznesie;
5. Wspólna polityka rolna (WPR) i jej wpływ na sytuację finansową podmiotów rolniczych;
6. Preferencyjne, a może niekoniecznie działalności rolniczej podatkiem rolnym;
7. Preferencyjny system ubezpieczeń rolników w Kasie rolniczego ubezpieczenia społecznego (KRUS);
8. Ryzyko w rolnictwie, silnie determinowane przez m.in.:
 - a) warunki przyrodnicze,
 - b) gospodarowanie z organizmami żywymi,
 - c) awersję przedsiębiorców rolnych do podejmowania ryzyka finansowego.
9. Struktura demograficzna i mała mobilność przedsiębiorców rolnych wynikająca ze specyfiki działalności¹⁴⁸.

Zaproponowana przez J. Franc-Dąbrowską systematyka nie wyczerpuje wszystkich obszarów badań i ma charakter otwarty. Jej celem jest jednak próba ich uporządkowania w większe agregaty. Szeroki zakres badań w obszarze dochodowości nie pozwolił dotychczas na rozstrzygnięcie wszystkich problemów nurtujących naukowców i przedsiębiorców rolnych. Jednym z nich jest dochodowość poszczególnych grup specjalistycznych gospodarstw rolnych.

Prowadzenie polityki rolnej, zarówno na poziomie krajowym, jak i na poziomie struktur międzynarodowych, wiąże się z podejmowaniem decyzji kształtujących sytuację dochodową indywidualnych gospodarstw rolnych. Kształtowanie instrumentarium o charakterze dotacyjnym obejmuje w rezultacie złożone procesy analityczne. O ile w przypadku podmiotów gospodarczych niezbędne do kształtowania dochodowości jest dysponowanie powiązanymi ze sobą subsystemami rachunkowości, sprawozdawczości i analizy finansowej, o tyle w ujęciu sektorowym potrzebne są dane statystyczne z indywidualnych gospodarstw rolnych, prowadzących wyspecjalizowaną produkcję rolniczą.

Kształtowanie Wspólnej Polityki Rolnej byłoby prawie niemożliwe bez rzetelnych i wiarygodnych danych na temat wyników produkcyjnych, ekonomiki i sytuacji finansowej indywidualnych gospodarstw rolnych w państwach członkowskich. Zadanie gromadzenia, przetwarzania, a także analizy tego rodzaju usystematyzowanych informacji zostało przypisane Sieci Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych – FADN (ang. *Farm*

¹⁴⁸ J. Franc-Dąbrowska, *Luminarze finansów agrobiznesu, stan obecny i perspektywy*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2017, nr 119, s. 70–71.

Accountancy Data Network)¹⁴⁹. Oprócz bardzo istotnego celu, jakim jest ocena skutków projektowanych zmian polityki, system FADN umożliwia określenie i porównanie dochodów w państwach członkowskich. Tego rodzaju dane statystyczne obrazują dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych bez podziału na poszczególne regiony w państwach członkowskich; dane te nie obejmują również dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących wyspecjalizowane uprawy warzywnicze. A przecież jednym z nieodzownych warunków sprawnego funkcjonowania indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych jest posiadanie informacji o ich sytuacji dochodowej. Informacje te potrzebne są zarówno kierującym gospodarstwami rolnikom i ich partnerom rynkowym, jak i ośrodkom decyzyjnym, określającym warunki dla funkcjonowania sektora rolnego, a w szczególności podmiotom przygotowującym dokumentację projektową w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Uważam, że w polskiej ekonomii dochodowości powinien pojawić się kierunek badań, którego celem byłoby rozpoznanie istniejących struktur w sektorze rolnym oraz ich zmian. Prowadzone byłyby wówczas takie analizy strukturalne, które identyfikowałyby te układy strukturalne, które są bardziej efektywne od innych. Istnieje tu bowiem luka. Stąd podjęcie pogłębionych analiz, mających na celu opracowanie i zweryfikowanie metodyki oceny dochodowości gospodarstw, staje się pilną potrzebą. Szczególnie przydatne dla badań tego typu są metody ilościowe. Umożliwiają one bowiem diagnozowanie możliwości rozwojowych gospodarstw rolnych, odzwierciedlenie stanu zasobów i wyników produkcyjno-ekonomicznych indywidualnych gospodarstw rolnych z wyspecjalizowanych upraw warzywniczych.

Jak słusznie zauważają niderlandzcy agroekonomiści, H.C.J. Vrolijk i K.J. Poppe, kwestia dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych stanowi obiekt zainteresowań decydentów politycznych¹⁵⁰, budzi też ciekawość wśród pozostałej części społeczeństwa, dziennikarzy, a wreszcie – wśród osób trudniących się produkcją rolną. W poniższej tabeli

¹⁴⁹ Por. L. Goraj, E. Olewnik, *FADN i Polski FADN (Sieć danych rachunkowych gospodarstw rolnych i system zbierania i wykorzystania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 4.

¹⁵⁰ To spostrzeżenie odnosi się do państw, w których sektor rolny wraz z pozostałymi ogniwami gospodarki żywnościowej miał znaczący udział w tworzeniu PKB (np. Dania, Holandia). Obecnie w Polsce dochód indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru Zagłębia Paprykowego jest analizowany w aspekcie rządowego Programu 500+, w którym miarą dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych jest powierzchnia użytków rolnych, a nie rzeczywiście osiągnięte dochody czy dochody wyliczane na podstawie kalkulatorów. Indywidualne gospodarstwa rolne z Zagłębia Paprykowego pomimo osiąganego dużego dochodu rzeczywistego kwalifikują się do otrzymania wsparcia na pierwsze dziecko z tego Programu, ponieważ posiadają małe powierzchnie użytków rolnych.

zestawiono kluczowe wyniki badań nad dochodowością indywidualnych gospodarstw rolnych (patrz: tabela 12.).

Tabela 12. Współczesne badania nad dochodowością indywidualnych gospodarstw rolnych

Ekonomiści	Kluczowe wyniki badań
Harmignie i in.	Roczne zróżnicowanie wysokości plonów i poziomów cen ma charakter procesu stochastycznego lub cyklu, a nie trendu liniowego.
Phiomister i in. Herngrenes i in. Mishra i Goodwin	Powiązanie między wysokością plonów, poziomem cen i dochodem rolniczym opiera się na wielu złożonych zależnościach (m.in. związanych ze strukturą kosztów gospodarstwa, innymi przychodami, w tym również o charakterze nadzwyczajnym).
Poppe i Meijl	Różnice w dochodzie rolniczym prowadzą do rozkładu dochodu z szeroką dyspersją w każdym kraju.
Allanson i Hubbard	Fluktuacje w dochodzie rolniczym, a także różnice w efektywności powinny być traktowane jako „zwyczajne” zróżnicowanie.
Mangen i Burrell	Wpływ kryzysów (w tym wynikających ze zdarzeń klęskowych) na dobrobyt gospodarstw nie jest jednorodny; występuje zróżnicowanie na te gospodarstwa, które „zyskały” i poniosły stratę w zdarzeniach klęskowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: H.C.J. Vrolijk, K.J. Poppe, *Income volatility and income crises in the European Union*, [w:] *Income stabilization in European agriculture. Design and economic impact of risk management tools*, red. M.P.M. Meuwissen, M.A.P.M. van Asseldonk, R.B.M. Huirne, Wageningen Academic Publishers, Wageningen 2008, s. 34–35.

Z przeglądu badań w literaturze przedmiotu – w tym badań prowadzonych przez D. Niezgodę – wynika, że istnieje ogromne zróżnicowanie dochodowe indywidualnych gospodarstw rolnych, specjalizujących się w określonej produkcji na danym obszarze oraz że najbardziej ogólną przyczyną zróżnicowania dochodowości pomiędzy poszczególnymi gospodarstwami są umiejętności i kompetencje w zakresie wykorzystywania czynników kształtujących popyt i podaż na poszczególne produkty rolnicze, wytwarzane i sprzedawane na określonych rynkach przez indywidualne gospodarstwa rolne¹⁵¹. Badacz nie zwraca natomiast uwagi na fakt, iż zróżnicowanie dochodowości może być przyczyną złego rozdysponowywania środków unijnych.

Dochody rolnicze są kształtowane przez wiele czynników. Jak wynika z badań innych polskich badaczy, na sytuację dochodową gospodarstw rolnych wpływają: wielkość potencjału produkcyjnego, intensywność wytwarzania oraz polityka rolna¹⁵².

¹⁵¹ Por. D. Niezgoda, *Zróżnicowanie dochodów w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2009, nr 1, s. 36.

¹⁵² Por. W. Poczta, J. Średzińska, A. Mrówczyńska-Kamińska, *Determinanty dochodów gospodarstw rolnych Unii Europejskiej według typów rolniczych*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 76, s. 28.

Wysokość dochodu w gospodarstwach rolnych zależy od indywidualnej wydajności, ale również od warunków, jakie tworzą instytucje¹⁵³. W celu zapewnienia odpowiedniego poziomu życia ludności żyjącej na terenach wiejskich oraz zachowania środowiska naturalnego konieczne jest zwiększenie dochodów osób pracujących w rolnictwie¹⁵⁴, np. dzięki zastosowaniu odpowiedniego wsparcia¹⁵⁵.

Głównym mechanizmem wspierania dochodów rolniczych są płatności bezpośrednie oraz dofinansowania unijne w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, których celem jest rekompensowanie rolnikom uzyskiwania niższych dochodów w stosunku do innych działów gospodarki. Przyczyniają się one do wzrostu dochodów rolniczych, ale należy pamiętać, że wzrost ten nie wynika z poprawy dochodowości produkcji rolnej¹⁵⁶. Ponadto płatności bezpośrednie oraz dofinansowania unijne w ramach PROW wpływają na wzrost wartości produkcji gospodarstwa¹⁵⁷.

W licznych badaniach na temat dochodowości w indywidualnych gospodarstwach rolnych uwzględnia się również wiele innych czynników, tj.: wielkość gospodarstwa wyrażoną liczbą hektarów, wielkość gospodarstwa wyrażona liczbą osób pracujących i mieszkających w gospodarstwie, poziom wykształcenia osoby zarządzającej daną jednostką, bliskość rynku zbytu, warunki glebowe i klimatyczne wyznaczone przez region, miejsce, w którym to gospodarstwo się znajduje. W obszernych badaniach dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych pomijana jest kwestia wsparcia dotacyjnego, które jest kluczowe i znaczące w kształtowaniu poziomu dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych. Wsparcie finansowe jest rozdysponowywane na podstawie dochodowego kryterium dostępu. Ów dochód jest obliczany na podstawie kalkulatorów.

Wyniki badań prowadzonych przez M. Podstawkę i P. Gołasę obejmują opodatkowanie, które nie jest najlepszym rozwiązaniem wyrównującym poziom dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych¹⁵⁸. Wyniki prowadzonych przez nich badań wskazują bowiem, że zastąpienie obecnego podatku rolnego powszechnym podatkiem dochodowym oraz zwiększenie składki KRUS (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego) wiąże się ze

¹⁵³ J.S. Zegar, *Przesłanki i uwarunkowania polityki kształtowania dochodów w rolnictwie*, IERiGŻ, Warszawa 2001, s. 108.

¹⁵⁴ R. Knap, *Miejsce rolnictwa polskiego w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Novum, Płock 2004, s. 24.

¹⁵⁵ K. Babuchowska, R. Marks-Bielska, dz. cyt., s. 7–15.

¹⁵⁶ Tamże, s. 14.

¹⁵⁷ R. Marks-Bielska, K. Babuchowska, *Functioning of the direct subsidies system in Poland and other European Union countries*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2010, nr 3(17), s. 89.

¹⁵⁸ M. Podstawka, P. Gołasa, *Ubezpieczenia społeczne i opodatkowanie działalności rolniczej, stan obecny i perspektywy zmian*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 40/2011, s. 30–32.

zwiększeniem współczynnika Giniego. Oznacza to, że wprowadzenie tych reform nie spowoduje wyrównania dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych. Ponadto badacze uważają, że powszechna krytyka obecnego systemu rolniczych instrumentów finansowych, odnosząca się do braku możliwości wyrównywania za ich pomocą dochodów rolników, nie ma należytego uzasadnienia.

Dochodowość wskazuje na zdolność generowania dodatniego wyniku finansowego. Zdaniem badaczy największą użyteczność informacyjną mają miary i wskaźniki przedstawione w tabeli poniższej:

Tabela 13. Pomiar dochodowości w indywidualnym gospodarstwie rolniczym

Miara/wskaźnik	Ujęcie definicyjne, sposób kalkulacji	Uwagi
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego z działalności operacyjnej [NFlop]	Odpowiednik tzw. zysku przedsiębiorcy (uwzględniającego zwrot za nieodpłatnie wykonywaną pracę, zarządzanie, w tym również pracę i kapitał właściciela). Dodatkowo uwzględnia się zmianę różnicy wartości zapasów (jako „korektę memoriałową”). <i>NFlop = przychody brutto – całkowite koszty działalności operacyjnej – koszty finansowe</i>	Im wyższa wartość, tym wyższa podstawa wskaźników rentowności (ROA, ROE).
Rentowność aktywów gospodarstwa [ROA]	Przeciętna stopa zwrotu wszystkich inwestycji. W przypadku wyceny rynkowej ROA odpowiada kosztom alternatywnym prowadzenia działalności rolniczej. W przypadku wyceny według kosztów nabycia ROA obrazuje bieżący zwrot z 1 jednostki pieniężnej zainwestowanej w majątek gospodarstwa. <i>ROA = [NFlop + wypłacone odsetki – podjęcie pieniędzy za nieodpłatną pracę i zarządzanie] / przeciętny stan aktywów</i>	Im wyższa wartość, tym więcej jednostek pieniężnych jest generowanych z majątku.
Wskaźnik marży wyniku operacyjnego (OPM)	Wskaźnik obrazujący efektywność operacyjną gospodarstwa. <i>OPM = [NFlop + wypłacone odsetki – podjęcie pieniędzy za nieodpłatną pracę i zarządzanie] / przychody brutto</i>	Im wyższa wartość, tym większa zyskowność prowadzenia działalności.
Wynik przed odsetkami, opodatkowaniem i amortyzacją (EBIDTA)	Wynik „surowy” przed decyzjami z zakresu kształtowania polityki finansowej i zarządzania podatkami. <i>EBIDTA = NFlop + koszty odsetek + amortyzacja</i>	Im wyższa wartość, tym większa postawa, uwzględniająca „część” wyniku zarezerwowaną na decyzje dotyczące polityki finansowej i podatkowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K.D. Olson, *Economics of Farm Management in a Global Setting*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2011, s. 194–197.

Z powyższych rozważań wynika, że dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych stanowi bazę dla systemu miar i wskaźników ilustrujących ich sytuację dochodową. Im wyższa wartość miar i wskaźników, tym wyższa skłonność do korzystania z dotacji unijnych. Brakuje jednak literatury i badań dotyczących wyspecjalizowanych upraw warzywniczych oraz wpływu metody obliczania dochodu na rozwój finansowy indywidualnych gospodarstw rolnych.

2.2.2. Ekonomiczny mechanizm kształtowania i przedstawiania dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych

Sytuacja dochodowa indywidualnych gospodarstw rolnych sprawia, że istnieją problemy metodologiczne związane z pomiarem kształtowanych dochodów rolniczych. Dokonując analizy ekonomicznego mechanizmu kształtowania się dochodów, należy uwzględnić aspekt mikroekonomiczny i makroekonomiczny. Biorąc pod uwagę dwa różne ujęcia, rodzaj źródła danych empirycznych oraz sposób liczenia podstawowych wskaźników dochodowych, można wyróżnić szeroką gamę kategorii ekonomicznych, odzwierciedlających sytuację dochodową indywidualnych gospodarstw rolnych¹⁵⁹.

Ekonomiczny mechanizm kształtowania dochodów rolniczych zdeterminowany jest przez wiele czynników. Do podstawowych można zaliczyć: strukturę aktywów, własnościową strukturę źródeł finansowania majątku, a także strukturę długu¹⁶⁰. W literaturze wskazuje się związek pomiędzy mechanizmem kształtowania dochodów a efektywnością gospodarstw. Efektywność dochodów zależna jest od osiągniętego przychodu ze sprzedaży, a przede wszystkim zysku, rotacji aktywów, doboru źródeł finansowania, wykorzystania efektu dźwigni finansowej¹⁶¹.

Godny uwagi jest fakt, iż specyfika rolnictwa wymusza na indywidualnych gospodarstwach rolnych pewne zachowania, mające odzwierciedlenie w prowadzonej przez nie gospodarce finansowej. Zapasy tych jednostek przechowywane są przez cały rok w celu zachowania ciągłości produkcji. Spieniężenie części z nich mogłoby spowodować zatrzymanie całorocznego cyklu produkcyjnego. Ponadto okres wytwarzania produktów wpływa na kształtowanie poziomu dochodów.

¹⁵⁹ Por. J.S. Zegar, *Dochody w rolnictwie...*, dz. cyt., IERiGŻ, Warszawa 2008, s. 54–65.

¹⁶⁰ Por. D. Zawadzka, R. Ardan, E. Szafraniec-Siluta, *Płynność finansowa a rentowność przedsiębiorstw rolnych w Polsce – ujęcie modelowe*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 88, s. 195.

¹⁶¹ Por. Tamże.

Z badań prowadzonych przez znawców przedmiotu wynika, iż największe znaczenie w kształtowaniu dochodów ma strategia zarządzania kapitałem obrotowym. Ponadto na jej poziom wpływ mają także: typ produkcyjny danego podmiotu, jego powierzchnia gruntów dzierżawionych, nakłady rzeczowe w przeliczeniu na zatrudnionego, skala inwestowania, wydajność gotówkowa oraz dopłaty¹⁶². W mojej ocenie na wielkość ekonomiczną gospodarstwa rolnego oddziaływać będzie powierzchnia gospodarstwa i powierzchnia gruntów własnych, a w przypadku wyspecjalizowanych upraw warzywniczych z Zagłębia Paprykowego – dodatkowo powierzchnia upraw w tunelach foliowych.

Na kształtowanie dochodów w dużym stopniu wpływają charakter i poziom wsparcia budżetowego. Na sprzedaż w indywidualnych gospodarstwach rolnych oddziałuje bowiem stopa subsydiowania, a także osiągnięte przychody ze sprzedaży oraz wskaźnik bonitacji gleb¹⁶³.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na analizy dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych w ujęciu *ex post* i są nimi trzy płaszczyzny badawcze z wykorzystaniem rachunku: makroekonomicznego, sektorowego oraz stosowanego w rachunkowości rolnej na poziomie mikroekonomicznym.

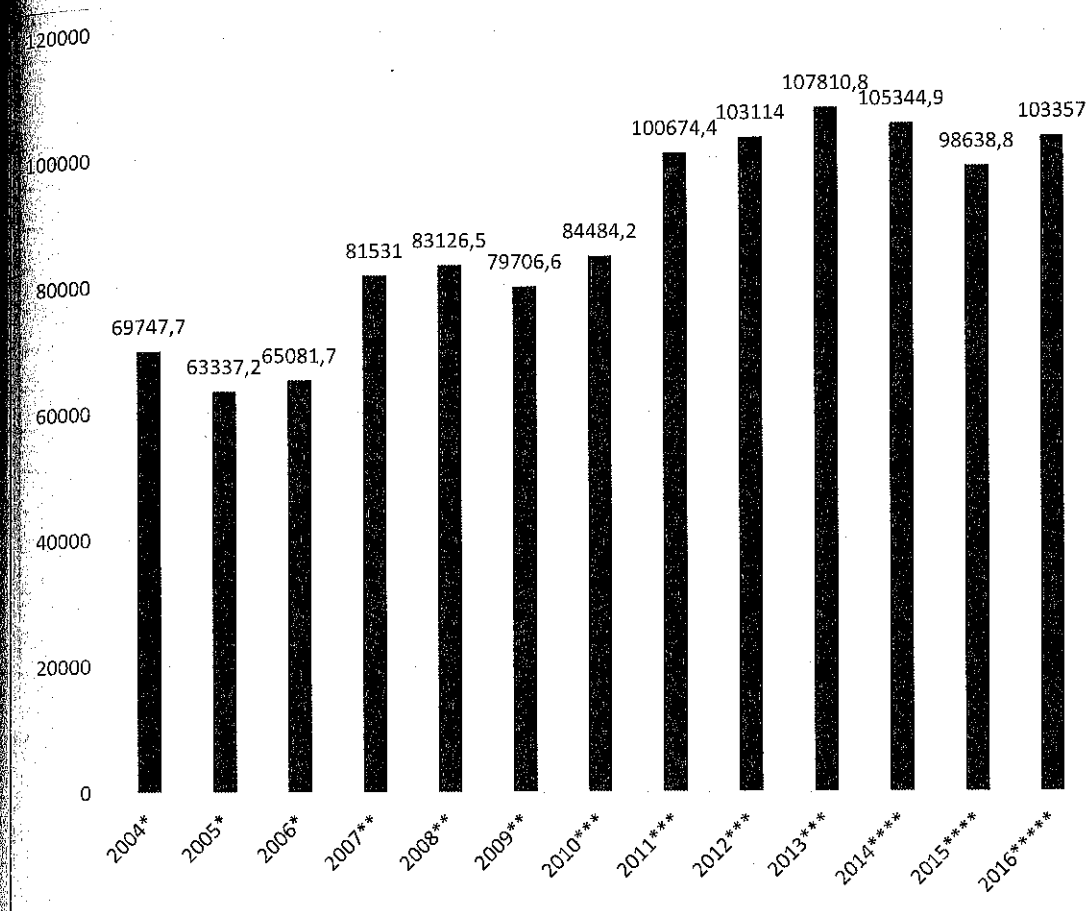
Pomiar dochodów na poziomie makroekonomicznym dokonywany jest w ramach systemu rachunków narodowych, w których rolnictwo ujęte jest jako część gospodarki państwowej. Udział poszczególnych sektorów w tworzeniu dochodu narodowego określany jest na podstawie zagregowanej wartości dodanej, wytwarzanej w danym dziale¹⁶⁴ (patrz: wykres 6.).

¹⁶² Por. A. Bieniasz, Z. Gołaś, *Czynniki kształtujące płynność finansową gospodarstw rolnych*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2008, nr 3(9), s. 38–39.

¹⁶³ Por. D. Zawadzka, R. Ardan, E. Szafraniec-Siluta, *Płynność...*, dz. cyt., s. 196.

¹⁶⁴ Por. E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 76.

Wykres 6. Udział wartości dodanej brutto w tworzeniu PKB w latach 2004–2016 w mln zł

*RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; ****RS 2016; ***** RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 241, RS 2010, s. 134; RS 2014, s. 174, RS 2016, s. 147; RS 2017, s. 165.

Z analizowanych danych wynika, że po wejściu Polski do Unii Europejskiej w całym badanym okresie wartość dodana brutto ma tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym wartość dodana brutto zwiększyła się z poziomu 69 747,70 zł w roku 2004 do poziomu 103 357,00 zł w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 48,19%. Średnie roczne tempo wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych rok do roku wyniosło 3,7%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 26,4%. Największy wzrost udziału rolnictwa w PKB w ujęciu nominalnym miał miejsce w 2013 roku i w stosunku do bazowego roku 2004 wyniósł 154,6%. Relatywnie dużym tempem wzrostu charakteryzowały się lata począwszy od roku 2011 (patrz: tabela 14.).

Tabela 14. Udział wartości dodanej brutto w tworzeniu PKB w latach 2004–2016 (w %) – analiza pozioma

Rok	Wartość dodana brutto w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004*	69 747,7	x	100
2005*	63 337,2	90,8	90,8
2006*	65 081,7	102,8	93,3
2007**	81 531,0	125,3	116,9
2008**	83 126,5	102,0	119,2
2009**	79 706,6	95,9	114,3
2010***	84 484,2	106,0	121,1
2011***	100 674,4	119,2	144,3
2012***	103 114,0	102,4	147,8
2013***	107 810,8	104,6	154,6
2014****	105 344,9	97,7	151,0
2015****	98 638,8	93,6	141,4
2016*****	103 357,0	104,8	148,2
średnia	88 150,37	103,7	126,4

*RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; ****RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 241; RS 2010, s. 134; RS 2014, s. 174; RS 2016, s. 147; RS 2017, s. 165.

Z kolei w rachunku sektorowym tworzonym w ramach Rachunków Ekonomicznych dla rolnictwa ustala się cztery główne kategorie dochodowe, takie jak: wartość dodana netto, dochód z czynników produkcji, dochód mieszany oraz dochód przedsiębiorcy rolnego. Metodyka obliczania kategorii dochodowych według tych rachunków umożliwia ustalenie dochodów z działalności gospodarczej, ocenę funkcji rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej, monitorowanie wpływu polityki na rolnictwo, porównanie sytuacji ekonomicznej rolnictwa między krajami oraz stanowi źródło danych dla modeli międzysektorowych.

Informacje o dochodach na poziomie mikroekonomicznym można pozyskać z systemu FADN. Kalkulacja oparta na wynikach rachunkowości rolnej gospodarstw jest obecnie najczęściej przyjmowaną metodą identyfikowania dochodów rolniczych. Metoda ta została szczegółowo opisana w dalszej części niniejszej pracy.

Podsumowując, należy zauważyć, iż szczególne znaczenie źródeł dochodu wynika z ich silnego oddziaływania na zachowania nabywcze konsumentów. Można zatem uznać, że źródło dochodów kształtuje zakres swobody działań jednostek oraz gospodarstw domowych, określa krańcową skłonność do konsumpcji i oszczędzania, wpływa na zachowania aktywizacyjne. Tym samym źródło dochodów jest nie tylko elementem kształtującym wielkość uzyskiwanego uposażenia, lecz także czynnikiem wpływającym na decyzje

konsumentów i ich zachowania rynkowe. Determinuje również sposób gospodarowania dochodem.

2.2.3. Rachunek ekonomiczny kosztów w aspekcie dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych

Przesłanką do prowadzenia produkcji rolnej jest uzyskanie adekwatnego do oczekiwań dochodu. Jest to podstawowy cel rolnika, którego realizacja wymaga jednak odpowiedniej organizacji procesu produkcji oraz współdziałania wielu czynników¹⁶⁵.

Z badań wynika, iż koszty czynników produkcji rosną szybciej niż ceny produktów. Przedsiębiorstwa rolne powinny być ukierunkowane na unowocześnianie procesów produkcyjnych, wzrost efektywności produkcji i wydajności pracy oraz substytucję nakładów pracy żywej pracą uprzedmiotowioną¹⁶⁶. Reguły funkcjonujące w gospodarce rynkowej powodują, że rolnicy zmuszeni są do zwiększania zarówno efektywności gospodarowania, jak i skali produkcji¹⁶⁷.

Przez efektywność należy rozumieć ocenę racjonalnych działań rolnika, ukierunkowanych na osiągnięcie efektów współmiernych do poniesionych nakładów oraz minimalizowanie kosztów i podniesienie produktywności¹⁶⁸. Skala produkcji to natomiast wielkość jednorodnej produkcji w gospodarstwie rolnym. Rozpatrując zagadnienie skali, można mówić o rosnących i malejących jej efektach, czyli korzyściach i niekorzyściach. Korzyścią dużej skali jest specjalizacja. Korzyści skali produkcji występują wtedy, gdy długookresowe koszty przeciętne (LAC, z ang. *long-run average costs*) spadają wraz z jej wzrostem. Wynika to z tego, iż koszty stałe rozkładają się na większą produkcję, obniżając przeciętny koszt wytworzenia produktu¹⁶⁹.

Podstawą do przeprowadzenia oceny sprawności gospodarowania jest rachunek kosztów ekonomicznych. Za podstawowy miernik oceny osiąganych efektów ekonomicznych przyjęto poziom dochodu z działalności z tytułu zarządzania, należny rolnikowi jako przedsiębiorcy i menadżerowi. Takie ujęcie kosztów stawia gospodarstwo rolne na równi z przedsiębiorstwem, którego celem jest nie tylko pokrycie bieżących kosztów produkcji,

¹⁶⁵ Por. A. Skarżyńska, *Koszty i dochodowość...*, dz. cyt., s. 179.

¹⁶⁶ Por. H. Runowski, *Tendencje zmian w organizacji i ekonomice przedsiębiorstw rolnych – aspekty teoretyczne*, „Zeszyty Nauk SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 75, s. 209.

¹⁶⁷ Por. A. Skarżyńska, *Koszty i dochodowość...*, dz. cyt., s. 179.

¹⁶⁸ Por. A. Skarżyńska, *Zagadnienia metodyczne rachunku kosztów ekonomicznych na przykładzie działalności produkcji roślinnej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2010, nr 3, s. 93.

¹⁶⁹ Por. A. Skarżyńska, *Skala produkcji rolniczych działalności produkcyjnych a ich opłacalność*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2011, t. 98, z.1, s. 8.

ale i wypracowanie nadwyżki zapewniającej opłatę pracy rolnika i członków jego rodziny oraz zwrot z tytułu zaangażowania do produkcji własnych czynników produkcji¹⁷⁰.

Strukturę kosztów ekonomicznych i sposób obliczania dochodu z działalności z tytułu zarządzania przedstawia poniższy schemat¹⁷¹:

Schemat 3. Sposób obliczania dochodu z działalności z tytułu zarządzania

- I. Wartość produkcji
- II. Koszty bezpośrednie
- III. Nadwyżka bezpośrednia bez dopłat (I – II)
- IV. Koszty pośrednie rzeczywiste
- V. Wartość dodana brutto z działalności (III – IV)
- VI. Koszty pośrednie szacunkowe
- VII. Wartość dodana netto z działalności (V – VI)
- VIII. Opłata pracy własnej
- IX. Dochód z działalności z tytułu zaangażowanego kapitału i zarządzania (VII – VIII)
- X. Koszt ziemi, kapitału operacyjnego oraz kapitału trwałego niezwiązanego z ziemią
- XI. Dochód z działalności z tytułu zarządzania bez dopłat (IX – X)
- XII. Dopłaty
- XIII. Dochód z działalności z tytułu zarządzania (XI + XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Skarżyńska, *Koszty ekonomiczne wybranych działalności produkcji roślinnej w latach 2005–2009*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2010, t. 97, z. 3, s. 233.

Dochód z działalności jest nadwyżką powstałą po odjęciu od wartości produkcji kosztów bezpośrednich i pośrednich, a powiększoną o dopłaty. Ta kategoria dochodowa jest odpowiednia do oceny wyników w dłuższej perspektywie, przy założeniu utrzymywania zdolności wytwórczych gospodarstwa na stałym poziomie. W swoich badaniach A. Skarżyńska wskazuje na istotny podział kosztów pośrednich na koszty pośrednie rzeczywiste oraz koszty pośrednie szacunkowe. Koszty pośrednie rzeczywiste są to koszty ponoszone z tytułu funkcjonowania lub tylko istnienia gospodarstwa. Nie można ich rozdzielić na produkty, są to koszty wspólne dla całego gospodarstwa; do ich rozdziału stosuje się klucze

¹⁷⁰ Por. A. Parzonko, *Możliwości rozwojowe gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2006, t. 93, z. 1, s. 85–87; R. Sass, *Wielkość stada a dochód z zarządzania w gospodarstwach wyspecjalizowanych w chowie bydła mlecznego*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2007, t. 93, z. 2, s. 71–79; A. Skarżyńska, *Zagadnienia...*, dz. cyt., s. 90–107; A. Skarżyńska, *Koszty ekonomiczne wybranych działalności produkcji roślinnej w latach 2005–2009*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2010, t. 97, z. 3, s. 233.

¹⁷¹ Por. A. Skarżyńska, *Koszty ekonomiczne...*, dz. cyt., s. 233.

podziałowe. Koszty te zostają rozdzielane na działalności według udziału wartości produkcji każdej z nich w wartości produkcji gospodarstwa ogółem. Zaliczamy do nich:

- koszty ogólnogospodarcze – energia elektryczna, opał, paliwo napędowe, remonty bieżące, konserwacje i przeglądy, usługi, ubezpieczenia budynków, majątkowe i komunikacyjne, pozostałe koszty, np. opłata za wodę, kanalizację, telefon¹⁷²;
- podatki – rolny, leśny, od działów specjalnych, od nieruchomości, inne, np. od środków transportowych¹⁷³;
- koszty czynników zewnętrznych – koszt pracy najemnej, czynsze dzierżawne i odsetki¹⁷⁴.

Koszty pośrednie szacunkowe obejmują amortyzację. Amortyzacja to zużywanie środków trwałych posiadanych przez gospodarstwo i przenoszenie ich wartości na wytwarzane produkty. Amortyzacja obejmuje: budynki i budowle, maszyny i urządzenia techniczne, środki transportu, urządzenia melioracyjne, sady i plantacje wieloletnie, wartości niematerialne i prawne, zakończone inwestycje w obcych środkach trwałych¹⁷⁵.

Koszty bezpośrednie odzwierciedlają natomiast koszty ponoszone w całym cyklu produkcji; obrazują więc bieżące warunki rynkowe. Są to składniki kosztów, które bez wątpliwości można przypisać do określonej działalności. Ich wielkość ma proporcjonalny związek ze skalą produkcji. Mają też one bezpośredni wpływ na rozmiar produkcji. Informacje o poniesionych nakładach i kosztach bezpośrednich w przypadku produkcji roślinnej zawsze odnoszą się do powierzchni zbioru badanej działalności. Do kosztów bezpośrednich produkcji roślinnej zaliczamy koszty: materiału siewnego, nawozów z zakupu, środków ochrony roślin i regulatorów wzrostu, a także ubezpieczenie dotyczące określonej działalności oraz koszty specjalistyczne¹⁷⁶. Zasadą regulującą zaliczenie określonych składników kosztów do kosztów bezpośrednich jest jednocześnie spełnienie trzech warunków:

- koszty te można bez żadnej wątpliwości przypisać do określonej działalności,
- ich wielkość ma proporcjonalny związek ze skalą produkcji,
- mają bezpośredni wpływ na rozmiar (wielkość i wartość) produkcji¹⁷⁷.

¹⁷² Por. A. Skarżyńska, *Zagadnienia...*, dz. cyt., s. 94.

¹⁷³ Por. Tamże.

¹⁷⁴ Por. A. Skarżyńska, *Koszty i dochodowość...*, dz. cyt., s. 181–182.

¹⁷⁵ Por. A. Skarżyńska, *Zagadnienia...*, dz. cyt., s. 94.

¹⁷⁶ Por. Tamże, s. 93–94; A. Skarżyńska, *Koszty i dochodowość...*, dz. cyt., s. 181.

¹⁷⁷ Por. A. Skarżyńska, *Koszty i dochodowość...*, dz. cyt., s. 181.

W rachunkach, które prowadzą do obliczenia dochodu z działalności, ujmowane są zarówno koszty pośrednie, jak i bezpośrednie. Koszty bezpośrednie do wytwarzanych w gospodarstwie produktów przypisywane są bezpośrednio, na podstawie dokumentów źródłowych. Natomiast koszty pośrednie pobierane są z bazy Polskiego FADN¹⁷⁸.

2.2.4. Czynniki determinujące podział dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych

Dochody rolnicze są kształtowane przez wiele czynników. Na sytuację dochodową indywidualnych gospodarstw rolnych wpływają: wielkość potencjału produkcyjnego, intensywność wytwarzania oraz polityka rolna¹⁷⁹. Podstawowym dochodotwórczym czynnikiem produkcji w rolnictwie jest czynnik kapitału, w drugiej kolejności praca ludzka; natomiast najniższy udział w kształtowaniu dochodu z gospodarstwa rolnego ma ziemia.

Sama kondycja finansowa gospodarstwa rolnego warunkowana jest wieloma czynnikami, których charakterystyka i kierunek oddziaływania są zróżnicowane, często trudne do wydzielenia. W literaturze wskazuje się trzy grupy czynników, w których ogniskuje się oddziaływanie bardzo dużej liczby pozostałych elementów, mających wpływ na dochód indywidualnych gospodarstw rolnych. Są to:

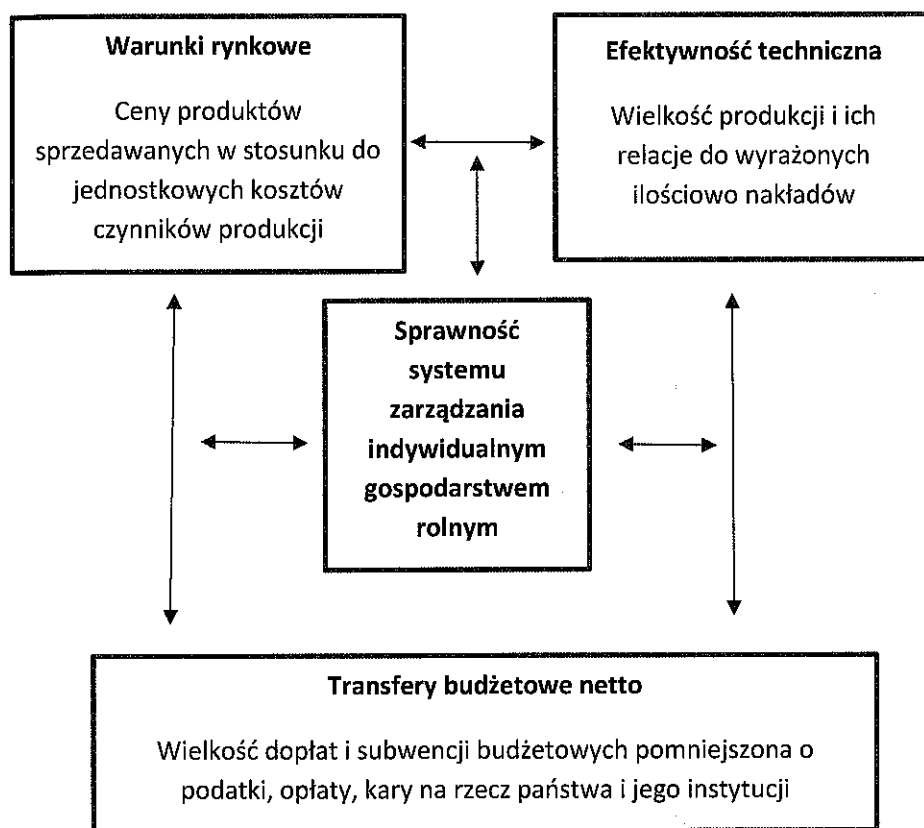
- warunki rynkowe rozumiane jako relacje cen produktów sprzedawanych przez gospodarstwa rolne w stosunku do jednostkowych kosztów nabywanych środków produkcji;
- efektywność techniczna, a uwzględniając czynnik czasu również wzrost produktywności nakładów w gospodarstwie rolniczym. Postęp w tym zakresie mierzony jest najczęściej relacjami wielkości produkcji do wyrażonych ilościowo wielkości nakładów;
- transfery budżetowe netto, zwłaszcza od okresu integracji naszego kraju z UE. Obejmują one dopłaty obszarowe, subwencje do produkcji, jak również płatności celowe, przekazywane w formie bezpośredniej pomocy publicznej na rzecz gospodarstw rolnych¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Por. Tamże.

¹⁷⁹ Por. W. Poczta, J. Średzińska, A. Mrówczyńska-Kamińska, dz. cyt., s. 28.

¹⁸⁰ Por. *Efektywność, koszty produkcji i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych obecnie i w perspektywie średnio oraz długoterminowej*, red. W. Józwiak, nr 144, *Program Wieloletni 2011–2014. Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2018, s. 18.

Schemat 4. Czynniki determinujące sytuację dochodową indywidualnego gospodarstwa rolnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Efektywność, koszty...*, dz. cyt., s. 18.

Dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego jest jednym z podstawowych wyznaczników efektywności funkcjonowania gospodarstwa rolnego¹⁸¹. Dochód ten, oprócz kosztów rzeczywistych, powinien zapewnić pokrycie kosztów alternatywnych, takich jak wynagrodzenie za pracę rolnika i jego rodziny oraz oprocentowanie kapitału własnego¹⁸². W literaturze przedmiotu istnieje kilka klasyfikacji czynników determinujących wysokość dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych. Najczęściej wskazuje się na wielkość zasobów znajdujących się w posiadaniu indywidualnego gospodarstwa rolnego, racjonalne i efektywne wykorzystanie posiadanych zasobów, kształtowanie się cen zbytu, cen czynników produkcji, warunki klimatyczne, politykę makroekonomiczną rządu oraz wsparcie Unii Europejskiej¹⁸³.

¹⁸¹ Por. A. Rutkowska, *Teoretyczne aspekty efektywności – pojęcie i metody pomiaru*, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, Sopot 2013, s. 440–454.

¹⁸² Por. T. Felczak, *Czynniki kształtujące wartość uzyskiwanego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, t. XVI, z. 4, s. 80.

¹⁸³ Por. D. Zawadzka, R. Ardan, A. Strzelecka, *Determinanty dochodów gospodarstw rolnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 88, s. 71.

Istotny wpływ na wysokość dochodów uzyskiwanych z działalności indywidualnych gospodarstw rolnych ma obszar posiadanych gruntów rolnych, sadów, wielkość stada zwierząt gospodarskich, a w przypadku wyspecjalizowanych upraw warzywniczych z Zagłębia Paprykowego także powierzchnia upraw pod tunelami. Do czynników determinujących dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego zaliczyć można również te, które związane są z lokalizacją gospodarstwa. Wśród nich można wyróżnić: naturalne warunki produkcji, istniejącą infrastrukturę gospodarczą i społeczną, historyczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa, strukturę agrarną oraz tradycje produkcyjne¹⁸⁴. Bardzo często podkreśla się znaczenie kierunku produkcji jako czynnika determinującego wysokość dochodu indywidualnego gospodarstwa rolnego¹⁸⁵. W swojej publikacji *Determinanty dochodów gospodarstw rolnych z Polsce* D. Zawadzka, R. Ardan i A. Strzelecka zwracają uwagę na fakt, iż dodatni wpływ na dochód indywidualnych gospodarstw rolnych ma powierzchnia użytków rolnych oraz aktywa pomniejszone o wartość ziemi, upraw trwałych i kwot produkcyjnych. Statystycznie istotny ujemny wpływ na ich dochód miał brak technicznego uzbrojenia pracy. Zwiększenie dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce jest możliwe dzięki modernizacji produkcji rolnej, zmierzającej do unowocześnienia wyposażenia technicznego w celu zwiększania plonów roślin i produktywności zwierząt przy jednoczesnym obniżaniu jednostkowych kosztów produkcji¹⁸⁶.

Badaczki wskazują ponadto, iż wysoki poziom dochodu stwarza możliwości poprawy konkurencyjności indywidualnych gospodarstw rolnych i efektywnego wykorzystania czynników produkcji oraz warunkuje dalszy rozwój¹⁸⁷, co możliwe jest dzięki aplikacji indywidualnych gospodarstw rolnych o środki unijne. Zmienność czynników kształtujących poziom dochodów i ekonomikę indywidualnych gospodarstw rolnych oraz znaczny zakres ich oddziaływania w warunkach gospodarki rynkowej stwarzają konieczność systematycznej analizy siły i kierunku wpływu tych czynników na wyniki indywidualnych gospodarstw rolnych¹⁸⁸. Ponadto w celu zwiększenia dochodów niezbędna jest identyfikacja produkcji. Jest to jednak sprzeczne ze Wspólną Polityką Rolną, dlatego możliwości zastosowania takiego rozwiązania są ograniczone. Autorki wskazują, że czynnikami

¹⁸⁴ Por. Tamże.

¹⁸⁵ Por. Tamże.

¹⁸⁶ Por. Tamże, s. 79.

¹⁸⁷ Por. R. Ryś-Jurek, *The Output, Incomes and Assets-Capital Relations in the Individual Farms*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, nr 1 (11), s. 2.

¹⁸⁸ Por. W. Poczta, J. Średzińska, A. Mrówczyńska-Kamińska, dz. cyt., s. 17.

w istotny sposób oddziałującymi na dochód były powierzchnie użytków rolnych oraz techniczne uzbrojenie pracy, co potwierdza pogląd o potrzebie poprawy struktury agrarnej w wielu regionach oraz relacji między zasobami kapitału i pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych¹⁸⁹.

Ponadto w literaturze wskazuje się na główne, specyficzne, ekonomiczne oraz obiektywne cechy indywidualnych gospodarstw rolnych, świadczące o zawodności rynku rolnego, co z kolei wpływa na aspekt dochodowości. Czynnikiemami tymi są¹⁹⁰:

- Niski stopień mobilności czynników produkcji, głównie ziemi i siły roboczej, w sektorze rolnym, co skutkuje niemożnością realizacji efektywności ekonomicznej w sensie Pareto. W przypadku spadku dochodu posiadane w gospodarstwie czynniki produkcji nie mogą zostać przeniesione do efektywniejszych sektorów gospodarki ze względu na m.in. nieprzemieszczalność, ograniczoną mobilność majątku oraz konsumpcję żywności w ramach sztywnego popytu¹⁹¹;
- Usytuowanie producenta rolnego na początku łańcucha wytwórczego, dostarczającego produkt finalny do konsumenta, co powoduje jego najniższy udział w dochodzie uzyskiwanym ze sprzedaży artykułów rolno-spożywczych;
- Większa elastyczność cenowa podaży artykułów rolnych od elastyczności cenowej popytu na te dobra zestawiona z prawem Engla sprawia, że pomimo wzrostu cen na produkty rolne czy dochodów ich ilość nabywana wzrasta w niewielkim stopniu, co w konsekwencji przyczynia się do nieznacznego wzrostu dochodów producentów rolnych;
- Sezonowość produkcji rolnej oraz występowanie sprzężenia produkcyjnego, spowodowanego ograniczoną możliwością wyboru struktury produkcji oraz koniecznością uwzględnienia wymogów agrotechnicznych;
- Stagnacyjna istota rynku rolnego, która przejawia się w tym, że w miarę wzrostu gospodarczego powstaje tzw. rozstęg cenowy pomiędzy ceną surowca rolnego a ceną gotowego (przetworzonego) produktu żywnościowego¹⁹²;
- Występowanie mechanizmu serwoadaptacyjnego, polegającego na tym, iż rolnicy, pomimo niedochodowości produkcji rolnej, nie likwidują swojego gospodarstwa rolnego, a często jedynie przystosowują się do nowych realiów, m.in. poprzez

¹⁸⁹ Por. Tamże, s. 27.

¹⁹⁰ Por. D. Malchar-Michalska, *Pionowa koordynacja transakcji w rolnictwie*, Difin, Warszawa 2018, s. 48–49.

¹⁹¹ Por. Tamże, s. 48.

¹⁹² Por. Tamże, s. 49.

naturalizację spożycia wynikającego ze współistnienia w ramach gospodarstwa rolnego przedsiębiorstwa oraz gospodarstwa domowego;

- Występowanie długich cykli produkcyjnych przyczynia się do zamrożenia majątku oraz wpływa na długość i liczbę cykli obrotowych zaangażowanego kapitału, co zwiększa niepewność procesu gospodarowania.

Podsumowując, można zauważyć, iż istnieje wiele czynników determinujących poziom dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych, jednak określenie ich wpływu na wysokość generowanego dochodu nie może być interpretowane jednoznacznie. Liczba tych czynników, ich siła i kierunek oddziaływania są zróżnicowane w zależności od przynależności tych gospodarstw do określonych typów rolniczych, a więc specjalizacji. Na sytuację dochodową ma wpływ przede wszystkim wielkość potencjału produkcyjnego wyrażonego w szczególności powierzchnią użytków rolnych i uzbrojeniem technicznym pracy, intensywność wytwarzania wyrażona poziomem zużycia środków obrotowych na 1 ha użytków rolnych oraz polityka rolna odzwierciedlona z formie dopłat i dofinansowań unijnych¹⁹³.

2.2.5. Dochody indywidualnych gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej

Krajem członkowskim Unii Europejskiej, charakteryzującym się rozwiniętą i intensywną produkcją rolniczą, są Niemcy. Jest to równocześnie kraj, do którego Polska eksportuje największą część polskiej produkcji rolnej. Rolnictwo nie stanowi jednak znaczącego udziału PKB w tym państwie. Charakter federacyjny Niemiec oraz różnice w rozwoju struktury agrarnej występujące w krajach związkowych, należących do dawnych RFN i NRD (przed zjednoczeniem Niemiec w 1990 r.), determinują pewne subtelności dotyczące traktowania kategorii dochodowych. W Niemczech sektor rolny jest tradycyjnie uprzywilejowany, biorąc pod uwagę preferencje w zakresie sprawozdawczości podatkowej czy wymagania związane z rachunkowością. Z drugiej strony rolnicy w Niemczech nie mogą wykorzystać rozwiązań kierowanych do innych działów gospodarki.

Dochód w Niemczech stanowi istotną kategorię wynikową i podstawę w systemie zarządzania podatkami. W przypadku rachunkowości zorientowanej na potrzeby zewnętrzne niezbędne jest ciągle analizowanie zmian prawnych. To powinno zapewnić, że dochód i pozycje aktywów zostaną prawidłowo zaprezentowane dla celów podatkowych. W Niemczech podstawą reguł prawa podatkowego jest przede wszystkim ustawa o ordynacji

¹⁹³ Por. W. Poczta, J. Średzińska, A. Mrówczyńska-Kamińska, dz. cyt., s. 28.

podatkowej. W przypadku rachunkowości zorientowanej na potrzeby zewnętrzne niezbędne jest ciągle analizowanie zmian prawnych. To zapewnia, że dochód i pozycje aktywów zostaną prawidłowo zaprezentowane, m.in. dla celów podatkowych. W Niemczech występuje system krajowych zasad, tzw. standardów rachunkowości, znany pod nazwą *Grundsätze ordnungsmäßiger Buchführung* (GoB). System ten obejmuje reguły o charakterze ramowym, znane w Polsce jako uniwersalne i podstawowe zasady rachunkowości¹⁹⁴, a także normy rzędu niższego, w tym dotyczące sposobu dokonywania korekt, poprawiania czy archiwizowania informacji księgowej¹⁹⁵.

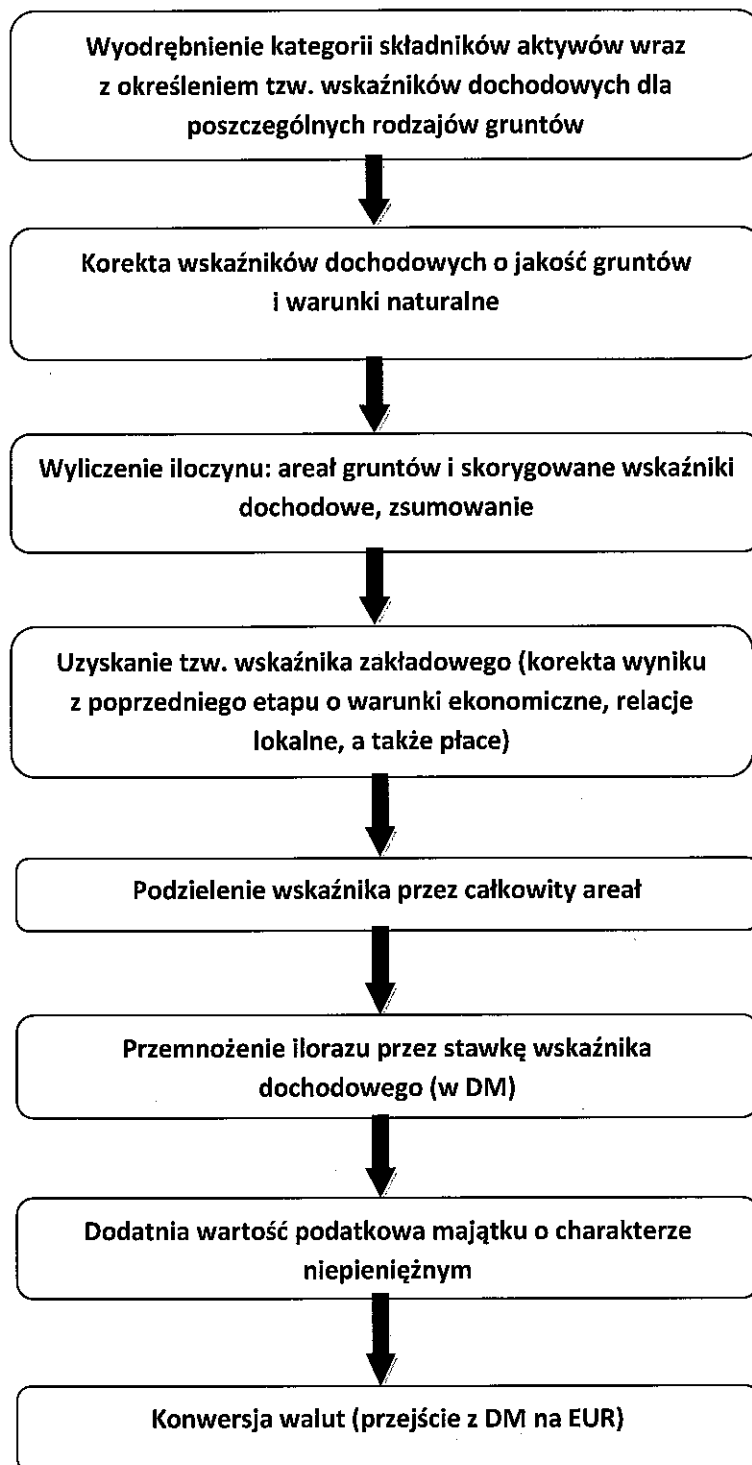
Specjalne uregulowania dotyczące sektora rolnego obejmują kategorię tzw. wartości podatkowej¹⁹⁶, która stanowi substytut dochodu, ale jej znaczenie wykracza poza ewidencję podatkową. Na rysunku poniżej przedstawiono praktyczne zastosowanie procedury obliczeniowej wartości podatkowej. Wartość podatkowa jest 18-krotnością dochodu czystego, czyli takiego, który zawiera oprocentowanie kapitału całkowitego oraz wynagrodzenie dla przedsiębiorcy rolnego (patrz: schemat 5.).

¹⁹⁴ Zostały one zaprezentowane w I rozdziale Ustawy o rachunkowości z dnia 29 września 1994 roku (jednolity tekst ustawy, Dz. U. z 2013 r. Nr 0, poz. 330).

¹⁹⁵ Por. O. Mußhoff, N. Hirschauer, *Modernes Agrarmanagement. Betriebswirtschaftliche Analyse – und Planungsverfahren* (2. Auflage), Verlag Franz Vahlen, München 2011, s. 71.

¹⁹⁶ Por. *Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej*, red. J. Pawłowska-Tyszkó, nr 83, *Program Wieloletni 2011–2014. Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 34.

Schemat 5. Praktyczne zastosowanie wartości podatkowej w odniesieniu do niemieckiego gospodarstwa rolnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Systemy podatkowe...*, dz. cyt., s. 35.

W niemieckich indywidualnych gospodarstwach rolnych dochód z działalności rolniczej i leśnictwa jest komponentem zagregowanego dochodu, podlegającego opodatkowaniu. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż dla indywidualnych gospodarstw rolnych została

przewidziana kwota wolna. Od dochodu podatkowego, jeszcze przed obliczeniem podstawy opodatkowania, odejmowane są kwoty wolne i wyrównania rekompensujące różnego rodzaju niedogodności, związane m.in. z miejscem zamieszkania¹⁹⁷.

Procedura dojścia do podstawy opodatkowania w podatku dochodowym od osób fizycznych jest charakterystyczna dla wielu państw Europy kontynentalnej. W Niemczech pewnym substytutem kategorii dochodu gospodarstwa rolniczego jest wartość podatkowa. Biorąc pod uwagę złożoność prawa podatkowego i dolegliwość sankcji nakładanych na rozbudowany aparat skarbowy, rolnicy, szczególnie dysponujący gospodarstwami o niewielkim areale, mogą liczyć na określone preferencje. Z drugiej zaś strony istnieje wiele obszarów zarządzania podatkami za pomocą legalnych narzędzi zmniejszania obciążeń podatkowych.

Sytuacja dochodowa indywidualnych gospodarstw rolnych jest przejawem konkurencji zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i wewnątrz krajowym, sektorowym. Rządy poszczególnych krajów Unii Europejskiej prowadzą konkurencyjną politykę podatkową, którą należy traktować jako przejaw suwerenności w obszarze kształtowania krajowych strategii społeczno-gospodarczych, w tym dochodowych, indywidualnych gospodarstw rolnych. W krajach, w których rolnictwo stanowi ważny dla ich rozwoju sektor, stosowane są różnego rodzaju preferencje podatkowe, mające na celu wzmocnienie jego pozycji rynkowej. W poszczególnych krajach UE można zauważyć unikatowe sposoby i metody ustalania dochodu rolniczego oraz ewentualne preferencyjne rozwiązania podatkowe dla rolnictwa (np. ulgi, zwolnienia) (patrz: tabela 15.).

Tabela 15. Metody ustalania dochodu rolniczego oraz konkurencyjne rozwiązania podatkowe w wybranych krajach UE

Kraj	Metody ustalania dochodu rolniczego	Preferencyjne rozwiązania podatkowe dla rolnictwa
Belgia	Występują dwie metody ustalania dochodu rolniczego: • rzeczywistego, na podstawie zapisów księgowych; • szacunkowego, na podstawie normatywów, dla małych gospodarstw rolnych.	• Specjalny system preferencyjny; • Ulgi inwestycyjne dla działalności rolniczej; • Specjalna polityka amortyzacyjna środków trwałych, m.in. praw do produkcji rolniczej.
Dania	Brak rozwiązań dla rolnictwa.	Obowiązują ulgi i zwolnienia stosowane w powszechnym systemie podatkowym.

¹⁹⁷ R. Wesche, *Besteuerung der Land Forstwirtschaft*, Raport 1247/2009, Aid Infodienst, Bonn 2009, s. 41.

Finlandia	Brak rozwiązań dla rolnictwa.	Obowiązują ulgi i zwolnienia stosowane w powszechnym systemie podatkowym.
Francja	Występują trzy metody ustalania dochodu rolniczego w zależności od obrotów: • rzeczywistego, na podstawie zapisów księgowych; • rzeczywistego, uproszczonego, na podstawie zapisów księgowych; • szacunkowego, ryczałtowego, z zastosowaniem normatywów dla rolnictwa.	• Specjalny system preferencyjny; • Możliwość odliczenia od dochodów kosztów doradztwa podatkowego oraz kosztów prowadzenia usług księgowych.
Niemcy	Możliwości ustalania dochodu rolniczego: • przez organ administracji skarbowej; • szacunkowego, z wykorzystaniem metody wyceny jednostkowej; • na podstawie metody kasowej; • pełnej ewidencji księgowej.	• Specjalny system preferencyjny; • Ulgi inwestycyjne dla działalności rolniczej; • Specjalne stawki amortyzacyjne dla budynków i budowli rolniczych; • Możliwość odliczenia kosztów doradztwa rolniczego i prowadzenia ksiąg rachunkowych.
Polska ¹⁹⁸	• Brak możliwości ustalania dochodu rolniczego ze względu na wyłączenie dochodów rolniczych z podatku dochodowego. Podatek dochodowy zastąpiony podatkiem rolnym; • Szacunkowy dochód z dochodów z działów specjalnych produkcji rolnej.	• Specjalny system preferencyjny; • Ulgi inwestycyjne dla działalności rolniczej; • Specjalne ulgi dla gospodarstw na terenach górskich, podgórskich, z tytułu klęsk żywiołowych; • Możliwość korzystania z bezpłatnego doradztwa rolniczego.
Irlandia	Możliwości ustalania dochodu rolniczego na podstawie: • prowadzenia ewidencji rachunkowej w minimalnym zakresie – nie jest to jednak oddzielny system podatkowy dla rolnictwa; • pełnych zapisów księgowych.	• Specjalny system o ograniczonych preferencjach dla rolnictwa; • Ulga na korzystanie z usług teleinformatycznych.
Wielka Brytania	Brak rozwiązań dla rolnictwa.	• Specjalny system o ograniczonych preferencjach dla rolnictwa; • Obowiązują ulgi i zwolnienia stosowane w powszechnym systemie podatkowym. Istnieje mechanizm wyrównywania zysków, związany ze zmiennością dochodów rolniczych.

¹⁹⁸ Informacja przedstawiona dla porównania z innymi krajami.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OECD oraz: J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, dz. cyt., s. 68–69.

Niektóre z państw członkowskich stosują, oprócz rzeczywistych metod opartych na zapisach księgowych, tzw. szacunkowe metody ustalania dochodów. Określenie *szacunkowe* nie oznacza jednak dowolności w obliczaniu dochodu. W każdym kraju stosuje się takie metody, które mają zbliżyć szacunkowy dochód do jego wielkości rzeczywistej. Sposób szacowania w każdym państwie wynika ze specyfiki rolniczej działalności gospodarczej oraz prawnych i rynkowych uwarunkowań prowadzenia gospodarstwa.

Wiele państw europejskich wprowadziło i zastosowało możliwości ustalania szacunkowego dochodu rolniczego, które możliwe jest pod warunkiem spełnienia pewnych kryteriów uprawniających, charakterystycznych dla danego państwa.

W **Niemczech** przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym jest zagregowany dochód podatkowy, który obejmuje:

- dochód z działalności rolniczej i leśnictwa,
- dochód z działalności gospodarczej,
- dochód ze świadczenia usług profesjonalnych,
- dochody z pracy,
- dochody z najmu, dzierżawy, leasingu nieruchomości,
- dochód z inwestycji kapitałowych,
- dochód z innych źródeł (m.in. zyski z transakcji o charakterze spekulacyjnym).

W Niemczech istnieje możliwość szacunkowego ustalania dochodu rolniczego, które odbywa się przez organ administracji skarbowej lub z wykorzystaniem metody wyceny jednostkowej. Kryteriami uprawniającymi do szacunkowego ustalenia dochodu rolniczego są¹⁹⁹:

- areal użytków rolnych gospodarstwa poniżej 20 ha,
- pogłowie zwierząt poniżej 50 jednostek przeliczeniowych,
- wartość ekonomiczna gruntów rolnych poniżej 2000 jednostek DM.

W **Belgii** przedmiotem opodatkowania podatkiem dochodowym jest rzeczywisty dochód podatnika:

- przychody uzyskiwane z nieruchomości, papierów wartościowych i innych form lokowania kapitału,
- wynagrodzenia za pracę pomniejszone o koszty ich uzyskania.

¹⁹⁹ Por. *Systemy podatkowe...*, dz. cyt., s. 36–40.

Można zauważyć tu obecność preferencyjnych form opodatkowania i ustalania dochodu rolniczego. Występuje możliwość szacunkowego ustalania dochodu rolniczego:

- ustalenie tzw. rzeczywistego dochodu rolniczego,
- ustalenie szacunkowego dochodu rolniczego, związanego ze stosowaniem tzw. wyceny szacunkowej.

Szacunkowe ustalanie dochodu rolniczego w Belgii możliwe jest pod warunkiem, że wyznaczany jest on na podstawie normatywów opracowywanych w porozumieniu z odpowiednimi organizacjami rolniczymi. Normatywy szacowania dochodów ustalane są dla różnych rodzajów działalności rolniczej²⁰⁰.

Przedmiot opodatkowania w podatku dochodowym w **Wielkiej Brytanii** stanowi system celularny, który polega na wyodrębnieniu poszczególnych kategorii dochodów na potrzeby obliczania należnego podatku dochodowego. Kategoriami tymi są:

- dochód zarobiony,
- dochód z oszczędności,
- dochód z dywidendy.

W schematach podatkowych skatalogowane zostały również koszty uzyskania przychodu, tzn. wydatki, które można odjąć od przychodów podatkowych. Całkowity dochód obejmuje dochód ze wszystkich źródeł po wprowadzeniu dopuszczalnych obliczeń odnoszących się do każdego źródła dochodu. Wielka Brytania nie wprowadza możliwości szacunkowego ustalania dochodu rolniczego. Działalność rolnicza traktowana jest jak każda forma działalności gospodarczej²⁰¹.

W **Holandii** przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym jest podatek dochodowy, który obejmuje roczny dochód podatkowy osoby, mianowicie:

- dochody uzyskane z pracy i nieruchomości mieszkalnych, a także z działalności gospodarczej,
- dochody uzyskane z posiadanych udziałów lub akcji,
- dochody z oszczędności i inwestycji.

Należny podatek dochodowy stanowi sumę obciążeń fiskalnych, obliczanych dla trzech wymienionych kategorii dochodów podatkowych. Dla każdego ze źródeł dochodu przychody podatkowe są zestawiane z odpowiednimi kosztami ich uzyskania. Rolnicy prowadzący w Holandii indywidualne gospodarstwa rolne są zobligowani, podobnie jak

²⁰⁰ Por. Tamże, s. 29.

²⁰¹ Por. Tamże, s. 80.

przedsiębiorcy, do minimalnego zakresu sprawozdawczości finansowej, w tym do stosowania metody memoriałowej²⁰².

We **Włoszech** dochód podatkowy obejmuje:

- dochód z pracy,
- dochód z działalności gospodarczej,
- dochód z kapitału i ziemi,
- pozostałe formy dochodu.

Istnieje tam możliwość szacunkowego ustalenia dochodu rolniczego z działalności rolniczej, wchodzącego w skład dochodu zagregowanego²⁰³.

Natomiast w **Austrii** przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym jest dochód podatkowy, który obejmuje:

- dochód z pracy,
- dochód z prowadzenia działalności gospodarczej lub wykonywania zawodów profesjonalnych,
- dochód z inwestycji.

W kraju tym dochód może być szacowany metodą uproszczoną w przypadku gospodarstw nieprowadzących rachunkowości na zasadzie częściowo ujednoliconej stawki lub ujednoliconej stawki. Kryteriami uprawniającymi do szacunkowego ustalenia dochodu rolniczego są metody uproszczone, które mogą być stosowane, jeśli wartość szacowana (AV), ustalana ogólnie przez organ administracji skarbowej i uzależniona od dochodowości gospodarstwa, wynosi poniżej 150 tys. euro²⁰⁴.

W **Irlandii**, podobnie jak w Wielkiej Brytanii, występuje system celularny. Podatek dochodowy obejmuje:

- dochody uzyskane z publicznych papierów wartościowych,
- dochody z działalności gospodarczej i wykonywania zawodów specjalistycznych są traktowane podatkowo,
- różne formy dochodów z kapitału (w tym otrzymane odsetki za udzielone pożyczki, dochody z papierów wartościowych czy posiadania nieruchomości za granicą),
- dochody z pracy, włączając wynagrodzenia, świadczenia emerytalne i rentowe, uzyskane renty dożywotnie,
- dochody z dywidendy są opodatkowane u źródła.

²⁰² Por. Tamże, s. 93, 93.

²⁰³ Por. Tamże, s. 15–16, 20–21.

²⁰⁴ Por. Tamże, s. 72–74.

Na potrzeby podatku dochodowego została ustalona specjalna metoda ustalania dochodu podatkowego dla gospodarstw rolniczych, która jest przystosowana do produkcji rolnej. Gospodarstwo powinno w minimalnym zakresie prowadzić ewidencję rachunkową (np. podział kosztów na stałe i zmienne)²⁰⁵.

We **Francji** natomiast przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym jest dochód podatkowy, który podzielny jest na siedem kategorii podatkowych:

- dochody majątkowe,
- dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej,
- dochody z gospodarstwa rolnego,
- dochody z pracy,
- dochody emerytalne,
- nagrody menadżerów spółek,
- zyski kapitałowe.²⁰⁶

Przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym na **Węgrzech** jest rzeczywisty dochód podatkowy podatnika, obejmujący:

- skonsolidowane dochody z wyjątkiem samozatrudnienia,
- dochody z samozatrudnienia
- pozostałe dochody.

Jako dochody podatkowe odrębnie opodatkowane należy wymienić:

- dodatkowe świadczenia wypłacane pracownikom (np. premie),
- zyski kapitałowe,
- dochody z prowadzenia działalności gospodarczej,
- otrzymywane czynsze z najmu lub dzierżawy nieruchomości.

Występują w tym państwie możliwości potraktowania dochodu rolniczego w kategoriach niskotowarowych gospodarstwach rodzinnych. Jeśli chodzi o indywidualne gospodarstwa rolne, istnieje możliwość nieuwzględniania dochodu z działalności rolniczej oraz możliwość składania uproszczonej deklaracji podatkowej z określeniem szacowanych przychodów podatkowych i min. 20% kosztów podatkowych. Kryterium uprawniającym do szacunkowego ustalania dochodu rolniczego są obroty z działalności rolniczej do 2 384 euro. Istnieje także możliwość zastosowania tzw. uproszczonego podatku przedsiębiorczego od

²⁰⁵ Por. Tamże, s. 15, 17, 20, 87.

²⁰⁶ Por. Tamże, s. 15–16, 20, 50.

przychodu podatkowych, ale tylko przy obrotach podatkowych większych niż 2 384 euro, ale mniejszych niż 15 984 euro²⁰⁷.

W **Szwecji** przedmiotem opodatkowania jest dochód podatkowy, który obejmuje:

- dochód z działalności gospodarczej,
- dochód z pracy,
- dochód z kapitału.

Nie ma w tym państwie możliwości szacunkowego ustalania dochodu rolniczego, ponieważ nie stosuje się preferencji podatkowych dotyczących dochodu z działalności rolniczej²⁰⁸.

Jeśli chodzi o możliwość szacunkowego ustalania dochodu rolniczego identycznie jak w **Szwecji** sytuacja wygląda w **Finlandii**, czyli brak jest preferencji podatkowych, dotyczących dochodu z działalności rolniczej. Przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym jest dochód podatkowy, który obejmuje:

- dochód zarobiony, *earned income*, obciążony dodatkowo podatkiem lokalnym, „municipalnym” i kościelnym,
- dochód z kapitału²⁰⁹.

W **Hiszpanii** zagregowany dochód podatkowy obejmuje:

- dochód z pracy,
- dochód z działalności gospodarczej (w tym z działalności rolniczej),
- zyski kapitałowe,
- dochód uzyskany m.in. ze świadczeń rolniczych spółdzielni produkcyjnych i grup producenckich.

Do celów podatkowych zagregowany dochód podatnika, pochodzący z różnych źródeł, jest podzielony na specjalną podstawę opodatkowania, obejmującą zyski ze zbycia aktywów i zwykłą podstawę opodatkowania, obejmującą różne rodzaje dochodów. W **Hiszpanii** występuje możliwość szacunkowego ustalania dochodu rolniczego. Oprócz metody określania tzw. dochodu bezpośredniego (tylko w przypadku ewidencji księgowej), możliwe jest określanie tzw. szacunkowego dochodu bezpośredniego (z uproszczoną ewidencją księgową) oraz ustalanie dochodu rolniczego na podstawie współczynników. Przy ustalaniu tzw. szacunkowego dochodu bezpośredniego (tylko w przypadku ewidencji księgowej) dochód z gospodarstwa musi być mniejszy niż 600 tys. euro rocznie. Przy ustalaniu dochodu

²⁰⁷ Por. Tamże, s. 17, 20, 107.

²⁰⁸ Por. Tamże, s. 15, 20.

²⁰⁹ Por. Tamże, s. 15, 20.

z wykorzystaniem współczynnika tzw. szacunkowego dochodu bezpośredniego (zuproszczoną ewidencją księgową) roczny obrót musi być mniejszy niż 450 tys. euro, w tym z rolnictwa – mniejszy niż 300 tys. euro. Natomiast przy ustalaniu dochodu rolniczego na podstawie współczynników wartość sprzedanych towarów musi być mniejsza niż 300 tys. euro rocznie²¹⁰.

We wszystkich analizowanych powyżej systemach podatkowych w wybranych państwach Unii Europejskiej stosowane są preferencyjne rozwiązania podatkowe dla rolnictwa. Z zestawienia zaprezentowanego powyżej w tabeli wynika, iż są państwa, – takie jak Dania, Finlandia, Wielka Brytania czy Polska – w których brak jest jakiegokolwiek metody ustalania dochodu rolniczego. Są jednak także kraje – tj. Belgia, Francja, Niemcy czy Irlandia – gdzie stosowanych jest wiele takich metod.

Można zauważyć, że Polska jest silnym konkurentem wobec porównywanych państw UE w sektorze rolnictwa. Jest uprzywilejowana, ponieważ dochody z rolnictwa są wyłączone z powszechnego podatku dochodowego. Taka sytuacja sprawia, że polski sektor rolnictwa staje się wysoce konkurencyjny wobec pozostałych działów gospodarki w kraju, ale również na płaszczyźnie międzynarodowej. Jednak analizując poszczególne specjalizacje indywidualnych gospodarstw rolnych, można zauważyć inne problemy. Konkurencyjny system nie dotyczy indywidualnych gospodarstw rolnych z regionów wyspecjalizowanych w uprawach warzywniczych, bowiem nie zależy on tylko od niskich podatków, ale przede wszystkim od stworzenia takich warunków rozwoju, które zachęcałyby do prowadzenia działalności w danym państwie, regionie czy w danej specjalizacji. Patrząc na pryzmat konkurencyjności, państwo powinno stwarzać odpowiednie warunki rozwoju, prowadzące do zdobycia przewagi konkurencji dochodowej na rynku krajowym i zagranicznym.

2.3. Dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych a system podatkowy i ubezpieczeniowy

2.3.1. System ubezpieczeń gospodarczych i społecznych indywidualnych gospodarstw rolnych jako determinanta poziomu dochodu

W działalności rolniczej indywidualnych gospodarstw rolnych warunki klimatyczne oraz ekonomiczne mogą niekorzystnie wpływać na ich dochodowość. Dlatego też działalność ta wymaga szczególnej i pełnej ochrony ubezpieczeniowej. Prowadzenie

²¹⁰ Por. Tamże, s. 15, 17, 21, 61.

działalności produkcyjnej w rolnictwie – podobnie jak w przypadku każdej innej gałęzi gospodarki – obarczone jest ryzykiem, przede wszystkim związanym z nieosiągnięciem planowanego dochodu czy też poniesieniem strat. Ubezpieczenia, zapewniając poprawę bezpieczeństwa oraz stabilizację dochodów dzięki ograniczeniu skutków ryzyka, umożliwiają efektywną alokację aktywów finansowych i rzeczowych oraz stymulują skłonność do inwestowania. Źródłem ryzyka są różnorodne czynniki natury ekonomicznej, politycznej, prawnej, gospodarczej, czyli czynniki, które kształtują i wpływają na rozwój gospodarczy danego obszaru, powodują koniunkturę i dekoniunkturę w określonym sektorze gospodarki. Innym źródłem tego ryzyka może być działanie ludzkie, wynikające czy to z niewykonania zawartych umów, czy też mające swe źródło w czynach niedozwolonych. Czynnikiem, które także stanowią źródło ryzyka i z którymi musi się liczyć producent rolny, są warunki klimatyczne, pogodowe, atmosferyczne, których skutkiem mogą być takie zdarzenia, jak: powódzie, susze, osuwiska ziemi, przymrozki, gradobicia. Kolejnym czynnikiem obciążonym ryzykiem jest czynnik biologiczny, np. choroby²¹¹. Wszystkie wymienione powyżej czynniki sprawiają, iż prowadzenie działalności rolniczej w większym stopniu obciążone jest ryzykiem jej niepowodzenia niż ma to miejsce w przypadku innych sektorów gospodarki. Rolnicy, ubezpieczając gospodarstwa, nie muszą odkładać środków finansowych na wypadek wystąpienia niekorzystnych zjawisk czy zdarzeń, mają większy dostęp do kredytów bankowych, mogą podejmować ryzykowne produkcje rolnicze. Przesłanki te pozwalają uznać ochronę ubezpieczeniową za ważny czynnik rozwoju rolnictwa, determinujący jego poziom, a w efekcie również poziom uzyskiwanego dochodu.

Ubezpieczenia majątkowe mają charakter dobrowolny, ale ustawa o działalności ubezpieczeniowej przewiduje także ubezpieczenia obowiązkowe. Indywidualne gospodarstwa rolne podlegają obowiązkowemu ubezpieczeniu:

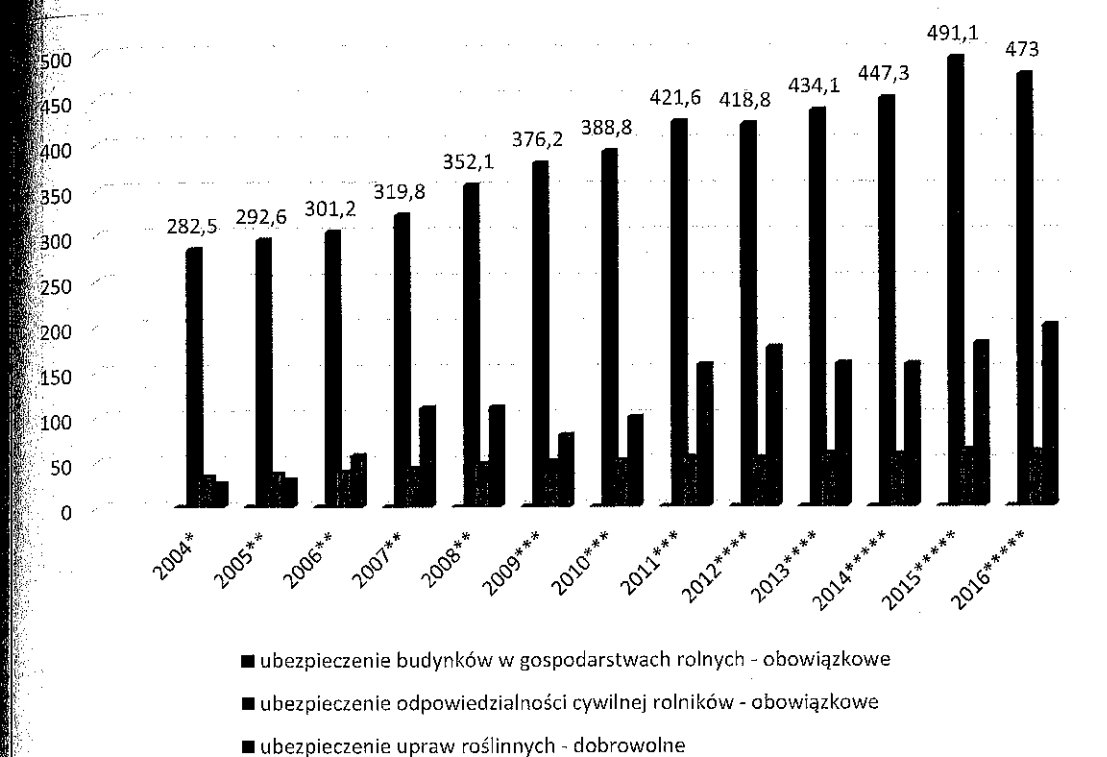
- odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych,
- budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych,
- odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu posiadania gospodarstwa rolnego.

Z kolei ubezpieczeniem dobrowolnym jest ubezpieczenie:

²¹¹ Por. A. Szymecka, *Ubezpieczenia gospodarcze jako instrument zarządzania ryzykiem w rolnictwie. Doświadczenia wybranych państw Unii Europejskiej*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2008, nr 2 (4), s. 164; E. Kremer, *Ubezpieczenia majątkowe rodzinnych gospodarstw rolnych*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, SGGW, UW, Warszawa 2015, s. 377 i n.

- upraw rolnych,
- zwierząt gospodarskich.

Wykres 7. Wybrane ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne według rodzajów ryzyka w kwotach w mln zł

*RS 2007; **RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2014; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 147; RS 2009, s. 208; RS 2012, s. 245; RS 2014, s. 246; RS 2017, s. 237.

Z analizowanych danych wynika, że po wejściu Polski do Unii Europejskiej, w całym badanym okresie, kwota wpłacanych przez rolników ubezpieczeń ma tendencję rosnącą, zarówno w przypadku ubezpieczeń dobrowolnych jak i obowiązkowych. W ujęciu bezwzględnym kwota ubezpieczeń ogółem zwiększyła się z poziomu 14 567,10 mln zł w roku 2004 do poziomu 30 266,80 mln zł w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 107,76%. Średnie roczne tempo wzrostu wpłacanych ubezpieczeń w stosunku do roku wejścia Polski do UE wyniosło 42,71%. Największy wzrost udziału składek brutto w mln zł w ujęciu nominalnym miał miejsce w 2015 roku, i w stosunku do bazowego roku 2016 wyniósł 207,78%. Relatywnie dużym tempem wzrostu charakteryzowały się lata począwszy od roku 2011 (patrz: tabela 16.).

Tabela 16. Ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne według rodzajów ryzyka w kwotach w mln zł

Rok	Ogółem	100 = 2004	Ubezpieczenie obowiązkowe:					Ubezpieczenie dobrowolne:				
			Ogółem obowiązkowe	odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych	budynków w gospodarstwach rolnych	100 = 2004	odpowiedzialności cywilnej rolników	100 = 2004	Ogółem dobrowolne	upraw roslinnych	100 = 2004	
2004*	14 567,10	100%	5071,40	4696,8	282,50	100%	33,20	100%	9495,70	25,80	100%	
2005**	15 337,30	105,29	5817,50	brak danych	292,60	103,58	36,00	108,40	9519,80	29,80	115,5	
2006**	16 036,80	110,23	6065,90	brak danych	301,20	106,62	38,40	115,70	9990,90	56,50	219,0	
2007**	17 781,80	122,07	6562,50	brak danych	319,80	113,20	42,40	127,70	11219,30	108,80	421,7	
2008**	19 854,40	136,30	7342,50	brak danych	352,10	124,64	47,10	141,90	12511,90	109,10	422,9	
2009***	20 617,60	141,54	brak danych	brak danych	376,20	133,17	49,30	148,50	brak danych	78,60	304,7	
2010***	22 237,10	152,65	brak danych	brak danych	388,80	137,63	50,80	153,00	brak danych	98,10	380,2	
2011***	24 801,50	170,26	brak danych	brak danych	421,60	149,24	54,10	163,00	brak danych	155,60	603,1	
2012****	25 646,40	176,06	brak danych	brak danych	418,80	148,25	53,20	160,20	brak danych	174,40	676,0	
2013****	25 929,30	178,00	brak danych	brak danych	434,10	153,66	58,00	174,70	brak danych	156,90	608,1	
2014*****	25 711,00	176,50	brak danych	brak danych	447,30	158,34	57,00	171,70	brak danych	156,20	605,4	
2015*****	25 862,50	177,54	brak danych	brak danych	491,10	173,84	62,00	186,70	brak danych	178,70	692,6	
2016*****	30 266,80	207,78	brak danych	brak danych	473,00	167,43	60,20	181,30	brak danych	198,3	768,6	
średnia	21897,66	142,71	brak	brak danych	384,55	128,51	49,40	141,1	brak	117,4	447,6	

*RS 2007; **RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2014; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 147; RS 2009, s. 208; RS 2012, s. 245; RS 2014, s. 246; RS 2017, s. 237.

Regulacje prawne w zakresie systemów ubezpieczeniowych leżą w gestii państw członkowskich i nie były one elementem Wspólnej Polityki Rolnej. Z czasem potrzeba rozwoju instrumentów ubezpieczeniowych została wyeksponowana w wydanym w 2005 r. Komunikacie Komisji Europejskiej w sprawie zarządzania ryzykiem w sytuacjach kryzysowych w rolnictwie. W dokumencie tym Komisja poddała szerokiej dyskusji trzy propozycje instrumentów zarządzania ryzykiem, z których dwa miały charakter czysto ubezpieczeniowy, tj. dopłaty do składek ubezpieczeniowych na wypadek klęsk żywiołowych oraz wsparcie dla funduszy wzajemnego inwestowania. Trzeci z proponowanych instrumentów – gwarancje dla ubezpieczenia dochodu w razie sytuacji kryzysowych – został skrytykowany i nieuwzględniony w dalszych pracach legislacyjnych.

Od 2006 roku do składki z tytułu ubezpieczenia upraw i zwierząt gospodarskich przysługuje dopłata z budżetu państwa. Oplata ta początkowo wynosiła 50% składki do 1 ha upraw rolnych lub do 1 sztuki zwierzęcia gospodarskiego, a od 2016 roku ulegała zwiększeniu do 65%²¹². Z tego też powodu nastąpiła zauważalna tendencja wzrostowa ubezpieczenia upraw roślinnych. W 2005 roku rolnicy ubezpieczali swoje uprawy za 29,80 mln zł, z kolei już od 2006 roku nastąpił wzrost o 89,60% w stosunku do roku 2005, czyli do poziomu kwoty 56,50 mln zł (patrz: tabela powyżej). Rolnicy mają również obowiązek opłaty ubezpieczenia OC wszystkich pojazdów wykorzystywanych w gospodarstwie.

Nie każde ubezpieczenie obowiązkowe musi być zawarte przez każdego rolnika. Wynika to z definicji osoby, na której spoczywa obowiązek zawarcia umowy ubezpieczenia. Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych definiuje rolnika jako osobę fizyczną, w której posiadaniu lub współposiadaniu jest gospodarstwo rolne, natomiast ustawa o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich określa rolnika jako osobę fizyczną, osobę prawną albo jednostkę organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, prowadzącą działalność rolniczą, w której posiadaniu lub współposiadaniu jest gospodarstwo. Jednocześnie obowiązek ubezpieczenia upraw mają producenci rolni, którzy uzyskali płatności bezpośrednie. Rolnicy mają obowiązek ubezpieczenia od ryzyka co najmniej połowy

²¹² Por. Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (Dz.U. z 2016 r. poz. 792 z późn. zm.); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 2016 r. w sprawie wysokości dopłat do składek z tytułu ubezpieczenia upraw rolnych i zwierząt gospodarskich w 2017 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 1937); Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 listopada 2016 r. w sprawie maksymalnych sum ubezpieczenia dla poszczególnych upraw rolnych i zwierząt gospodarskich na 2017 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 1936).

posiadanych upraw wymienionych w ustawie. Różne pojęcia rolnika w obu ustawach powodują, że ubezpieczenie OC rolników oraz ubezpieczenie budynków gospodarskich zawierane jest przez szerszą grupę rolników niż ubezpieczenie upraw²¹³.

Jak już wspomniałam powyżej, oprócz ubezpieczeń o charakterze obowiązkowym wskazać można na ubezpieczenia o charakterze dobrowolnym. Umożliwiają one rolnikom ubezpieczenie upraw rolnych, zwierząt gospodarskich, mienia ruchomego, budynków, które nie kwalifikują się do ubezpieczenia obowiązkowego oraz ruchomości domowych, upraw wyspecjalizowanych, o ile towarzystwa ubezpieczeniowe chcą zawierać takie ubezpieczenia.

Bardzo ważnym instrumentem zarządzania ryzykiem jest Fundusz Wzajemnej Pomocy w Stabilizacji Dochodów Rolniczych, którym obecnie, od 2018 roku, w Polsce zajmuje się rząd. Jego projekt przygotowało Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, które uważa, że utworzenie takiego specjalnego funduszu ma zabezpieczać rolników od ryzyka rynkowego i pozwalać na wypłacanie rolnikom rekompensat w przypadku znacznego obniżenia dochodów lub gdy nie mogą oni uzyskać zapłaty za towar. Ze środków funduszu mają być wypłacane rekompensaty producentom rolnym w przypadku obniżenia dochodów (więcej niż o 30% w stosunku do średniego rocznego dochodu z ostatnich trzech lat) w gospodarstwie rolnym, rybackim lub dziale specjalnym produkcji rolnej.

Powodem obniżenia dochodów przyczyniającym się do wypłaty rekompensat mogą być klęski żywiołowe (powódź, susza, grad, ujemne skutki przezimowania lub przymrozki) lub wprowadzenie ograniczeń związanych np. z wystąpieniem chorób zakaźnych zwierząt czy roślin. Takie straty wskutek wystąpienia afrykańskiego pomoru świń (ASF) ponieśli w ubiegłym roku hodowcy tych zwierząt. Według resortu rolnictwa rolnicy w tego typu sytuacjach powinni otrzymać rekompensaty, gdyż poniesione przez nich straty zostały spowodowane przez czynniki niezależne od producenta rolnego. Kolejnym powodem obniżenia dochodów może być spadek cen produktów rolnych, wystąpienie ograniczeń w handlu międzynarodowym (np. rosyjskie embargo) lub też sytuacja, gdy rolnik nie otrzyma zapłaty od firmy skupującej, ubojni czy od zakładu przetwórczego za sprzedane produkty. W uzasadnieniu projektu podkreślony jest fakt, iż spadek dochodów jest bardzo często związany ze spadkiem cen produktów rolnych. Dochody polskich rolników zależą od zmiennych cen skupu. Producent rolny nie decyduje o poziomie cen, a ceny skupu nie wynikają z kosztów produkcji, lecz są cenami równowagi rynkowej. Charakterystyczne dla

²¹³ Por. A. Kurdyś-Kujawska, A. Sompolska-Rzechuła, *Wpływ ubezpieczeń gospodarczych na rozwój gospodarstw rolnych*, „Wiadomości statystyczne” 2016, nr 11(666), s. 37.

rynku rolnego są nie tylko zmienność i wahania cen, ale także zmienność podaży i popytu, które mogą występować m.in. z powodów koniunkturalnych.

Na finansową pomoc będą mogli liczyć rolnicy, którzy nie otrzymali zapłaty za swoje produkty z powodu trudności finansowych odbiorców i ich niewypłacalności, np. gdy sąd stwierdzi upadłość danej firmy i okaże się, że odzyskanie należności nie jest możliwe w wyniku postępowania upadłościowego. Zatem, jak stwierdza Ministerstwo Rolnictwa, zachodzi potrzeba wprowadzenia rozwiązań systemowych, umożliwiających rolnikowi uzyskanie rekompensaty do 70% utraconych dochodów, tak by mógł on dalej prowadzić produkcję rolną. Dochód rolnika liczony jest na podstawie prowadzonej przez niego ewidencji przychodów i rozchodów w gospodarstwie rolnym lub pełnej rachunkowości. Rekompensata przysługuje wtedy, gdy rolnik udokumentuje zbycie produktów rolnych fakturą lub rachunkiem.

Fundusz zostanie utworzony z wpłat w wysokości 0,2% wartości netto nabywanych produktów rolnych, które są skupywane przez podmioty (przedsiębiorców prowadzących ubój oraz firmy przetwórcze) w celu ich przetworzenia lub odsprzedaży. Dochodami Funduszu będą też m.in. odsetki bankowe od środków gromadzonych na rachunku Funduszu, zapisy i darowizny. Fundusz będzie wyodrębnionym rachunkiem bankowym, administrowanym przez Agencję Rynku Rolnego (ARR); środki zgromadzone na rachunku nie będą środkami publicznymi w rozumieniu przepisów o finansach publicznych. Do dysponowania nimi zostanie upoważniony prezes ARR na podstawie uchwał komisji zarządzającej. Podobnie funkcjonują fundusze promocji, które także nadzoruje szef ARR.

Kolejnym obciążeniem fiskalnym rolników oprócz ubezpieczeń gospodarczych jest ubezpieczenie społeczne, tj. emerytalno-rentowe. Ubezpieczenie emerytalno-rentowe, a przede wszystkim składki z tytułu tego ubezpieczenia, budzą kontrowersje. Wielokrotnie podejmowane były próby dokonywania zmian w tym zakresie.

Systemem ubezpieczeń społecznych w indywidualnych gospodarstwach rolnych w ustawodawstwie polskim zajmuje się Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). Podejmuje ona rozstrzygnięcia o podleganiu oraz ustaniu ubezpieczenia społecznego rolników na podstawie przepisów ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników²¹⁴. Ubezpieczenie społeczne rolników obejmuje rolników, ich małżonków i pracujących z nimi domowników, o ile osoby te²¹⁵:

²¹⁴ Por. Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jednolity Dz.U. z 2016 r., poz. 277, z późn.zm.).

²¹⁵ Por. *Przepisy dotyczące obejmowania ubezpieczeniem społecznym rolników*, [online], [dostęp: 03.09.2018, godz. 17:14]. Dostępny w Internecie: <<https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoleczne-rolnikow/przepisy-ogolne/>>.

- posiadają obywatelstwo polskie,
- przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy, zezwolenia na pobyt czasowy, zezwolenia na pobyt stały, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej, zgody na pobyt za względów humanitarnych, zgody na pobyt tolerowany lub w związku z uzyskaniem w Rzeczypospolitej Polskiej statusu uchodźcy, lub ochrony uzupełniającej,
- są obywatelami państw członkowskich Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej lub państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym.

Ubezpieczenie to obejmuje obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej, jeżeli przepisy UE dotyczące stosowania systemów zabezpieczenia społecznego nie stanowią inaczej. Ustawa przewiduje dwie formy objęcia ubezpieczeniem:

- z mocy ustawy (czyli obowiązkowo), gdy powierzchnia użytków rolnych przekracza 1 ha przeliczeniowy,
- na wniosek (czyli dobrowolnie), gdy powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 1 ha przeliczeniowego (tj. wynosi 1 ha przeliczeniowy lub poniżej 1 ha przeliczeniowego).

Ponadto ustawa wyodrębnia dwa rodzaje ubezpieczenia²¹⁶:

- ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie; realizację świadczeń z tego ubezpieczenia gwarantują jedynie składki od rolników gromadzone w Funduszu Składowym Ubezpieczenia Społecznego Rolników;
- ubezpieczenie emerytalno-rentowe, finansowane w przeważającej części z dotacji budżetowej, uzupełnionej dochodami ze składek ubezpieczonych rolników.

Kwoty składek są podawane w systemie miesięcznym. Termin płatności składek przypada na ostatni dzień pierwszego miesiąca danego kwartału, tj. na 31 stycznia za I kwartał, na 30 kwietnia za II kwartał, na 31 lipca za III kwartał i na 31 października za IV kwartał.

Wysokość składki na ubezpieczenie emerytalno-rentowe jest uzależniona od poziomu emerytury podstawowej, która jest ogłaszana przez Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Miesięczna wysokość składki standardowo wynosi:

²¹⁶ Por. R. Rosiński, *Obciążenia fiskalne dochodu uzyskiwanego z działalności rolniczej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2010, nr 82, s. 154; E. Hajduga, *Podstawowe obciążenia fiskalne gospodarstw rolnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2014, nr 69 (2014), s. 73.

- 10% kwoty emerytury podstawowej w przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni do 50 ha przeliczeniowych,
- 12% w przypadku, gdy ich obszar użytków rolnych obejmuje do 100 ha przeliczeniowych,
- 24% – gdy obejmuje powyżej 100 ha przeliczeniowych do 150 ha przeliczeniowych,
- 36% – gdy obejmuje powyżej 150 ha przeliczeniowych do 300 ha przeliczeniowych,
- 48% – gdy obejmuje powyżej 300 ha przeliczeniowych²¹⁷.

Wysokość składki na ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie może być ustalana kwotowo, a w wypadku zmiany wartości emerytury podstawowej ulega korygowaniu. Wysokość składki ustala Rada Rolników.

Rolnicy reprezentują grupę społeczną, która objęta jest bardzo dużym ryzykiem z tytułu prowadzenia działalności rolniczej, ale jest to równocześnie grupa, która na podstawie ustawodawstwa obciążona jest dużymi kosztami z obowiązujących systemów ubezpieczeń. Początkowo większość z tych systemów była dobrowolna, natomiast z roku na rok zauważalny staje się coraz większy zakres obowiązkowego opłacania ubezpieczeń przez rolników.

2.3.2. Opodatkowanie dochodu indywidualnych gospodarstw rolniczych w Polsce – koncepcja i skutki

W sytuacji obecnych wyzwań budżetowych, jakie stoją przed rządami krajów Unii Europejskiej, opodatkowanie rolniczej działalności staje się tematem debaty publicznej. Problem ten jest szczególnie istotny w Polsce, gdzie obowiązujące rozwiązania podatkowe nie są zgodne z zasadami podatkowymi stosowanymi w krajach UE. Problematyka opodatkowania ma szczególne znaczenie dla rozwoju gospodarczego każdego kraju; jest więc bardzo istotna również dla rozwoju Polski. Podatki stanowią główne źródło dochodów budżetowych państw.

Opodatkowanie dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych ma istotne znaczenie nie tylko w zakresie teorii podatkowych, stworzonych przez J. M. Keynesa (model interwencyjny) oraz A. Smitha (model neoklasyczny), ale również z punktu widzenia obciążeń finansowych indywidualnych gospodarstw rolnych. Teoria keynesowska daje możliwość interwencji podatkowej państwa w sytuacji kryzysowej, ale również

²¹⁷ Por. *Składki na ubezpieczenie społeczne rolników - wymiar składek, terminy ich opłacania*, [online], [dostęp: 22.09.2018]. Dostępny w Internecie: <<https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/zasady-wymierzania-i-oplacania-skladek/>>.

prewencyjnie. Możemy wspomnieć również o teoriach neoliberalnych, w których nie ma miejsca na interwencjonizm państwowy²¹⁸. Najważniejszą częścią wszystkich tych systemów są podatki o charakterze majątkowym: np. podatek rolny, leśny, od nieruchomości, od działów specjalnych produkcji rolnej, od towarów i usług oraz składki na ubezpieczenie społeczne. Największy udział w obciążeniach budżetu indywidualnych gospodarstw rolnych ma podatek rolny.

Wszystkie pojęcia związane z wynikiem finansowym indywidualnego gospodarstwa rolnego, który mógłby stanowić podstawę obciążeń podatkowych, można zakwalifikować do trzech podstawowych pojęć: dochodu netto, zysku i dochodu rolniczego. Sposób ich obliczania jest uzależniony od formy prawnej danej jednostki gospodarczej. Kategorią dochodu związaną z indywidualnym gospodarstwem rolnym jest dochód rolniczy, w którym nie występuje praca najemna, a praca właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz jego rodziny. Dochód rolniczy traktowany jest jako zapłata za wykonywaną pracę i stanowi dla rodziny źródło jej utrzymania²¹⁹. Wszystko to, co pozostaje po odliczeniu nakładów materiałowych, należnego wkładu do akumulacji społecznej i płatności na rzecz instytucji oraz osób trzecich nazywamy dochodem rolniczym²²⁰. Jest to więc nadwyżka, jaka pozostaje do dyspozycji rolnika po opłaceniu wszystkich wydatków. Inaczej mówiąc, dochód stanowi pewną wartość, którą rodzina otrzymuje z tytułu własnej pracy i własności gospodarstwa²²¹.

Pojęcie dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych jest trudne do interpretacji. W celu stworzenia koncepcji opodatkowania dochodu konieczne byłoby sformułowanie jednolitej, unikatowej definicji. Dochód rolnika oznacza pewną kwotę pieniędzy, którą on dysponuje i która jest przeznaczana na pokrycie określonych potrzeb. Kluczową rolę w zinterpretowaniu dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych odgrywa specyfika ich potrzeb, czyli miejsce pracy rolników. Rolnik jest zarówno właścicielem środków produkcji, jak i siły roboczej, dlatego dochód indywidualnego gospodarstwa rolnego powinien stanowić jego zapłatę za użytkowanie ziemi i kapitału oraz pracę. Ta kwestia znacznie utrudnia pomiar dochodu rolniczego, będącego podstawą opodatkowania.

²¹⁸ Por. E. Hajduga, dz. cyt., s. 70.

²¹⁹ Por. C. Farkowski, *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1991.

²²⁰ Por. M. Rojewski, S. Stańko, T. Rychlik, *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa 1987.

²²¹ Por. S. Mańko, *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*, FAPA-ARMA, PROGRAM P9105/0/141E, Warszawa 1995.

Dochód indywidualnego gospodarstwa rolnego obejmuje z jednej strony czynniki determinujące przychody gospodarstwa, przede wszystkim przychody ze sprzedaży, które mogą być uzupełnione dotacjami; z drugiej jednak jest on determinowany przez poziom wydatków finansowych, na które składają się m.in. koszty materialne i niematerialne, czynsze, podatki itp. Różnica między tymi dwiema kategoriami daje w efekcie wynik finansowy indywidualnego gospodarstwa rolnego. Wielkość dochodów w indywidualnych gospodarstwach rolnych zależy nie tylko od fizycznego wolumenu wytworzonej produkcji oraz wielu ekonomicznych instrumentów oddziaływania państwa i Unii Europejskiej, lecz także od charakteru indywidualnego gospodarstwa rolnego, od udziału dochodów pozarolniczych, kierunku produkcji itp.

Konkludując, dochód rolniczy to nadwyżka wartości produkcji nad kosztami jej uzyskania; powstaje więc w efekcie pomniejszenia przychodów uzyskanych ze sprzedaży dóbr i usług o koszty poniesione na ich wytworzenie. Z definicji dochodu rolniczego wynika, że jest on kształtowany przez dwie grupy czynników. Pierwsza z nich obejmuje czynniki determinujące powstawanie przychodów ze sprzedaży oraz pozostałych, natomiast druga obejmuje czynniki kształtujące poziom wydatków, na które składają się koszty materialne oraz podatki. Niezależnie od tych czynników na ostateczną wielkość wyniku finansowego wpływają jeszcze dodatkowe, tj. saldo zysków i strat nadzwyczajnych oraz różnica stanu zapasów na koniec roku w stosunku do wartości ich stanu na początek roku²²².

Osoby fizyczne prowadzące działalność w zakresie rolnictwa w formie indywidualnego gospodarstwa rolnego podlegają przede wszystkim opodatkowaniu podatkiem rolnym²²³. Podatek ten ma konstrukcję szacunkową, opartą na kryterium naturalnym, a nie na dochodzie. Jego wysokość jest uzależniona od terenu występowania²²⁴. Przedmiotem opodatkowania podatkiem rolnym są posiadane przez rolnika zasoby użytków rolnych wyrażone w hektarach przeliczeniowych. Do zasobów tych zalicza się grunty rolne, sklasyfikowane w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne lub jako grunty zadrzewione i zakrzewione na użytkach rolnych, z wyjątkiem gruntów zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza. Organem uprawnionym do naliczania i poboru podatku rolnego jest wójt, burmistrz lub prezydent miasta. Podatek rolny jest opłacany w czterech ratach w terminach do 15 marca, 15 maja,

²²² Por. J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, dz. cyt., s. 26-27.

²²³ Por. Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm).

²²⁴ Por. R.I. Dziemianowicz, R. Przygodzka, *Podatek rolny i jego funkcje*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 94, s. 49.

15 września i 15 listopada. Zgodnie z art. 4 ust. 1 ustawy o podatku rolnym podstawę opodatkowania nim stanowią²²⁵:

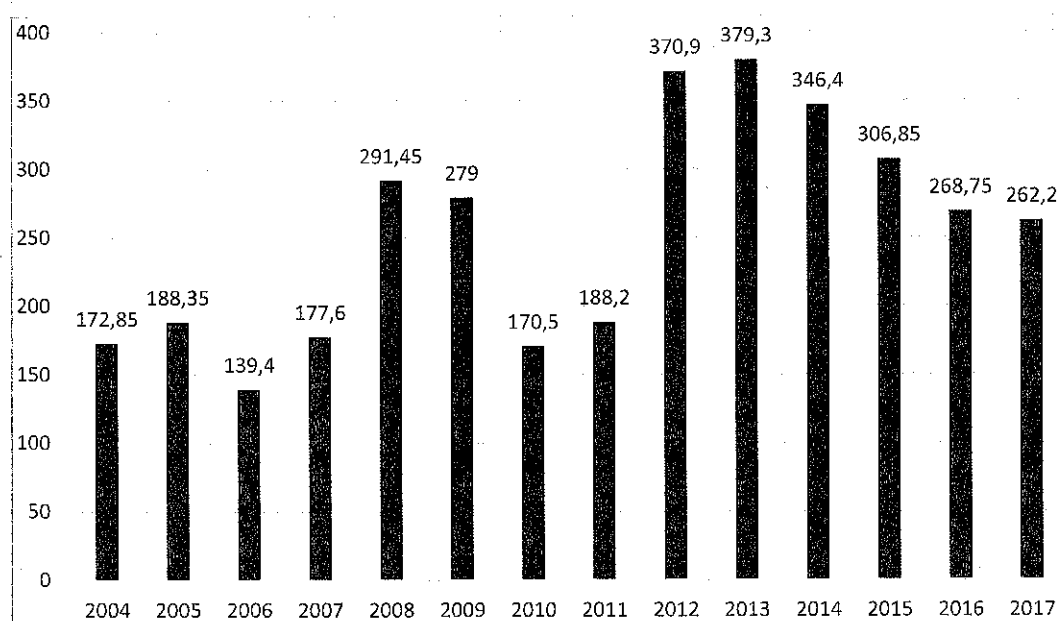
- dla gruntów indywidualnych gospodarstw rolnych – hektary przeliczeniowe ustalane na podstawie powierzchni, rodzajów i klas użytków rolnych, wynikających z ewidencji gruntów i budynków oraz zaliczenia do okręgu podatkowego. Wyróżnia się cztery okręgi podatkowe, do których zalicza się gminy oraz miasta w zależności od uwarunkowań ekonomiczno-produkcyjno-klimatycznych. Klasyfikacji tej dokonuje Minister Finansów w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Rozwoju Wsi po zasięgnięciu opinii Krajowej Rady Izb Rolniczych²²⁶;
- dla pozostałych gruntów – hektary wynikające z ewidencji gruntów i budynków.

Podatek rolny za rok podatkowy wynosi:

- równowartość pieniężną 2,5 q żyta od jednego hektara przeliczeniowego gruntów indywidualnego gospodarstwa rolnego,
- równowartość pieniężną 5 q żyta od jednego hektara pozostałych gruntów.

Stawki podatku rolnego w latach 2004–2017 prezentują wykres 8. i tabela 17.

Wykres 8. Wysokość podatku rolnego w latach 2004–2017 (w q)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Podatek rolny*, [online], [dostęp: 28.01.2019]. Dostępny w Internecie: www.wskazniki.gofin.pl/9,87,673,1.podatek-rolny.html.

²²⁵ Por. Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.).

²²⁶ Por. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 10 grudnia 2001 r. w sprawie zaliczenia gmin oraz miast do jednego z czterech okręgów podatkowych (Dz.U. Nr 143 poz. 1614).

Z analizy danych wynika, że po wejściu Polski do UE, w całym badanym okresie wysokość podatku rolnego miała różne inklinacje. Od 2013 roku można zauważyć wyraźną tendencję spadkową. W ujęciu bezwzględny wysokość podatku rolnego zwiększyła się z poziomu 172,85 q w roku 2004 do poziomu 262,2 q w roku 2017, co dało wzrost na poziomie 51,69%. Średnie roczne tempo wzrostu podatku rolnego wyrażonego w q wyniosło 8,2%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 46,4%.

Tabela 17. Wysokość podatku rolnego w latach 2004–2017

Rok	1 ha gruntów Równoważnik 5 q żyta	1 ha gruntów Równoważnik 1 q żyta	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004	172,85	34,57	x	100
2005	188,35	37,67	109,0	109,0
2006	139,4	27,88	74,0	80,6
2007	177,6	35,52	127,4	102,7
2008	291,45	58,29	164,1	168,6
2009	279	55,8	95,7	161,4
2010	170,5	34,1	61,1	98,6
2011	188,2	37,64	110,4	108,9
2012	370,9	74,18	197,1	214,6
2013	379,3	75,86	102,3	219,4
2014	346,4	69,28	91,3	200,4
2015	306,85	61,37	88,6	177,5
2016	268,75	53,75	87,6	155,5
2017	262,2	52,44	97,6	151,7
Średnia	253,0	50,6	108,2	146,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Podatek rolny*, [online] ..., dz. cyt.

Obecna konstrukcja podatku rolnego sprzyja dużym indywidualnym gospodarstwom rolnym, generującym wysokie nadwyżki bezpośrednie, a tym samym osiągające wyższe dochody z prowadzonej działalności rolnej. Obciążenie to ma neutralny charakter w stosunku do typowego dochodu rolniczego. Opodatkowaniu podlegają hektary przeliczeniowe, którymi dysponuje indywidualne gospodarstwo rolne, a nie jego dochód²²⁷. Pobór podatku nie wpływa w bezpośredni sposób na decyzje ekonomiczne podejmowane przez indywidualne gospodarstwa rolne. Obciążenie każdego hektara użytków rolnych jest związane przede wszystkim z ich rodzajem, klasą gleby, a także przynależnością do okręgu podatkowego. Zróżnicowanie podatku między czterema okręgami podatkowymi jest

²²⁷ Por. M. Mądra, *Podatek rolny a nadwyżka bezpośrednia gospodarstw rolniczych według regionów FADN*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2012, nr 99, s. 421–422.

nieznaczne, a na poziom podatku wpływają rozwiązania prawne w zakresie zwolnień i ulg, które nie odnoszą się bezpośrednio do uzyskiwanych dochodów z działalności rolniczej²²⁸. Wymiar podatku rolnego nie zależy od wielkości gospodarstwa, typu rolniczego i uzyskiwanego przez indywidualne gospodarstwa rolne dochodu.

Działalność indywidualnych gospodarstw rolnych jest uprzywilejowana pod względem obciążeń podatkowych. Rolnicy wciąż nie płacą podatku od dochodu, natomiast opłacają podatek obliczany od liczby hektarów przeliczeniowych. Ze względu na specyfikę działalności rolniczej podatek rolny nosi znamiona podatku o charakterze majątkowym. Nie ma jednakże związku pomiędzy płaconym podatkiem rolnym, a dochodem uzyskiwanym przez indywidualne gospodarstwa rolne²²⁹.

Rozważając kwestię opodatkowania dochodu, należy rozpocząć od zdefiniowania pojęcia dochodu podatkowego. Dochód podatkowy jako kategoria prawna stanowi jedno z najbardziej spornych zagadnień prawa podatkowego. Zasadniczym problemem w jego określeniu jest abstrakcyjność tego pojęcia, bowiem o jego ostatecznym kształcie każdorazowo decydują organy władzy ustawodawczej w procesie stanowienia prawa podatkowego²³⁰. Taka sytuacja sprawia, że dochód podatkowy nie jest dochodem rzeczywiście osiąganym, ale takim, który został skonstruowany na potrzeby wymiaru podatku dochodowego, co różni go od pojęcia dochodu funkcjonującego w naukach ekonomicznych.

Różnorodne określanie opodatkowania dochodu pokazuje, jak trudnym zadaniem jest stworzenie jego unikalnej definicji. Przede wszystkim trudno jednoznacznie określić, czy dochodem podatkowym są zasoby uzyskiwane, czy akumulowane, czyli np. oszczędności, czy dochód powinien podlegać opodatkowaniu w trakcie jego wydatkowania, czy może w trakcie jego powstania. Odpowiedzi na te pytania pozwalają tworzyć odpowiednie konstrukcje podatkowe. Z praktycznego punktu widzenia największe walory ma teoria dochodu rynkowego, która znalazła odzwierciedlenie w niemieckim prawie podatkowym²³¹.

Z badań dotyczących sprawiedliwości opodatkowania dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych oraz możliwości wprowadzenia podatku dochodowego dla indywidualnych gospodarstw rolnych wynika, że rolnikom odpowiada dotychczas

²²⁸ Tamże.

²²⁹ Por. R. Rosiński, *Opodatkowanie działalności rolniczej i gospodarczej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 88, s. 264.

²³⁰ Por. A. Krzyżanowski, dz. cyt., s. 120.

²³¹ Por. H. Litwińczuk, dz. cyt., s. 78.

stosowany w Polsce system podatkowy. Właściciele indywidualnych gospodarstw rolnych mają jednak zastrzeżenia co do sposobu wyznaczania współczynników przeliczeniowych oraz doboru okręgów podatkowych w ramach obowiązującego systemu podatku rolnego. Badani rolnicy zwracają uwagę na fakt, iż podatek powinien być uzależniony od osiągniętego rzeczywiście dochodu przy jednoczesnym uwzględnieniu kosztów pracy rolnika i jego rodziny²³².

Liniowa konstrukcja podatku rolnego w Polsce jest bardzo korzystna dla średnich i dużych indywidualnych gospodarstw rolnych, ponieważ wysokość podatku jest proporcjonalna z osiąganymi przychodami/dochodami²³³. Wprowadzenie opodatkowania dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych wydaje się być lepszym rozwiązaniem z punktu widzenia tzw. sprawiedliwości społecznej, ponieważ do odprowadzenia podatku byłyby zobligowane tylko te podmioty, które osiągnęły dochód z tytułu prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego, a nie wszystkie prowadzące taką działalność, jak to ma miejsce w przypadku obecnego funkcjonowania podatku rolnego.

2.3.3. Uwarunkowania systemu podatkowego indywidualnych gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej – próba porównania

W wysoko rozwiniętych krajach Unii Europejskiej rolnictwo podlega opodatkowaniu na równi z innymi sektorami gospodarki, jednak podejście do podmiotów opodatkowania różni się w zależności od poziomu otrzymywanego dochodu lub form organizacyjno-prawnych, co zresztą dotyczy nie tylko rolnictwa, ale wszystkich działów gospodarki. Systemy podatkowe funkcjonujące w krajach UE wynikają z założeń gospodarki rynkowej i służą nadrzędnym interesom całego społeczeństwa. Ich zadaniem jest realizacja celów fiskalnych i społeczno-gospodarczych przy pomocy odpowiednio dobranych instrumentów podatkowych²³⁴.

Współczesne systemy opodatkowania rolnictwa w UE kształtowały się głównie w okresie powojennym. Ich ewolucja konstruowała szczegółowe zasady opodatkowania, uwzględniając przede wszystkim specyfikę rolnictwa. Można zauważyć, iż w ciągu ostatnich 10–15 lat wyraźnie zmniejszono progresywność podatków dochodowych;

²³² Por. M. Ganc, M. Mądra, *Sprawiedliwość opodatkowania rolnictwa oraz możliwość zmian w tym zakresie w opinii rolników indywidualnych*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 89, s. 217.

²³³ Por. M. Forfa, *Podatek rolny a rozwój gospodarstw rolnych*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 89, s. 77.

²³⁴ Por. *Systemy podatkowe...*, dz. cyt., s. 7

w zamian zaś rozciągnięto podstawę opodatkowania, a jednocześnie wprowadzono różne sposoby łagodzenia podatku dla rolnictwa.

Niektóre kraje członkowskie dążą do zachowania pewnej odrębności podatkowej. Przejawia się ona wprowadzeniem do systemów podatkowych specjalnych rozwiązań dla rolnictwa, które pozwalają na złagodzenie problemów w tym sektorze, a także zwiększają konkurencyjność indywidualnych gospodarstw rolnych w poszczególnych krajach Unii Europejskiej²³⁵.

Problematyka opodatkowania indywidualnych gospodarstw rolnych ma duże znaczenie dla gospodarki narodowej wszystkich krajów UE. Podatki bowiem stanowią główne źródło budżetu każdego państwa. Badacze przedmiotu zwracają uwagę na fakt, iż systemy podatkowe państw członkowskich Unii Europejskiej kształtowały się pod wpływem uwarunkowań historycznych, polityki ekonomicznej i społecznej, dlatego nie są jednolite. Każdy kraj ma swój unikalny, niepowtarzalny system podatkowy, który różni się od innych wysokością stawek, progów podatkowych, kwot wolnych od podatków, ulg podatkowych, itp., jednakże daje się również zauważyć pewne podobieństwa, szczególnie na gruncie sąsiadujących ze sobą krajów²³⁶. Różnice i podobieństwa w systemach podatkowych pojawiają się również w opodatkowaniu rolnictwa.

Wyodrębnia się wśród krajów Unii Europejskiej grupy państw o podobnych rozwiązaniach podatkowych. Jeśli chodzi o paralelne sposoby traktowania działalności rolniczej, to najczęściej wskazuje się trzy grupy:

- I. Kraje posiadające specjalne preferencyjne systemy opodatkowania rolnictwa. Do grupy tej zaliczamy Belgię, Niemcy, Francję i Polskę.
- II. Kraje o ograniczonych preferencjach kierowanych do rolnictwa. Wśród nich wyróżniamy Wielką Brytanię oraz Irlandię.
- III. Kraje bez preferencji podatkowych – Dania i Finlandia²³⁷.

Inni badacze literatury przedmiotu zwracają uwagę na fakt, że ulgi podatkowe zostały zachowane jedynie w krajach, gdzie w strukturze dominują stosunkowo drobne jednostki produkcyjne. Wskazują też na to, że obecnie obowiązujące w państwach UE systemy podatkowe są bardzo zróżnicowane i można podzielić je na dwie grupy²³⁸:

²³⁵ Por. M. Wasilewski, M. Ganc, *Funkcjonowanie systemu podatkowego w rolnictwie oraz propozycje zmian w opinii rolników indywidualnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia” 2012, nr 50, s. 726.

²³⁶ Por. A. Krajewska, *Podatki w Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2010, s. 202.

²³⁷ Por. *Systemy podatkowe...*, dz. cyt., s. 118.

²³⁸ Por. R.I. Dziemianowicz, *Efektywność systemu opodatkowania rolnictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 194.

- Państwa, w których w konstrukcji podatków, zwłaszcza podatków dochodowych, zastosowano szereg ulg, które łagodzą ich fiskalizm (np. Niemcy, Francja, Włochy);
- Państwa, w których zestaw ulg dla rolnictwa ograniczono do minimum (np. Wielka Brytania, Irlandia).

Polityka podatkowa w sektorze rolnym silnie reaguje na lobbying, co jest szczególnie widoczne w krajach wysoko rozwiniętych, gdzie lobby rolnicze posiada istotne wpływy. Dlatego ulgi podatkowe i inne przywileje podatkowe stają się tam, pod wpływem nacisku, swoistą formą subsydiowania rolnictwa²³⁹.

Zestawienie rodzajów podatków w przykładowych krajach UE pokazuje tabela 18.

Tabela 18. Podstawowe rodzaje podatków w rolnictwie w niektórych krajach Unii Europejskiej

Rodzaje podatków	Francja	Włochy	Wielka Brytania	Irlandia	Niemcy
Podatek dochodowy	+	+	+	+	+
Podatek korporacyjny	+	+	+	+	+
Podatek majątkowy	+	—	+	+	—**
Podatek gruntowy	+	—*	—	—	+
Podatki lokalne	+	+	+	+	+
VAT	+	+	+	+	+
Podatek od sprzedaży	—	—	—	—	—
Składki socjalne	+	+	+	+	+

*włączony do podatku dochodowego

**włączony do podatku dochodowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: F.G. Andersen, L.J. Asheim, K. Mittenzwei, F. Veggeland, *Taxation of Agriculture in Selected Countries*, Norwegian Agricultural Economics Research Institute, Oslo 2002; R.I. Dziemianowicz, dz. cyt., s. 194.

Rolnicy w Unii Europejskiej nie są zobligowani do prowadzenia rachunkowości, jednak w takich krajach, jak Francja czy Niemcy właściciele gospodarstw rolnych są do tego

²³⁹ Tamże.

zachęceni przez państwo, które umożliwia im odliczanie kosztów związanych z obsługą księgową. Podstawą opodatkowania jest dochód netto rozumiany jako dochód z działalności rolnej, otrzymany po odjęciu od przychodów kosztów związanych z produkcją. Do podstawy opodatkowania zazwyczaj włączone są zarówno subsydia państwowe, jak i te pochodzące z funduszy unijnych.

Podatki obciążające rolnictwo dzielą się na krajowe (centralne) i lokalne, przy czym jeśli konstrukcje podatkowe na poziomie centralnym są najczęściej jednolite, to podatki lokalne są zazwyczaj bardzo zróżnicowane, dostosowane do określonych planów rozwoju poszczególnych regionów, specyfiki położenia geograficznego czy też stanu budżetu lokalnego. Wpływy z podatków centralnych są w zasadzie dzielone między budżet krajowy i lokalny. Z kolei podatek dochodowy i podatek korporacyjny oraz podatek od towarów i usług są podatkami centralnymi. Pozostałe podatki mogą mieć charakter zarówno krajowy, jak i lokalny.

Analizując systemy podatkowe krajów Unii Europejskiej, można zauważyć, iż polityka podatkowa w ich rolnictwie jest wykorzystywana do rozwiązywania różnorodnych problemów, w tym także do subsydiowania rolnictwa. Za pomocą podatków poszczególne państwa stymulują lub ograniczają określone rodzaje działalności, oddziałują na strukturę sektora rolnego, pobudzają inwestycje. Warty uwagi jest fakt, iż państwa członkowskie wprowadzają preferencyjne systemy podatkowe, kierowane do indywidualnych gospodarstw rolnych, prowadzących działalność na niewielką skalę. Jedynie w Polsce specjalnym systemem podatkowym objęci są prawie wszyscy rolnicy, niezależnie od skali produkcji i wielkości gospodarstwa. Ponadto w polskim systemie podatkowym, w odróżnieniu od systemów państw członkowskich UE, produkcja rolnicza traktowana jest na odmiennych zasadach niż pozostała działalność gospodarcza.

Rozdział 3. Wyznaczanie dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, ukierunkowanych na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze

3.1. Dochodowość indywidualnych gospodarstw wyspecjalizowanych w uprawach warzywniczych

3.1.1. Organizacja i sytuacja dochodowa indywidualnych gospodarstw rolnych, ukierunkowanych na produkcję wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce

Współcześnie rolnictwo pełni istotne funkcje ekonomiczne i społeczne. Z uwagi na nie sposób pomiaru wyników ekonomicznych, uzyskiwanych przez indywidualne gospodarstwa rolne jest jednym z kluczowych zagadnień. Indywidualna działalność rolna prowadzona jest przez gospodarstwa, które różnią się od siebie wielkością, formą własności, sposobem zarządzania, a przede wszystkim specjalizacją. Jedną z podstawowych grup indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce są indywidualne gospodarstwa rolne ukierunkowane na produkcję wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. Gospodarstwa te są traktowane przez rynek w ten sam sposób co inne jednostki gospodarcze. Z tego powodu coraz większa liczba podmiotów zainteresowana jest wynikami ekonomicznymi, jakie te gospodarstwa osiągają.

Działalność rolnicza stanowi jedną z form realizacji funkcji wytwórczo-zaopatrzeniowej, będącej częstkową funkcją gospodarstw domowych²⁴⁰. Jednak działalność rolnicza indywidualnych gospodarstw rolnych, ukierunkowana na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze, wiąże się bezpośrednio z prowadzeniem gospodarstwa rolniczego, które oznacza grunty wraz z gruntami leśnymi, budynkami, urządzeniami oraz zwierzętami. Specyfika prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego, specjalizującego się w uprawach warzywniczych, wiąże się z trudnościami w przewidywaniu przyszłych wielkości produkcji, kosztów, a także nakładów z powodu m.in. zmiennych warunków klimatycznych, występowania niekorzystnych zjawisk, chorób. Oprócz czynników wspomnianych powyżej istotny wpływ na wysokość dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych, ukierunkowanych na produkcję wyspecjalizowanych upraw

²⁴⁰ Por. T. Felczak, dz. cyt., s. 80.

warzywniczych ma otoczenie rynkowe. W zależności od wysokości cen zbytu warzyw, sytuacja dochodowa może być zróżnicowana. Zmienność czynników kształtujących poziom dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych oraz zakres ich oddziaływania w warunkach gospodarki rynkowej stwarzają konieczność systematycznej analizy ich wpływu na dochód tych gospodarstw rolniczych²⁴¹.

Warzywnictwo, ze względu na pełnienie funkcji żywieniowej i estetycznej, jest ważnym działem produkcji rolniczej. Jest to również dział rolnictwa o wysokiej produktywności. Udział warzywnictwa w globalnej produkcji roślinnej wynosił w Polsce w pierwszej dekadzie XXI wieku 12,5%²⁴². Pod koniec lat 90. XX wieku miał miejsce gwałtowny rozwój produkcji warzyw w tunelach foliowych²⁴³. Do 2003 roku areał upraw warzywniczych w tunelach foliowych wzrósł ponad dwukrotnie i wyniósł 5,4 tys. ha²⁴⁴. Jest to zjawisko korzystne, ponieważ warzywa uprawiane w tunelach foliowych dzięki osłonom mają wydłużone okresy wegetacyjny oraz plonowania, co umożliwia indywidualnym gospodarstwom rolnym uzyskać większe dochody z produkcji. Dowodem na to są badania przeprowadzane przez GUS, z których wynika, iż globalna produkcja warzyw w cenach bieżących wykazuje tendencję wzrostową, przy czym produkcja roślinna i produkcja ogółem wykazują wahania tendencyjne (patrz: wykres 9.).

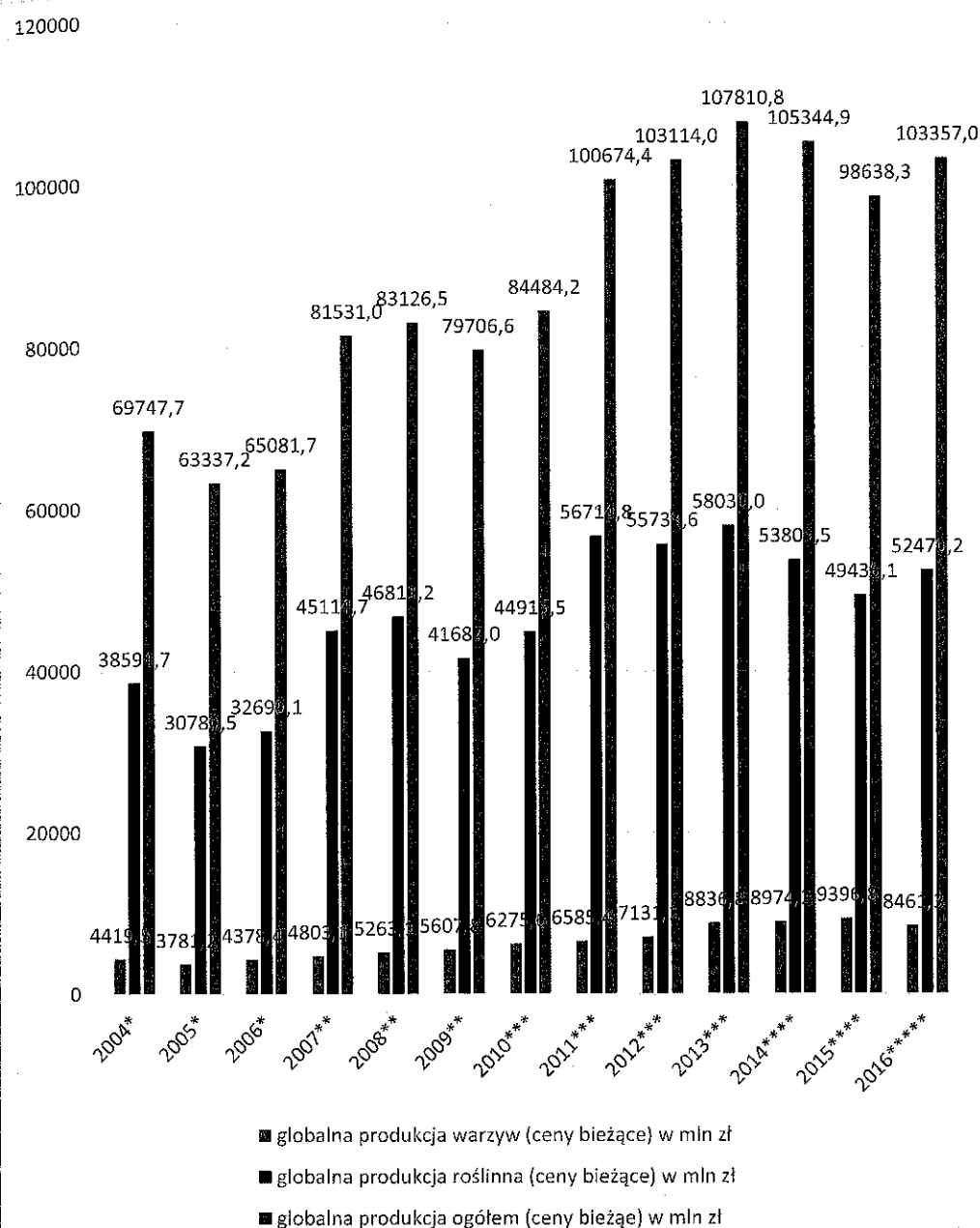
²⁴¹ Por. Tamże.

²⁴² Por. L. Gunerka, L. Jabłońska, M. Milczarski, *Oplacalność produkcji warzyw pod osłonami na przykładzie wybranego gospodarstwa*, „Roczniki Naukowe Ekonomiki Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2014, t. 101, z. 3, s. 77.

²⁴³ Por. Tamże.

²⁴⁴ Por. L. Jabłońska, D. Olewnicki, *Zmiany w powierzchni upraw ogrodniczych pod osłonami w Polsce w pierwszej dekadzie XXI w.*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, t. 11(26), z. 4 s. 91.

Wykres 9. Globalna produkcja rolnicza roślinna, warzyw i ogółem w latach 2004–2016
(w mln zł)

*RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; ****RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 245, RS 2010, s. 138; RS 2014, s. 178; RS 2016, s. 151; RS 2017, s. 169.

Z analizy danych wynika, że po wejściu Polski do UE, w całym badanym okresie globalna produkcja warzyw miała różną tendencję. W ujęciu bezwzględny wzrosła ona z poziomu 4419,5 mln zł w roku 2004 do poziomu 8461,3 mln zł w roku 2017, co dało wzrost na poziomie 91,45%. Średnie roczne tempo wzrostu globalnej produkcji wyniosło 6,04%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 38,44% (patrz: tabela 19).

Tabela 19. Udział globalnej produkcji warzyw w globalnej produkcji rolniczej ogółem i globalnej produkcji roślinnej w latach 2004–2016 (w mln zł)

Rok	Globalna produkcja warzyw (ceny bieżące)			Globalna produkcja roślinna (ceny bieżące)			Globalna produkcja ogółem (ceny bieżące)			Udział globalnej produkcji warzyw	
	w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = 2004 r.	w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = 2004 r.	w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = 2004 r.	w globalnej produkcji roślinnej w %	w globalnej produkcji ogółem w %
2004*	4 419,5	x	100,00%	38 594,7	x	100%	69 747,70	x	100%	11,45	6,34
2005*	3 781,2	85,56	85,56	30 780,5	79,75	79,75	63 337,20	90,81	90,81	12,28	5,97
2006*	4 378,4	115,79	99,07	32 690,1	106,20	84,70	65 081,70	102,75	93,31	13,39	6,73
2007**	4 803,1	109,70	108,68	45 114,7	138,01	116,89	81 531,00	125,27	116,89	10,65	5,89
2008**	5 263,1	109,58	119,09	46 811,2	103,76	121,29	83 126,50	101,96	119,18	11,24	6,33
2009**	5 607,8	106,55	126,89	41 682,0	89,04	108,00	79 706,60	95,89	114,28	13,45	7,04
2010***	6 275,6	111,91	142,00	44 916,5	107,76	116,38	84 484,20	105,99	121,13	13,97	7,43
2011***	6 585,4	104,94	149,01	56 714,8	126,27	146,95	100 674,40	119,16	144,34	12,79	6,54
2012***	7 131,1	108,29	161,36	55 738,6	98,28	144,42	103 114,00	102,42	147,84	12,79	6,92
2013***	8 836,8	123,92	199,95	58 030,0	104,11	150,36	107 810,80	104,55	154,57	15,23	8,20
2014****	8 974,2	101,55	203,06	53 809,5	92,73	139,42	105 344,90	97,71	151,04	16,68	8,52
2015****	9 396,8	104,71	212,62	49 436,1	91,87	128,09	98 638,30	93,63	141,42	19,01	9,53
2016****	8 461,3	90,04	191,45	52 470,2	106,14	135,95	103 357,00	104,78	148,19	16,13	8,19
średnia	6 454,95	106,04	138,44	46 676,07	103,66	113,32	88 150,33	103,75	118,77	13,77	7,20

*RS 2007; **RS 2010; ***RS 2014; ****RS 2016; *****RS 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 245; RS 2010, s. 138; RS 2014, s. 178; RS 2016, s. 151; RS 2017, s. 169.

Najważniejszym celem każdego indywidualnego gospodarstwa rolnego jest dochód. Indywidualne gospodarstwa rolne, ukierunkowane na produkcję wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce przede wszystkim są gospodarstwami o wysokim poziomie dochodu. Jednak aby indywidualne gospodarstwo rolne mogło się rozwijać, musi utrzymywać płynność finansową, dlatego podejmowanie decyzji dotyczących inwestowania nie może odbywać się bez znajomości wyników ekonomicznych całego gospodarstwa²⁴⁵.

Bieżące analizy przychodów i kosztów pomagają lepiej planować rozwój indywidualnych gospodarstw rolnych oraz nimi zarządzać. Jest to szczególnie istotne w produkcji wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. Zgodnie ze spostrzeżeniami J. Franc-Dąbrowskiej w zdecydowanej większości wypracowany wynik finansowy, obejmujący analizę kosztów i przychodów, pozostaje w przedsiębiorstwach rolnych. Rolnicy zachowują się zgodnie z teorią hierarchii, która zakłada, że przedsiębiorcy rolni preferują wewnętrzne źródła finansowania. Podjęcie decyzji o pozostawieniu w gospodarstwie wypracowanego zysku nie chroni jednak przed konsekwencjami zmiany wartości pieniądza w czasie. Pomijanie tego aspektu może prowadzić do podziału dochodu o charakterze inflacyjnym i w rzeczywistości do „przejadania” kapitału własnego²⁴⁶.

Wyspecjalizowane uprawy warzywnicze cechują się najbardziej intensywną produkcją, przez co jest ona bardzo pracochłonna, kapitałochłonna, kosztochłonna, szczególnie w krajach o mniej korzystnych warunkach klimatycznych, do których należy Polska. Kapitałochłonność zawsze jest związana z inwestowaniem w środki trwałe. Inwestowanie natomiast jest to czynnik zwiększający ryzyko ekonomiczne produkcji, a także determinujące wielkość kapitału koniecznego do rozwoju i doskonalenia jej²⁴⁷. Pomimo to indywidualne gospodarstwa domowe, ukierunkowane na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii należą do najbardziej innowacyjnych w całej produkcji rolniczej. Wysokie kapitałochłonność i kosztochłonność stawiają indywidualne gospodarstwa rolne, ukierunkowane na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze przed koniecznością jak najefektywniejszego wykorzystania powierzchni pod tunelami i ponoszonych kosztów.

²⁴⁵ Por. J. Bereźnicka, J. Franc-Dąbrowska, *Koszty stałe w przedsiębiorstwach rolniczych w latach 1999–2003*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2006, t. 92, z. 2, s. 117.

²⁴⁶ Por. J. Franc-Dąbrowska, *Gospodarowanie wynikiem finansowym w przedsiębiorstwach rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2006, t. 92, z. 2, s. 100, 102.

²⁴⁷ Por. O. Stefko, B. Ciesielska, *Znaczenie kapitałochłonności w ogrodnictwie*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2013, nr 3(29), s. 2.

3.1.2. Popyt na wyspecjalizowane uprawy warzywnicze jako uwarunkowanie dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych

Analiza i ocena kryzysów społecznych, które pojawiły się w latach 1956, 1970 oraz 1980, pozwala odnaleźć ich związek z sytuacją rolnika, będącego istotnym producentem żywności w Polsce. W latach 80. XX wieku odnotowano na rynku wzrost popytu na żywność, a jednocześnie spadek jej podaży. Doprowadziło to do przełomów politycznych, w wyniku których nowe ekipy decyzyjne formułowały programy rozwoju rolnictwa i przynajmniej w pierwszym okresie swego funkcjonowania eliminowały lub ograniczały występowanie barier i sprzeczności w rozwoju produkcji. Już zmiany polityki rolnej z 1983 roku zakładały umocnienie i utrwalenie indywidualnej gospodarki rolnej. Znalazło to odzwierciedlenie w art. 15 Konstytucji: *PRL (...) otacza opieką indywidualne, rodzinne gospodarstwo rolne pracujących chłopów, gwarantuje trwałość tych gospodarstw, udziela im pomocy w zwiększaniu produkcji i podwyższaniu poziomu techniczno-rolniczego*²⁴⁸. W analizowanym okresie sformułowano także zasadę zrównania wszystkich sektorów rolnictwa w dostępie do środków produkcji i konieczności wyrównywania warunków życia na wsi i w mieście. Uznano także, iż dochody osób zatrudnionych w indywidualnych gospodarstwach rolnych powinny odpowiadać dochodom ludności zatrudnionej w pozarolniczych układach gospodarczych²⁴⁹. Oznaczało to postulat równości parytetu dochodu ludności rolniczej i pozarolniczej. W okresie dochodzenia do tego stanu dochody ludności rolniczej powinny rosnać szybciej niż dochody ze stosunku pracy. Odzwierciedlenie tej sytuacji upatrywać można w produkcji końcowej, towarowej i czystej.

W okresie po wejściu Polski do Unii Europejskiej również należy zauważyć ożywienie produkcji rolnej końcowej, towarowej i czystej. Produkcja globalna w cenach bieżących wzrosła w 2016 roku, w stosunku do roku 2004, o 48%, w tym, w przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych, wzrost ten kształtował się na poziomie 46,59%. Produkcja krańcowa na przestrzeni lat 2004–2016 również wykazywała tendencję wzrostową, osiągając apogeum w roku 2013 i ostateczny wzrost w wysokości 58,45%. Produkcja rolnicza towarowa w analizowanych latach miała tendencję wzrostową w wysokości 65,58%, w tym w gospodarstwach indywidualnych odnotowano powiększenie o 62,03%²⁵⁰ (patrz: tabela 20.).

²⁴⁸ Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie konstytucji (Dz.U. z 1983 r. Nr 39 poz. 175), cyt. za: J. Rutkowski, *Instrumenty finansowe w gospodarce chłopskiej. Funkcjonowanie i problemy koordynacji*. Absolwent, Łódź 1993, s. 33.

²⁴⁹ Por. E. Mazurkiewicz, *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa*, PWE, Warszawa 1982, s. 19.

²⁵⁰ Por. RS 2017, s. 166.

Tabela 20. Dynamika globalnej, końcowej i towarowej produkcji rolniczej ogółem oraz struktura globalnej, końcowej i towarowej produkcji rolniczej indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 2004–2016 (w mln zł)

Rok	Globalna produkcja (ceny bieżące)				Kończowa produkcja (ceny bieżące)				Towarowa produkcja (ceny bieżące)			
	ogółem w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = w tym w gospodarstwach indywidualnych	w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = w tym w gospodarstwach indywidualnych	w mln zł	100 = rok poprzedni	w mln zł	100 = rok poprzedni	100 = w tym w gospodarstwach indywidualnych	
2004*	69 747,7	x	100,00	53 456,5	x	100,00	47 161,90	x	46 227,30	100,00	40 139,5	
2005*	63 337,2	90,81	90,81	50 141,3	93,80	93,80	44 340,00		42 907,00	92,82	37 174,5	
2006*	65 081,7	102,75	93,31	51 564,3	102,84	96,46	45 610,20		45 897,20	106,97	39 878,4	
2007**	81 531	125,27	116,89	61 307,5	118,90	114,69	53 805,30		52 520,50	114,43	45 066,4	
2008**	83 126,5	101,96	119,18	63 523,9	103,62	118,83	54 905,30		56 265,00	107,13	47 591,9	
2009**	79 706,6	95,89	114,28	63 526,0	100,00	118,84	55 127,60		56 177,60	99,84	47 694,3	
2010***	84 484,2	105,99	121,13	66 518,9	104,71	124,44	57 922,40		59 357,10	105,66	50 473,7	
2011***	100 674,4	119,16	144,34	79 096,6	118,91	147,96	69 950,50		71 263,10	120,06	62 288,5	
2012***	103 114	102,42	147,84	81 671,6	103,26	152,78	71 546,00		74 966,70	105,20	65 043,2	
2013***	107 810,8	104,55	154,57	88 565,4	108,44	165,68	77 621,10		80 304,10	107,12	69 911,8	
2014****	105 344,9	97,71	151,04	85 871,6	96,96	160,64	75 568,10		76 700,90	95,51	66 821,7	
2015****	98 638,3	93,63	141,42	81 227,1	94,59	151,95	70 460,50		74 202,70	96,74	63 713,9	
2016****	103 357	104,78	148,19	85 473,5	105,23	159,89	74 730,40		76 546,20	103,16	65 039	
średnia	88 150,33	103,75	126,38	70 149,55	104,27	131,23	61 442,25		62 564,26	104,55	53 910,52	

*RS 2007 ** RS 2010 ***RS 2014 **** RS 2016***** RS2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 242–243; RS 2010, s. 135–136; RS 2014, s. 175–176; RS 2016, s. 148–149; RS 2017, s. 166–167.

Analizując popyt, należy zauważyć, iż w relacjach handlowych w ramach łańcucha dostaw żywności najsłabszą pozycję mają producenci rolni. Często duże podmioty, ze względu na swoją pozycję i siłę negocjacyjną, narzucają producentom rolnym jednostronnie niekorzystne warunki współpracy, co przekłada się na dochodowość w rolnictwie. Z dniem 12 lipca 2017 r. weszła w życie ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwemu wykorzystywaniu przewagi kontraktowej w obrocie produktami rolnymi i spożywczymi²⁵¹. Ustawa ta, w celu ochrony interesu publicznego, określa zasady zapobiegania takim praktykom stosowanym przez nabywców produktów rolnych i spożywczych lub dostawców tych produktów. Stanowi ona jedną z szeregu inicjatyw ustawodawczych, mających na celu wzmocnienie pozycji rolnika w łańcuchu dostaw żywności. Nowe wyzwania dla producentów rolnych w zakresie zwiększenia skali produkcji, przy jednoczesnym obniżaniu nakładów finansowych i pracy oraz realizacji niskowej produkcji rolnej, wymagają wzrostu nakładów na inwestycje w gospodarstwach rolnych. Wsparcie ze środków publicznych inwestycji jest realizowane z działań PROW 2014–2020 oraz z preferencyjnych kredytów z dopłatami do oprocentowania z budżetu państwa finansowanymi przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). W pierwszej połowie 2018 r. został uruchomiony w Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK) fundusz poręczeń kredytów zaciąganych na inwestycje w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Przy udzielaniu poręczeń z BGK współpracują banki spółdzielcze, które w największym stopniu kredytuja rolnictwo i wieś²⁵².

Produkcja wyspecjalizowanych upraw warzywniczych uznawana jest w literaturze za opłacalną. Biorąc to pod uwagę, uprawa warzyw w Polsce ma szansę dalszego rozwoju, przy czym przewiduje się, że poziom dochodów pojedynczego gospodarstwa będzie zależał od ustalenia optymalnego programu produkcji, uwzględniającego zarówno efektywność ekonomiczną poszczególnych upraw, jak i poziom oraz sezonowość zapotrzebowania na pracę, ale przede wszystkim rynek zbytu.

W Polsce popyt w sektorze wyspecjalizowanych upraw warzywniczych jest słabo zaawansowany. Struktura gospodarstw rolnych jest silnie rozdrobniona, a rozwój grup producentów mało zaawansowany – za ich pośrednictwem sprzedawane jest zaledwie 5%

²⁵¹ Por. Dz.U. z 2017 r. poz. 67; Dz.U. z 2018 r. poz. 650 i 1637.

²⁵² Por. *Priorytety Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi na lata 2018–2019 w aspekcie Programu Działania Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi na lata 2015–2019 oraz Paktu dla obszarów wiejskich na lata 2017–2020 (2030)*, Warszawa 2018 [online] [dostęp: 13.11.2018, godz. 20:30]. Dostępny w internecie: <https://www.gov.pl/documents/912055/913531/PRIORYTETY_MRiRW_2018-2019.pdf/33c0dc9e-d031-39b9-d84e-e320e1b617f2>.

towarowej produkcji rolnej. Odpowiedzią na postępującą koncentrację struktur handlu i przetwórstwa produktów rolnych, i zarazem alternatywą dla procesu koncentracji ziemi, jest integracja w sektorze rolnictwa. Dzięki niej rolnicy mogą uzyskać lepszy dostęp do rynku i korzystniejsze ceny produktów. Niezwykle ważne dla stabilizacji popytu na produkty rolne i poziomu ich cen są także powiązania rolników z przetwórstwem. Dla zapewnienia zbytu na wytwarzane surowce, niezbędny jest w Polsce rozwój sektora przetwórstwa rolno-spożywczego. Inną drogą wzmocnienia pozycji rolników jest wejście w wyższe fazy łańcucha żywnościowego, w tym w przetwórstwo i sprzedaż bezpośrednią wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. Istnieje potrzeba wzrostu liczby innowacyjnych rozwiązań oraz transferu wiedzy dotyczącej łańcucha żywnościowego wśród uczestników rynku.

Niewątpliwą szansą dla rozwoju obszarów wiejskich województwa mazowieckiego jest funkcjonowanie największego wewnętrznego rynku zbytu na produkty rolne w Polsce, jakim jest aglomeracja warszawska z jej olbrzymim zapotrzebowaniem. Mazowieckie rolnictwo jest konkurencyjne w skali kraju głównie za sprawą silnie rozwiniętego sektora sadowniczego i ogrodniczego w południowej i zachodniej części województwa. Strukturę obszarową gospodarstw rolnych województwa mazowieckiego można uznać za optymalną, wykorzystującą zasoby przyrodnicze i nieprodukcującą nadzatrudnienia w rolnictwie. Rolnictwo mazowieckie jest efektywne kosztowo oraz stosunkowo innowacyjne. Scenariusz rozwojowy zakłada dalsze wzmocnianie obecnych tendencji struktury wytwórczej rolnictwa. Warto przy tym intensyfikować wsparcie dla organizacji producentów i rozwijać integrację pionową z sektorem przetwórstwa. Osadnictwo wiejskie jest bardzo rozproszone na dużym obszarze województwa, a poszczególne jednostki osadnicze charakteryzują się małą liczbą ludności, co nie sprzyja rozwojowi drobnej przedsiębiorczości i sektora usług rolniczych lub pozarolniczych.

Wydaje się, że w przyszłej perspektywie finansowej rozwój wielofunkcyjności obszarów wiejskich będzie w większym stopniu zależny od interwencji Polityki Spójności niż inwestycji Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Rekomenduje się więc przyjęcie strategii rozwoju obszarów wiejskich, która jest zorientowana na wykorzystanie mocnych stron obszaru, wynikających z największego lokalnego rynku zbytu, jakim jest Warszawa, oraz unikanie zagrożeń wynikających z utrzymywania się monocentryczności regionu i słabnącej pozycji ośrodków subregionalnych. Strategia ta polegałaby na koncentracji polityki rozwoju obszarów wiejskich wokół zachowania bieżącej struktury wytwórczej sektora rolnego. Kluczowym

instrumentem wspierającym wielofunkcyjność, konkurencyjność oraz innowacyjność obszarów wiejskich, również w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy, staną się Zintegrowane Inwestycje Terytorialne.

Produkcja uprawy warzyw, szczególnie uprawy papryki, jest w ostatnim czasie coraz częściej podejmowana przez indywidualne gospodarstwa rolne. W Europie produkcja papryki w tunelach foliowych jest znana już od XVI w.; do lat 90. XX wieku kojarzyła się głównie z Węgrami, gdzie nazywano nawet paprykę „czerwonym złotem”. W Polsce uprawę tego produktu rozpoczęto dopiero 30 lat temu. Od tego czasu stała się ona liczącym producentem i eksporterem warzyw w Europie i na świecie. W województwie mazowieckim, na terenie czterech gmin – Radzanowa, Przytyku, Klwowa i Potworowa – powstało Zagłębie Paprykowe, z którego pochodzi ponad 80% krajowej uprawy papryki. Udana próba rolników, którzy postanowili przenieść na polski grunt doświadczenia niemieckich i holenderskich producentów, spowodowała powstanie Zagłębia Paprykowego. Z czasem coraz większa liczba indywidualnych gospodarstw rolnych postanowiła zamienić uprawy rodzimych zbóż na uprawę tej południowoamerykańskiej rośliny. Dzisiaj cała okolica pokryta jest labiryntem tysięcy tuneli foliowych, w których rosną różnokolorowe odmiany papryki.

Zagłębie Paprykowe jest liczącym się graczem nie tylko na rynku krajowym, ale i europejskim, jeśli chodzi o produkcję warzyw w tunelach foliowych. Region Zagłębia Paprykowego cechuje duże rozdrobienie producentów w porównaniu do innych regionów Polski. O interesy producentów papryki dba założone w 2014 roku Zrzeszenie Producentów Papryki RP (ZPPRP). Impulsem do jego powstania były problemy związane ze zbytem po wprowadzeniu rosyjskiego embarga, co wzbudziło obawy i niepewność producentów. Spotkanie założycielskie stowarzyszenia odbyło się z inicjatywy wójtów gmin Potworowa i Przytyka. Zrzeszenie ma niezwykle szeroki zakres działania: od wspierania producentów, poprzez doradztwo, aż po promocję regionu, polskiej żywności i upowszechnianie nowoczesnych standardów jakościowych.

Centrum produkcji papryki w Polsce znajduje się w Potworowie, pomimo iż wszystko zaczęło się w gminie Przytyk. To tutaj, i w promieniu 20 km od tego miejsca, znajduje się zagłębie produkcji papryki. Zagłębie Paprykowe wraz z rejonem Grójca tworzy najsilniejszy region w Polsce, zajmujący się produkcją owoców i warzyw. Region Grójca specjalizuje się w produkcji jabłek.

Zagłębie Paprykowe jest największym zagłębiem w Europie Środkowo-Wschodniej pod względem produkcji papryki. W całej Polsce produkuje się 90 tys. t papryki, zaś w samym

regionie Zagłębia Paprykowego – 70 tys. t. Papryka i inne warzywa uprawiane w tunelach foliowych eksportowane są na rynki Europy Środkowo-Wschodniej, Zachodniej i Północnej.

Zagłębie Paprykowe słynie głównie z produkcji wysokiej jakości papryki, natomiast produkcja w tunelach foliowych obejmuje również fasolkę szparagową, ogórki, cukinię, wczesną kapustę pekińską, rabarbar, dynię i nowalijki. Producenci Zagłębia Paprykowego swoją produkcję prowadzą na małych arealach i dlatego muszą ją maksymalizować zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym. Jak twierdzą przedstawiciele ZPPRP, producenci z tego regionu dzięki swojej ciężkiej pracy wykonali ogromny skok w zakresie technologii produkcji w tunelach foliowych.

Prowadzenie produkcji warzyw pod tunelami jest bardzo pracochłonne i kosztochłonne. Uruchomienie produkcji hektara papryki to koszt około 100 tys. zł przy założeniu, że istnieje już infrastruktura techniczna. Są to nakłady związane z zakupem nasion, wyprodukowaniem sadzonki, zakupem nawozów i środków ochrony roślin. Indywidualne gospodarstwa rolne inwestycje zaczynają już w lutym, a pierwsze pieniądze za paprykę otrzymują dopiero we wrześniu – to dla nich coroczny, ogromny wysiłek finansowy. Specyfiką indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych jest również to, że mają one bardzo krótki sezon – zaczyna się on bowiem w połowie kwietnia, kiedy jest wysadzenie papryki w tunelu, i trwa do zbiorów w okolicach września. Wydajność i jakość osiągane przez indywidualne gospodarstwa rolne w tym krótkim okresie wegetacyjnym są porównywalne do tej uzyskiwanej przez producentów w Hiszpanii, gdzie okres produkcji jest dłuższy o 2–3 miesiące.

3.1.3. Oddziaływanie dofinansowań unijnych na wyniki ekonomiczne indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych

W Polsce dochody indywidualnych gospodarstw rolnych od lat były niższe niż w krajach Europy Zachodniej²⁵³. Rolnictwo polskie po integracji z Unią Europejską zostało objęte Wspólną Polityką Rolną, której głównym celem jest zapewnienie odpowiedniego poziomu życia rolników, uzależnionego od uzyskiwanych dochodów. Problematyka rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych UE na trwałe wpisała się w uwarunkowania funkcjonowania WPR. Jedną z głównych kategorii ekonomicznych, wykorzystywanych do

²⁵³ Por. M.J. Orłowska, dz. cyt., s. 121.

Oceną tego rozwoju, jest dochód. Stanowi on najważniejszy cel prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz solidną podstawę do oceny racjonalności decyzji jego właściciela w zakresie aplikacji o środki unijne²⁵⁴. W rolnictwie istnieje kilka kategorii określających nadwyżkę wartości produkcji nad kosztami jej wytworzenia. Można wśród nich wymienić nadwyżkę bezpośrednią, wartość dodaną oraz dochód²⁵⁵. Głównym źródłem dochodu w indywidualnym gospodarstwie rolnym jest sprzedaż produktów rolnych. Dochód ten powinien stanowić kryterium dostępu do dofinansowań unijnych. Dotychczas jednak kryterium to oparte jest na kalkulatorach uwzględniających nadwyżkę bezpośrednią oraz wartość dodaną.

W ujęciu ekonomicznym dochód definiowany jest jako dodatnia różnica pomiędzy przychodem z działalności gospodarczej i kosztami jej prowadzenia²⁵⁶. Zgodnie z metodyką Sieci Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych (FADN) stanowi on różnicę pomiędzy wartością dodaną netto a saldem dopłat i podatków dotyczących inwestycji oraz kosztu czynników zewnętrznych²⁵⁷. Dochód jest zatem nadwyżką, która pozostaje właścicielowi lub użytkownikowi gospodarstwa rolnego po dokonaniu wszystkich niezbędnych opłat, stanowiąc wynagrodzenie rolnika za pracę własną i członków jego rodziny (na rzecz indywidualnego gospodarstwa rolnego), jak również za zaangażowany kapitał. Dochód kształtuje poziom konsumpcji w bieżącym okresie i wpływa na wzrost produkcji w przyszłym okresie. Odpowiednio określony poziom dochodu stwarza możliwości poprawy konkurencyjności gospodarstw i efektywnego wykorzystania czynników produkcji oraz warunkuje dalszy rozwój²⁵⁸. Aspekt rozwoju możliwy jest dzięki dofinansowaniom unijnym oraz wysokiej dochodowości tych gospodarstw.

Dochodowość określa stosunek osiągniętego w gospodarstwie dochodu do zaangażowanych nakładów bądź wartości produkcji lub sprzedaży. Ocena poziomu dochodowości gospodarstw rolnych jest istotna, gdyż odzwierciedla ogólny wynik podejmowanych w nim działań oraz stanowi podstawę do oceny jego pozycji

²⁵⁴ Por. J. Zegar, *Dochody w rolnictwie...*, dz. cyt., s. 36.

²⁵⁵ Por. L. Goraj, S. Mańko, *Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Difin, Warszawa 2009, s. 75.

²⁵⁶ Por. K. Babuchowska, R. Marks-Bielska, *Platności...*, dz. cyt., s. 14.

²⁵⁷ Por. L. Goraj i in. *Wyniki standardowe 2011 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*, IERiGŻ, Warszawa 2012, s. 28–29.

²⁵⁸ Por. R. Ryś-Jurek, dz. cyt., s. 178.

konkurencyjnej²⁵⁹. Osiągnięcie dochodu z działalności jest koniecznym warunkiem przetrwania indywidualnego gospodarstwa rolnego na rynku, a w następnej kolejności – jego rozwoju.

Badacz T. Czekaj wskazywał, że dochodowość materialnych czynników produkcji gospodarstw rolnych jest zróżnicowana w zależności od typu rolniczego, wielkości ekonomicznej, a także od regionu, w którym funkcjonuje gospodarstwo²⁶⁰. Wskazane przez niego czynniki – specjalizacja, wysoki dochód oraz region – są najbardziej istotnymi czynnikami w aspekcie aplikacji o środki unijne indywidualnych gospodarstw rolnych.

Dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych uzależniona jest przede wszystkim od środków finansowych UE, rozdysponowywanych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. We wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach empirycznych, dotyczących dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, analizie poddawany jest przede wszystkim PROW w ujęciu krajowym, bez podziału na poszczególne regiony i specjalizacje. We wszystkich badaniach pomijany jest problem pomiaru dochodu i wynikającej z niego dochodowości, co jest istotne przy aplikacji indywidualnych gospodarstw rolnych o środki unijne – bez odpowiedniego dochodu nie można bowiem uzyskać równowagi gospodarstwa²⁶¹. Osiągnięty dochód z prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego powinien odzwierciedlać godziwą zapłatę za pracę rolnika, jaką osiągnąłby on, pracując w innych działach gospodarki oraz zapewniać środki na modernizację prowadzonego gospodarstwa rolnego w ramach środków unijnych. Z kolei bez modernizacji indywidualnego gospodarstwa rolnego godziwa zapłata nie zostanie osiągnięta. Zwiększenie dochodów gwarantują: poprawa struktury agrarnej, zwiększenie skali produkcji, a przede wszystkim unowocześnienie technologii.

W warunkach gospodarki rynkowej dochody indywidualnych gospodarstw rolnych zależą od wielu czynników. Zgodnie z hipotezą wysnutą przez polską badaczkę M.J. Orłowską dochód indywidualnego gospodarstwa rolnego zależy przede wszystkim od obranego kierunku. Jej badania dowiodły, iż gospodarstwa małe obszarowo najczęściej specjalizowały się w uprawach ogrodniczych i uprawach trwałych, natomiast gospodarstwa

²⁵⁹ Por. K. Domańska, *Konkurencyjność produkcji mleka w Polsce w ujęciu regionalnym*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2013, t. XV, z. 4, s. 106.

²⁶⁰ Por. T. Czekaj, *Dochodowość materialnych czynników produkcji w gospodarstwach osób fizycznych w 2006 roku*, [w:] *Efektywność funkcjonowania, aktywność inwestycyjna i zdolność konkurencyjna polskich gospodarstw rolnych osób fizycznych*, nr 108 Program Wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, red. W. Jóźwiak, IERiGŻ, Warszawa 2008, s. 10–70.

²⁶¹ Por. T. Sobczyński, *Zmiany poziomu subsydiów w gospodarstwach rolniczych UE-12 w latach 1989–2006*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, nr 3(13), s. 205.

duże – w uprawach polowych, hodowli krów mlecznych i zwierząt żywionych w systemie wypasowym²⁶². Gospodarstwa małe powierzchniowo, specjalizujące się w uprawach ogrodnich i hodowli zwierząt ziarnożernych, charakteryzują się – według badaczy – najwyższą wielkością ekonomiczną. Zagłębie Paprykowe tworzy dużą ilość gospodarstw małych pod względem powierzchni i wyspecjalizowanych w uprawach ogrodnich, a do tego wykazujących dużą wielkość ekonomiczną. Można więc uznać, że w przypadku Zagłębia Paprykowego wyniki badaczy się potwierdzają²⁶³.

Warunkiem koniecznym rozwoju i poprawy konkurencyjności indywidualnych gospodarstw rolnych jest zwiększanie ich efektywności m.in. poprzez modernizację posiadanego majątku oraz inwestycje w nowe środki produkcji mające na celu zwiększenie skali działalności i pogłębienie specjalizacji. Indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych miały taką możliwość, ponieważ w okresie programowania 2004–2006, 2007–2013 przewidziane były działania skoncentrowane na ich modernizacji. W okresie 2014–2020 rolnicy z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych również mogą korzystać z programów unijnych, których głównym celem jest modernizacja tych gospodarstw. Jednak z tej szansy skorzystali nieliczni.

3.2. Wskaźniki dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych

3.2.1. Różnorodność metod oraz celów wyznaczania dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce

Indywidualne gospodarstwa rolne są jedną z najstarszych form działalności człowieka, która towarzyszyła mu od początku prowadzenia osiadłego trybu życia. Dla wielu społeczności rolnictwo stanowi podstawę rozwoju gospodarczego. Dlatego wraz z rozwojem społeczeństw ważne stało się posiadanie informacji o metodach zarządzania indywidualnym gospodarstwem rolnym oraz sposobie kontroli wyników, które ono osiąga. Stopniowo rosła potrzeba usystematyzowania wiedzy z zakresu ekonomiki rolnictwa, a przede wszystkim dochodowości i sposobu jej pomiaru. Główne aspekty finansowe funkcjonowania indywidualnych gospodarstw rolnych i płaszczyzny pomiaru dochodowości przedstawia tabela 21.

²⁶² M.J. Orłowska, dz. cyt., s. 138.

²⁶³ Tamże.

Tabela 21. Główne aspekty finansowe funkcjonowania indywidualnych gospodarstw rolnych w płaszczyźnie ich pomiaru

Główne aspekty	Czynnik czasu	
	W krótkim okresie	W dalszej perspektywie
Bezpieczeństwo finansowe	Analiza płynności finansowej Pozwala stwierdzić, jaka jest zdolność do regulowania najpilniejszych (bieżących) zobowiązań finansowych	Analiza wypłacalności długoterminowej Daje możliwość oceny tego, jaka jest zdolność podmiotu do regulowania zobowiązań w długim okresie czasu
Korzyści dla właścicieli	Analiza rentowności i dochodowości Daje możliwość oceny, jakie korzyści finansowe płyną z prowadzenia działalności rolniczej oraz z posiadanych czynników produkcji	Analiza inwestycji Pozwala stwierdzić, czy w przyszłości potencjał produkcyjny gospodarstwa rolnego zostanie zachowany, poszerzony, czy też ograniczony

Zródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Kagan, *Stan i perspektywy wielkotowarowych przedsiębiorstw rolnych w Polsce*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 155; *Efektywność, koszty...*, dz. cyt., s. 14.

Pomiar dochodowości indywidualnego gospodarstwa rolnego sprowadza się zazwyczaj do oceny dwóch głównych aspektów jego funkcjonowania, a mianowicie do poziomu zapewnienia bezpieczeństwa działalności oraz do wielkości osiągniętych przez właścicieli korzyści²⁶⁴. Oba obszary rozpatrywane są najczęściej równolegle, ale rozłącznie. Włączenie czynnika czasu pozwala poszerzyć pola analizy zarówno w sferze bezpieczeństwa finansowego, jak również w sferze korzyści dla właścicieli.

W Polsce wyróżniamy wiele metod wyliczania dochodowości, różniących się od siebie w zależności od celu. Najbardziej znaną metodą jest metoda wyznaczania dochodowości oparta na 1 ha przeliczeniowym gospodarstwa, która wykorzystywana jest do świadczeń zasiłkowych oraz Programu 500+. Występują także metody stosowane do celów aplikacji o środki unijne.

Prezes Głównego Urzędu Statystycznego w obwieszczeniu z dnia 22 września 2017 r. ogłosił, że przeciętny dochód z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych z 1 ha przeliczeniowego w 2016 r. wynosił 2577 zł. Kwota ta jest wykorzystywana m.in. przy

²⁶⁴ Por. *Efektywność, koszty produkcji...*, dz. cyt., s. 15.

rozpatrywaniu prawa do świadczeń rodzinnych. Na nadchodzący okres zasiłkowy 2017/2018 ustalane jest ono na podstawie dochodu rodziny osiągniętego w 2016 r. W przypadku indywidualnego gospodarstwa rolnego przyjmuje się, że z 1 ha przeliczeniowego dochód miesięczny wynosi 1/12 dochodu ogłaszanego corocznie w drodze obwieszczenia przez Prezesa GUS (art. 5 ust. 8 ustawy o świadczeniach rodzinnych)²⁶⁵. W okresie zasiłkowym 2017/2018 przy ustalaniu miesięcznego dochodu rodziny uzyskanego z indywidualnego gospodarstwa rolnego z 1 ha przeliczeniowego zostanie przyjęta kwota 214,75 zł. Kwota ta będzie również odpowiednio stosowana przy ustalaniu uprawnień do świadczeń alimentacyjnych i 500+.

Rządowy Program 500+ skierowany jest do wszystkich rodzin niezależnie od prowadzonej działalności zawodowej, również do rodzin prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne. Przepisy ustawy o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci określają grupę beneficjentów, którzy mogą pobierać świadczenie wychowawcze w wysokości 500 zł na dziecko. Świadczenie przysługuje matce, ojcu, opiekunowi prawnemu dziecka lub opiekunowi faktycznemu dziecka. Prawo do świadczeń wychowawczych przysługuje na dziecko rozumiane jako: dziecko własne, dziecko małżonka, dziecko przysposobione (adoptowane), dziecko znajdujące się pod opieką prawną do czasu ukończenia przez nie 18. roku życia. Beneficjentami Programu 500+ mogą być przede wszystkim obywatele Polski. Przepisy ustawy o pomocy państwa w wychowaniu dzieci wprowadzają świadczenie wychowawcze w wysokości 500 zł na miesiąc na drugie i każde kolejne dziecko, bez względu na wysokość dochodu na członka rodziny. Dla uboższych rodzin istnieje możliwość uzyskania świadczenia także na pierwsze dziecko w przypadku, gdy dochód rodziny w przeliczeniu na osobę nie przekracza 800 zł. W przypadku wychowywania przynajmniej jednego dziecka niepełnosprawnego nieprzekraczalny dochód rodziny został podwyższony do 1200 zł w przeliczeniu na członka rodziny.

Wskazane w ustawie kryterium dochodowe ma dla rolników charakter szacunkowy. Dochód rodziny rolnika obliczany jest na podstawie obwieszczonego przez GUS dochodu z hektara przeliczeniowego – obecnie wynosi on 2577 zł. Biorąc pod uwagę

²⁶⁵ Por. *Obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 22 września 2017 r.*

w sprawie wysokości przeciętnego dochodu z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych z 1 ha przeliczeniowego w 2016 r. [online], 22.09.2017 [dostęp: 10.09.2019, godz. 9:30]. Dostępny w Internecie: <http://stat.gov.pl/sygnalne/komunikaty-i-obwieszczenia/lista-komunikatow-i-obwieszczen/obwieszczenie-w-sprawie-wysokosci-przecietnego-dochodu-z-pracy-w-indywidualnych-gospodarstwach-rolnych-z-1-ha-przeliczeniowego-w-2016-roku,278,4.html>.

średnią powierzchnię gospodarstwa rolnego w Polsce (10,65 ha, a w województwie mazowieckim 8,57 ha), przy założeniu braku dodatkowych dochodów z działalności pozarolniczej, rolnicy otrzymają świadczenie od państwa już na pierwsze dziecko. Dochód na członka rodziny takiego gospodarstwa wyniesie bowiem poniżej 800 zł miesięcznie w rodzinach 2+1 (tzn. rolnik, małżonek i jedno dziecko). Z kolei jeśli rodzina uzyskuje także dochody z działalności pozarolniczej, sumują się one z dochodem z gospodarstwa rolnego.

Należy zauważyć, że świadczenia wypłacane rodzicom lub opiekunom w związku z wychowywaniem dzieci są przewidziane w ustawodawstwach innych państw członkowskich Unii Europejskiej i stanowią odrębny dział zabezpieczenia społecznego, obejmujący szeroko rozumiane świadczenia rodzinne. Przykładowo w Niemczech zasiłek na dziecko (*Kindergeld*) przysługuje na każde dziecko do 18. roku życia, niezależnie od dochodów w rodzinie. Może być również wypłacany osobom do 21. roku życia, jeżeli nie podjęły one pracy lub do 25. roku życia, jeżeli studiuje lub uczą się zawodu. Zasiłek ten przysługuje bez limitu wiekowego w przypadku, gdy dziecko jest niepełnosprawne w stopniu uniemożliwiającym samodzielne funkcjonowanie. Wysokość zasiłku wynosi 184 euro miesięcznie na pierwsze i drugie dziecko, 190 euro – na trzecie i po 215 euro miesięcznie na czwarte i każde kolejne dziecko. Pomimo tak zakrojonego wsparcia Niemcy znajdują się w głębokim kryzysie demograficznym i w światowych rankingach zajmują miejsce za Polską.

Rolnicy nie płacą podatku dochodowego, natomiast płacą podatek rolny. Określenie dochodu gospodarstwa rolnego nie jest sprawą łatwą. Wylicza się go szacunkowo według poboru podatku rolnego, który stanowi podstawę określania dochodu. Podstawa ta może być nieadekwatna do rzeczywiście osiąganego przez indywidualne gospodarstwa rolne dochodu. W przypadku ustalania dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego przyjmuje się, że z 1 ha przeliczeniowego uzyskuje ono dochód miesięczny w wysokości $\frac{1}{12}$ dochodu ogłaszanego corocznie w drodze obwieszczenia przez Prezesa GUS na podstawie art. 18 ustawy z 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym²⁶⁶. Wyliczenie dochodu gospodarstwa rolnego warto zobrazować poniższym wzorem:

²⁶⁶ Por. Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.

$$\text{dochód} = \frac{\text{liczba ha przeliczeniowych indywidualnego gospodarstwa rolnego}}{\times} \times \frac{\text{stawka ogłoszona przez Prezesa GUS}}{\text{(w 2017 roku: 2577 zł)}}$$

Rolnicy nie są zobligowani do dokumentowania przychodów ani rzeczywistych dochodów z działalności rolniczej – nie muszą tego czynić przez gromadzenie rachunków. Z drugiej jednak strony w żaden sposób nie mogą odliczyć kosztów uzyskania przychodu w postaci rzeczywiście poniesionych wydatków (np. z tytułu zakupu ciągnika, nawozów, nasion, sadzonek, uiszczania podatków, składek na ubezpieczenie społeczne). Problem ustalania wysokości dochodu jest zatem bardzo złożony, a wobec braku opodatkowania dochodów rolników i trudności w szacowaniu przychodów trudno jednoznacznie wskazać rozwiązanie tej kwestii. Funkcjonują także inne kryteria wyliczania dochodu, jak przede wszystkim kryterium obszarowe indywidualnych gospodarstw rolnych oraz kryterium wielkości ekonomicznej (ESU)²⁶⁷. Kryterium dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych jest zazwyczaj trudne do określenia i zagrożone ryzykiem niespotykanym w innych działalnościach zawodowych. Wskazana powyżej procedura ustalania i dokumentowania dochodu osiąganego z indywidualnego gospodarstwa rolnego jest podobna do tej, jaką stosuje się przy ubieganiu się o świadczenia rodzinne, np. zasiłek rodzinny.

Omówiona konstrukcja ustalania dochodów z działalności rolniczej powoduje, że program w wersji podstawowej – świadczenie na pierwsze dziecko – obejmie wszystkie gospodarstwa, które w 2017 roku posiadały gospodarstwo rolne do wielkości 8,47 ha przeliczeniowych. Dochód na członka rodziny takiego gospodarstwa nie przekroczy bowiem 800 zł miesięcznie w rodzinie 2+1 (rolnik, małżonek i jedno dziecko). Dotyczy to rolników prowadzących przede wszystkim małe, rodzinne gospodarstwa rolne i stanowi poważne wsparcie dochodów polskiego rolnictwa i poważne narzędzie do walki z ubóstwem na polskiej wsi. Program może stanowić realną zachętę dla młodych rolników do posiadania pierwszego dziecka, a także i kolejnych. Przepisy ustawy wprowadzają zatem znaczące wsparcie rodzinnych gospodarstw rolnych o kwotę co najmniej 500 zł miesięcznie.

²⁶⁷ Por. L. Goraj, *Pomiar dochodu z działalności gospodarstwa rolnego. Parametry i definicje, Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia 2008* 2008, nr 33, s. 18.

Tabela 22. Maksymalna powierzchnia gospodarstwa rolnego liczona w ha przeliczeniowych, jaka umożliwia ubieganie się o wsparcie na pierwsze dziecko z rządowego programu 500+.

Rok	Dochód z 1 ha przeliczeniowego gospodarstwa rolnego – obwieszczony przez Prezesa GUS	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004	Maksymalna powierzchnia gospodarstwa w ha, umożliwiająca uzyskanie wsparcia 500+ na pierwsze dziecko
2004	1626	x	100	x
2005	1844	113,4	113,4	x
2006	1898	102,9	116,7	x
2007	2220	117,0	136,5	x
2008	2056	92,6	126,4	x
2009	1908	92,8	117,3	x
2010	2278	119,4	140,1	x
2011	2713	119,1	166,9	x
2012	2431	89,6	149,5	x
2013	2869	118,0	176,4	10,04 ²⁶⁸
2014	2506	87,3	154,1	11,49
2015	1975	78,8	121,5	14,58
2015	2577	130,5	158,5	11,18
2015	3399	172,1	209,0	8,47
średnia	2307,14	110,3	141,9	11,15

Źródło: opracowanie własne na podstawie obwieszczeń Prezesa GUS: *Obwieszczenie...*, dz. cyt. [dostęp: 02.02.2019, godz. 12:02].

Problemem może być procedura określania corocznej kwoty dochodu z 1 ha przeliczeniowego gospodarstwa rolnego, którą ogłasza Prezes GUS i czyni to *nie później niż do dnia 23 września każdego roku*²⁶⁹. Ostatnie obwieszczenie Prezesa GUS – jak i każde poprzednie – wydane zostało w terminie. Zatem rolnik dopiero po 23 września może się dowiedzieć, jaki był jego dochód za rok poprzedni, ustalony według obwieszczenia. Zgodnie z przepisami analizowanej ustawy *prawo do świadczenia wychowawczego ustalane jest na okres od dnia 1 października do dnia 30 września roku następnego*²⁷⁰, a wnioski w sprawie

²⁶⁸ 3 członków rodziny (rodzice + pierwsze dziecko = 3 osoby) × 800,00 zł × 12 miesięcy = 28 800,00 zł / dochód z 1 ha przeliczeniowego gospodarstwa rolnego – obwieszczony przez Prezesa GUS

²⁶⁹ Art. 21 ust. 1 i 3 ustawy z dn. 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz.U. z 2016 r. poz. 195).

²⁷⁰ Tamże.

ustalenia prawa do świadczenia wychowawczego na kolejny okres są przyjmowane od 1 sierpnia danego roku²⁷¹.

Do ustalenia wysokości osiąganego dochodu z gospodarstwa rolnego konieczne jest potwierdzenie jego wielkości zaświadczeniem wystawionym przez właściwy organ gminy, nakazem płatniczym albo oświadczeniem o wielkości gospodarstwa rolnego wyrażonej w hektarach przeliczeniowych ogólnej powierzchni gospodarstwa w roku kalendarzowym poprzedzającym okres, na który ustalane będzie prawo do świadczenia wychowawczego.

Ponadto indywidualne gospodarstwa rolne mają często charakter wielopokoleniowy, natomiast świadczenia z KRUS-u, np. renty, emerytury członków rodziny wspólnie zamieszkujących indywidualne gospodarstwo domowe, nie wliczają się do dochodu rodziny.

Istotną kwestią wartą uwagi jest wpływ wsparcia z tytułu uzyskiwanych przez rolników płatności bezpośrednich na dochód rolnika. Kwoty tych dopłat nie wlicza się do dochodów rodziny. Zgodnie z przepisami prawa podatkowego dopłaty bezpośrednie stanowią jednak przychód niepodlegający opodatkowaniu podatkiem dochodowym od osób fizycznych²⁷². Produkcja rolna korzysta ze zwolnienia z obowiązku odprowadzania podatku dochodowego. Dopłaty bezpośrednie do powierzchni użytków rolnych gospodarstwa rolnego są dopłatami do bieżącej działalności rolniczej. Środki finansowe w postaci wsparcia bezpośredniego kierowane są do indywidualnych gospodarstw rolnych w każdym roku i mają ścisły związek z działalnością rolniczą prowadzoną w indywidualnym gospodarstwie rolnym. Wpływają jednak pośrednio na dochody uzyskiwane przez producenta rolnego z działalności rolniczej gospodarstwa.

Podsumowując, można zauważyć, iż dochody indywidualnego gospodarstwa rolnego nie są dochodami realnymi, a obliczane są szacunkowo z 1 ha przeliczeniowego na miesiąc według kwoty wskazywanej corocznie przez GUS. Nie można jednak zapomnieć, że w tym przypadku ustawodawca posłużył się nieprecyzyjnymi, przestarzałymi rozwiązaniami, obowiązującymi w innych aktach prawnych, których potrzeba redefinicji była wielokrotnie podnoszona w doktrynie. Dziwić tu może także fakt braku jakiegokolwiek odniesienia w omawianej regulacji prawnej do pojęcia rodzinnego gospodarstwa rolnego jako podstawowej formy gospodarowania dla beneficjentów pomocy. Wszak chodzi tu o pomoc

²⁷¹ Tamże.

²⁷² P. Małecki, *Dotacje w prawie podatkowym*, Warszawa 2011, s. 39.

rodzinie, wspieranie dochodów rodzin rolniczych, a nie wszelkich właścicieli gospodarstw rolnych.

Warto zwrócić także uwagę na pewne zagrożenia. „Bogatsi w ziemię” rolnicy otrzymają świadczenie dopiero na drugie dziecko. A przecież ustawa, definiując pojęcie dochodu rolników, nie odzwierciedla rzeczywistych dochodów, według których można byłoby dzielić rolników na biednych i bogatych, tylko wprowadza swój pomiar dochodów, uzależniony od wielkości posiadanego gospodarstwa.

W odniesieniu do rolników jako beneficjentów należy rozwiązać problem szacowania dochodów – podatek rolny to narzędzie przestarzałe. Potrzebna jest zmiana procedur określania obecnego dochodu, od którego zależy możliwość ubiegania się o świadczenie (zmiana terminu obwieszczenia kwoty przez GUS), a w przyszłości – zmiana mechanizmu realnego określania dochodów w rolnictwie. Mając na względzie adresatów świadczenia (gospodarstwa rodzinne), istnieje konieczność stworzenia w polskim ustawodawstwie racjonalnego pojęcia rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Kryterium dochodowości gospodarstw jest zazwyczaj trudne do określenia i zagrożone ryzykiem niespotykanym w innych działalnościach zawodowych. Problemy wynikają także z tego, że dochód może tu mieć nie tylko wymiar finansowy, lecz także charakter naturalny. Warto zauważyć, że wskazana w analizowanej regulacji procedura jest podobna do ustalania i dokumentowania dochodu osiąganego z gospodarstwa rolnego w przypadku ubiegania się o świadczenia rodzinne (m.in. zasiłek rodzinny). Przyjętą przez ustawodawcę konstrukcję w obecnej sytuacji należy ocenić jako rozwiązanie uproszczone.

Na potrzeby dofinansowań unijnych także stworzono miary dochodowości. W PROW 2007–2013 wielkością limitującą dostęp też była wielkość ekonomiczna gospodarstwa, mierzona Europejską Jednostką Wielkości (ESU). ESU była miernikiem, który wskazywał na potencjalną zdolność do generowania dochodu w przeciętnych dla regionu warunkach działania i przy określonych zasobach produkcyjnych gospodarstwa, czyli miernikiem „dochodowości prawdopodobnej, teoretycznej”. Dochodowość mierzona była tzw. Standardową Nadwyżką Bezpośrednią (SGM). Na jednostkę ESU składało się 1200 euro standardowej nadwyżki bezpośredniej. Nadwyżkę tę, dla każdego rodzaju produkcji, obliczano wg wzoru:

$$SGM = \text{standardowa produkcja} - \text{standardowe koszty bezpośrednie}$$

Wartość produkcji była sumą wartości produktów głównych oraz ubocznych, znajdujących się w obrocie rynkowym, powiększoną o dotacje do produktów lub zwierząt.

W rachunku uwzględniano tylko dopłaty ściśle przypisane do rozpatrywanych działalności, np. uzupełniające płatności obszarowe. Określenie „standardowa” oznacza tutaj możliwą do osiągnięcia, 12-miesięczną wartość nadwyżki bezpośredniej z 1 ha uprawy lub 1 sztuki zwierząt, której wartość uśredniono z okresu 3 lat i ujednolicono dla warunków wybranego regionu rolniczego. W przypadku działalności, dla których cykl produkcji był dłuższy lub krótszy niż 12 miesięcy, wartość nadwyżki korygowano do okresu 1 roku.

W PROW 2007–2013, w działaniu „Modernizacja gospodarstw rolnych”, minimalny próg dostępu stanowiła wielkość ekonomiczna równa 4 ESU. Dostęp do działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” nie był limitowany wielkością ekonomiczną gospodarstwa; wartość graniczną 4 ESU gospodarstwo młodego rolnika musiało osiągnąć na koniec działania programu.

Obecnie wielkość ekonomiczna jest ustalana na podstawie całkowitej, standardowej produkcji gospodarstwa. Od 2010 r. do badań struktury gospodarstw rolnych stosuje się nowe kryterium, opisujące je i pozwalające na ich klasyfikację, jakim jest Standardowa Produkcja, w skrócie SO (od ang. *Standard Output*). W PROW 2014–2020 gospodarstwa pragnące przystąpić do działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” muszą posiadać wielkość ekonomiczną równą co najmniej 10 tys. euro SO. W programie wsparcia dla młodych rolników dolny próg dostępu jest wyższy – co najmniej 13 tys. euro SO. Gospodarstwa pragnące skorzystać z działania „Restrukturyzacja małych gospodarstw” na wejściu nie powinny przekraczać 10 tys. euro SO, a te, które w ramach PROW będą rozpoczynać działalność pozarolniczą – 15 tys. euro SO. Zupełnym *novum* w PROW 2014–2020 jest wyznaczenie górnych progów dostępu: dla modernizacji – 200 tys. euro SO, a dla młodych rolników – 150 tys. euro SO.

Standardowa Produkcja jest miernikiem potencjalnych możliwości wytwórczych. Określa możliwą wartość produkcji, którą rolnik może osiągnąć w danym regionie przy określonych zasobach produkcyjnych gospodarstwa, tj. „produkcję prawdopodobną, teoretyczną”. Standardową produkcję dla każdego rodzaju działalności oblicza się wg wzorów:

$$\bullet \text{ SO roślinna} = \frac{\text{wartość produkcji}}{\text{z produktów}} \quad + \quad \frac{\text{wartość produkcji}}{\text{z produktów}} \\ \text{głównych} \qquad \qquad \qquad \text{ubocznych}$$

$$SO_{zwierzęca} = \frac{\text{wartość produkcji z produktów głównych}}{\text{wartość produkcji z produktów ubocznych}} - \frac{\text{koszt wymiany stada}}$$

W odróżnieniu od SGM, przy obliczaniu wartości produkcji standardowej nie uwzględnia się wartości dopłat bezpośrednich. Tak zdefiniowany wskaźnik zawsze przyjmuje wartość dodatnią. Wartości SO ustala się, tak jak poprzednio, dla 1 ha uprawy lub dla 1 sztuki zwierząt w okresie 1 roku, z tym że średnie oblicza się z wydłużonego do 5 lat okresu. Wartość produkcji określana jest wg cen netto (bez podatku VAT).

Miary dochodowości są szeroko wykorzystywane w ocenie efektywności ekonomiczno-financej indywidualnych gospodarstw rolnych. Powyżej wskazano kilka miar liczenia dochodowości w zależności od celu, dla którego są liczone. Każda z tych metod w odmienny sposób obrazuje dochód, który poprzez przyjętą metodę przyjmuje inną wartość. W jednym gospodarstwie, pomimo iż występuje jeden rzeczywiście osiągnięty przez nie dochód, można wskazać różne kwoty tego dochodu, w zależności od celu, dla którego jest on liczony, oraz od zastosowanej metody. Dlatego też przydatność poszczególnych miar jest w dużej mierze zawężona, ze względu na syntetyczny charakter i wynikający z niego ograniczony zakres treści ekonomicznej. Każda pojedyncza miara niesie bowiem w sobie ograniczony zasób informacji, ponieważ nie odzwierciedla ona ani struktury wewnętrznej badanego zjawiska, ani jego związków z innymi wskaźnikami.

3.2.2. Miary dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej

Jednym z podstawowych problemów ekonomiki rolnictwa Unii Europejskiej, a w szczególności ekonomiki i organizacji indywidualnych gospodarstw rolnych, był i jest sposób pomiaru wielkości jednostek produkcyjnych w rolnictwie, zwanych indywidualnymi gospodarstwami rolnymi. Pojęcie indywidualnego gospodarstwa rolnego jest różnie definiowane w ustawodawstwie UE; stąd pojawiają się kontrowersje dotyczące zmierzenia dochodowości. Tradycyjną miarą wielkości indywidualnych gospodarstw rolnych w krajach członkowskich zazwyczaj jest powierzchnia użytków rolnych, na podstawie której wyliczany jest dochód. Jednak miara ta jest mało precyzyjna i zachodzi potrzeba stosowania innych, bardziej adekwatnych.

Do tradycyjnych miar wielkości gospodarstwa należy zaliczyć miary oparte na pomiarze czynników produkcji, czyli ziemi, pracy i kapitału. Ziemia jako podstawowy czynnik produkcji była i jest przyjmowana jako podstawowa miara wielkości gospodarstwa, na

podstawie której obliczany jest dochód. Szczególną uwagę na tę miarę zwracają Brandes i Woermann²⁷³. Pod uwagę brano powierzchnię ogólną gospodarstwa, a przede wszystkim powierzchnię użytków rolnych. Miara ta jednak nie była doskonała, ponieważ nie uwzględniała różnic w strukturze użytków rolnych, jakości gleb, ukształtowania powierzchni i agroklimatu. Różnice w jakości gleb odgrywają istotną rolę, dlatego podejmowano próby uwzględniania jej w pomiarze wielkości gospodarstw. Wprowadzono metodę wyrażania powierzchni gospodarstwa w hektarach poszczególnych klas. W ten sposób umożliwiono wyrażanie wielkości gospodarstwa w ha przeliczeniowych²⁷⁴.

W celu wyeliminowania niedociągnięć miar wielkości gospodarstw rolnych, które oparte są przede wszystkim na powierzchni użytków rolnych, wprowadzono ekonomiczne miary indywidualnych gospodarstw rolnych. Najczęściej stosowaną w Unii Europejskiej miarą ekonomiczną jest europejska jednostka miary ESU. Jej podstawą jest SGM o równowartości 1200 euro. Wielkość gospodarstwa wyrażoną ESU oblicza się, dzieląc SGM z całego gospodarstwa przez 1200 euro lub ich równowartość w złotych. Miara ekonomiczna, jaką jest ESU, ma charakter umowny, przez co także nie jest miarą w pełni doskonałą. SGM stanowi różnicę między wartością produkcji z danej działalności a kosztami bezpośrednimi. Zarówno przychód, jak i koszty, nie są ustalane na podstawie danego indywidualnego gospodarstwa rolnego; określa się je dla danego regionu za okres trzech ostatnich lat. Z tego względu miara ta nie wskazuje jednoznacznie na dochód osiągniany przez indywidualne gospodarstwo rolne²⁷⁵.

Dokładniejszą miarą wielkości indywidualnego gospodarstwa rolnego w UE jest miara wartości produkcji z gospodarstwa. Kategorie produkcji, które najczęściej wskazuje się w pomiarze wielkości indywidualnego gospodarstwa rolnego, to kategoria globalna, końcowa i towarów. Wartość wymienionych kategorii produkcji z całego gospodarstwa może być wyrażona w cenach bieżących, natomiast wielkość – w cenach stałych lub jednostkach zbożowych. Najistotniejszą kategorią produkcji jest kategoria produkcji towarowej, która jednoznacznie charakteryzuje gospodarstwa jako przedsiębiorstwa. Kategoria ta doskonale określa wielkość indywidualnego gospodarstwa rolnego, natomiast nie w pełni odzwierciedla jego siłę ekonomiczną. O sile ekonomicznej indywidualnego

²⁷³ Miara ta została opisana przez W. Brandesa i E. Woermanna w publikacji *Landwirtschaftliche Betriebslehre. Band 2. Spezieller Teil. Organisation und Führung landwirtschaftlicher Betriebe*, którą wymieniam za: W. Ziętara, *Miary...*, dz. cyt., s. 269.

²⁷⁴ Por. W. Ziętara, *Miary...*, dz. cyt., s. 271.

²⁷⁵ Por. Tamże, s. 274.

gospodarstwa rolnego decyduje jego zdolność do wzrostu i rozwoju. Te są z kolei uzależnione od kategorii dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego. Ze względu na to, że nie wszystkie gospodarstwa są objęte systemem rachunkowości rolnej, za miarę wielkości indywidualnego gospodarstwa rolnego należałoby przyjąć standardowy dochód z jego prowadzenia. Obliczany byłby on jako różnica między wielkością SGM z gospodarstwa rolnego a kosztami pośrednimi, ustalonymi szacunkowo dla określonych typów indywidualnych gospodarstw rolnych.

Na potrzeby kształtowania polityki rolnej na poziomie wspólnotowym, jak również krajowym, wykorzystywane są uregulowania dotyczące FADN. FADN to europejski system zbierania jednostkowych danych rachunkowych z indywidualnych gospodarstw rolnych, wykorzystywanych do obliczania ich kategorii dochodowych. Formalne kształtowanie się tego systemu zaczęło się w 1965 roku. Od 2016 roku FADN funkcjonuje na terenie 28 państw członkowskich UE. System polega na gromadzeniu danych zaliczanych do grupy danych wrażliwych, które opisują sytuację ekonomiczną i finansową indywidualnych gospodarstw rolnych. FADN bazuje na danych rachunkowych pochodzących z rachunkowości realizowanej w konwencji tzw. zarządczej. Odmiana tej rachunkowości dokładniej niż rachunkowość finansowa odzwierciedla sytuację indywidualnego gospodarstwa rolnego. Zadaniem rachunkowości finansowej jest ocena sytuacji majątkowej i finansowej, która najczęściej bywa podstawą do naliczenia podatku dochodowego. O wprowadzeniu FADN zadecydowała potrzeba rozpoznania rzeczywistej sytuacji dochodowej indywidualnych gospodarstw rolnych. W polu obserwacji systemu znajdują się gospodarstwa towarowe. Minimalna wielkość ekonomiczna, po przekroczeniu której gospodarstwo rolne zostaje włączone w pole obserwacji FADN, ustalona jest od 2010 roku obrachunkowego na podstawie analizy sum SO z danych GUS w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej. W praktyce prowadzony jest rachunek polegający na obliczeniu skumulowanej sumy SO z poszczególnych klas, poczynawszy od największej, aż do osiągnięcia ok. 90% SO z populacji generalnej. Dolna granica przedziału, w którym to nastąpi, jest minimalnym progiem wielkości ekonomicznej. Z powodu istniejących różnic w strukturze agrarnej progi wielkości ekonomicznej, wyznaczające minimalną wielkość indywidualnych gospodarstw rolnych, włączanych do pola obserwacji FADN, są różne w poszczególnych państwach członkowskich. FADN jest jedyną bazą, na potrzeby której zbierane są informacje według jednolitych zasad, a indywidualne gospodarstwa rolne tworzą

statystycznie reprezentatywną próbę towarowych gospodarstw rolnych funkcjonujących na terenie Unii Europejskiej²⁷⁶.

Pierwszą nadwyżkę ekonomiczną w systemie Polskiego FADN oblicza się według wzoru:

$$\begin{array}{ccccccc} & & & & & & \text{saldo dopłat} \\ & & & & & & \text{i podatków} \\ \text{wartość} & & & & & & \\ \text{dodana brutto} & = & \text{produkcja} & - & \text{zużycie} & + & \text{dotyczących} \\ \text{gospodarstwa} & & \text{ogółem} & & \text{pośrednie} & & \text{działalności} \\ \text{rolnego} & & & & & & \text{operacyjnej} \end{array}$$

I tak np. dopłaty zwiększają wartość dodaną brutto, a podatki powodują jej zmniejszenie. Po odjęciu amortyzacji od wartości dodanej brutto uzyskuje się wartość dodaną netto indywidualnego gospodarstwa rolnego. Następnie odejmuje się od niej koszt czynników zewnętrznych oraz dodaje saldo dopłat i podatków dotyczących działalności inwestycyjnej. W ten sposób otrzymuje się podstawową nadwyżkę ekonomiczną, uzyskiwaną w ramach działalności operacyjnej indywidualnego gospodarstwa rolnego, określaną pojęciem dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego. Dochód ten stanowi opłatę za własne czynniki wytwórcze (praca, kapitał, ziemia), zaangażowane do działalności operacyjnej indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz za ryzyko podejmowane w roku obrachunkowym przez prowadzącego indywidualne gospodarstwo rolne²⁷⁷.

Została również opracowana metoda obliczania zysku przedsiębiorcy²⁷⁸. Otrzymuje się go po odjęciu od dochodu z rodzinnego indywidualnego gospodarstwa rolnego oszacowanych kosztów nieopłaconych czynników własnych i dodaniu zapłaconych odsetek od zobowiązań indywidualnego gospodarstwa rolnego.

Według znowelizowanych zasad Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych w ich klasyfikacji stosuje się parametr ekonomiczny, którym jest Standardowa Produkcja²⁷⁹. SO jest to średnia z 5 lat wyrażająca wartość produkcji określonej działalności rolniczej,

²⁷⁶ Por. Z. Floriańczyk, D. Osuch, R. Płonka, *Wyniki Standardowe 2016 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*, Warszawa 2017, s. 9–10.

²⁷⁷ Por. Z. Floriańczyk i in., *Wyniki Standardowe 2013 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2014, s.37.

²⁷⁸ Por. L. Goraj, S. Mańko, *Model szacowania pełnych kosztów działalności gospodarstw rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2011, nr 3, s. 28–58.

²⁷⁹ Por. Commission Regulation (EC) No 1242/2008 of 8 December 2008 establishing a Community typology for agricultural holdings; Commission Regulation (EC) No 867/2009 of 21 September 2009 amending and correcting Regulation (EC) No 1242/2008 establishing a Community typology for agricultural holdings; Z. Floriańczyk, D. Osuch, R. Płonka, dz. cyt., s. 10.

uzyskana z 1 ha w ciągu 1 roku, w przeciętnych dla tego regionu warunkach produkcyjnych. W celu wyeliminowania wahań wartości produkcji, powodowanych np. warunkami pogodowymi czy też zmianami cen produktów, do obliczeń przyjmowane są średnie z 5 lat odpowiedniego okresu, na podstawie uśrednionych danych rocznych z określonego regionu. Wspólnotowa Typologia Gospodarstw Rolnych narzuca konieczność obliczania zestawów współczynników SO dla każdego regionu rolniczego i dla każdej prowadzonej działalności roślinnej i zwierzęcej, przy czym za region uznaje się województwo. Listę działalności rolniczych, dla których konieczne jest obliczanie SO, ustala Komisja Unii Europejskiej. Lista ta jest zgodna z listą cech Badań Struktury Gospodarstw Rolnych. Duża liczba pozycji w zestawach SO odzwierciedla nie tylko zróżnicowanie rolnictwa we Wspólnocie, ale także pokazuje poziom stosowanej szczegółowości, zapewniający porównywalność dostarczanych wyników, a tym samym odzwierciedlający sytuację w rolnictwie. Przy zastosowaniu współczynników SO indywidualne gospodarstwa rolne klasyfikowane są według wielkości ekonomicznej i typu rolniczego. Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego określana jest jako suma wartości Standardowych Produkcji wszystkich działalności rolniczych występujących w gospodarstwie i jest ona wyrażana wartością SO w euro. Na podstawie tak ustalonej wielkości ekonomicznej dane indywidualne gospodarstwo rolne zaliczane jest do odpowiedniej klasy wielkości ekonomicznej. Typ rolniczy indywidualnego gospodarstwa rolnego określany jest na podstawie udziału wartości SO z poszczególnych działalności rolniczych w tworzeniu całkowitej wartości SO gospodarstwa. Odzwierciedla on jego poziom i kierunek specjalizacji²⁸⁰.

W systemie FADN obowiązują trzy podstawowe zasady, które zostały określone w Rozporządzeniu Komisji ustanawiającym system. Są nimi:

- Zasada 1. Rolnik dobrowolnie uczestniczy w systemie FADN,
- Zasada 2. Dane z gospodarstw rolnych dostarczane do Komisji są traktowane jako ściśle tajne,
- Zasada 3. Danych nie można wykorzystywać dla celów podatkowych²⁸¹.

Celem głównym Polskiego FADN jest pozyskiwanie danych rachunkowych z reprezentatywnej próby gospodarstw rolnych²⁸², zarówno z gospodarstw osób fizycznych

²⁸⁰ Por. Z. Floriańczyk, D. Osuch, R. Płonka, dz. cyt., s. 10–11.

²⁸¹ Por. Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1242/2008 z dnia 8 grudnia 2008 r. ustanawiające wspólnotową typologię gospodarstw rolnych.

²⁸² Por. Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych (Dz.U. z 2001 r. Nr 3 poz. 20 z późn. zm.).

(KRR), jak i z gospodarstw osób prawnych (BDGR). Ze względu na swoją specyfikę dane rachunkowe z obu form prawnych gospodarstw zbierane są za pomocą odrębnych formularzy²⁸³.

Kluczową kwestią jest zapewnienie dobrej jakości danych rachunkowych. W tym celu są one testowane, najpierw na poziomie oprogramowania służącego do wprowadzania danych (System Rejestracji Danych Rachunkowych – RDR), a następnie w Zakładzie Rachunkowości Rolnej, gdzie analizowane są wyjaśnienia doradców do testów oraz przeprowadzane dodatkowe testy, m.in. umożliwiające wychwycenie wyników odstających w grupie. Wyniki testów są przekazywane do biur rachunkowych, które dokonują korekt danych lub wyjaśniają sytuacje zidentyfikowane przez testy²⁸⁴.

Dane rachunkowe oczyszczone z błędów tworzą bazę danych Polskiego FADN. Na ich podstawie formułowane jest Sprawozdanie z gospodarstwa rolnego, przesyłane następnie do Komisji Europejskiej. W ten sposób Polska wypełnia obowiązek wynikający z członkostwa w UE. Dane przekazane do Komisji Europejskiej podlegają testowaniu niezależnemu od testów obowiązujących w Polskim FADN, a uwagi i zastrzeżenia kierowane są do Zakładu Rachunkowości Rolnej. Po zaakceptowaniu otrzymanych wyjaśnień lub ewentualnych poprawek w danych, Komisja Europejska uznaje dane za ostateczne. Tym samym możliwe staje się wytworzenie Wyników Standardowych²⁸⁵.

Dane rachunkowe z bazy danych Polskiego FADN służą również do wytwarzania Raportów (Indywidualnego, Porównawczego, Dynamicznego) zawierających wybrane wyniki gospodarstw oraz przygotowywania różnego rodzaju analiz, publikacji i ekspertyz – tak przez pracowników Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego (IERiGŻ-PIB), jak i użytkowników zewnętrznych, np. uczelnie, instytuty naukowe, administrację publiczną. Należy mieć na uwadze, że do analiz wykorzystuje się dane w postaci średnich dla wydzielonych grup gospodarstw. Każda grupa musi zawierać co najmniej 15 gospodarstw, tak aby zapewniona była anonimowość i ochrona danych osobowych. Dane rachunkowe (pojęcie to obejmuje również wyjaśnienia do testów) z pojedynczego gospodarstwa mogą być udostępniane wyłącznie przez samego rolnika lub za jego zgodą²⁸⁶.

²⁸³ Por. Tamże.

²⁸⁴ Por. Tamże.

²⁸⁵ Por. Tamże.

²⁸⁶ Por. Tamże.

Dane rachunkowe zbierane w ramach Polskiego FADN służą także do realizacji celów pośrednich, spośród których wyróżnia się²⁸⁷:

- Dostarczanie danych ośrodkom decyzyjnym RP.

Dane rachunkowe z gospodarstw rolnych służą przedstawicielom Krajów Członkowskich do prowadzenia negocjacji w sprawie Wspólnej Polityki Rolnej, a także narodowych programów wsparcia rolnictwa.

- Dostarczanie danych dla organizacji przedstawicielskich rolników.

Dane rachunkowe z gospodarstw rolnych służą przedstawicielom rolników do negocjowania z władzami RP warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych i inicjowania narodowych programów wsparcia rolnictwa.

- Dostarczanie danych dla środowiska naukowo-badawczego.

Dane rachunkowe z gospodarstw rolnych stanowią bazę empiryczną analiz i weryfikacji hipotez.

- Dostarczanie danych dla pracowników zajmujących się udzielaniem porad dla rolników.

Dane rachunkowe są grupowane według różnych kryteriów, co stanowi dużą pomoc np. przy sporządzaniu planów przedsięwzięć gospodarczych.

- Dostarczanie danych dla rolników uczestniczących w Polskim FADN.

Każdy rolnik uczestniczący w Polskim FADN może otrzymać Raport Indywidualny, Raport Porównawczy oraz Raport Dynamiczny.

Gospodarstwa rolne funkcjonujące w Polsce sklasyfikowano według typologii obowiązującej w UE²⁸⁸. Klasyfikacji tej dokonano na podstawie:

- zestawu regionalnych współczynników SO,
- czterech regionów FADN,
- Danych Badania Struktury Gospodarstw Rolnych²⁸⁹.

Postępując zgodnie z wytycznymi Rozporządzenia Komisji Europejskiej w sprawie klasyfikacji gospodarstw rolnych, sklasyfikowano 1 506 620 gospodarstw rolnych. Populacja pracujących w nich osób wytworzyła ok. 74 mld zł wartości SO. Na podstawie struktury tworzenia wartości SO w Polsce wyznaczono minimalny próg wielkości ekonomicznej gospodarstwa rolnego w polu obserwacji Polskiego FADN, plasujący się na

²⁸⁷ Por. Tamże.

²⁸⁸ Por. Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1242/2008..., dz. cyt.

²⁸⁹ Por. Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r..., dz. cyt.

poziomie 4000 euro. Pole obserwacji Polskiego FADN obejmuje 730 879 gospodarstw rolnych, wytwarzających 93,03% wartości SO wszystkich sklasyfikowanych gospodarstw rolnych w Polsce. Posługując się odpowiednimi narzędziami statystycznymi, wyznaczono reprezentatywną próbę gospodarstw rolnych dla pola obserwacji Polskiego FADN. Ustalona liczebność tej próby, zaakceptowana przez Komitet Krajowy i Komisję Europejską, liczy 12 100 gospodarstw, co oznacza, że jedno gospodarstwo rolne uczestniczące w Polskim FADN reprezentuje średnio 60 gospodarstw znajdujących się w polu jego obserwacji²⁹⁰.

Założenia merytoryczne, przyjęte w odniesieniu do rachunkowości prowadzonej w ramach Polskiego FADN, wymagają pozyskania ściśle określonego zestawu danych rachunkowych z gospodarstwa rolnego. Opracowano dwa pakiety dokumentów do zbierania danych rachunkowych dla Polskiego FADN²⁹¹:

1. Dla gospodarstw rolnych nieprowadzących rachunkowości zgodnie z Ustawą o rachunkowości (gospodarstwa indywidualne):
 - Instrukcja Prowadzenia Zapisów w Książkach Rachunkowych,
 - Instrukcja Kodowania oraz Wykazy Kodów,
 - Spis Aktywów i Zobowiązań Indywidualnego Gospodarstwa Rolnego,
 - Spis Wybranych Aktywów i Zobowiązań Indywidualnego Gospodarstwa Rolnego (SWAiZ),
 - Książka Wpływów i Wydatków Indywidualnego Gospodarstwa Rolnego (KWIW),
 - Książka Obrotów i Zaszłości Indywidualnego Gospodarstwa Rolnego (KOiZ),
 - FADN i Polski FADN (Sieć Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych i System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych),
 - Informacja dla rolników uczestniczących w prowadzeniu rachunkowości dla potrzeb Polskiego FADN.
2. Dla gospodarstw posiadających osobowość prawną, które są ustawowo zobowiązane do prowadzenia rachunkowości finansowej zgodnie z ustawą o rachunkowości, zamiast książek rachunkowych do zbierania danych rachunkowych stosowany jest specjalny kwestionariusz ankiety.
 - Formularz ankiety *Badanie Dochodów Gospodarstw Rolnych* w ramach Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych

²⁹⁰ Por. Tamże.

²⁹¹ Por. Tamże.

(BDGR), wypełniany przez pracownika biura rachunkowego na podstawie sprawozdań finansowych i wywiadu z kierownikiem gospodarstwa rolnego.

Do obsługi Polskiego FADN zastosowana jest aplikacja komputerowa. Posiada ona następujące funkcje: wczytywania danych rachunkowych, kopiowania pomiędzy bazami, testowania wczytanych danych rachunkowych, raportowania na podstawie „przetestowanych” danych, eksportowania plików zawierających „przetestowane” dane do biura rachunkowego²⁹².

W zwykłej procedurze funkcjonowania Polskiego FADN przewidziane jest wytwarzanie szeregu standardowych produktów. Wśród nich należy wyróżnić²⁹³:

1. Produkty podstawowe Polskiego FADN:

- Komputerowa baza danych. W bazie są gromadzone corocznie dane rachunkowe z około 12 500 gospodarstw rolnych. Każde gospodarstwo rolne w bazie charakteryzowane jest przez zestaw liczący nawet dwa tysiące danych rachunkowych.
- Sprawozdanie z gospodarstwa rolnego FADN – „The Farm Return”. Struktura i zawartość zgodna w pełni z Rozporządzeniem Komisji nr 868/2008 w sprawie formatu sprawozdania dla określania dochodów z gospodarstw rolnych oraz analizy ich działalności gospodarczej ze zm.

2. Produkty wspomagające kontrolę jakości danych i zarządzanie w gospodarstwie rolnym

- Raport Indywidualny gospodarstwa rolnego. Produkt jest wytwarzany dla każdego rolnika uczestniczącego w Polskim FADN na podstawie danych rachunkowych niewykazujących błędów w procedurze programowego testowania jakości danych z określonego roku obrachunkowego.
- Raport Porównawczy gospodarstwa rolnego, który jest generowany na zamówienie zainteresowanych rolników dopiero po utworzeniu kompletnej bazy danych Polskiego FADN za określony rok obrachunkowy. Raport ma za zadanie porównać gospodarstwa zgodnie z kryterium podobieństwa (dla utworzenia odpowiedniej grupy) i kryterium dobroci (dla podzielenia gospodarstw na najlepsze, średnie i najgorsze).

²⁹² Por. Tamże.

²⁹³ Por. Tamże.

- Raport Dynamiczny gospodarstwa rolnego, który wytwarzany jest przez biura rachunkowe na zamówienie zainteresowanych rolników. Raport ten umożliwia rolnikom prześledzenie i szybką ocenę zmian, jakie zaszły w sytuacji ekonomicznej gospodarstwa w ciągu 5 lat uczestnictwa w Polskim FADN. Raport ma za zadanie również wspomóc doradcę/rolnika w kontroli jakości danych.

Nazwa *Polski FADN* jest nazwą roboczą, ustaloną ze względów praktycznych dla Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych. Współpraca uczestników systemu, poczynając od Agencji Łącznikowej, poprzez biura rachunkowe, doradców do spraw rachunkowości, kończąc na rolnikach, odbywa się na podstawie zawieranych corocznie umów. Ustawa określa, że biuro rachunkowe, z którym będzie zawierana umowa o zbieranie danych rachunkowych, musi gwarantować obiektywne i rzetelne przekazywanie danych rachunkowych. Funkcję biur rachunkowych we wszystkich województwach pełnią współpracujące z rolnikami ośrodki doradztwa rolniczego, od 20 sierpnia 2016 r. podległe ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi. W każdym z Biur Rachunkowych wyznaczono koordynatora, który jest odpowiedzialny za organizację zbierania danych rachunkowych na terenie swojego województwa oraz przepływ informacji pomiędzy IERiGŻ-PIB a biurem rachunkowym. Biura Rachunkowe znajdujące się w poszczególnych województwach mają wyznaczonych koordynatorów ds. FADN oraz określoną liczbę gospodarstw, w których zbierane są dane rachunkowe dla potrzeb Polskiego FADN²⁹⁴.

3.2.3. Kontrowersje wobec metod wyznaczania dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych

Dochód stanowi kategorię ekonomiczną, która w syntetycznej formie wyraża cel działalności gospodarczej i poziom rozwoju ekonomiczno-społecznego. Wielkość dochodu poszczególnych gospodarstw domowych i osób ma znaczenie dla ich dobrobytu, a zarazem wskazuje na zróżnicowanie sytuacji dochodowej, które ze względu na stymulację rozwoju ekonomicznego i na „sprawiedliwość społeczną” powinno mieścić się w pewnych granicach. Wytworzony dochód – efekt spożytkowania zasobów pracy i innych zasobów produkcyjnych – przesądza o możliwościach konsumpcji i rozwoju ekonomicznego. Ponadto transfery środków z budżetu UE i przyjęcie dorobku prawnego Wspólnoty

²⁹⁴ Por. Tamże.

stwarzają nowe możliwości rozwojowe. Jednak możliwości te są zakłócone z powodu braku ujednolicenia wyliczania dochodu. Kontrowersje metod wyznaczania dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych widoczne są nie tylko dla podmiotów zewnętrznych; zauważalny jest również problem braku ujednolicenia dochodowości wśród właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych²⁹⁵.

Aby przedstawić kontrowersje dotyczące metod wyznaczania dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, przeprowadziłam wywiad kwestionariuszowy z osobami tworzącymi jedno gospodarstwo. Wywiad ten obrazuje, że problem dotyczący kontrowersji wyliczania dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych nie dotyczy tylko gospodarstw specjalistycznych, którym poświęcona jest niniejsza rozprawa, ale wszystkich gospodarstw.

Indywidualne gospodarstwo rolne, prowadzone w gminie Odrzywół, w powiecie przysuskim, w województwie mazowieckim, nie ma typowej specjalizacji, ponieważ głównym kierunkiem jego produkcji jest uprawa jabłek, natomiast dodatkowym – uprawa zbóż i hodowla bydła. Powierzchnia całkowita gospodarstwa rolnego to 15,72 ha użytków rolnych. Gospodarstwo to zobowiązane jest do ewidencji przychodów i kosztów, ponieważ od 5 lat jest podatnikiem podatku od towarów i usług VAT. Zgodnie z ewidencją prowadzoną przez to gospodarstwo jego dochody kształtowały się zgodnie z przedstawioną poniżej tabelą.

Tabela 23. Dochody gospodarstwa rolnego indywidualnego gospodarstwa rolnego na przełomie lat 2013–2017

	2013	2014	2015	2016	2017
Przychód	59 297,08	42 753,10	54 280,61	55 410,98	46 021,24
Koszty	34 423,61	32 683,37	40 941,53	47 851,32	15 322,23
Dochód	24 873,47	10 069,73	13 339,08	27 559,66	30 699,01

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gospodarstwa rolnego.

Gospodarstwo to w roku 2016 starało się o dofinansowanie w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Rokiem bazowym w ramach tego naboru był rok

²⁹⁵ Por. J.S. Zegar, *Dochody ludności wiejskiej: źródła, zróżnicowanie i zakres ubóstwa*, [w:] *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2016.

2016, dlatego też dochód gospodarstwa liczony był w biznesplanie będącym załącznikiem do wniosku o przyznanie pomocy dla roku 2016. Dochód liczony w biznesplanie przedstawiony jest na dwa sposoby. Wyrażony on jest w:

- Wartości dodanej brutto w gospodarstwie rolnym (GVA) i wynosi w przypadku tego gospodarstwa dla roku bazowego (2016) 68 558,22 zł;
- Wielkości ekonomicznej gospodarstwa (SO) i wynosi w przypadku tego gospodarstwa dla roku bazowego (2016) 30 551,89 euro.

Gdyby właściciel tego gospodarstwa chciał ubiegać się o wsparcie z rządowego programu na pierwsze dziecko, musiałby wskazać wielkość gospodarstwa rolnego liczonego poprzez liczbę ha przeliczeniowych. Gospodarstwo rolne położone jest na terenie trzech gmin: gminy Klwów – powierzchnia wynosi 0,7920 ha przeliczeniowych, gminy Odrzywół – powierzchnia wynosi 3,8025 ha przeliczeniowych, gminy Rusinów – powierzchnia wynosi 2,2950 ha przeliczeniowych. Łączna powierzchnia tego gospodarstwa wynosi 6,8895 ha przeliczeniowych.

Tabela 24. Zestawienie dochodów rolnika uwzględnianych przy ubieganiu się o wsparcie z rządowego programu 500+ na pierwsze dziecko

	2013	2014	2015	2016	2017
	2869 zł	2506zł	1 975	2577 zł	3 399 zł
dochód	× 6,8895 ha	× 6,8895 ha	× 6,8895 ha	× 6,8895 ha	× 6,8895 ha
	=19 765,98 zł	= 17 265,09 zł	= 13 606,76 zł	=17 754,24 zł	= 23 417,41 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z indywidualnego gospodarstwa rolnego.

W analizowanym gospodarstwie, w którym nie ma specjalizacji (nie zajmuje się ono wyspecjalizowanymi uprawami warzywniczymi) dochód liczony na różne potrzeby przyjmuje różne wartości, które nie są nawet zbliżone do wartości dochodu, jaki to gospodarstwo uzyskuje w rzeczywistości. Dochody jednego gospodarstwa rolnego w zależności od przyjętego sposobu liczenia przyjęły wartość: 68 588,22 zł, 30 551,89 euro, 17 754,24 zł, 27 559,66 zł. W przypadku braku specjalizacji dochód ten, bez względu na sposób pomiaru, jest niezbyt wysoki pomimo sporej powierzchni upraw będących w posiadaniu rolnika. Dochód w każdym z analizowanych przypadków uprawnia rolnika do korzystania z różnych wsparć, jakie oferuje państwo (np. wsparcia socjalnego, stypendiów, rządowego programu 500+) i Unia Europejska (np. dofinansowań unijnych).

Specyfika rolnictwa sprawia, że istnieją problemy metodologiczne związane z pomiarem dochodów rolniczych. Biorąc pod uwagę różne ujęcia (makro- i mikroekonomiczne), rodzaj źródła danych empirycznych i sposób liczenia podstawowych wskaźników dochodowych, można wyróżnić szeroką gamę kategorii ekonomicznych, opisujących sytuację ludności związanej z rolnictwem, w szczególności indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych²⁹⁶.

Metody wyznaczania dochodowości są szeroko wykorzystane w ocenie efektywności ekonomiczno-finansowej indywidualnych gospodarstw rolnych. Jednak ich przydatność jest w dużej mierze zawężona ze względu na syntetyczny charakter i wynikający z nich ograniczony zakres treści ekonomicznej. Każda pojedyncza metoda niesie bowiem w sobie ograniczony zasób informacji, ponieważ nie odzwierciedla ani struktury wewnętrznej badanego zjawiska, ani jego związków z innymi wskaźnikami. Ponadto jest ona uzależniona od indywidualnego celu wyznaczenia dochodu. Rozwiązania tego problemu można upatrywać w procedurze dezagregacji metod i konstrukcji systemów metod szeroko stosowanej w praktyce analitycznej. Zastosowanie tej procedury wiąże się z trzema podstawowymi zaletami²⁹⁷.

Różne metody stanowią cenne narzędzie analityczne w rozpoznawaniu struktury zjawisk ekonomiczno-finansowych w mikro-, mezo- i makroskali. Ich zastosowanie umożliwia pokazanie zależności między poszczególnymi metodami, prowadzi do identyfikacji czynników determinujących poziom wskaźnika syntetycznego (głównego), a ponadto pozwala na zmierzenie siły i kierunku wpływu poszczególnych metod systemu na wskaźnik syntetyczny. Różne metody dochodowości pracy w rolnictwie stanowią spójną i logiczną koncepcję powiązania składników determinujących wielkość dochodu z pracy. Systemy te stwarzają ponadto szerokie możliwości analizy zróżnicowania sektorowej efektywności ekonomiczno-finansowej mierzonej tą kategorią. Znalazły one szerokie zastosowanie w praktyce badawczej, w szczególności w analizach różnych kategorii rentowności przedsiębiorstw i sektorów przemysłowych, w tym indywidualnych gospodarstw rolnych.

Dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych stanowi bardzo wrażliwą wielkość statystyczną – tzn. trudną do statystycznego badania – przy czym badanie dochodów jest bardzo kosztowne, a uzyskane wyniki mogą być obarczone znacznym błędem. Te trudności

²⁹⁶ Por. E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 76.

²⁹⁷ Por. Z. Gołaś, *Systemy wskaźników dochodowości pracy w rolnictwie – propozycja metodyczna*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2015, nr 109, s. 17–18.

występują we wszystkich krajach UE; borykają się one ogólnie z niedostatkami informacji o dochodach, a w szczególności tych odnoszących się do wsi i układów regionalnych.

3.2.4. Skutki oddziaływania metody wyznaczania dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych na możliwość aplikacji o środki unijne z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich

W warunkach Jednolitego Rynku Europejskiego fundamentalnym uwarunkowaniem egzogennym, często przesądzającym o wysokości dochodów, są instrumenty polityki rolnej. W tym kontekście zasadne jest stwierdzenie, że dochody stanowią również istotny wyznacznik efektywności polityki rolnej²⁹⁸, w tym Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jednocześnie, jak podkreśla H. Runowski, wynikająca ze specyficznych funkcji tego sektora interwencja nie eliminuje mechanizmu rynkowego, a jedynie prowadzi do jego łagodzenia²⁹⁹. Łagodzenie to jest efektywne, jeśli zastosowane są odpowiednie metody, niezakłámujące rzeczywistości.

Podstawowym źródłem finansowania inwestycji gospodarstw rolnych jest samofinansowanie. Zdaniem niektórych badaczy rolnicy zmuszeni są do finansowania działalności kapitałem własnym z uwagi na utrudnienia tej grupy podmiotów w dostępie do zewnętrznych źródeł finansowania³⁰⁰. Samofinansowanie zostało potwierdzone empirycznie przez wielu badaczy literatury przedmiotu, m.in. przez M. Mądrą, A. Gałęcką oraz A. i A. Marcysiaków³⁰¹. Wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa rolnego wzrasta znaczenie zewnętrznych źródeł finansowania tych podmiotów. W działających sprawnie gospodarstwach rolnych kapitał własny powinien się powiększać, co dokonuje się np. przez akumulowanie dochodów i zysku, które później można przeznaczyć na jego finansowanie.

²⁹⁸ Por. E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 71.

²⁹⁹ Badania H. Runowskiego zawarte w artykule *Zmienność dochodów gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej i jej przyczyny* przytaczam za: E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 71.

³⁰⁰ Por. A. Strzelecka, D. Zawadzka, E. Szafraniec-Siłuta, *Przepływy pieniężne a zdolność do samofinansowania działalności towarowych gospodarstw rolnych w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2012, t. 14, z. 1, s.492.

³⁰¹ M. Mądra podejmuje tę kwestię w publikacji *Źródła finansowania inwestycji w indywidualnych gospodarstwach rolniczych*, A. Gałęcka w: *Finansowanie działalności w gospodarstwach rolniczych z województwa lubelskiego*, A. i A. Marcysiakowie w: *Źródła finansowania działalności bieżącej i inwestycyjnej gospodarstw rolnych*. Pozycje te wymieniam za: A. Strzelecka, D. Zawadzka, E. Szafraniec-Siłuta, *Przepływy...*, dz. cyt., s.492.

Wielkość ekonomiczna indywidualnego gospodarstwa rolnego, planującego skorzystać z dotacji w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w 2018 r., musi mieścić się w przedziale między 10 a 200 tys. euro. Przy czym jeśli rolnicy wystąpią o pomoc razem, wymaga się, aby wspólnie osiągnęli min. 15 tys. euro, a po realizacji inwestycji każdy z nich miał już gospodarstwo wykazujące się wielkością ekonomiczną na poziomie min. 10 tys. euro. Gospodarze, którzy zdecydują się na wspólne wystąpienie o dofinansowanie, będą musieli zawrzeć pisemną umowę na min. 7 lat (czas liczy się od momentu złożenia wniosku). Powinna ona uwzględniać m.in. zasady korzystania z tego, na co chcą otrzymać wspólne pieniądze. Ustalając wielkość ekonomiczną gospodarstwa, uwzględnia się jego powierzchnię, która albo jest własnością rolnika, albo pozostaje w jego użytkowaniu wieczystym bądź w dzierżawie. Tutaj ważna uwaga: umowa dzierżawy musi być zawarta na co najmniej 7 lat od daty złożenia wniosku, a w przypadku prywatnej dzierżawy kontrakt musi mieć formę aktu notarialnego lub posiadać datę pewną (urzędowo potwierdzoną). W przypadku analizy opisywanego powyżej gospodarstwa rolnego różne sposoby liczenia dochodowości nie stanowiły problemu, ponieważ gospodarstwo to nie specjalizowało się w jednym typie działalności. Problem staje się zauważalny w przypadku gospodarstw specjalizujących się w danej produkcji roślinnej, natomiast apogeum osiąga w przypadku analizy gospodarstw rolnych specjalizujących się w uprawie warzyw, ponieważ warzywa są jednym z najdroższych produktów wytwarzanych przez indywidualne gospodarstwa rolne.

Rozdział 4. Finansowe instrumenty wsparcia dochodowości wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych

4.1. Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej wsparciem rolnictwa indywidualnego

4.1.1. Teoretyczne podstawy Wspólnej Polityki Rolnej i jej znaczenie dla indywidualnych gospodarstw rolnych

Przez politykę rolną rozumieć należy oddziaływanie Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa poprzez kształtowanie stosunków ekonomiczno-społecznych w rolnictwie, a także poprzez tworzenie więzi między nim a otoczeniem³⁰². Decyzje dotyczące rolnictwa Wspólnot Europejskich były zainicjowane tym, że produkcja rolna, w przeciwieństwie do innych gałęzi gospodarki, nie może być w pełni kształtowana przez mechanizmy rynkowe. Charakteryzuje się ona bowiem długimi cyklami oraz sezonowością. Procesy społeczno-ekonomiczne mają inną specyfikę niż w przypadku innych polityk (np. polityki ekonomicznej, społecznej). Konieczność wyjątkowego potraktowania problematyki rolnictwa ma szczególny charakter, wynikający ze społecznej struktury rolnictwa oraz strukturalnych i przyrodniczych nierówności między różnymi regionami rolniczymi, a także poszczególnymi specjalizacjami³⁰³. Przyjęto założenia, że rolnictwo w państwach członkowskich nie może być sektorem odizolowanym od reszty gospodarki. Między poszczególnymi sektorami muszą istnieć powiązania i wzajemne wspomagania.

Wspólna Polityka Rolna UE od początku jej istnienia była wielokrotnie reformowana. Wpłynęło na to wiele czynników endogenicznych i egzogenicznych. W literaturze przedmiotu wskazuje się na trzy kluczowe czynniki. Pierwszy z nich wynika ze skutków realizacji zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych celów integracji rolnictwa. Biorąc pod uwagę cele wewnętrzne (poprawa produktywności, wzrost podaży, podniesienie poziomu dochodów rolniczych) na różnych etapach rozwoju WPR, zmiana ulegała waga postawionych celów. Pod wpływem bieżącej sytuacji w rolnictwie następowało zastępowanie mniej efektywnych narzędzi bardziej skutecznymi instrumentami. Z kolei

³⁰² Por. J. Wilkin, *Współczesna kwestia agrarna*, PWN, Warszawa 1986, s. 11–50.

³⁰³ Por. A. Marszałek, *Integracja Europejska*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1997, s. 257.

realizacja zewnętrznych celów WPR związana jest z działaniami protekcyjnymi UE, wywierającymi istotny wpływ na międzynarodowe stosunki gospodarcze. Drugim bodźcem do reform był i jest aspekt finansowy. Debacie poddawana jest kwestia kształtowania poziomu oraz kierunku rozwoju kosztów polityki rolnej, a argument zazwyczaj dotyczy udziału kosztów związanych z WPR w budżecie Wspólnoty. Trzecią istotną przyczyną zmian w polityce rolnej było przystępowanie nowych państw do UE³⁰⁴.

Pomysł i plany utworzenia w Europie Zachodniej wspólnego rynku rolnego, unii rolniczej, powstały kilka lat przed utworzeniem Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG)³⁰⁵. Z szerzej rozwiniętymi koncepcjami w tej sprawie wystąpili w latach 50. ówcześni ministrowie rolnictwa z Holandii – Sicco L. Mansholt – oraz z Francji – Pierre Pflimlin³⁰⁶. Ich koncepcje różniły się w szczegółach, zwłaszcza w zakresie proponowanych środków i metod działania. Miały one jednak ten sam cel – zniesienie istniejących ograniczeń handlu produktami rolnymi między krajami Europy Zachodniej. Działania te można nazwać prekursorskimi w dziedzinie rolnictwa europejskiego. W dużym stopniu wywarły one wpływ na kształtujące się poglądy i koncepcje integracji rolnictwa. Przez integrację rozumie się proces scalania (ujednolicania), nie zaś prostego dodawania do siebie potencjałów rolniczych państw członkowskich³⁰⁷. Nie było to łatwe, gdyż występowały znaczne różnice w rozwoju rolnictwa zainteresowanych krajów. Trudność też sprawiło zbliżenie narodowych metod i instrumentów polityki rolnej.

Ułatwił to dopiero Traktat Rzymski podpisany 25 marca 1957 roku przez reprezentantów Belgii, Francji, Niemiec Zachodnich, Włoch, Luksemburga i Holandii³⁰⁸. Traktat Rzymski otworzył drogę do wspólnoty (jedności) gospodarczej w Europie. Ustanowił on EWG, której polityka w stosunku do rolnictwa była jedną z pierwszych dziedzin działania, gdzie wykształciły się zasady postępowania, które obowiązywały wszystkich członków Wspólnoty.

³⁰⁴ Por. E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 35–37.

³⁰⁵ Por. EWG – Europejska Wspólnota Gospodarcza (EEC – skrót od ang. *European Economic Community*); unia gospodarcza powstała na mocy Traktatu Rzymskiego.

³⁰⁶ Por. L. Ciamaga i in., *Unia Europejska*, PWN, Warszawa 2000, s. 149.

³⁰⁷ Por. Tamże, s. 150.

³⁰⁸ Por. S. Szumski, *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 13.

Powstanie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej sprawiło, że współpraca gospodarcza krajów członkowskich została zdynamizowana oraz rozszerzona na nowe dziedziny gospodarki. Zadaniem EWG jest przyczynianie się do harmonijnego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, podniesienia stopy życiowej obywateli oraz spójności ekonomicznej i społecznej dzięki:

- zniesieniu opłat celnych i ograniczeń ilościowych w imporcie i eksporcie towarów pomiędzy państwami członkowskimi,
- prowadzeniu wspólnej polityki handlowej,
- zapewnieniu swobodnego przepływu towarów, usług i kapitału,
- Wspólnej Polityce Rolnej,
- ujednoczeniu Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Banku Inwestycyjnego,
- wspieraniu badań naukowych i rozwoju techniki,
- stowarzyszeniu z krajami i terytoriami zamorskimi w celu zwiększenia wymiany oraz wspierania ich rozwoju gospodarczego i społecznego³⁰⁹.

Podstawy Wspólnej Polityki Rolnej opracowano z kolei w 1958 roku na konferencji w Stresie³¹⁰. Zadania, jakie ostatecznie miała realizować w tym okresie, obejmowały:

- wzrost rozmiarów produkcji rolniczej,
- podniesienie produktywności rolnictwa,
- samowystarczalność żywnościową,
- zmiany organizacyjne,
- innowacje technologiczne,
- przebudowę technologiczną i strukturalną rolnictwa³¹¹.

Podstawy traktatowe WPR określają art. 38–47 Traktatu Rzymskiego³¹². Podjęcie Wspólnej Polityki Rolnej przez państwa członkowskie deklarował art. 38. W Traktacie zawarto także główne przesłanki i cele, które mają określać wspólnotową politykę. Podstawowe cele definiuje art. 39 i są nimi:

³⁰⁹ Por. W. Rogalski, *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej i jej znaczenie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie” 2002, nr 111, s. 146.

³¹⁰ Por. J. Ruszkowski, E. Górnicz, M. Żurek, *Leksykon integracji europejskiej*, PWN, Warszawa 1998, s. 240.

³¹¹ Por. A. Marszałek, dz. cyt., s. 258.

³¹² Por. Z. Wysokińska, J. Witkowska, *Integracja Europejska. Rozwój rynków*, PWN, Warszawa 1999, s. 168.

- zwiększenie produktywności rolnictwa poprzez wprowadzenie postępu technicznego oraz optymalne wykorzystanie czynników produkcji, zwłaszcza pracy,
- zapewnienie godziwych warunków bytu społeczności rolników,
- stabilizacja rynku rolnego,
- zabezpieczenie ciągłości dostaw żywności,
- zagwarantowanie konsumentom żywności po umiarkowanych cenach³¹³.

Ogólne założenia polityki rolnej krajów członkowskich wynikały z sytuacji ekonomicznej 2. połowy lat 50. Kraje przystępujące do Wspólnot Europejskich nie były samowystarczalne żywnościowo. Występowało między nimi duże zróżnicowanie w wielkościach i kosztach wytwarzania płodów rolnych. Wieś i rolnictwo w sześciu krajach członkowskich były w tamtych latach stosunkowo słabe; wpływały na to przede wszystkim: niski poziom mechanizacji rolnictwa, średnie zużycie nawozów (około 70 kg/ha), rozdrobnienie gospodarstw rolnych (wielkość farm wynosiła średnio od 5 do 13 ha), duży udział rolnictwa w dochodzie narodowym (8–20%), słabo rozwinięty handel produktami rolno-spożywczymi między członkami Wspólnot, trudności w rozliczeniach walut (ograniczenie wymiany walut)³¹⁴. Pomimo to rolnictwo było głównym źródłem dochodów i pracowało w nim około 20% wszystkich zatrudnionych w gospodarce. Poziom i struktura cenowa w poszczególnych krajach Wspólnoty Europejskiej były zróżnicowane. Najsilniejsze i najbardziej konkurencyjne było rolnictwo Francji, najslabsze – Włoch, a przewagę popytu nad podażą płodów rolnych miały Niemcy. W ujęciu ekonomicznym występowały kraje z „tanią żywnością” lub „drogą produkcją rolną”³¹⁵.

Przez ostatnie dwadzieścia lat Wspólna Polityka Rolna przeszła szereg zmian, a swój obecny kształt przyjęła przed rozpoczęciem okresu programowania 2014–2020. Konsekwencją tych zmian były: rezygnacja z płatności od wielkości i struktury produkcji na rzecz dopłat do dochodu gospodarstw rolnych, a także redukcja interwencji rynkowej i dalszy rozwój obszarów wiejskich. W perspektywie 2014–2020 WPR zachowała swoją dotychczasową strukturę z podziałem na filar I (dopłaty bezpośrednie) oraz filar II (rozwój wsi). Dwa komplementarne filary WPR 2014–2020 dostosowują politykę rolną do uwarunkowań rynkowych, środowiskowych i społecznych. Celem nowej ramy jest wsparcie także funkcji pozaprodukcyjnych oraz stworzenie podwaliny zrównoważonego rozwoju

³¹³ Por. B. Gaziński, *Unia Europejska nie tylko dla początkujących*, Wydawnictwo Littera, Olsztyn 2002, s. 137.

³¹⁴ Por. Tamże, s. 138.

³¹⁵ Por. W. Rogalski, dz. cyt., s. 149.

przy uwzględnieniu kryteriów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Ważną kwestią jest faktyczne wsparcie aktywnych rolników, którzy korzystają z gruntów rolniczych. Ma to wyeliminować tzw. *sofa farmers*, czyli właścicieli gospodarstw, którzy utrzymują ziemię tylko dla celów pozyskania dopłat bezpośrednich³¹⁶. W ramach tych założeń realizowane są mechanizmy wsparcia w latach 2014–2020.

Organizacja rynków, ustanowiona w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, opiera się na trzech zasadach: jedności rynku europejskiego, priorytetu wspólnotowego, solidarności finansowej i mieści się w ramach dyscypliny budżetowej, założonej na szczeblu wspólnotowym³¹⁷. Jednolitość rynku polega na pełnej wolności wymiany handlowej państw członkowskich. Zostają wytyczone wspólne ceny, zasady konkurencji oraz uregulowania weterynaryjne, sanitarne i administracyjne. Działania te mają chronić producentów i konsumentów na wspólnym rynku i wprowadzają swobodny obrót towarami rolnymi na całym obszarze Wspólnoty Europejskiej³¹⁸. Przywilej wspólnotowy ma za zadanie zapewniać zbyt produktów rolnych oraz pierwszeństwo członkom Wspólnoty. W efekcie stworzono prywatny system ochrony rynku przed importem produktów rolnych z krajów trzecich. Działania te gwarantują ochronę producentów przed zaniżonymi cenami importowanych towarów rolnych, uniezależniają rynek od koniunktury na świecie, chronią interesy konsumentów. Taki system ochrony rynku przed importem regulowany jest przez cła, opłaty wyrównawcze oraz kontyngenty. W ramach WPR funkcjonuje szereg złożonych, wzajemnie powiązanych mechanizmów, służących realizacji celów objętych tą polityką. Większość tych celów zawarta jest w dokumentach prawnych w postaci dyrektyw i rozporządzeń mających zastosowanie jedynie do rolnictwa, obszarów wiejskich, indywidualnych gospodarstw rolnych. Niektóre z nich wchodzi w skład innych polityk i regulacji prawnych, m.in. z zakresu środowiska czy też prawa cywilnego. Do głównych zadań poszczególnych instrumentów WPR należą, m.in.: zapewnienie wystarczającego poziomu produkcji artykułów rolno-spożywczych, ich konkurencyjności na rynku globalnym, a także odpowiedniego

³¹⁶ Por. A. Czyżewski, S. Stępień, *Wokół problemu „błędu złożenia” we Wspólnej Polityce Rolnej UE*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2010, t. 10(25), z. 4, s. 13.

³¹⁷ Por. Z. Wysokińska, J. Witkowska, dz. cyt., s. 169.

³¹⁸ *Wspólnota Europejska* – w dniu 8 kwietnia 1965 roku w Brukseli podpisano traktat łączący trzy Wspólnoty Europejskie (EWG, EWWiS, EWEA). Traktat ten ustanowił Wspólnotę Europejską. Od tej pory stosuje się nazwę Wspólnota Europejska. Poprzednio trzy wspólnoty: EWG – Europejska Wspólnota Gospodarcza; EWWiS – Europejska Wspólnota Węgla i Stali, powołana do życia w wyniku tzw. Planu Paryskiego w 1951 r. przez 6 państw europejskich; EWEA – Europejska Wspólnota Energii Atomowej, zajmująca się działalnością badawczą i rozwojem przemysłu jądowego krajów członkowskich.

standardu życia producentów rolnych; dbanie o zrównoważenie środowiskowe oraz o wysoką jakość produktów zarówno pod względem zdrowotnym, jak i sanitarno-weterynaryjnym³¹⁹.

Ze względu na cel oddziaływania instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej możemy podzielić na:

- bezpośrednio podtrzymujące dochody indywidualnych gospodarstw rolnych w postaci płatności bezpośrednich,
- regulujące podaż produktów rolno-spożywczych poprzez wprowadzenie limitów produkcyjnych (kwoty produkcyjne) na wybrane produkty rolne oraz system odłogowania gruntów,
- wspierające rynek wewnętrzny oraz podtrzymujące ceny, interwencję rynkową, prywatne przechowywanie, system cen rynkowych, a także dopłaty do produkcji, przetwórstwa i konsumpcji,
- chroniące rynek wewnętrzny dzięki odpowiedniej polityce importowej, w której skład wchodzi m.in. cła importowe, ceny wejścia, kontyngenty ilościowe, klauzule zabezpieczające, opłaty wyrównawcze,
- zapewniające konkurencyjność na rynku globalnym poprzez subsydia oraz opłaty eksportowe³²⁰.

Dobór instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej uzależniony jest od wewnętrznych uwarunkowań dotyczących rolnictwa oraz obszarów wiejskich w poszczególnych państwach członkowskich. Kształt oraz wzajemne oddziaływanie tych instrumentów ulega ciągłym zmianom, najczęściej w ramach kolejnych reform WPR. Dochody i wydatki związane z prowadzeniem Wspólnej Polityki Rolnej pochodzą z budżetu Wspólnoty. Koszty interwencji na rynku rolnym są ponoszone przez wszystkie państwa członkowskie.

WPR była przez wiele lat jedyną wspólną polityką, którą Wspólnota była w stanie realizować. Był to jednocześnie wielki sukces rolników europejskich. WPR była przez wiele lat reformowana. W obecnym kształcie kładzie nacisk na wsparcie indywidualnych gospodarstw małych. Problemem bardzo istotnym przy tym wsparciu jest kwestia interpretacji gospodarstw małych. Gospodarstwa małe dochodowo są wspierane w ramach

³¹⁹Por. S. Szumski, dz. cyt., s. 88.

³²⁰ Por. A. Judzińska, W. Łopaciuk, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011, s. 8.

projektów WPR, natomiast gospodarstwa małe powierzchniowo, które osiągają duże dochody, są wykluczone z tej pomocy. Konkludując, wyspecjalizowane gospodarstwa rolne są wykluczone z pomocy Wspólnej Polityki Rolnej, przez co ich przyszły rozwój jest zagrożony.

4.1.2. Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zmienność dochodów i ryzyko dochodowe indywidualnych gospodarstw rolnych

Akcesja Polski do Unii Europejskiej wywołała zmiany w dochodowości każdego działu gospodarki. Zmiany te odczuwalne są także w rolnictwie. Wynika to m.in. z faktu objęcia sektora rolnego Wspólną Polityką Rolną oraz poddania rolnictwa konkurencji ze strony wysoko rozwiniętych krajów członkowskich³²¹.

WPR tworzy szeroki i bardzo złożony zespół wzajemnie powiązanych instrumentów prawnych, służących realizacji poszczególnych jej celów. Jednym z podstawowych mechanizmów wsparcia rolnictwa o charakterze strukturalnym w ramach WPR są płatności bezpośrednie, oczywiście wchodzące w zakres jej I filaru. Wpływ wsparcia bezpośredniego jest różnorodny i w pewnym sensie sprzeczny. Dopłaty bezpośrednie z jednej strony powodują wzrost dochodów rolników i ich stabilizację oraz zachęcają do powiększania gospodarstw; z drugiej zaś strony ich wpływ na dochody indywidualnych gospodarstw rolnych jest ograniczony, ponieważ:

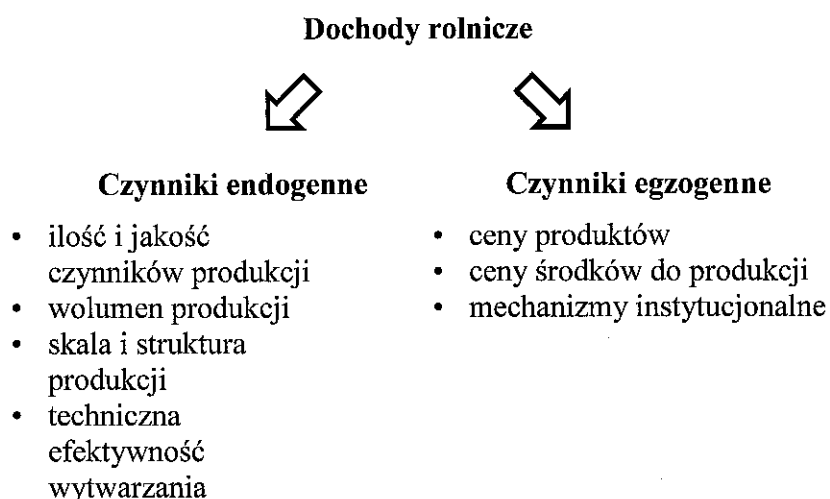
- zasób ziemi, szczególnie dobrej jakościowo, jest ograniczony,
- przyczyniają się one do wzrostu cen ziemi,
- stanowiąc pewne źródło dochodów, częściowo podtrzymują istniejącą strukturę agrarną.

Wsparcie bezpośrednie wpływa też na inwestycje w rolnictwie. Stosunkowo duży, jak na poziom dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych, jest także wpływ instrumentów wspierających modernizację rolnictwa, które pośrednio wpływają na zmiany struktury agrarnej i koncentrację produkcji. Dzięki wspieraniu indywidualnych gospodarstw rolnych w ramach WPR wyraźnie widać wzrost aktywności inwestycyjnej rolników – przede wszystkim zwiększenie wartości inwestycji i ich udziału w wartości środków trwałych.

³²¹ Por. A. Nowak, K. Domańska, dz. cyt., s. 64.

Na dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych rzutuje również wiele innych czynników, które uzależnione są od Wspólnej Polityki Rolnej. Wśród nich dużą rolę odgrywa poziom produkcji i nakładów ponoszonych na jej wytworzenie. Dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych określana jest zatem determinantami rynkowymi natury endogenicznej, do których zalicza się ilość i jakość czynników produkcji, efektywność ich wykorzystania, skalę wytwarzania, towarowość produkcji oraz strukturę produkcji. Czynnikami egzogenicznymi, wpływającymi na dochody rolnicze, będą ceny produktów i środków potrzebnych do produkcji oraz mechanizmy instytucjonalne³²² (patrz: schemat 6.).

Schemat 6. Czynniki przedstawiające dochody rolnicze

Źródło: opracowanie własne.

Szczególne znaczenie dla sytuacji produkcyjno-ekonomicznej indywidualnych gospodarstw rolnych ma zatem WPR. Istotne będzie spostrzeżenie, iż dochody stanowią wyznacznik efektywności polityki rolnej³²³. Jak podkreśla H. Runowski, interwencja wynikająca ze specyficznych funkcji tego sektora nie zakłóca mechanizmu rynkowego, a prowadzi do jego łagodzenia³²⁴.

Biorąc pod uwagę zmiany w zakresie determinant dochodowości oraz poziom dochodu, można wskazać na trzy grupy państw. Jedną z nich stanowią kraje, w których nastąpił wzrost

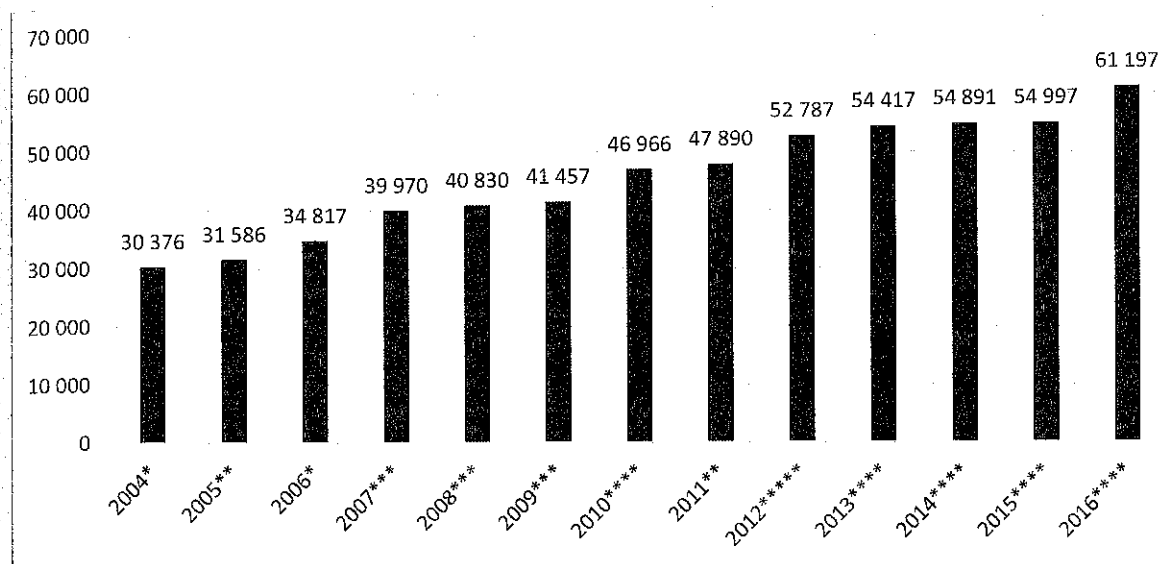
³²² Por. E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 71.

³²³ Por. Tamże.

³²⁴ Badania H. Runowskiego zawarte w artykule *Zmienność dochodów gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej i jej przyczyny* przytaczam za: E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, dz. cyt., s. 71.

wartości realnej produkcji oraz największy wzrost dochodów. Dotyczy to takich krajów, jak Polska oraz Litwa, Łotwa i Estonia³²⁵.

Wykres 10. Nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze indywidualnych gospodarstw w Polsce (w mln zł)

*RS 2007; **RS 2012; ***RS 2010; ****RS 2017; *****RS 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 139; RS 2012, s. 238; RS 2010, s. 201; RS 2017, s. 233; RS 2015, s. 213.

Z analizy danych wynika, że po wejściu Polski do UE, w całym badanym okresie nominalne dochody brutto do dyspozycji rolnika indywidualnego miały tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym zwiększyły się one z poziomu 30 376 mln zł w roku 2004 do poziomu 61 197 mln zł w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 101,46%. Średnie roczne tempo wzrostu nominalnych dochodów do dyspozycji rolnika indywidualnego rok do roku wyniosło 6,1%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 – 50%.

³²⁵ Por. A. Baer-Nawrocka, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na efekty dochodowe w rolnictwie nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2013, nr 9(58), s. 38.

Tabela 25. Nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze indywidualnych gospodarstw w Polsce w latach 2004–2016 – analiza pozioma (w %)

Rok	Dochody brutto	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004*	30 376	x	100
2005**	31 586	104,0	104,0
2006*	34 817	110,2	114,6
2007***	39 970	114,8	131,6
2008***	40 830	102,2	134,4
2009***	41 457	101,5	136,5
2010****	46 966	113,3	154,6
2011**	47 890	102,0	157,7
2012*****	52 787	110,2	173,8
2013****	54 417	103,1	179,1
2014****	54 891	100,9	180,7
2015****	54 997	100,2	181,1
2016****	61 197	111,3	201,5
Średnia	45 552	106,1	150,0

*RS 2007; **RS 2012; ***RS 2010; ****RS 2017; *****RS 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 139, RS 2012, s. 238; RS 2010, s. 201; RS 2017, s. 233; RS 2015, s. 213.

Kolejną grupę państw, wyróżnionych na podstawie zmian dochodów i czynników je determinujących, tworzą Węgry, Słowacja i Słowenia. W rolnictwie tych państw wzrostowi dochodów towarzyszył spadek wartości realnej produkcji. Można zatem powiedzieć, że przyrost dochodów w całości wynikał tu ze wzrostu dotacji dla indywidualnych gospodarstw rolnych³²⁶. Spadek zarówno realnej wartości produkcji, jak i dochodów odnotowano natomiast w rolnictwie czeskim, maltańskim, bułgarskim oraz rumuńskim. Spadek realnej wartości produkcji rolnej w tych krajach w głównej mierze determinowany był obniżeniem cen produktów rolnych. W państwach tych odnotowano wzrost dotacji. Pomimo to w gospodarstwach rumuńskich, bułgarskich, ale również czeskich, można wnioskować o niewydolności dochodowej i nieefektywnym wykorzystaniu dopłat³²⁷.

Od początku WPR charakteryzowała się dużym zakresem interwencyjnego oddziaływania na indywidualne gospodarstwa rolne, co wiązało się z subsydiowaniem rolnictwa na szeroką skalę, a także z restrykcyjną ochroną rynku wewnętrznego przed konkurencją tańszych produktów rolnych, importowanych z krajów trzecich.

³²⁶ Por. Tamże.

³²⁷ Por. Tamże.

Na działalność indywidualnych gospodarstw rolnych, podobnie jak innych podmiotów gospodarczych, wpływa wiele zjawisk ekonomicznych, społecznych, prawnych, politycznych, demograficznych, zachodzących w ich otoczeniu. Specyficzne cechy produkcji, jakimi są m.in. pracochłonność, wysokie koszty, problem ze zbytem towarów, niekorzystne warunki klimatyczne sprawiają, że indywidualne gospodarstwa rolne, działające w sektorze rolnym, narażone są na ryzyko i mają ograniczone możliwości jego zmniejszania. Sposoby oddziaływania na poziom ryzyka są przedmiotem teoretycznych i praktycznych kontrowersji. W mojej ocenie niwelowanie ryzyka we własnym zakresie jest niemożliwe, a doskonała stabilizacja cen – nieosiągalna, ponieważ nawet ustanowienie granic, w zakresie których ceny mogą się wahać, nie uodparnia rynku na działania spekulacyjne. Potrzebne jest wsparcie WPR, której działania ograniczają ryzyko odczuwalne przez rolników i ukierunkowane są na stabilizację cen.

Integracja z Unią Europejską wpłynęła pozytywnie na sytuację dochodową w większości państw członkowskich. Istotne zmiany miały miejsce zwłaszcza w pierwszych latach ich członkostwa. Zdecydowanie największą dynamiką pozytywnych zmian w zakresie wyników ekonomicznych wyróżniało się rolnictwo polskie.

4.1.3. Analiza rozdysponowywania środków unijnych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Otoczenie instytucjonalne sektora rolnego można rozpatrywać w ujęciu funkcjonalnym i podmiotowym. W ujęciu podmiotowym otoczenie stanowi zbiór norm, a także instytucji wspierających transakcje. Wśród norm istotne dla efektywności struktur instytucjonalnych w rolnictwie są psychologicznie uwarunkowane wzorce zachowań. Do instytucji wspierających wliczają się natomiast te podmioty gospodarki narodowej, które nie uczestniczą bezpośrednio w transakcjach rolnictwa z otoczeniem, ale oddziałują na funkcjonowanie struktur instytucjonalnych. W przypadku środków unijnych najważniejszymi instytucjami są: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Elementem decydującym o prawidłowym rozdysponowaniu środków unijnych jest przygotowanie przepisów, które regulują zgodnie z prawem unijnym sprawy związane z wykorzystaniem środków pomocowych, stworzenie odpowiedniej infrastruktury do obsługi potencjalnych beneficjentów i zorganizowanie instytucji pomagających beneficjentom

w pozyskiwaniu tego wsparcia. W Polsce przygotowanie odpowiednich przepisów spoczywa na Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Kwestię stworzenia odpowiedniej infrastruktury do obsługi beneficjentów instytucja ta powierzyła natomiast Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencji Rynku Rolnego, Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa oraz samorządom poszczególnych województw. W mojej ocenie największy wkład w realizację założeń WPR ma MRiRW oraz ARiMR.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa została powołana w styczniu 1994 roku jako agencja rządowa, państwowa osoba prawna, wspierająca przekształcenia strukturalne w rolnictwie i na wsi³²⁸. Nadzór nad ARiMR sprawuje Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi, natomiast nad gospodarką finansową i gospodarowaniem środkami pochodzącymi z funduszy UE – Minister Finansów.

Agencja realizuje zadania na podstawie przyjętych rozwiązań legislacyjnych³²⁹. Zadania ARiMR są również określone przez odrębne przepisy unijne i krajowe, w szczególności dotyczące płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, regulacji rynków rolnych, rozwoju obszarów wiejskich oraz prowadzenia rejestru zwierząt oznakowanych i siedzib stad tych zwierząt, a także innych czynności związanych z oznakowaniem bydła, owiec, kóz i świń³³⁰.

ARiMR, przede wszystkim jako agencja płatnicza, a jednocześnie instytucja wdrażająca działania polityki państwa względem obszarów wiejskich, dystrybuje środki finansowe na wspieranie rozwoju rolnictwa, przetwórstwa rolno-spożywczego oraz obszarów wiejskich. Przyspieszają one zmiany zachodzące na obszarach wiejskich w sferze produkcyjnej, a także pozytywnie oddziałują na środowisko oraz funkcje społeczne i kulturowe, wpływając na:

- rozwój ekonomiczny, podnoszący atrakcyjność obszarów wiejskich dla mieszkańców i przedsiębiorców;
- zwiększanie konkurencyjności sektora przetwórstwa rolnego dzięki poprawie jakości produktów rolnych i dostosowaniu oferowanych produktów do wymagań odbiorców;

³²⁸ Por. Ustawa z dnia 29 grudnia 1993 r. o utworzeniu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. z 1994 r. Nr 1, poz. 2).

³²⁹ Ustawa z dnia 9 maja 2008 r. o Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. z 2017 r. poz. 2137); Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2017 r. poz. 2077); Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 kwietnia 2017 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie nadania statutu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. poz. 841); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 stycznia 2015 r. w sprawie szczegółowego zakresu i sposobów realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. poz. 187 z późn. zm.); Ustawa z dnia 10 lutego 2017 r.; przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa (Dz.U. poz. 624 i 1503); *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 rok*, Departament Analiz i Sprawozdawczości, Warszawa 2018, s. 1.

³³⁰ Por. *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 1.

- zrównoważony rozwój sektora rolnego, gwarantujący zachowanie trwałości środowiska i walorów krajobrazu³³¹.

W pierwszym okresie funkcjonowania ARiMR zakres jej działalności obejmował przede wszystkim obsługę pomocy krajowej w postaci dopłat do oprocentowania kredytów inwestycyjnych oraz obrotowych. Po wejściu Polski do struktur UE zakres działalności Agencji uległ istotnemu rozszerzeniu, jak również wzrosła różnorodność instrumentów wsparcia. Od 1 września 2017 r. ARiMR przejęła wszystkie zadania Agencji Rynku Rolnego związane z realizacją mechanizmów rynkowych, stając się jedyną agencją płatniczą w Polsce dla środków unijnych dla rolnictwa.

Obecnie ARiMR jako akredytowana agencja płatnicza pełni funkcje:

- agencji płatniczej, realizującej płatności w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz Wspólnej Polityki Rybackiej (w szczególności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego i mechanizmów rynkowych oraz PROW 2014–2020 i Programu Operacyjnego (PO) Rybactwo i Morze 2014–2020);
- instytucji wdrażającej systemy wsparcia bezpośredniego, większość działań PROW 2014–2020 i PO Rybactwo i Morze 2014–2020, instrumenty pomocy krajowej oraz przejęte od 1 września 2017 r. mechanizmy rynkowe (środki przeciwdziałania zakłóceniom na rynku i zagrożeniom zdrowia);
- instytucji prowadzącej rejestr zwierząt gospodarskich oznakowanych (System IRZ), ewidencję producentów pełniącą m.in. rolę referencyjnego rejestru beneficjentów oraz system identyfikacji działek rolnych (LPIS) i danych przestrzennych GIS³³².

Kluczowym obszarem, za który odpowiada Agencja, jest efektywne wykorzystanie środków finansowych w ramach instrumentów współfinansowanych z funduszy unijnych i krajowych, do których należą:

- Europejski Fundusz Rolniczy Gwarancji (EFRG), w ramach którego Agencja kontynuuje realizację instrumentów pomocy I filara WPR (systemy wsparcia bezpośredniego, mechanizmy wspólnej organizacji rynków produktów rolnych, w tym m.in. w zakresie wspólnej organizacji rynków owoców i warzyw oraz stabilizacji sytuacji na rynkach rolnych);
- Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), z którego finansowane są wszystkie działania dotyczące rozwoju obszarów wiejskich

³³¹ Por. Tamże.

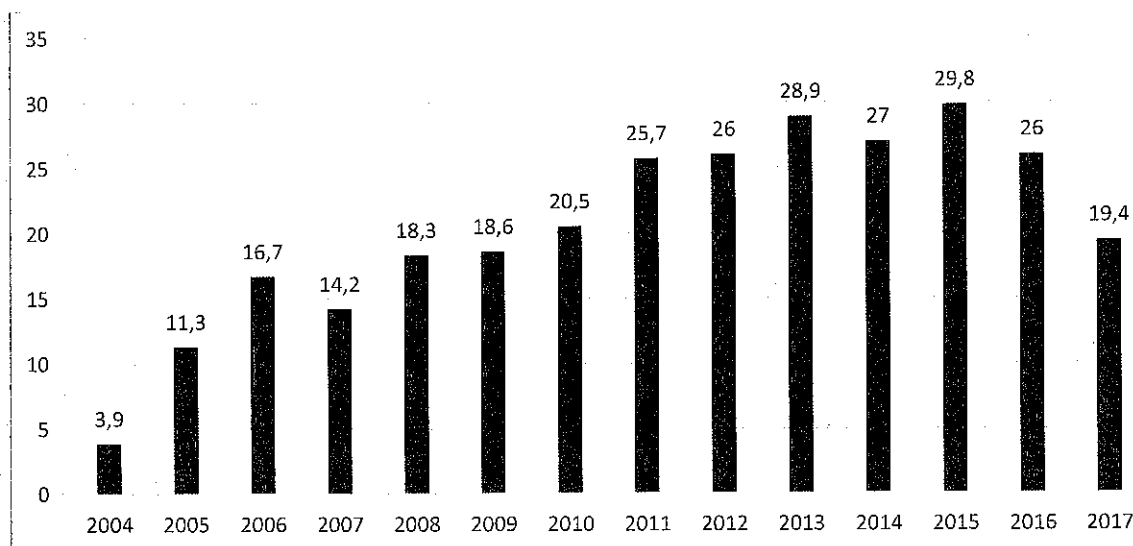
³³² Por. Tamże, s. 2

z PROW 2014–2020 oraz zobowiązania zaciągnięte w ramach działań realizowanych z PROW 2004–2006 oraz PROW 2007–2013 (II filar WPR);

- Europejski Fundusz Morski i Rybacki (EFMR), z którego finansowane są działania w ramach PO Rybactwo i Morze 2014–2020;
- Budżet Państwa³³³.

Instrumenty realizowane przez ARiMR mają szeroki zakres i odpowiadają potrzebom rolnictwa, przetwórstwa żywności oraz mieszkańców wsi. W latach 1994–2017 za pośrednictwem ARiMR rozdyskrebowano na programy pomocowe środki finansowe w wysokości 298,8 mld zł, w tym 19,4 mld zł w 2017 r. (patrz: wykres 11., tabela 8.).

Wykres 11. Roczne transfery środków w ARiMR w latach 2004–2017 (w mld zł), wg stanu na 31.12.2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Sprawozdanie..., dz. cyt., s. 3.*

Z analizy danych wynika, że poczynawszy od roku 2004, a skończywszy na roku 2017, czyli w całym badanym okresie (za wyjątkiem lat 2007, 2014 oraz 2016 i 2017) roczne transfery środków w ARiMR wskazywały na tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym zwiększyły się one z poziomu 3,9 mld zł w 2004 roku do poziomu 19,4 mld zł w roku 2017, co dało wzrost na poziomie 397,4%. Apogeum zostało osiągnięte w roku 2015, ponieważ wówczas roczne transfery środków w ARiMR wyniosły 29,8 mld zł. Średnie roczne tempo ich wzrostu rok do roku wyniosło 20,5%, zaś w stosunku do roku wejścia Polski do UE – 584,7%.

³³³ Por. Tamże.

Tabela 26. Roczne transfery środków w ARiMR w latach 2004–2017 (w %) – analiza pozioma

Rok	Transfer (mld zł)	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004	3,9	x	100
2005	11,3	289,7	289,7
2006	16,7	147,8	428,2
2007	14,2	85,0	364,1
2008	18,3	128,9	469,2
2009	18,6	101,6	476,9
2010	20,5	110,2	525,6
2011	25,7	125,4	659,0
2012	26	101,2	666,7
2013	28,9	111,2	741,0
2014	27	93,4	692,3
2015	29,8	110,4	764,1
2016	26	87,2	666,7
2017	19,4	74,6	497,4
średnia	20,45	120,5	524,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 3.

Ważnym zadaniem Agencji w obszarze I filara WPR jest zwiększanie efektywności obsługi beneficjentów i sprawna realizacja wypłat w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, nazywanych płatnościami bezpośrednimi. Płatności bezpośrednie są głównym instrumentem wsparcia dochodów producentów rolnych. W 2017 r. ARiMR realizowała płatności z Kampanii 2016 i rozpoczęła realizację czternastej kampanii płatności bezpośrednich (Kampania 2017). Od 2004 r. do końca 2017 r. wypłacono producentom rolnym 157,4 mld zł³³⁴.

W ramach II filara WPR w 2017 r. ARiMR realizowała płatności i uruchamiała kolejne nabory dla działań w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, których istotnym elementem są działania wspierające modernizację słabszych ekonomicznie gospodarstw rodzinnych, mające na celu poprawę ich kondycji finansowej i wzmocnienie konkurencyjności. W ramach programu kontynuowane są również działania wspierające tworzenie miejsc pracy na wsi, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego. Oprócz środków z Unii Europejskiej Program realizowany jest przy wsparciu środków z budżetu państwa, samorządów oraz środków własnych beneficjentów pomocy³³⁵.

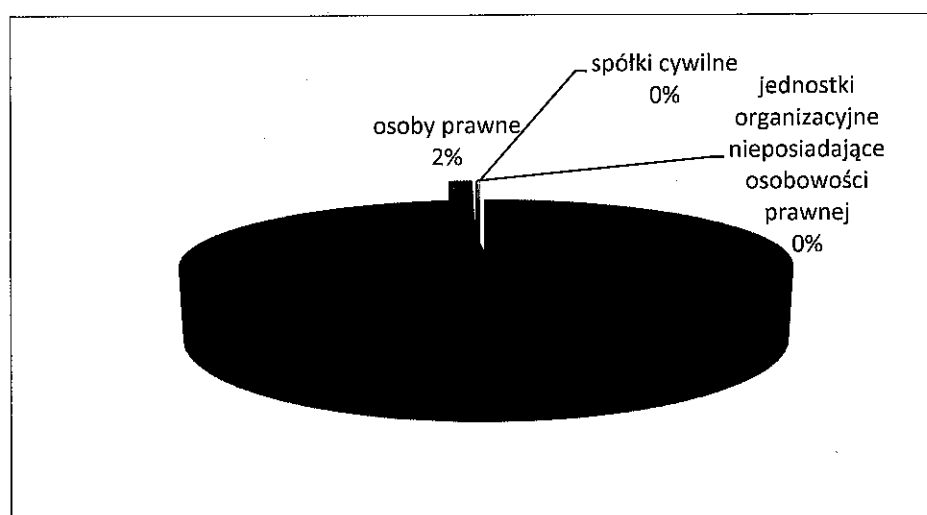
³³⁴ Por. Tamże, s. 3.

³³⁵ Por. Tamże, s. 4

Beneficjentami pomocy ARiMR są: rolnicy, w tym rolnicy indywidualnych gospodarstw rolnych, mieszkańcy wsi, mikroprzedsiębiorstwa, przedsiębiorstwa przetwórstwa rolno-spożywczego, samorządy lokalne, jednostki badawcze, doradcze i szkoleniowe, lokalne grupy działania, grupy producentów rolnych, Nadleśnictwa Lasów Państwowych, podmioty z sektora rybackiego³³⁶.

W bazie ewidencji producentów ARiMR, w której znajdują się beneficjenci wsparcia dystrybuowanego przez Agencję, do końca 2017 r. zarejestrowanych było ponad 2,2 mln podmiotów. Zdecydowana większość to osoby fizyczne, stanowiące 98,0% wszystkich podmiotów występujących w bazie. Pozostałe grupy beneficjentów to: osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz spółki cywilne (patrz: wykres 12.). W 2017 r. do ewidencji wpisano blisko 52,5 tys. nowych podmiotów³³⁷.

Wykres 12. Podmioty wpisane do ewidencji producentów rolnych ARiMR, wg stanu na 31.12.2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 6.

Ponadto w prowadzonym od 1 września 2017 r. przez Prezesa ARiMR Rejestrze uznanych organizacji charytatywnych i uprawnionych innych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych, które były uprawnione do otrzymania od organizacji producentów i ich zrzeszeń bezpłatnie owoców i warzyw nieprzeznaczonych do sprzedaży (według stanu na 31 grudnia 2017 r.) znajdowało się łącznie 6580 podmiotów, w tym 179 jednostek

³³⁶ Por. Tamże, s. 6

³³⁷ Por. Tamże.

organizacyjnych, uznanych za organizacje charytatywne oraz 6401 innych jednostek organizacyjnych lub osób fizycznych³³⁸.

Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa kieruje Prezes powołany przez Prezesa Rady Ministrów RP na wniosek Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Ministra Finansów. Struktura organizacyjna ARiMR posiada złożony charakter, co związane jest z tym, że jej działalność obejmuje wiele instrumentów wsparcia, które zróżnicowane są z uwagi na wymogi formalne oraz instytucjonalne. Na instytucji tej ciąży duża odpowiedzialność, zarówno we wspieraniu, jak też kształtowaniu absorpcji środków unijnych. W celu sprawnej realizacji powierzonych jej zadań, ARiMR posiada rozbudowaną strukturę. Jest ona trzypoziomowa i składa się z: Centrali, 16 Oddziałów Regionalnych (po jednym w każdym województwie) oraz 314 Biur Powiatowych działających w każdym powiecie (za wyjątkiem miast na prawach powiatu)³³⁹.

Drugim bardzo ważnym podmiotem odpowiedzialnym za wdrażanie programów unijnych jest Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Jest to polski urząd, obsługiwany przez ministra właściwego do spraw administracji rządowej w zakresie rolnictwa, rozwoju wsi i rynków rolnych. Ministerstwo zostało utworzone rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 26 października 1999 r. (wchodzącym w życie z mocą obowiązującą 10 listopada 1999 r.). Protoplastą było Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych utworzone 3 stycznia 1918 przez Radę Regencyjną Królestwa Polskiego³⁴⁰.

Obszar działań i kompetencji MRiRW oraz jego jednostek organizacyjnych – departamentów i biur – został określony w ustawie z dnia 4 września 1997 roku o działach administracji rządowej, która obejmuje rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne³⁴¹.

Dział rolnictwa obejmuje sprawy:

- produkcji roślinnej i ochrony roślin uprawnych,
- nasiennictwa, z wyłączeniem leśnego materiału rozmnożeniowego,
- produkcji zwierzęcej i hodowli zwierząt,
- ochrony zdrowia zwierząt,
- weterynaryjnej ochrony zdrowia publicznego oraz ochrony zwierząt,

³³⁸ Por. Tamże.

³³⁹ Por. Tamże, s. 8–9.

³⁴⁰ *Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi* [online], [dostęp: 11.01.2019, godz. 07:17]. Dostępny w Internecie: <<https://www.gov.pl/web/rolnictwo>>.

³⁴¹ Tamże.

- nadzoru nad zdrowotną jakością środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego w miejscach ich pozyskania, wytwarzania, przetwarzania i składowania,
- nadzoru nad obrotem produktami leczniczymi weterynaryjnymi i wyrobami medycznymi stosowanymi w weterynarii,
- nadzoru nad zdrowotną jakością pasz,
- organizmów genetycznie zmodyfikowanych, przeznaczonych do użytku paszowego i pasz genetycznie zmodyfikowanych w zakresie niektórych zadań lub czynności określonych właściwymi przepisami,
- izb rolniczych, związków zawodowych rolników i organizacji społeczno-zawodowych rolników³⁴².

Dział rozwoju wsi obejmuje sprawy:

- kształtowania ustroju rolnego państwa;
- ochrony gruntów przeznaczonych na cele rolne;
- scalania i wymiany gruntów, gleboznawczej klasyfikacji gruntów oraz podziału i ograniczenia nieruchomości na obszarze wsi;
- infrastruktury wsi, w szczególności:
 - melioracji w zakresie spraw nieobjętych działem gospodarki wodnej;
 - zaopatrzenia wsi i rolnictwa w wodę;
 - oczyszczania ścieków i gospodarki odpadami;
 - elektryfikacji i gazyfikacji w zakresie spraw nieobjętych działem gospodarki;
 - telefonizacji wsi w zakresie spraw nieobjętych działem łączności;
 - prac urządzeniowo-rolnych na gruntach Skarbu Państwa;
 - rozwoju przedsiębiorczości, w tym w szczególności podnoszenia kwalifikacji zawodowych, wspomagania pozarolniczych form aktywności zawodowej i gospodarczej mieszkańców wsi;
 - ubezpieczenia społecznego rolników (w zakresie ubezpieczenia społecznego rolników minister właściwy do spraw rozwoju wsi współdziała z ministrem właściwym do spraw zabezpieczenia społecznego; ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi podlega prezes KRUS)³⁴³.

Dział rynków rolnych obejmuje natomiast sprawy:

- przetwórstwa i przechowywania rolnospożywczego,

³⁴² Tamże.

³⁴³ Tamże.

- jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych i mechanizmów regulacji rynków rolnych³⁴⁴.

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi współpracuje z właściwymi ministrami kierującymi pozostałymi działami administracji rządowej w zakresie realizacji polityki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Analiza działań MRiRW wynikająca z Ustawy o działach administracji rządowej prowadzona jest w odniesieniu do wszystkich szczegółowo wymienionych spraw. Jest ona zogniskowana na ocenie systematycznej i skutecznej realizacji priorytetów Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, który stawia za cel poprawę warunków życia rodzin rolniczych oraz innych mieszkańców wsi. Polskie rolnictwo potrzebuje równych warunków konkurencji, stabilizacji ekonomicznej gospodarstw oraz uporządkowania rynków rolnych. Kluczowym zadaniem jest kształtowanie ustroju rolnego tak, aby w strukturze agrarnej gospodarstwa rodzinne miały ugruntowane i trwałe miejsce. Analiza spraw będących w gestii MRiRW w rezultacie ukazuje stopień realizacji zadań i ujawnia na czas zagrożenia i bariery. Prowadzona jest ona sukcesywnie na podstawie informacji przedstawianych przez jednostki organizacyjne ministerstwa, ekspertyzy oraz wnioski organizacji i instytucji pracujących na rzecz rolnictwa. Wypracowane wnioski są podstawą do przygotowania zmian legislacyjnych i programów działania³⁴⁵.

Realizacja Wspólnej Polityki Rolnej jest skomplikowanym przedsięwzięciem, zarówno w zakresie tworzenia prawa przez MRiRW, które musi być zgodne z prawem wspólnotowym, jak też w zakresie zarządzania, logistyki i rozdysponowania przez ARiMR środków unijnych w ramach WPR na różnych szczeblach instytucji rządowych. Wszystkie te działania oceniane są jednak w literaturze przedmiotu pozytywnie. Poszczególne instytucje realizują bardzo dobrze różnego rodzaju działania, które mają na celu tworzenie podstaw prawnych, dystrybuowanie unijnych środków pieniężnych oraz wspomaganie wykorzystania środków unijnych przez beneficjentów.

Skuteczność wykorzystywania środków unijnych w ramach realizowanych instrumentów WPR zależy m.in. od jakości pomocy doradczej oraz rzetelnej pomocy podmiotów wdrażania programów unijnych. W mojej ocenie zakres zadań tych podmiotów powinien być bardzo szeroki. Oprócz tworzenia prawa oraz jego egzekwowania, powinny one również przekazywać wiedzę, a wraz z nią informacje, umiejętności, technologie i postawy, które odgrywają kluczową rolę w zrównoważonym rozwoju rolnictwa.

³⁴⁴ Tamże.

³⁴⁵ Tamże.

4.2. Charakterystyka finansowych instrumentów wsparcia dla indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce

4.2.1. Programy unijne kierowane do indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce

Polityka Unii Europejskiej przez dłuższy okres swojej działalności traktowała problem rozwoju wsi marginalnie, skupiając się jedynie na rolnictwie. Rozwój wsi stanowił swoistą pochodną rozwoju rolnictwa. Od lat 90. XX wieku obserwuje się wzrost zainteresowania w polityce rolnej rozwojem obszarów wiejskich w celach stymulowania działania, zwiększenia zatrudnienia, zwiększenia dochodu oraz dalszego rozwoju. Szereg finansowanych instrumentów wsparcia spowodował ożywienie rolnictwa oraz obszarów wiejskich. Rolnictwo, przemysł rolno-spożywczy oraz infrastruktura obszarów wiejskich są dziedzinami określającymi rozwój obszarów wiejskich³⁴⁶, w tym indywidualnych gospodarstw rolnych.

Pomoc dla obszarów wiejskich w oparciu o posiadane środki odbywa się drogą tzw. programów ich rozwoju, czyli za pomocą instrumentów kierowanych m.in. do indywidualnych gospodarstw rolnych. Instrumenty te można podzielić na zwrotne i bezzwrotne. Instrumenty zwrotne mają charakter refundacyjny, a nie antycypacyjny, natomiast instrumenty bezzwrotne to premie. Charakter refundacji oznacza, że rolnicy realizują swój udział finansowy w inwestycji. W rezultacie podmiot będący beneficjentem pomocy zmuszony jest najpierw sfinansować inwestycję w całości lub – przynajmniej – w części stanowiącej pewien zamknięty etap jej realizacji, aby później, po jej zakończeniu, otrzymać refundację. Instrumenty zwrotne i bezzwrotne wcielane są poprzez programy przygotowywane przez rządy państw członkowskich, mające charakter jednolitego programu dla całego kraju bądź też zespołu programów regionalnych.

Większość ekonomistów rolnych uważa, że również w Polsce bez interwencji państwa oraz Wspólnej Polityki Rolnej sukces w zakresie dostosowania rolnictwa i jego najbliższego otoczenia do wymogów gospodarki rynkowej nie jest możliwy. Rola rządu w podnoszeniu konkurencyjności obszarów wiejskich (rozumianej jako możliwość osiągnięcia odpowiedniego dochodu) oraz stopy życia na wsi jest bardzo istotna. Polityka interwencyjna powinna więc

³⁴⁶ Por. A.P. Wiatrak, *Analiza kierunków rozwoju obszarów wiejskich w UE oraz uwarunkowań ich zmian*, [w:] *Agroekonomia w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania*, red. A. Grzelak, A. Sapa „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2010, nr 150, s. 160–175.

łączyć ze sobą dopuszczalne i akceptowalne społecznie formy interwencjonizmu. Ważne jest też, by rolnicy aktywnie uczestniczyli w programach rozwoju wsi i rolnictwa, a nie tylko byli biernymi beneficjentami nie do końca jasnej dla nich polityki.

Rolnicy, inwestując w rozwój swoich gospodarstw, coraz częściej korzystają z zewnętrznych źródeł finansowania, w tym z szeregu dofinansowań z udziałem środków Unii Europejskiej.

W latach 2000–2006 do głównych źródeł finansowania rolnictwa i obszarów wiejskich w krajach UE należał Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOiGR) obejmujący Sekcję Gwarancji i Sekcję Orientacji. Z Sekcji Orientacji pochodziły środki na Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich 2004–2006”. Natomiast z Sekcji Gwarancji pochodził „Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006” oraz płatności bezpośrednie.

W latach 2007–2013 wsparcie rozwoju było finansowane w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Zgodnie z wytycznymi każdy kraj członkowski zobowiązany był do opracowania na okres programowania Krajowego Planu Strategicznego oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013.

Budżet Wspólnej Polityki Rolnej dla Polski na lata 2014–2020, ustalony podczas Szczytu Rady Europejskiej w lutym 2013 r., jest budżetem minimum. W porównaniu z okresem 2007–2013 uzyskano kwotę wyższą o 1,6 mld euro, co jest związane z zakończeniem procesu dochodzenia do pełnych dopłat bezpośrednich. Istotny spadek notuje się natomiast w przypadku funduszy na rozwój obszarów wiejskich, co z punktu widzenia konkurencyjności rolnictwa z jednej strony i tworzenia pozarolniczych miejsc pracy z drugiej, może stanowić barierę do dalszych przemian na wsi i utrudniać odrabianie zaległości w stosunku do państw Europy Zachodniej. Znacząco niższy jest także udział środków z budżetu krajowego na współfinansowanie I filara WPR, w konsekwencji łączna suma zaangażowanych pieniędzy na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich jest niższa niż w poprzedniej perspektywie, zarówno w ujęciu realnym, jak i nominalnym³⁴⁷.

Realizacja instrumentów pomocy współfinansowanych z funduszy UE w obecnej perspektywie finansowej obejmuje przede wszystkim:

- systemy wsparcia bezpośredniego;
- pomoc finansową w ramach wspólnej organizacji rynków owoców i warzyw;

³⁴⁷ Por. A. Czyżewski, S. Stępień, *Wydatki budżetowe w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2014–2020 – problem niedoboru środków*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 41, t. 2, s. 163.

- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020);
- Program Operacyjny Rybactwo i Morze 2014–2020 (PO Rybactwo i Morze 2014–2020);
- realizację zadań przejętych przez ARiMR z Agencji Rynku Rolnego.

Indywidualne gospodarstwa rolne stanowią dział gospodarki, w którym dochody są relatywnie niższe niż w innych jej działach. Jest to skutek deprecjonowania gospodarki rolnej przez mechanizmy rynkowe, co przekłada się na stosunkowo niski poziom cen na produkty. Wielkość dochodu w indywidualnych gospodarstwach rolnych zależy od indywidualnej wydajności, ale przede wszystkim od warunków, jakie tworzą instytucje³⁴⁸. W celu zapewnienia odpowiedniego poziomu życia ludności na terenach wiejskich oraz zachowania środowiska naturalnego konieczne jest zwiększenie dochodów osób pracujących w rolnictwie³⁴⁹, np. dzięki zastosowaniu odpowiedniego wsparcia³⁵⁰ lub uzupełnieniu produkcji rolnej inną działalnością gospodarczą³⁵¹. Głównym mechanizmem wspierania dochodów rolniczych są płatności bezpośrednie, których celem jest rekompensowanie rolnikom uzyskiwania niższych dochodów niż to bywa w przypadku osób zatrudnionych w innych działach gospodarki. Przyczyniają się one do wzrostu dochodów rolniczych, ale należy pamiętać, że wzrost ten nie wynika z poprawy efektywności produkcji rolnej³⁵².

4.2.1.1. System wsparcia bezpośredniego

Najbardziej powszechnym instrumentem wsparcia indywidualnych gospodarstw rolnych są dopłaty w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, nazywane płatnościami bezpośrednimi. Po wejściu Polski do UE w ramach WPR około 1,4 mln polskich rolników zostało objętych tym systemem wsparcia dochodów rolniczych³⁵³.

W roku 2017 wnioski o przyznanie płatności złożyło 1,34 mln rolników, a maksymalna koperta finansowa, przeznaczona na realizację tych płatności wynosiła 14,9 mld zł³⁵⁴. Do 31

³⁴⁸ Por. J.S. Zegar, *Przesłanki...*, dz. cyt., s. 108.

³⁴⁹ Por. R. Knap, dz. cyt., s. 24.

³⁵⁰ Por. K. Babuchowska, R. Marks-Bielska, *Płatności...*, dz. cyt., s. 7–9.

³⁵¹ Por. A. Krakowiak-Bał, *Rozwój dodatkowej działalności gospodarczej w gospodarstwach rolnych w UE*, „Inżynieria Rolnicza” 2010, nr 5, s. 89.

³⁵² Por. K. Babuchowska, R. Marks-Bielska, *Płatności...*, dz. cyt., s. 14.

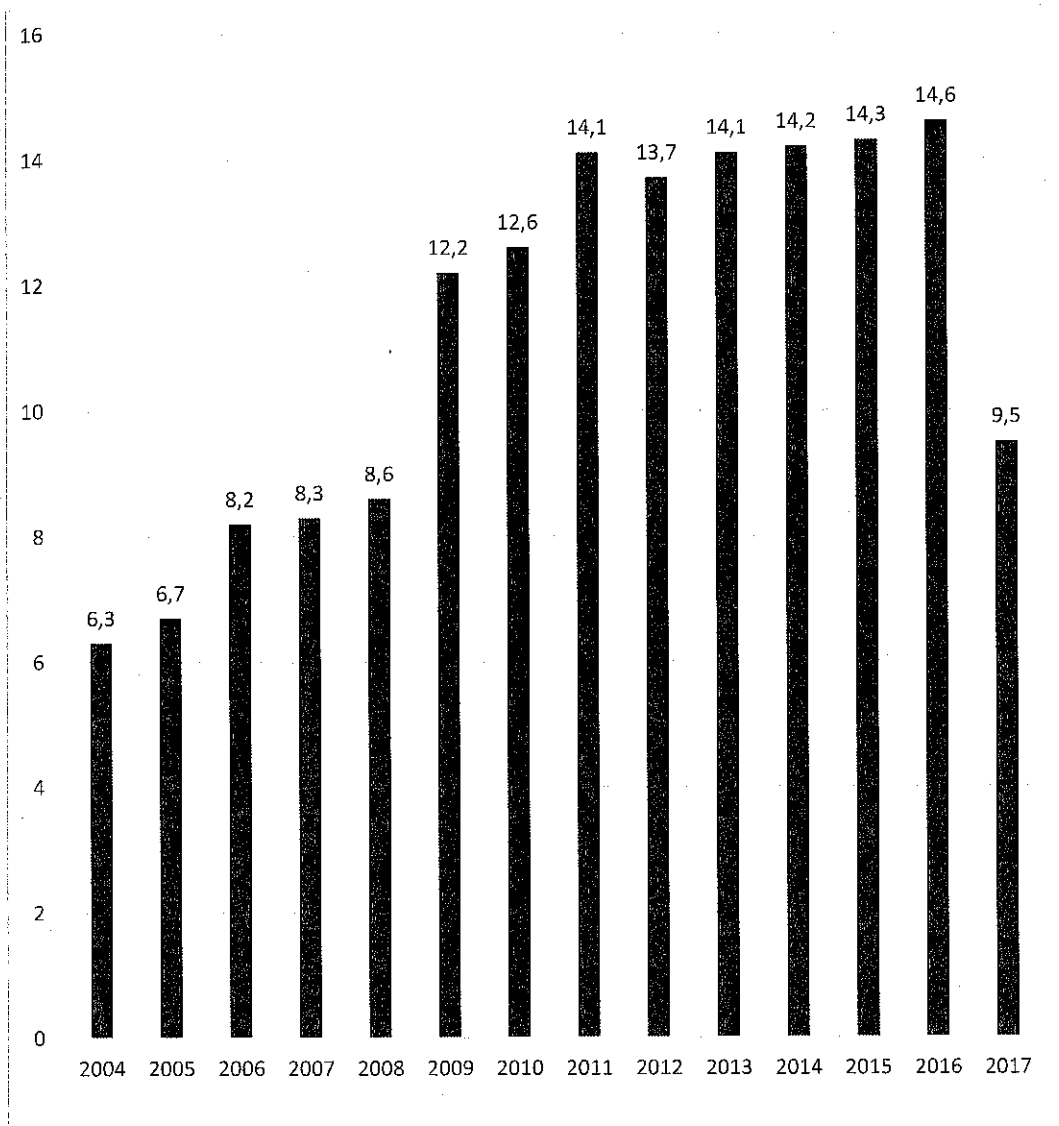
³⁵³ Por. *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 17.

³⁵⁴ W ramach tego naboru rolnicy mogli ubiegać się o następujące rodzaje płatności unijnych: a) jednolita płatność obszarowa (JPO) – 461,55 zł/ha; b) płatność z tytułu praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska (tzw. płatność za zazielenienie) – 309,77 zł/ha; c) płatność dodatkowa (redystrybucyjna) – 177,02 zł/ha; d) płatność dla młodych rolników – 214,82 zł/ha; e) płatności związane z produkcją, w tym: płatność do bydła – 291,03 zł/szt., płatność do krów – 371,46 zł/szt., płatność do owiec – 101,85 zł/szt., płatność do kóz – 60,08 zł/szt., płatność do powierzchni uprawy buraków cukrowych – 1563,46 zł/ha, płatność

grudnia 2017 r. w ramach systemów wsparcia bezpośredniego na lata 2004–2017 ARiMR wypłaciła ogółem kwotę 157,4 mld zł.

Dane dla okresu 2004–2017 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 13. Realizacja płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w ramach kampanii 2004–2017 (w mld zł), wg stanu na 31.12.2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Sprawozdanie...*, dz. cyt., 21.

do powierzchni uprawy ziemniaków skrobiowych – 1163,02 zł/ha, płatność do powierzchni uprawy truskawek – 1118,75 zł/ha, płatność do powierzchni uprawy chmielu – 2198,06 zł/ha, płatność do powierzchni uprawy roślin strączkowych na ziarno (do powierzchni 75 ha – 606,52 zł/ha, do powierzchni powyżej 75 ha – 303,26 zł/ha), płatność do uprawy roślin pastewnych – 386,46 zł/ha, płatność do powierzchni uprawy pomidorów – 1654,30 zł/ha, płatność do powierzchni uprawy lnu – 374,86 zł/ha, płatność do powierzchni uprawy konopi włóknistych – 303,06 zł/ha; f) przejściowe wsparcie krajowe (płatność niezwiązana do tytoniu), w tym: płatność niezwiązana do tytoniu (odmiany typu Virginia) – 3,82 zł/kg, płatność niezwiązana do tytoniu (pozostałe grupy odmian) – 2,68 zł/kg.

Z analizy danych wynika, że po wejściu do UE, w całym badanym okresie (za wyjątkiem roku 2012 i 2017) realizacja płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego miała tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym płatności te zwiększyły się z poziomu 6,3 mln zł w roku 2004 do poziomu 14,6 mln zł w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 50,8%. Średnie roczne tempo wzrostu realizacji płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego rok do roku wyniosło 4,6%, zaś w stosunku do roku 2004 – 78,5% (patrz: tabela poniżej).

Tabela 27. Realizacja płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w kampanii 2004–2017 (w mld zł) – analiza pozioma

Rok	Płatność	100 = rok poprzedni	100 = rok 2004
2004	6,3	x	100
2005	6,7	106,3	106,3
2006	8,2	122,4	130,2
2007	8,3	101,2	131,7
2008	8,6	103,6	136,5
2009	12,2	141,9	193,7
2010	12,6	103,3	200,0
2011	14,1	111,9	223,8
2012	13,7	97,2	217,5
2013	14,1	102,9	223,8
2014	14,2	100,7	225,4
2015	14,3	100,7	227,0
2016	14,6	102,1	231,7
2017	9,5	65,1	150,8
średnia	11,2	104,6	178,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Sprawozdanie...*, dz. cyt., 21.

System płatności bezpośrednich jest jednym z najważniejszych instrumentów wsparcia Wspólnej Polityki Rolnej, a średnia jego realizacja na poziomie 11,2 mln zł wskazuje na to, jak ogromną pomocą finansową objęte są gospodarstwa w Polsce.

4.2.1.2. Pomoc finansowa w ramach wspólnej organizacji rynków owoców i warzyw

Wdrożenie mechanizmów pomocy finansowej UE w ramach wspólnej organizacji rynków owoców i warzyw³⁵⁵ miało istotny wpływ na wzrost liczby grup i organizacji

³⁵⁵ Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o Agencji Rynku Rolnego i organizacji niektórych rynków rolnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1419) od 3 października 2015 r. obsługa pomocy finansowej na dofinansowanie funduszu operacyjnego uznanych organizacji producentów owoców i warzyw została przeniesiona z ARiMR do ARR. Na mocy ustawy z dnia 10 lutego 2017 r. Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa (Dz.U. poz. 624), zmieniającej m.in. ustawę z dnia 19 grudnia 2013 r. o organizacji rynku owoców i warzyw oraz rynku chmielu,

producentów, a tym samym przyczyniło się do zwiększenia efektywności gospodarowania i poprawy pozycji negocjacyjnej producentów owoców i warzyw³⁵⁶. Gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych są zainteresowane wsparciem w ramach tej pomocy WPR.

Od dnia akcesji Polski w UE do końca 2017 r. do ARiMR złożono 129 wniosków o przyznanie pomocy finansowej na dofinansowanie funduszu operacyjnego oraz wydano 128 decyzji w sprawie przyznania pomocy finansowej. Agencja zrealizowała płatności na kwotę 24,8 mln zł³⁵⁷.

Według stanu na 31 grudnia 2017 r. status wstępnie uznanej grupy producentów posiadały dwa podmioty zrzeszające producentów owoców i warzyw. Po maksymalnie 5-letnim okresie realizacji Planu Dochodzenia do Uznania wstępnie uznane grupy producentów uzyskują status uznanej organizacji producentów owoców i warzyw nadany w drodze decyzji dyrektora oddziału regionalnego ARiMR, właściwego ze względu na siedzibę grupy. Do 31 grudnia 2017 r. status uznanej organizacji producentów uzyskały 274 podmioty. Powstało też jedno zrzeszenie uznanych organizacji producentów owoców i warzyw (w województwie mazowieckim)³⁵⁸.

Pomoc finansowa z budżetu UE przyznawana jest wstępnie uznanym grupom oraz uznanym organizacjom producentów owoców i warzyw. W ramach wspólnej organizacji rynków owoców i warzyw ARiMR realizuje płatności z tytułu pomocy finansowej dla wstępnie uznanych grup producentów owoców i warzyw na pokrycie kosztów związanych z utworzeniem grupy i prowadzeniem działalności administracyjnej oraz części kwalifikowanych kosztów inwestycji ujętych w zatwierdzonym Planie Dochodzenia do Uznania. ARiMR udziela także pomocy finansowej uznanym organizacjom producentów owoców i warzyw na dofinansowanie funduszu operacyjnego. Od dnia akcesji Polski w UE do końca 2017 r. złożono 2738 wniosków o przyznanie pomocy finansowej oraz wydano 2637 decyzji w sprawie jej przyznania. Agencja zrealizowała wypłatę pomocy na kwotę 7908,6 mln zł³⁵⁹.

od 1 września 2017 r. obsługa pomocy finansowej na dofinansowanie funduszu operacyjnego uznanych organizacji producentów owoców i warzyw ponownie realizowana jest przez ARiMR.

³⁵⁶ Por. *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 27.

³⁵⁷ Por. Tamże, s. 28.

³⁵⁸ Por. Tamże, s. 27.

³⁵⁹ Por. Tamże, s. 27–28.

4.2.1.1. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich główną determinantą rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce

Istotnym programem, skierowanym do indywidualnych gospodarstw z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich. Program ten, na lata 2014–2020, został opracowany na podstawie przepisów Unii Europejskiej, w szczególności rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) oraz aktów delegowanych i wykonawczych Komisji Europejskiej³⁶⁰.

Podstawą prawną funkcjonowania PROW 2014–2020 w Polsce w 2017 r. była ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków EFRROW (Dz.U. z 2017 r. poz. 562) oraz ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności. Szczegółowe warunki i tryb przyznawania pomocy regulują odpowiednie rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. PROW 2014–2020 zatwierdzony przez Komisję Europejską 12 grudnia 2014 r.³⁶¹ jest dokumentem określającym zakres i formę wsparcia obszarów wiejskich w Polsce w okresie programowania. Program wpisuje się w całościowy system polityki rozwoju kraju i strategię wykorzystania środków unijnych na rzecz realizacji wspólnych dla UE celów określonych w unijnej strategii wzrostu – *Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* – z uwzględnieniem potrzeb rozwojowych danego państwa członkowskiego. Głównym celem PROW 2014–2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Program realizuje sześć priorytetów wyznaczonych dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020, a mianowicie:

- Ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich;
- Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych;

³⁶⁰ Por. Tamże, s. 29.

³⁶¹ Aktualnie obowiązuje Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 z 18 kwietnia 2017 r.

- Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie;
- Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa;
- Wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym;
- Zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich³⁶².

Budżet przeznaczony na realizację PROW 2014–2020 wynosi ponad 13,6 mld euro (z tego środki UE z EFRROW – 8,7 mld euro, krajowe środki publiczne – 4,9 mld euro). W ramach wydatków EFRROW finansowane są także zobowiązania z PROW 2004–2006 oraz 2007–2013³⁶³.

Instytucją zarządzającą PROW 2014–2020, zgodnie z ustawą o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków EFRROW³⁶⁴, jest Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Większość działań objętych PROW 2014–2020 wdraża Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa³⁶⁵ i jako akredytowana agencja płatnicza realizuje ona płatności dla wszystkich jego działań³⁶⁶.

Warunkiem koniecznym rozwoju i poprawy konkurencyjności indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych jest zwiększenie ich efektywności, m.in. poprzez modernizację posiadanego majątku oraz inwestycje w nowe środki produkcji w celu zwiększenia skali działalności i pogłębienia specjalizacji. Indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych

³⁶² Por. *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 29.

³⁶³ Por. Tamże, s. 29–30.

³⁶⁴ Por. Art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków EFRROW (Dz.U. z 2017 r. poz. 562 z późn. zm.).

³⁶⁵ Ogółem w ramach PROW 2014–2020 do dnia 31 grudnia 2017 r. złożono 2 631 281 wniosków o przyznanie pomocy finansowej, w tym w 2017 r. – 879 928, zawarto/wydano – 2 158 403 umów/decyzji, w tym w 2017 r. – 767 088, zrealizowano płatności dla 889,6 tys. różnych beneficjentów na łączną kwotę 9 141,77 mln zł, w tym: z tytułu zobowiązań z PROW 2014–2020 – 5 803,04 mln zł, z tytułu zobowiązań z PROW 2007–2013 – 2 562,15 mln zł, z tytułu zobowiązań z PROW 2004–2006 – 776,58 mln zł. Por. *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 30.

³⁶⁶ Por. *Sprawozdanie...*, dz. cyt., s. 30.

miały takie szanse od 2004 roku dzięki realizacji działań SAPARD³⁶⁷ 2004–2006, PROW 2007–2013, PROW 2014–2020. Jednak z tej szansy skorzystali nieliczni.

Badacze zajmujący się konkurencyjnością wybranych grup polskich indywidualnych gospodarstw rolnych oraz tym, jak wypada ona na tle gospodarstw Unii Europejskiej uważają, że polscy rolnicy wykazują nie mniejszą zdolność do konkutowania o środki unijne niż rolnicy z pozostałych krajów UE³⁶⁸, a dochody z ich gospodarstw są porównywalne z tymi, jakie uzyskują indywidualne gospodarstwa rolne w innych krajach członkowskich. Gospodarstwa te charakteryzują się korzystną reprodukcją majątku trwałego. Z analizy badaczy wynika, iż warunkiem utrzymania zdolności konkurencyjnej są inwestycje, a czynnikiem o niej świadczącym jest rentowność kapitału własnego. Indywidualne gospodarstwa rolne, które skorzystały z dofinansowań unijnych, były przeciętnie bardziej efektywne zarówno technicznie, jak i finansowo. Wynika z tego, że wsparcie przyczynia się do polaryzacji indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce. Trafia ono do gospodarstw lepszych – lepiej zarządzanych, bardziej efektywnych, o większym potencjale ekonomicznym. Dofinansowania unijne mogą zatem, za pośrednictwem podnoszenia efektywności technicznej i finansowej, stymulować konkurencyjność, lecz dotyczy to głównie najsilniejszych gospodarstw. Specjaliści w swojej analizie nie dzielą gospodarstw ze względu na specjalizację, ale ich przytoczone powyżej badania i spostrzeżenia są jak najbardziej trafne w przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego³⁶⁹.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014–2020 kładzie nacisk na konkurencyjność rolnictwa, o czym świadczy wyższa niż w latach 2007–2013 kwota pomocy na działania

³⁶⁷ SAPARD – Specjalny Przedakcesyjny Program na Rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich (ang. *Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*). SAPARD powstał jako instrument pomocy dla dziesięciu krajów starających się o członkostwo w UE. W założeniu miał służyć procesom przekształceń strukturalnych na wsi w krajach kandydujących. Realizacja Programu miała również przygotować instytucje i beneficjentów w tych krajach do korzystania z instrumentów WPR po przystąpieniu do UE. Podstawę prawną dla Programu stanowiły akty prawne UE: *Rozporządzenie Rady (WE) nr 1268/99 z dnia 21 czerwca 1999 r.* oraz *Rozporządzenie KE (WE) nr 2222/2000 z dnia 7 czerwca 2000 r.* Jest to program realizowany w okresie programowania 2004–2006. Por. *SAPARD*, [online], [dostęp: 02.05.2019, godz. 07:58]. Dostępny w Internecie: <<https://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/biblioteka/archiwum/programy-i-dzialania-wdrozone-w-poprzednich-latach/sapard.html>>.

³⁶⁸ Por. W. Józwiak, Z. Mirkowska, *Ekonomiczne przesłanki zdolności konkurencyjnej polskich gospodarstw rolnych*, [w:] *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004–2005*, red. W. Józwiak, nr 68, *Program Wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 15.

³⁶⁹ Por. T. Czekał, *Techniczna efektywność gospodarstw rolnych a skłonność do korzystania ze wsparcia inwestycji środkami publicznymi*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2008, nr 3, Warszawa, s. 42.

„Modernizacja gospodarstw rolnych”, „Młody rolnik” czy nowe działanie „Restrukturyzacja małych gospodarstw”. Ograniczono natomiast wsparcie rozwoju przedsiębiorczości i infrastruktury na wsi. Te zadania mają być w większym stopniu finansowane z innych funduszy UE, w tym z funduszu spójności. W obecnym okresie finansowym PROW zostały ograniczone wydatki na niektóre cele, przede wszystkim te związane z budową infrastruktury i przedsiębiorczością; priorytetem stają się natomiast działania proinwestycyjne i modernizacyjne.

W każdym z okresów programowania Polska opiera realizację celów PROW o działania zaproponowane przez Komisję Europejską, których zakres tematyczny jest bez wątpienia bardzo szeroki. Budzi to jednak wątpliwość i rodzi pytanie, czy nie ma obszarów specyficznych dla Polski, które wymagałyby specjalnego traktowania, a tym samym specjalnie zaprojektowanych działań?³⁷⁰

W dwóch pierwszych perspektywach finansowych Polska uczestniczyła jako wykonawca wcześniej przyjętych założeń. Oczywiście wywód ten nie ma na celu ich negatywnej oceny, a jedynie odnalezienie i wskazanie pewnych negatywnych aspektów. Do nich będzie przede wszystkim należał brak badań dochodowości ze szczególnym uwzględnieniem specjalizacji upraw w rolnictwie. W obecnym okresie programowania kraj nasz aktywnie uczestniczył w opracowywaniu zasad finansowania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w ramach UE. Jednak nadal nikt nie zauważył problemu wyliczania dochodowości wyspecjalizowanych upraw warzywniczych pod kątem aplikowania o środki unijne, jak i wywiązywania się z zobowiązań przez rolników aplikujących. Moim zdaniem Wspólna Polityka Rolna powinna zachować swój wspólnotowy charakter; dalsze zmiany, które wynikają z uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, nie powinny natomiast prowadzić do podważania jej zasad. Równocześnie uważam, iż aspekt ten powinien dotyczyć spraw, które są podejmowane zarówno przez organy UE, jak i przez poszczególne państwa członkowskie. Proces decyzyjny w polityce rolnej wymaga kojarzenia ogólnonarodowych interesów państwowych z licznymi interesami grupowymi, do których można zaliczyć wyspecjalizowane uprawy warzywnicze. Strategie państwa są efektem z jednej strony pewnego projektu rozwojowego kraju, preferowanego przez elity rządzące i gospodarcze, a z drugiej – wynikiem zabiegów interesów sektorowych³⁷¹.

³⁷⁰ Por. M. Jabłoński, *Prawno-finansowe aspekty polityki państwa w zakresie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2010, s. 293.

³⁷¹ Por. Tamże, s. 293–294.

4.2.2. Kredyty bankowe wsparciem finansowym gospodarstw indywidualnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych

Do prawidłowego rozwoju i funkcjonowania działalności rolniczej wymagane jest pozyskiwanie dodatkowych środków finansowych. Istnieje teza, że w rolnictwie dominuje samofinansowanie, jednak rolnicy nie są w stanie wyłącznie z własnymi środkami finansowymi prowadzić i rozwijać swojej działalności. Rolnictwo wyróżnia się niską zdolnością kreacji kapitału własnego. A już zgromadzenie pewnej minimalnej wielkości kapitału własnego spowoduje, że gospodarstwo zacznie przynosić zadowalające dochody. Źródłem kapitału własnego są oszczędności, czyli zatrzymane zyski, które powinny w podstawowym stopniu pokrywać bieżące wydatki gospodarstwa. Jeżeli ten warunek jest spełniony, rolnicy mogą ubiegać się o pozyskanie kapitału obcego na niezbędne inwestycje, które były przesuwane w czasie ze względu na brak ciągłej płynności gotówki³⁷². Najbardziej znanym źródłem zewnętrznym finansowania działalności rolniczej są kredyty bankowe. Pozyskany obcy kapitał pomaga na pełne wykorzystywanie zasobów, surowców rolnictwa, a dodatkowo przyczynia się do modernizacji i restrukturyzacji gospodarstw rolnych. Zewnętrzne źródło finansowania umożliwia rolnikowi zwiększenie efektywności gospodarstwa, daje ochronę przed ryzykiem ekonomicznym i przyrodniczym, wyrównuje zmienność wpływów i wydatków pomiędzy sezonami, pomaga utrzymać odpowiednią skalę działalności gospodarstwa, zapewnia odpowiednią ciągłość funkcjonowania działalności, a przede wszystkim pomaga dostosować się rolnikowi do zmieniających się warunków ekonomicznych i politycznych w sektorze rolnictwa.

Kredyty bankowe są regulowane przez przepisy Ustawy Prawo bankowe³⁷³. Zgodnie z art. 11 ust. 1 pkt. 4 niniejszej ustawy udzielanie kredytów jest czynnością bankową, która może być wykonywana tylko przez banki i podmioty upoważnione przez przepisy prawa lub Prezesa NBP. Na prowadzenie prawidłowej działalności kredytowej przez bank, oprócz obowiązujących aktów prawnych, wpływ mają ponadto opracowania i akty wewnętrzne banku. Takimi dokumentami wewnętrznymi mogą być m.in.: regulamin kredytowy, procedury stosowane przy przyjęciu i rozpatrywaniu wniosku, instrukcje brane pod uwagę przy ocenie zdolności kredytowej, instrukcje monitorowania i kontrolowania kredytów³⁷⁴.

³⁷² Por. J. Kulawik, *Kapitał w rolnictwie*, Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych, Warszawa 1995, s. 40–43.

³⁷³ Por. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. 1997 nr 140 poz. 939).

³⁷⁴ Por. I. Gawron, *Kredytowanie w banku spółdzielczym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1997, s. 14.

Najczęstszą formą finansowania działalności rolniczej na wsiach, wykorzystywaną przez rolników w Polsce, są kredyty preferencyjne. Dostępność tych kredytów i warunki ich udzielania nie przesądzają o ich wykorzystaniu. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej rosnące potrzeby inwestycyjne spowodowały powiększenie oferty kredytów preferencyjnych oraz liczby gospodarstw z nich korzystających. Rośnie zadowolenie społeczne na wsi; bardzo ważną rolę odgrywa tu właściciel gospodarstwa, który posiada plan strategiczny oraz świadomość potrzeby doradztwa ekonomicznego. Istnieje wiele aspektów, które wpływają na ilość i wielkość kredytów preferencyjnych dla rolnictwa³⁷⁵. *Kredyt preferencyjny jest instrumentem interwencyjnym, który ma wspomóc rozwój działalności rolniczej przez finansowe wsparcie produkcji oraz przez poprawę warunków pracy*³⁷⁶. Zawsze jest udzielany na korzystniejszych warunkach niż inne kredyty. Ubiegają się o niego podmioty o niskich dochodach, ale jest on również udzielany urzędom i instytucjom. Kredyt preferencyjny jest dofinansowany przez agencje rządowe lub przez odpowiednie fundusze pomocowe UE³⁷⁷.

Kredyty preferencyjne w Polsce są oferowane od 1994 r. przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa jako instrument pomocy krajowej. Pomoc finansowa jest realizowana na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych kierunków działań ARiMR oraz sposobów ich realizacji³⁷⁸, a także rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 2009 r. w sprawie realizacji niektórych zadań ARiMR³⁷⁹. Pomoc Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa dla rolników polega na:

- stosowaniu dopłat do oprocentowania kredytów bankowych, zwanych dalej „dopłatami”, udzielanych na sfinansowanie części kosztów inwestycji,
- częściowej spłacie kapitału kredytu bankowego przeznaczonego na sfinansowanie części kosztów inwestycji,
- udzielaniu gwarancji lub poręczeń spłaty kredytów bankowych przyznawanych na sfinansowanie części kosztów inwestycji³⁸⁰.

³⁷⁵ Por. S.K. Juszczak, *Kredyty preferencyjne dla wsi i rolnictwa, stan i perspektywy*, Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski 2008, s. 7

³⁷⁶ A. Rosa, *Kredyty preferencyjne jako forma finansowania działalności rolniczej w Polsce*, Zakład Finansów, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2011, s. 98.

³⁷⁷ Tamże, s. 98.

³⁷⁸ Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych kierunków działań ARiMR oraz sposobów ich realizacji (Dz.U. Nr 16 poz. 82 z późn. zm.).

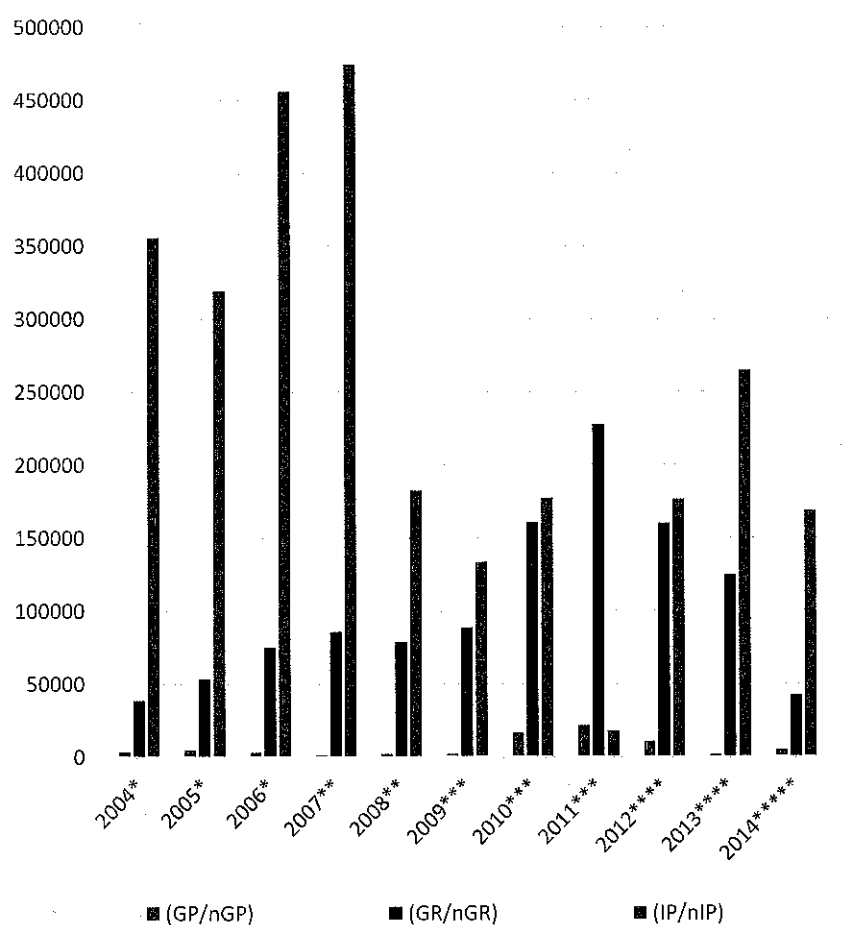
³⁷⁹ Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 2009 r. w sprawie realizacji niektórych zadań ARiMR (Dz.U. Nr 22 poz. 121 z późn. zm.).

³⁸⁰ Por. Tamże.

Dla kredytów preferencyjnych ARiMR stworzyła linię kredytów inwestycyjnych z dopłatami. Linie kredytowe, które cieszą się największym zainteresowaniem wśród indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 2004–2018, to te przeznaczone na:

- realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i w usługach dla rolnictwa przez grupy producentów rolnych powstałe na mocy ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (GP/nGP),
- zakup nieruchomości rolnych, przeznaczonych na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rodzinnego w rozumieniu ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (GR/nGR),
- realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach dla rolnictwa (IP/nIP).

Wykres 14. Kredyty inwestycyjne z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

*RS 2007; **RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2014; ***** RS 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 177–178; RS 2009, s. 222–223; RS 2012, s. 264–265; RS 2014, s. 268–269; RS 2015, s. 242–244.

Z analizy danych wynika, że po wejściu Polski do UE, w całym badanym okresie nominalne linie kredytowe kredytów preferencyjnych miały różne tendencje. W ujęciu bezwzględnym kwota kredytów na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach dla rolnictwa (IP/nIP) zmniejszała się z poziomu 355 819,43 tys. zł w roku 2004 do poziomu 168 585,93 tys. zł w roku 2014, osiągając apogeum na poziomie 474 186,30 tys. zł w roku 2007.

Tabela 28. Kredyty inwestycyjne z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

Linie kredytowe inwestycyjnych z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa:												
Rok	na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach dla rolnictwa zaciągane przez grupy producentów rolnych powstałe na mocy ustawy z dnia 15 IX 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (GP/nGP)			na zakup nieruchomości rolnych przeznaczonych na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rodzinnego w rozumieniu ustawy z dnia 11 IV 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (GR/nGR)			na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach dla rolnictwa (IP/nIP)					
	w tys. zł	100 = rok poprzedni (w%)	100 = 2004 r. (w%)	w tys. zł	100= rok poprzedni (w%)	100 = 2004 r. (w%)	w tys. zł	100 = rok poprzedni(w%)	100 = 2004 r. (w%)			
2004*	3 668,58	x	100,00	38 681,01	x	100%	35 5819,43	x	100%			
2005*	5 070,53	138,22	138,22	53 363,50	137,96	137,96	319 376,31	89,76	89,76			
2006*	3 167,00	62,46	86,33	74 955,20	140,46	193,78	455 869,89	142,74	128,12			
2007**	1 382,10	43,64	37,67	85 821,60	114,50	221,87	474 186,30	104,02	133,27			
2008**	2 154,70	155,90	58,73	78 821,20	91,84	203,77	182 172,90	38,42	51,20			
2009***	2 073,60	96,24	56,52	88 537,40	112,33	228,89	133 349,00	73,20	37,48			
2010***	16 518,78	796,62	450,28	160 402,80	181,17	414,68	177 289,01	132,95	49,83			
2011***	21 551,87	130,47	587,47	227 407,00	141,77	587,90	17 803,48	10,04	5,00			
2012****	10 686,86	49,59	291,31	160 022,80	70,37	413,70	176 343,20	990,50	49,56			
2013****	1 494,00	13,98	40,72	124 539,70	77,83	321,97	264 469,00	149,97	74,33			
2014*****	4 797,50	321,12	130,77	42 226,60	33,91	109,17	168 585,93	63,75	47,38			
2015*****	x	x	x	x	x	x	x	x	x			
2016*****		x	x	x	x	x	x	x	x			
średnia	6 596,87	180,82	170,82	103 161,70	110,21	257,70	24 7751,31	179,53	60,63			

*RS 2007; **RS 2009; ***RS 2012; ****RS 2014; *****RS2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: RS 2007, s. 177-178; RS 2009, s. 222-223; RS 2012, s. 264-265; RS 2014, s. 268-269; RS 2015, s. 242-244.

W literaturze podmiotu można doszukać się wielu przesłanek stosowania kredytów preferencyjnych. Do jednych z głównych zalicza się: uwarunkowania technologiczne oraz uwarunkowania polityczno-społeczne³⁸¹.

Oferta kredytowa dla rolników to jedno z zadań postawionych polityce rolnej. Kapitał w rolnictwie ze względu na swoją specyfikę działalności ma niższe oprocentowanie niż w innych działach gospodarki. Istota działalności rolniczej wyróżnia się takimi cechami, jak: sezonowość produkcji rolniczej, długość cyklu produkcyjnego, mniejsza płynność finansowa spowodowana przewagą majątku trwałego nad majątkiem obrotowym, niewielka opłacalność produkcji, niska zdolność do kreowania kapitału własnego, duży zasób pracy ludzkiej, ziemia jako główny czynnik produkcji, brak dywersyfikacji działalności, rozproszenie terytorialne, niski odsetek gospodarstw o większej powierzchni produkcji, wysoki stopień uzależnienia produkcji rolnej od czynników przyrodniczych.

Wszystkie powyższe przesłanki, wywodzące się z uwarunkowań technologicznych, przemawiają za wspieraniem działalności rolniczej, jej rozwoju, modernizacji i zmian w strukturach produkcji poprzez wykorzystanie i zastosowanie kredytu preferencyjnego³⁸². Stosowanie kredytów preferencyjnych jest również uzależnione od uwarunkowań polityczno-społecznych. Znaczenie ważności tej przesłanki można potwierdzić takimi czynnikami jak:

- *rządy dysponują rozległymi możliwościami dystrybuowania i alokowania kredytu, gdyż z reguły kontrolują jego podaż dla rolnictwa na formalnych rynkach,*
- *preferencyjne stopy oprocentowania kredytów dla rolnictwa stwarzają atrakcyjny kanał transferu dochodów,*
- *jeśli rządy pozwalają na okresowe lub całkowite zaprzestanie spłacania kredytów, umożliwiają zrealizowanie dodatkowego transferu dochodów,*
- *w środowisku inflacyjnym dwa ww. strumienie transferów są jeszcze wzmacniane,*
- *korzyści z uzyskiwanych transferów mogą być na tyle atrakcyjne, że rządy instrument ten zaczynają traktować jako możliwość roztoczenia patronatu nad beneficjentami takiej polityki kredytowej, a samych obdarowanych poniekąd zobowiązują do udzielania zwrotnego poparcia³⁸³.*

³⁸¹ Por. D. Czerwińska-Kayzer, *Kredyt preferencyjny – źródło kapitału w gospodarstwach rolnych*, „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu – Seria Ekonomiczna” 2002, nr CCCXLIII, s. 109.

³⁸² Por. Tamże, s. 109–110.

³⁸³ Por. Tamże, s. 110.

Kredyty rolnicze są popularnym źródłem finansowania działalności rolniczej w Polsce i odgrywają kluczową rolę w kredytowaniu inwestycji. Kredyty te możemy podzielić na kredyty inwestycyjne i obrotowe. Kredyty inwestycyjne umożliwiają modernizację i restrukturyzację gospodarstwa oraz przyspieszają realizację inwestycji, a nawet pozwalają najpierw na jej rozpoczęcie i realizację. Kredyty obrotowe pozwalają na efektywne wykorzystywanie zasobów gospodarstwa i przeprowadzenie cyklu produkcyjnego. Kredyt inwestycyjny zwiększa dochód w rolnictwie, dzięki czemu majątek trwały się zwiększa i osiąga wartość, która byłaby niemożliwa do uzyskania bez tego kapitału zewnętrznego. Kredyt obrotowy zaś powiększa stan środków obrotowych, które pozwalają na zniwelowanie różnic pomiędzy sezonami i cyklami produkcji³⁸⁴.

Największe zainteresowanie rolników kredytami występuje w warunkach korzystnej koniunktury państwa w sektorze rolnictwa. Na popyt na kredyty rolne wpływają również czynniki, które mają bezpośredni wpływ na koszt kredytu; są nimi stopa redyskontowa NBP i stopa inflacji. Największe zadłużenie rolnictwa można zaobserwować w latach 2010–2011. Z tego też powodu w tym okresie zaobserwowano również największe zainteresowanie rolników kredytami. Zmianę tę wywołało ożywienie inwestycyjne w rolnictwie, spowodowane przede wszystkim dotacjami z UE.

4.3. Czynniki wpływające na możliwości wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne w aspekcie dochodowości wyspecjalizowanych upraw warzywniczych

4.3.1. Analiza kryterium dostępu i zobowiązań środków unijnych kierowanych dla indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”

Jednym z najważniejszych działań Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich we wszystkich okresach programowania, w których uczestniczy Polska, jest „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Działanie to cieszy się bardzo dużym zainteresowaniem wśród indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. W ramach

³⁸⁴ Por. R. Kata, *Kredyty bankowe w strukturze zewnętrznych źródeł finansowania rolnictwa w Polsce*, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2009, s. 85.

przepisów regulujących to działalnę pomoc przyznaje się rolnikowi, o którym mowa w art. 17 ust. 2 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE)³⁸⁵, jeżeli:

1) jest on posiadaczem samoistnym lub zależnym:

- a) gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks Cywilny³⁸⁶, obejmującego co najmniej 1 ha i nie więcej niż 300 ha gruntów ornych, sadów, łąk trwałych, pastwisk trwałych, gruntów rolnych zabudowanych, gruntów pod stawami lub gruntów pod rowami,
- b) lub nieruchomości służącej do prowadzenia produkcji w zakresie działów specjalnych produkcji rolnej w rozumieniu ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników³⁸⁷ w brzmieniu z dnia 12 grudnia 2014 r., położonej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,

2) w gospodarstwie, którego jest posiadaczem, prowadzi w celach zarobkowych działalność rolniczą w zakresie produkcji zwierzęcej lub roślinnej, z wyłączeniem chowu i hodowli ryb, i działalność ta nie jest prowadzona w celach naukowo-badawczych³⁸⁸.

Uznaje się, że rolnik będący osobą fizyczną prowadzi działalność rolniczą w celach zarobkowych, jeżeli w okresie 12 miesięcy poprzedzających miesiąc złożenia wniosku o przyznanie pomocy uzyskał przychód ze sprzedaży produktów rolnych w wysokości co najmniej 5 tys. zł. udokumentowany fakturą VAT, fakturą VAT RR, wydrukiem paragonu fiskalnego kas rejestrujących lub dokumentacją podatkową podatku dochodowego od osób fizycznych. Przyjmuje się, że rolnik będący osobą fizyczną kieruje gospodarstwem, jeżeli ponosi koszty i czerpie korzyści w związku z prowadzeniem tego gospodarstwa i podejmuje wszelkie decyzje dotyczącego jego prowadzenia³⁸⁹.

Pomoc w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” przyznaje się na operację zapewniającą poprawę ogólnych wyników gospodarstwa w obszarze m.in. związanym

³⁸⁵ Por. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005, zwanego dalej „rozporządzeniem nr 1305/2013”.

³⁸⁶ Por. Dz.U. z 2014 r. poz. 121, z późn. zm. oraz zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz.U. z 2014 r. poz. 827 oraz z 2015 r. poz. 4, 397, 539, 1137, 1311 i 1357.

³⁸⁷ Por. Dz.U. z 2015 r. poz. 704, z późn. zm. Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz.U. z 2015 r. poz. 1066, 1217 i 1268.

³⁸⁸ Por. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej na operacje typu „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach poddziałania „Wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz.U. poz. 1371 z późn. zm.).

³⁸⁹ Por. Tamże.

z racjonalizacją technologii produkcji, wprowadzeniem innowacji, zmianą profilu produkcji, zwiększeniem skali produkcji, poprawą jakości produkcji lub zwiększeniem wartości dodanej produktu. Operacja w ramach tego działania obejmuje inwestycje związane bezpośrednio z działalnością rolniczą, w tym również z przygotowaniem do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie. Musi być uzasadniona ekonomicznie, w tym pod względem racjonalności jej kosztów³⁹⁰.

Realizacja operacji w ramach tego działania musi przyczynić się do poprawy ogólnych wyników gospodarstwa, jeżeli ma na celu poprawę konkurencyjności i zwiększenie rentowności gospodarstwa oraz doprowadzić w ciągu 5 lat, licząc od dnia przyznania pomocy, do wzrostu wartości dodanej brutto w gospodarstwie (GVA) o co najmniej o 10% w stosunku do roku, w którym składano wniosek. Pomoc przyznaje się, jeśli operacja realizowana będzie w nie więcej niż dwóch etapach, a wykonanie zakresu rzeczowego, zgodnie z zestawieniem rzeczowo-finansowym operacji, w tym poniesienie kosztów kwalifikowalnych operacji oraz złożenie wniosku o płatność końcową, nastąpi w terminie 36 miesięcy od dnia zawarcia umowy w przypadku operacji realizowanych w dwóch etapach lub 24 miesięcy w przypadku operacji realizowanych w jednym etapie³⁹¹.

Pomoc przyznawana jest, jeżeli wielkość ekonomiczna gospodarstwa jest nie mniejsza niż 10 tys. euro i nie większa niż 200 tys. euro. Wielkość ekonomiczna indywidualnego gospodarstwa rolnego jest ustalana na podstawie jego całkowitej, rocznej, standardowej produkcji, wyrażonej w euro, która jest ustalana na podstawie współczynników obliczonych zgodnie z metodologią Unii Europejskiej zawartą w rozporządzeniu Komisji (WE) nr 1242/2008 z dnia 8 grudnia 2008 r. ustanawiającym wspólnotową typologię indywidualnych gospodarstw rolnych³⁹².

Ustalając wielkość ekonomiczną indywidualnego gospodarstwa rolnego, posiadanego przez rolnika oraz jego powierzchnię, uwzględnia się grunty orne, sady, łąki trwałe, pastwiska trwałe, grunty rolne zabudowane, grunty pod stawami oraz grunty pod rowami, wchodzące w skład indywidualnych gospodarstw rolnych w dniu złożenia wniosku o przyznanie pomocy, które:

- 1) stanowią przedmiot własności tego rolnika,
- 2) oddane są w użytkowanie wieczyste temu rolnikowi,

³⁹⁰ Por. Tamże.

³⁹¹ Por. Tamże.

³⁹² Por. Tamże; Dz. Urz. UE L 335 z 13.12.2008, str. 3 z późn. zm.).

- 3) są dzierżawione przez tego rolnika z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa lub od jednostek samorządu terytorialnego, na podstawie umowy dzierżawy zawartej na czas nieoznaczony albo na okres co najmniej 7 lat od dnia złożenia wniosku o przyznanie pomocy,
- 4) są dzierżawione przez tego rolnika od podmiotów innych niż wymienione w pkt. 3), jeżeli umowa dzierżawy została zawarta w formie aktu notarialnego albo z datą pewną oraz na okres co najmniej 7 lat od dnia złożenia wniosku o przyznanie pomocy,
- 5) mają przyznaną jednolitą płatność obszarową, o którą ubiegał się rolnik wnioskujący o środki finansowe w ramach systemów wsparcia bezpośredniego lub pomoc finansową w ramach działań obszarowych PROW 2007–2013³⁹³.

W przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych, zajmujących się wyspecjalizowaną produkcją upraw warzywniczych, m.in. z Zagłębia Paprykowego, dochód wyliczamy z m² uprawy warzywniczej pod tunelami. W województwie mazowieckim dochód z m² wynosi 6,35 euro/m², a z 1 tunelu – 1625,60 euro (6,35 euro/m² × 32 m²). Rzeczywisty dochód indywidualnych gospodarstw z Zagłębia Paprykowego nie jest adekwatny do dochodu wyliczonego na podstawie kalkulatora stosowanego przy składaniu wniosku. Stwierdzam, iż dochód rzeczywisty z 1 tunelu wynosi ok. 2000 zł. Indywidualni rolnicy z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, którzy posiadają powyżej 123 tuneli, są wykluczeni z możliwości ubiegania się o dofinansowanie z działania „Modernizacja Gospodarstw Rolnych”, pomimo, iż ich rzeczywisty dochód nie przekracza kryterium dostępu: 10 000–200 000 euro.

Przy ustalaniu wielkości ekonomicznej gospodarstwa bierze się pod uwagę, w przypadku produkcji zwierzęcej, średni stan zwierząt w roku, w którym przypada dzień rozpoczęcia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy, a w przypadku produkcji roślinnej – uprawy w plonie głównym w roku, w którym przypada dzień rozpoczęcia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy; za plon główny uznaje się uprawę, której okres wegetacji jest najdłuższy³⁹⁴.

Pomoc przyznaje się w wysokości do 50% kosztów kwalifikowalnych lub 60% kosztów kwalifikowalnych w przypadku operacji realizowanej przez osoby wspólnie wnioskujące lub młodego rolnika. Pomoc przyznaje się i wypłaca do wysokości limitu, który w okresie realizacji programu wynosi maksymalnie 200 tys. zł – w przypadku wszystkich operacji obejmujących

³⁹³ Por. Rozporządzenie Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r., dz. cyt.

³⁹⁴ Por. Tamże.

inwestycje niezwiązane bezpośrednio z budową, modernizacją budynków inwentarskich, w tym z ich wyposażaniem, z adaptacją innych istniejących w gospodarstwie budynków na budynki inwentarskie, w tym z ich wyposażaniem, lub z budową czy modernizacją magazynów paszowych w gospodarstwach, w których jest prowadzona produkcja zwierzęca, w tym z ich wyposażaniem. Pomoc przyznaje się na operację o planowanej wysokości kosztów kwalifikowalnych powyżej 50 tys. zł. Do kosztów kwalifikowalnych zalicza się koszty:

- budowy, przebudowy, remontu połączonego z modernizacją budynków lub budowli wykorzystywanych do produkcji rolnej oraz do przechowywania, magazynowania, przygotowywania do sprzedaży produktów rolnych (łącznie ze zlokalizowanymi w tych budynkach pomieszczeniami higieniczno-sanitarnymi) wraz z zakupem, montażem instalacji technicznej; wyposażenia; rozbiórki i utylizacji materiałów szkodliwych, pochodzących z rozbiórki pod warunkiem, że rozbiórka jest niezbędna w celu realizacji operacji;
- zakupu maszyn, urządzeń, wyposażenia do produkcji rolnej, przechowywania, suszenia, magazynowania, przygotowywania produktów rolnych do sprzedaży, sprzętu do uprawy, pielęgnacji, ochrony, nawożenia oraz zbioru roślin lub urządzeń do przygotowywania, przechowywania, czyszczenia, sortowania, kalibrowania, konfekcjonowania produktów rolnych, maszyn, urządzeń do przygotowywania lub składowania pasz, maszyn lub urządzeń do pojenia, zadawania pasz, urządzeń do pozyskiwania lub przechowywania mleka;
- zakładania sadów lub plantacji krzewów owocowych, gatunków owocujących efektywnie dłużej niż 5 lat, w tym koszty zakupu materiału szkółkarskiego, przeznaczonego do założenia takiego sadu lub plantacji; w przypadku gatunków roślin uprawnych, których odmiany podlegają rejestracji oraz których materiał siewny może być wytwarzany, oceniany i kontrolowany, wymienionych w wykazie gatunków roślin ogłoszonym w obwieszczeniu, o którym mowa w art. 1 ust. 3 ustawy z dnia 9 listopada 2012 r. o nasiennictwie (Dz. U. poz. 1512 oraz z 2013 r. poz. 865), kosztem kwalifikowalnym jest zakup materiału siewnego kategorii kwalifikowanych roślin sadowniczych lub materiału szkółkarskiego CAC;
- wyposażania pastwisk lub wybiegów dla zwierząt, w szczególności koszty grodzenia lub budowy wiat;
- instalacji lub budowy budynków lub budowli, zakupu maszyn lub urządzeń służących ochronie środowiska, w tym przeznaczonych do składowania odchodów zwierzęcych lub

odpadów, mycia lub czyszczenia sprzętu, oczyszczania ścieków powstających w wyniku prowadzonej działalności rolniczej lub służących poprawie warunków utrzymania zwierząt lub higieny produkcji;

- zakupu, instalacji lub budowy elementów infrastruktury technicznej wpływających bezpośrednio na warunki prowadzenia działalności rolniczej, w tym zakupu i instalacji urządzeń do pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych;
- zakupu sprzętu komputerowego i oprogramowania służącego wsparciu prowadzonej działalności rolniczej;
- opłat za patenty lub licencje;
- rat zapłaconych z tytułu wykonania umowy leasingu, nieprzekraczających ceny netto nabycia rzeczy, jeżeli przeniesienie własności tych rzeczy na beneficjenta nastąpi w okresie realizacji operacji, lecz nie później niż do dnia złożenia wniosku o płatność końcową³⁹⁵.

Prezes Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na stronie internetowej, administrowanej przez Agencję, co najmniej w jednym dzienniku o zasięgu krajowym oraz w siedzibie ARiMR, oddziałach regionalnych i biurach powiatowych Agencji podaje do publicznej wiadomości ogłoszenie o naborze wniosków o przyznanie pomocy nie później niż 30 dni przed dniem planowanego rozpoczęcia terminu składania tych wniosków. Ogłoszenie o naborze wniosków o przyznanie pomocy zawiera wskazanie:

- dnia rozpoczęcia oraz dnia zakończenia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy;
- obszaru, o którym mowa, w ramach którego będzie realizowany nabór wniosków o przyznanie pomocy³⁹⁶.

Wniosek o przyznanie pomocy składa się w oddziale regionalnym ARiMR, właściwym ze względu na miejsce realizacji operacji, osobiście lub przez upoważnioną osobę, albo przesyłką rejestrowaną, nadaną w placówce pocztowej.

Pomoc przysługuje według kolejności ustalonej przez Agencję, przy zastosowaniu kryteriów wyboru operacji. O kolejności przysługiwania pomocy na operację w obszarze d (obszary a, b i c zarezerwowane są dla rolników posiadających zwierzęta) decyduje suma uzyskanych punktów przyznanych na podstawie następujących kryteriów wyboru:

³⁹⁵ Por. Rozporządzenie Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r., dz. cyt.

³⁹⁶ Por. Tamże.

- w przypadku operacji dotyczącej budowy lub modernizacji budynków inwentarskich lub magazynu paszowego, punkty przyznaje się w następujący sposób:
 - a) jeżeli operacja obejmuje wyłącznie inwestycje dotyczące budowy lub modernizacji budynków inwentarskich lub magazynu paszowego, przyznaje się 5 punktów,
 - b) jeżeli koszty budowy lub modernizacji budynków inwentarskich lub magazynu paszowego stanowią co najmniej 50% wszystkich kosztów operacji, przyznaje się 3 punkty;
- w przypadku operacji związanej ze zwiększeniem skali produkcji rolnej, której realizacja wpłynie również na zwiększenie uczestnictwa w rynku, przyznaje się 1 punkt;
- w przypadku operacji związanej ze zmianą profilu produkcji rolnej, której realizacja wpłynie również na zróżnicowanie produkcji rolnej w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt;
- jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy uczestniczy w unijnym systemie jakości, o którym mowa w art. 16 ust. 1 lit. a rozporządzenia nr 1305/2013, lub krajowym systemie jakości, o którym mowa w art. 16 ust. 1 lit. b rozporządzenia nr 1305/2013, w ramach działania „Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych” objętego programem, przyznaje się 2 punkty, z tym że w przypadku uczestnictwa w systemie rolnictwa ekologicznego, o którym mowa w rozporządzeniu nr 834/2007, przyznaje się 4 punkty;
- jeżeli w dniu złożenia wniosku o przyznanie pomocy podmiot ubiegający się o jej przyznanie ma nie więcej niż 40 lat, przyznaje się 3 punkty;
- jeżeli inwestycje służą ochronie środowiska lub zapobieganiu zmianie klimatu, przyznaje się maksymalnie 5 punktów;
- w przypadku, gdy operacja jest realizowana na obszarze województwa mazowieckiego³⁹⁷, przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób:

³⁹⁷ W przypadku gdy operacja jest realizowana na obszarze województwa: a) dolnośląskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy budowy lub modernizacji budynków inwentarskich dla bydła, owiec lub kóz, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy powiększenia powierzchni sadów lub plantacji krzewów owocowych, gatunków owocujących efektywnie dłużej niż 5 lat, przyznaje się 1 punkt; b) kujawsko-pomorskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy budowy lub modernizacji budynków inwentarskich dla świń, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest członkiem grupy producentów rolnych lub organizacji producentów, przyznaje się 1 punkt; c) lubuskiego – przyznaje się dodatkowy 1 punkt, jeżeli operacja jest realizowana wspólnie przez co najmniej 2 rolników; d) łódzkiego – przyznaje się dodatkowy 1 punkt, jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest członkiem grupy producentów rolnych lub organizacji producentów; e) małopolskiego – przyznaje się dodatkowy 1 punkt, jeżeli operacja dotyczy budowy lub modernizacji budynków inwentarskich dla trawożernych zwierząt gospodarskich; f) mazowieckiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy budowy obiektów służących do przechowywania produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest

- a) jeżeli operacja dotyczy budowy obiektów służących do przechowywania produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt,
- b) jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest beneficjentem działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” objętego PROW 2007–2013 lub operacji typu „Premie dla młodych rolników” w ramach poddziałania „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz młodych rolników” objętego programem, przyznaje się 1 punkt³⁹⁸.

Agencja nie udziela pomocy, jeżeli przyznano mniej niż 1,5 punktu. Kolejność przysługiwania pomocy jest ustalana od operacji, która uzyskała największą liczbę punktów, do operacji, która uzyskała najmniejszą liczbę punktów. W przypadku operacji o takiej samej

beneficjentem działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” objętego PROW 2007–2013 lub operacji typu „Premie dla młodych rolników” w ramach poddziałania „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz młodych rolników” objętego programem, przyznaje się 1 punkt; g) opolskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest członkiem grupy producentów rolnych lub organizacji producentów, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest beneficjentem działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” objętego PROW 2007–2013 lub operacji typu „Premie dla młodych rolników” w ramach poddziałania „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz młodych rolników” objętego programem, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt; h) podkarpackiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest członkiem grupy producentów rolnych lub organizacji producentów, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja ma na celu rozszerzenie produkcji gospodarstwa o profil zielarstwo lub pszczelarstwo, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy budowy obiektów służących do przechowywania produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy budowy lub modernizacji budynków inwentarskich dla bydła, owiec lub kóz, przyznaje się 1 punkt; i) podlaskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest członkiem grupy producentów rolnych lub organizacji producentów, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja jest realizowana w gospodarstwie położonym na obszarze, na którym są podejmowane środki w związku z wystąpieniem choroby zakaźnej zwierząt podlegającej obowiązkowi zwalczania, przyznaje się 1 punkt; j) pomorskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy budowy obiektów służących do przechowywania produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja jest realizowana wspólnie przez co najmniej 2 rolników, przyznaje się 1 punkt; k) świętokrzyskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy zawarł umowę na dostawę produktów, których dotyczy operacja, na okres co najmniej jednego roku poprzedzającego dzień złożenia wniosku o przyznanie pomocy, z podmiotami mającymi miejsce zamieszkania albo siedzibę na obszarze tego województwa, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest członkiem grupy producentów rolnych lub organizacji producentów, przyznaje się 1 punkt; l) warmińsko-mazurskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy budowy obiektów służących do przechowywania produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja dotyczy budowy lub modernizacji budynków inwentarskich dla owiec, kóz lub koni, przyznaje się 1 punkt; m) zachodniopomorskiego – przyznaje się dodatkowe punkty w następujący sposób: • jeżeli operacja dotyczy budowy obiektów służących do przechowywania produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, przyznaje się 1 punkt, • jeżeli operacja jest realizowana wspólnie przez co najmniej 2 rolników, przyznaje się 1 punkt.

³⁹⁸ Por. Rozporządzenie Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r...., dz. cyt.

liczbie punktów, o kolejności przysługiwania pomocy decyduje kwota wnioskowanej pomocy, przy czym pierwszeństwo ma operacja z niższą wnioskowaną kwotą pomocy³⁹⁹.

4.3.2. Czynniki determinujące dostęp indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce do środków unijnych

Specyfika rolnictwa sprawia, że istnieją problemy metodologiczne związane z czynnikami determinującymi dostęp indywidualnych gospodarstw rolnych w regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych do środków unijnych. Biorąc pod uwagę różne ujęcia, przede wszystkim ujęcie makroekonomiczne i mikroekonomiczne i sposób liczenia podstawowych wskaźników dochodowych, można wyróżnić szeroką gamę kategorii ekonomicznych, determinujących dostęp do środków unijnych. Z kolei przedmiotem interwencji o charakterze strukturalnym powinna być pomoc w przewyższaniu barier blokujących rozwój rolnictwa w ujęciu długookresowym.

Poczynając od 2004 r. polskie gospodarstwa rolne mogą w pełnym zakresie korzystać z pomocy finansowej w ramach mechanizmów WPR, przy czym dopiero w obecnym okresie programowania, obejmującym lata 2014–2020, przewidziano pomoc specjalnie ukierunkowaną na małe, rodzinne gospodarstwa rolne. Uwaga nadal nie została ukierunkowana na gospodarstwa rolne specjalizujące się w uprawie warzyw, czyli gospodarstwa cechujące się wysoką dochodowością. Jak twierdzi J.E. Stiglitz, prawdopodobnie najważniejszą przyczyną ingerencji władz publicznych w funkcjonowanie rolnictwa i rynków rolnych jest rozkład dochodów generowanych przez gospodarkę rolną⁴⁰⁰. Rozkład ten nie może i nie jest w stanie spełnić kryteriów etycznych akceptowanych przez społeczeństwo. Ponadto funkcjonowanie gospodarki rynkowej powoduje, że duża liczba ludności, zarówno rolniczej, jak i nierolniczej, uzyskuje nieakceptowalnie niskie dochody, niewystarczające nawet do zapewnienia odpowiedniego wyżywienia. Dlatego też władze publiczne wdrażają programy, które stymulują wzrost dochodów małych gospodarstw⁴⁰¹. Sytuacja ta zagraża gospodarstwom charakteryzującym się wysoką dochodowością, które są głównymi podmiotami dostarczającymi artykuły żywnościowe na rynek.

³⁹⁹ Por. Tamże.

⁴⁰⁰ Por. J.E. Stiglitz, *Some Theoretical Aspects of Agricultural Policies*, „The World Bank Research Observer” 1987, nr 1, s. 49–50.

⁴⁰¹ Por. K. Zieliński, D. Żmija, *Instrumenty polityki rolnej Unii Europejskiej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012, s. 9.

Podstawowym czynnikiem, determinującym dostęp do środków unijnych indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce, jest brak uwzględnienia w systemie przyznawania punktacji wysokiej dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych. Indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, cechujące się dużą dochodowością, mogą ubiegać się o takie środki unijne, w których wymagany jest dochód w roku bazowym powyżej 15 000 euro, czyli np. w ramach działań „Modernizacja gospodarstw rolnych” czy „Premie dla młodych rolników”. Indywidualne gospodarstwa rolne nie mogą się ubiegać o środki unijne w ramach działania „Restrukturyzacja małych gospodarstw”, ponieważ większość specjalistycznych gospodarstw nie osiąga dochodu do 10 000 euro i nie spełnia kryterium dostępu dla tego działania.

Polityka strukturalna w zakresie rozdysponowywania środków unijnych powinna polegać na stopniowym, wielowymiarowym dostosowywaniu struktur gospodarowania, tak aby uzyskać wzrost dobrobytu społecznego wewnątrz kraju oraz podnosić międzynarodową konkurencyjność polskiej gospodarki. Zmiany mogą mieć charakter przedmiotowy, przestrzenny, własnościowy lub instytucjonalny, ale najczęściej stosuje się splot działań obejmujący jednocześnie wszystkie wymienione układy.

4.3.3. Skuteczność wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce – próba oceny i projekcji

Celem polityki strukturalnej jest poprawa sytuacji w rolnictwie w perspektywie średniookresowej i długookresowej. Ukierunkowana jest ona na wspieranie rozwoju regionów wiejskich, jak również przemian prowadzących do niwelowania różnic w poziomach rozwoju. Polska jako członek UE stała się beneficjentem programów pomocowych od 2004 roku. Po dwóch zakończonych okresach programowania oraz upływie ponad połowy obecnego (2014–2020) można podjąć próbę oceny wykorzystania środków unijnych skierowanych do indywidualnych gospodarstw rolnych.

Jeśli chodzi o skuteczność wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, trudno jest znaleźć dane z tego zakresu. Analiza skuteczności może być zauważona przez podmioty przygotowujące wnioski o dofinansowania. Wyspecjalizowane uprawy warzywnicze najczęściej związane są z danym regionem. Z kolei na terenie danego regionu funkcjonują określone podmioty będące wsparciem dla rolników w zakresie ich aplikacji o środki unijne.

Ze względu na trudności z przewidywaniem i oceną skuteczności wdrażania programów alokacja opiera się na pewnych subiektywnych ocenach decydentów, a jej efekty charakteryzuje wysoki stopień niepewności. W przypadku polityki strukturalnej UE ocenie powinno podlegać wspomaganie procesów decyzyjnych, ich przejrzystość oraz preferencje różnych grup społecznych. Ocena taka w efekcie może wpłynąć na podniesienie ogólnej efektywności i skuteczności wdrażania programu.

Skuteczność wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzyw jest trudna do określenia ze względu na brak szczegółowych danych w zakresie poruszanego tematu. Środki, rozdysponowywaniem których zajmuje się Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, przydzielane są w zależności od województwa, w którym położone jest gospodarstwo. Dlatego też dane są zbierane, a badania prowadzone dla całego województwa, a nie dla poszczególnych regionów. Analizując zebrane przeze mnie dane, pragnę zauważyć, iż ze 102 wniosków z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” ok. 20% zostało rozpatrzonych pozytywnie – podpisano umowy i zrefundowano inwestycje. Przedstawione przeze mnie wyniki mają jedynie charakter sprawozdawczy, jednakże są bardzo ważne dla badanego regionu. Pokazują skuteczność wykorzystania środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego.

Warto zauważyć, iż nadal istnieje potrzeba dalszej restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw, których potencjał produkcyjny pozwala na podjęcie wyzwań konkurencyjnych na europejskim rynku. Potencjałem polskiego rolnictwa są indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące wyspecjalizowane produkcje. Analiza tych gospodarstw wskazuje również na konieczność uwzględnienia specyfiki poszczególnych rynków rolnych w adresowaniu potrzeb modernizacyjnych. Niezbędne jest także kierowanie środków unijnych na działania na rzecz scalania gruntów oraz powiększania areалу gospodarstw dzięki uwolnieniu zasobów ziemi użytkowanych przez małe gospodarstwa. Dla zachowania i wzrostu konkurencyjności polskiego sektora rolnego ważne jest zachowanie korzystnej struktury wieku w populacji ludności rolniczej. Młodzi rolnicy, ze względu na lepsze wykształcenie i większą skłonność do wprowadzania nowych rozwiązań i innowacji, w znacznym stopniu mogą decydować o rozwoju sektora rolnego. Tymczasem trend starzenia się populacji jest silniejszy w grupie zawodowej rolników niż w innych działach gospodarki na obszarach wiejskich.

Ze względu na funkcje gospodarcze, społeczne i środowiskowe rolnictwa konieczne jest zapewnienie jego trwałości ekonomicznej. W związku z niekorzystnymi warunkami naturalnymi część gospodarstw wymaga wsparcia niwelującego efekty istniejących ograniczeń

lub umożliwiającego dokonanie odpowiednich dostosowań. Jednocześnie zmienność warunków pogodowych wynikająca ze zmian klimatu zwiększa ryzyko w produkcji rolnej, co powoduje konieczność wsparcia odbudowy zniszczonego potencjału produkcyjnego (w przypadku zjawisk o charakterze klęsk żywiołowych lub katastrof), jak również dostosowania samych gospodarstw do zaistniałych warunków klimatycznych. Dostosowania do zmian klimatu wymagają zwiększenia wiedzy rolników w zakresie tego zjawiska i możliwości dostosowań, w tym także korzystania z ubezpieczeń.

Ze względu na dbałość o jakość wód konieczne jest podjęcie działań na rzecz ograniczenia negatywnego wpływu rolnictwa i wiejskiej gospodarki komunalnej na ich stan oraz wsparcie inwestycji podejmowanych w tym zakresie. Ponadto niska jakość produkcyjna większości gleb w Polsce, w powiązaniu z intensyfikacją rolnictwa oraz zmianami klimatu, sprzyja procesom erozyjnym, zmniejszaniu zawartości próchnicy glebowej i wypłukiwaniu składników mineralnych do wód gruntowych. Zwiększanie/ochrona pojemności wodnej gleb poprzez dbałość o jej strukturę i wzrost zawartości substancji organicznej zwiększa odporność upraw w okresach suszy i zmniejsza tempo odpływu nadmiaru wód do rzek. Stan gleb będzie też współdecydował o produktywności całego sektora i jego wkładzie w zaspokajanie rosnących potrzeb żywnościowych w sposób zrównoważony.

Polskie rolnictwo, podobnie jak rolnictwo europejskie, traci przewagi cenowo-kosztowe. Utrzymanie konkurencyjności produktów na rynku UE i światowym wymaga w związku z tym położenia większego nacisku na wysoką jakość. Proces poprawy jakości dotyczy zarówno zmian w produkcji rolnej, przetwórstwie, jak i dalszego rozwinięcia rynku „produktów wysokojakościowych”. Poziom rozpoznawalności produktów wytwarzanych w systemach jakości żywności jest niski, co obecnie ogranicza możliwość uzyskania wyższych dochodów przez producentów tych produktów. W rezultacie utrzymuje się zarówno niski popyt, jak i niska ich podaż. W zagadnienie podnoszenia jakości produktów rolnych wpisuje się również zwiększanie wartości dodanej. Istotne jest, aby rolnicy w nim uczestniczyli, podnosząc w ten sposób swój udział w cenie finalnej produktów. Inwestowanie w marketing produktów rozumiany tutaj jako poprawa jakości i zwiększanie wartości dodanej w przypadku polskich rolników jest ograniczone głównie ze względu na niskie wyposażenie gospodarstw w kapitał finansowy.

Innowacyjność jest ważnym czynnikiem poprawy produktywności, wzrostu i konkurencyjności sektora rolnego oraz doskonalenia jakości produktów, a przez to sposobem na poprawę dochodów rolników. Jednocześnie rozwiązania innowacyjne mogą sprzyjać dostosowaniu działalności rolniczej do potrzeb środowiska. Ze względu na niski poziom

innowacyjności sektora rolno-spożywczego, istnieje potrzeba zwiększenia nakładów na działalność badawczo-rozwojową (w tym dotyczącą rozwiązań przyjaznych dla środowiska i klimatu), liczby wdrożonych rozwiązań innowacyjnych oraz transferu nowoczesnych i już znanych rozwiązań. Dla zwiększenia innowacyjności konieczne jest stworzenie warunków sprzyjających jej rozwojowi.

Podniesienie świadomości (w tym ekologicznej) i kwalifikacji rolników oraz większa dostępność informacji o istniejących rozwiązaniach pociągają za sobą wzrost popytu oraz przyczyniają się do zachowania zasobów genetycznych roślin uprawnych, które są niezbędne dla utrzymania elementu różnorodności biologicznej obszarów wiejskich. Potrzeba ta wynika z postępującej intensyfikacji polskiego rolnictwa i związanej z tym presji na wprowadzanie nowoczesnych, wysokowydajnych, jednolitych genetycznie odmian roślin.

Poprawa współpracy pomiędzy sektorem wiedzy a odbiorcami prowadzić będzie do zwiększenia liczby wdrażanych, nowych rozwiązań. Niezbędne jest również podniesienie kompetencji doradców, którzy odgrywają istotną rolę w rozprzestrzenianiu innowacji. Efektywność wdrażania programów unijnych jest uzależniona od poziomu wiedzy producentów rolnych w obszarach zidentyfikowanych w ramach poszczególnych potrzeb.

Polityka strukturalna zapewne przyczyniła się do zwiększenia produktywności w obszarze rolnictwa, poprawy struktur rolnych oraz przebudowy gospodarstw nieefektywnych w gospodarstwa nowoczesne i rentowne. Wdrożyła ponadto postęp techniczny i zmiany w strukturze produkcji oraz podwyższyła jakość produktów rolnych. Sama skuteczność wykorzystania środków unijnych jest jednak trudno mierzalna i głównie jakościowa, stąd jakiegokolwiek modelowanie wymaga uwzględnienia specyficznych cech problemów. Dodatkowo podejmowanie decyzji społeczno-ekonomicznych charakteryzuje się wysokim stopniem niepewności oraz często jest związane z wysoką presją czasową.

Dokonując oceny i projekcji rozdysponowywania środków unijnych Polsce, należy zwrócić uwagę, iż w warunkach rozbudowanej struktury agrarnej potrzebna jest przede wszystkim poprawa dochodowości dużych gospodarstw. Małe gospodarstwa rolne o niskim obecnie potencjale produkcyjnym mogą przekształcić się lub rozwinąć swoją produkcję rolniczą, aby osiągnąć wymaganą wartość ekonomiczną albo też dokonać dywersyfikacji w kierunku pozarolniczym, co wymaga przeprowadzenia odpowiednich inwestycji. Rozwój działalności małych gospodarstw uwarunkowany jest też dostępem do wiedzy oraz odpowiednich rozwiązań w zakresie współpracy i wprowadzania produktów do obrotu.

Rozdział 5. Analiza finansowych determinant dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru wyspecjalizowanych upraw warzywniczych w Polsce

5.1. Metodyka badań

5.1.1. Źródło danych empirycznych do opracowania i prezentacji materiału statystycznego

Dochodowość jest podstawową kategorią, służącą ocenie indywidualnych gospodarstw rolnych. W przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych z obszaru Zagłębia Paprykowego szczególne znaczenie w jej rozpatrywaniu mają dofinansowania unijne. Sądzę, iż stymulujący wpływ na dochodowość będzie miał wolumen pozyskiwanych przez rolników środków z funduszy UE na inwestycje w gospodarstwach. Świadczy to jednocześnie, iż inwestycje te realizują funkcję dochodową, tzn. przyczyniają się do wzrostu dochodów z działalności rolniczej. Jednakże sposób obliczania dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych uniemożliwia ubieganie się o środki unijne. Wielkość ekonomiczna – tj. dochód obliczony według kalkulatora – nie odzwierciedla rzeczywistych dochodów. Przewiduję, iż główną determinantą dochodowości będą dofinansowania unijne, głównie działanie „Modernizacja gospodarstw rolnych”, gdzie ok. połowa badanych przeze mnie gospodarstw nie spełniła kryterium dostępu lub nie wywiązała się z zobowiązań ze względu na metodę obliczania dochodu.

Metodyka przeprowadzonych na potrzeby tej pracy badań sprowadza się do:

- Przeglądu raportów Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa pod kątem tematyki obejmującej wyniki badań w zakresie: ilości wnioskodawców, którzy otrzymali i nie otrzymali wsparcia finansowego z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Dane te przedstawiają wszystkich wnioskodawców z całego województwa, natomiast brak jest informacji, ilu beneficjentów posiadających swoje gospodarstwa na terenie gminy Potworów, Klwów, Przytyk, Radzanów, czyli na terenie Zagłębia Paprykowego, złożyło wnioski o przyznanie pomocy finansowej.
- Przeprowadzenia wywiadu kwestionariuszowego wśród wnioskodawców tego działania, posiadających swoje gospodarstwa na terenie Zagłębia Paprykowego.

- Konstrukcji modelu ekonometrycznego z wykorzystaniem wyników przeprowadzonego wywiadu.
- Analizy otrzymanych wyników, weryfikacji przyjętych hipotez oraz sformułowania wniosków końcowych.

Największą trudność w przygotowaniu niniejszej pracy sprawił brak danych empirycznych, dotyczących podjętego tematu. Zagłębie Paprykowe jest regionem znanym w kraju i w Unii Europejskiej, jednak nikt wcześniej nie podjął próby jakiegokolwiek jego analizy badawczej. Napotkałam problem z pozyskaniem ogólnych danych dotyczących tego regionu, takich jak np. liczba indywidualnych gospodarstw rolnych, zajmujących się rolnictwem, liczba rolników zajmujących się gospodarowaniem czy powierzchnia tuneli foliowych. W związku z tym zwróciłam się do władz gmin należących do Zagłębia Paprykowego z prośbą o udostępnienie danych. Niestety żadnych nie uzyskałam, ponieważ – jak się okazało – tego typu dane nie są potrzebne poszczególnym urzędom gmin, dlatego nikt nie prowadzi takich statystyk. Ponieważ zajmuję się przygotowywaniem wniosków o dofinansowania unijne dla rolników, uznałam, iż aby dokonać analizy statystycznej badanych gospodarstw, wykorzystam dane rolników, którzy takowe złożyli. Najważniejszym działaniem, w ramach którego indywidualne gospodarstwa rolne z regionu Zagłębia Paprykowego mogą aplikować o środki unijne, jest działanie „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Dlatego też badaniem zostali objęci rolnicy, którzy aplikowali o środki unijne w ramach tego właśnie działania. Przed przeprowadzeniem wywiadu kwestionariuszowego zapytałam rolników aplikujących o środki unijne, czy nie zechcieliby wziąć udziału w badaniu, co polegałoby na spotkaniu z doktorantką i udzieleniu odpowiedzi na kilka pytań dotyczących kwestii zawartych w ich dokumentacji projektowej, składanej w momencie aplikacji. O pomoc w zebraniu odpowiedniej liczby respondentów poprosiłam wszystkie prywatne podmioty oraz Ośrodki Doradztwa Rolniczego z badanego regionu, które przygotowują rolnikom dokumentacje projektowe. Zachęcały one swoich klientów do uczestnictwa w badaniu. W 2018 roku ze wszystkimi rolnikami, którzy złożyli oświadczenia chęci udziału w badaniu, został przeprowadzony wywiad kwestionariuszowy.

Zastosowana metodyka badań dotyczyła analizy zgromadzonych wyników. W pracy wykorzystano także materiały i dane ze źródeł zastawnych, czyli informacje, które nie zostały wytworzone na potrzeby prowadzonego badania. Dane zastawne były gromadzone i analizowane na każdym etapie pracy; zostały też one skonfrontowane z wynikami innych badań. Wykaz danych zastawnych poddanych analizie:

- Roczniki Statystyczne GUS z lat 2003–2017;

- Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013;
- Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020;
- Sieć Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych – FADN;
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013;
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020;
- Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005 r., s. 1 z późn. zm.);
- Rozporządzenia Komisji (WE) NR 1974/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. ustanawiające szczegółowe zasady stosowania rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (Dz. Urz. UE L 368 z 23.12.2006 r., s. 15 z późn. zm.);
- Ustawy z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz.U. Nr 163 poz. 1160 z późn. zm.);
- Plany komunikacyjne PROW 2007–2013 na lata 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014;
- Sprawozdania roczne z realizacji PROW 2007–2013 za lata 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 publikowane przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi;
- Materiały promocyjne i informacyjne PROW 2007–2013;
- Dane monitoringowe dotyczące stanu wdrażania poszczególnych działań PROW 2007–2013 oraz dane sprawozdawcze odnoszące się do stanu realizacji planów komunikacyjnych.

5.1.2. Wywiad kwestionariuszowy przeprowadzony wśród indywidualnych rolników, zajmujących się wyspecjalizowaną produkcją warzyw z Zagłębia Paprykowego, będących beneficjentami środków unijnych

Wywiad kwestionariuszowy z rolnikami – właścicielami indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego – pozwolił na uzyskanie informacji dotyczących wolumenu środków finansowych z funduszy UE, przede wszystkim tych przeznaczonych na wsparcie

inwestycji w indywidualnych gospodarstwach rolnych, otrzymanych przez rolników w ramach pomocy unijnej z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w latach 2016 oraz 2018. Badanie umożliwiło wskazanie głównych determinant dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych oraz umożliwiło analizę czynników wpływających na uzyskanie wsparcia w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

W przeprowadzonym badaniu wyróżniono następujące etapy⁴⁰²:

I. Wybór metod i obiektów badawczych

Przeprowadzenie badania na podstawie reprezentatywnego losowania prostego indywidualnego wymagałoby posiadania/zakupienia i opracowania operatu dotyczącego liczby producentów wyspecjalizowanych upraw warzywniczych z regionu Zagłębia Paprykowego, którzy aplikowali o dofinansowania unijne. Dodatkowo należałoby uwzględnić wysoki koszt pomiaru. Dlatego też do określenia liczby osób, które powinny być objęte badaniem, wykorzystano dane ARiMR dotyczące liczby podmiotów aplikujących o środki unijne w województwie mazowieckim w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w roku 2016 i 2018. W 2016 roku 8457 rolników z całego województwa mazowieckiego złożyło wnioski o dofinansowanie w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”, natomiast w 2018 roku było ich 1447. Średnia liczba wniosków złożonych podczas dwóch naborów z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w województwie mazowieckim to 4952. Nie jest możliwe uzyskanie danych dotyczących tego, ilu rolników z Zagłębia Paprykowego złożyło wnioski o dofinansowanie, ponieważ statystyki prowadzone przez ARiMR dotyczą całego województwa.

Wiadomo, iż z całego województwa mazowieckiego podczas dwóch naborów na działanie „Modernizacja gospodarstw rolnych” średnio 4952 rolników złożyło wniosek, dlatego też szacuję niezbędną liczbę jednostek poddaną badaniu. Liczebność jednostek poddanych badaniu ustalono ze wzoru⁴⁰³:

⁴⁰² Etapy, w których prowadzono badania, są zgodne z etapami badań empirycznych w rachunkowości zarządczej zastosowanymi w publikacji B. Ryana, R.W. Scapenesa, M. Theobalda, *Research method and methodology in finance and accounting*, którą przytaczam za: A. Skarżyńska, *Rachunek kosztów jako metoda wspomagania decyzji w gospodarstwach rolnych w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2014, nr 3 (33), s. 3.

⁴⁰³ Por. J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 2004, s. 246–247.

$$n_b = \frac{N}{1 + \frac{d^2(N-1)}{z_{\alpha}^2 pq}}$$

gdzie:

n_b – niezbędna liczba jednostek poddana badaniu⁴⁰⁴,

N – liczebność populacji ($N = 4952$),

d – dopuszczalny błąd szacunku ($d = 0,05$),

p – spodziewany rząd wielkości szacowanej frakcji; $q = 1 - p$; ($p = q = 0,5$)⁴⁰⁵,

z_{α} – wartość wskaźnika dla $\alpha = 0,05$; ($z_{\alpha} = 1,96$).

Liczebność obliczona z powyższego wzoru wyniosła 356,52. Oznacza to, iż z całego województwa mazowieckiego powinienam przeprowadzić wywiad kwestionariuszowy z 357 rolnikami. Biorąc pod uwagę, iż województwo mazowieckie liczy 314⁴⁰⁶ gmin⁴⁰⁷, natomiast badane przeze mnie Zagłębie Paprykowe – 4 gminy, to zakładam, iż przeprowadzenie wywiadu kwestionariuszowego ze 102 rolnikami z Zagłębia Paprykowego stanowi bardzo dużą próbę.

Wybrana technika badawcza, podjęta w niniejszej pracy polegała na komunikowaniu się pomiędzy indywidualnym gospodarstwem rolnym a respondentem z zastosowaniem przygotowanego kwestionariusza. Na potrzeby realizacji badania wykorzystana została baza kontaktowa beneficjentów środków unijnych, udostępniona przez podmioty przygotowujące wnioski o dofinansowanie. Przygotowywaniem na zlecenie dokumentacji projektowej zajmują się prywatne firmy oraz Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Podmioty te uprzednio kontaktowały się z rolnikami w sprawie wyrażenia zgody na uczestnictwo w wywiadzie kwestionariuszowym. Sto dwóch rolników z Zagłębia Paprykowego aplikujących o środki unijne wyraziło zgodę na spotkanie się w celu przeprowadzenia wywiadu kwestionariuszowego. I tyle efektywnych wywiadów z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi, aplikującymi o środki unijne w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w naborach przeprowadzonych w latach 2016 i 2018, zostało zrealizowanych.

⁴⁰⁴ Nie użyto pojęcia „minimalna liczebność próby”, by uniknąć błędu i powtórzeń słowa „próba”. Próbę właściwą będą stanowić bowiem przeprowadzone wywiady kwestionariuszowe.

⁴⁰⁵ Ze względu na nieznaną wartość rzędu wielkości szacowanej frakcji, tj. spodziewanego udziału zjawiska w populacji, przyjęto go w badaniu na poziomie 0,5, co skutkuje otrzymaniem maksymalnego poziomu iloczynu $pq=0,25$.

⁴⁰⁶ Por. *Rocznik Statystyczny Województw 2018*, GUS, Warszawa 2018, s. 35.

⁴⁰⁷ Por. Gmin wiejskich jest 228, gmin miejskich – 35, gmin miejsko-wiejskich – 51.

II. Zaprojektowanie wywiadu

Pytania wywiadu kwestionariuszowego zostały podzielone na pięć grup, które charakteryzowały rolnika oraz gospodarstwo rolne:

- Pytania wstępne – 3 pytania zamknięte,
- Podstawowe dane gospodarstwa – 4 punkty otwarte,
- Dane ogólne właściciela gospodarstwa – 3 punkty otwarte oraz 7 pytań zamkniętych,
- Dane ogólne, opisujące gospodarstwo rolne – 3 punkty otwarte, w tym 2 rozbudowane, oraz 1 pytanie zamknięte,
- Dane ekonomiczno-gospodarcze, dotyczące aplikacji o środki unijne w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” – 4 pytania zamknięte oraz 17 pytań otwartych.

Wyboru pytań dokonano, mając na uwadze cel badania oraz przesłanki, którym mają służyć zebrane informacje.

Przed przystąpieniem do badania głównego przeprowadzono badania pilotażowe, których podstawowym celem była weryfikacja narzędzia badawczego, jakim był kwestionariusz wywiadu. Ocenie poddano m.in. zrozumiałość pytań, ich przydatność w osiąganiu celów pracy oraz ewentualną liczbę pytań pozostawionych bez odpowiedzi.

Badanie pilotażowe przeprowadzono na celowo dobranej próbie 5 rolników. Wśród nich znalazły się osoby w wieku od 30 do 56 lat, które gospodarowały na odmiennym areale – od 3 do 9 ha. Podczas badania obserwowano proces udzielania odpowiedzi na zadawane pytania, a także proszono osoby ankietowane o sugestie związane z konkretnymi pytaniami. Największy problem rolnicy mieli z odpowiedzią na pytanie: „Proszę określić, czy jest Pan/Pani młodym rolnikiem⁴⁰⁸ według ustawy?”. Dlatego zdecydowałam o wprowadzeniu trzech dodatkowych

⁴⁰⁸ Podmiot ubiegający się o przyznanie pomocy jest młodym rolnikiem w myśl § 4 ust. 6 pkt. 3 rozporządzenia MRiRW z dnia 21 sierpnia 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej na operacje typu „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach poddziałania „Wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych” objętego PROW na lata 2014–2020 (Dz.U. poz. 1371 z późn. zm.), zwanego dalej rozporządzeniem. Tylko w przypadku, gdy Podmiot spełnia łącznie wszystkie poniższe warunki, jest młodym rolnikiem w myśl ustawy i może ubiegać się o podwyższony o 10% poziom pomocy. Młody rolnik to osoba fizyczna, która spełnia następujące warunki:

- w dniu złożenia wniosku o przyznanie pomocy ma nie więcej niż 40 lat. Zwyczajowo przyjmuje się, iż wraz z ukończeniem danego wieku, w tym przypadku 40 lat, rozpoczyna się bieg terminu (wynoszący rok), w którym to wiek osoby fizycznej będzie wynosił 40 lat. Okres ten upłynie wraz z godziną 00:00 w dniu 41. urodzin tej osoby. Tym samym niniejsza data wyznacza termin osiągnięcia wieku 41 lat, a więc wskazania, że dana osoba ma już więcej lat niż 40;
- rozpoczęła kierowanie gospodarstwem nie wcześniej niż 5 lat przed złożeniem wniosku o przyznanie pomocy. Uznaje się, że rolnik będący osobą fizyczną kieruje gospodarstwem, jeżeli ponosi koszty i czerpie korzyści w związku z prowadzeniem tego gospodarstwa i podejmuje wszelkie decyzje dotyczące jego prowadzenia. Ustalając datę kierowania gospodarstwem na ww. okoliczność należy kierować się powyższą wykładnią i ustalić termin, w którym Wnioskodawca już ponosił koszty i czerpał korzyści w związku z prowadzeniem tego gospodarstwa i podejmował wszelkie decyzje dotyczące jego prowadzenia. Decyzje dotyczące prowadzenia gospodarstwa rolnego to np. występowanie z wnioskami o przyznanie płatności bezpośrednich,

pytań. Z odpowiedzi na nie wynika odpowiedź na problematyczne pytanie. Po uwzględnieniu wszystkich powtarzających się oraz niektórych pojedynczych uwag kwestionariusze przyjęły ostateczną formę.

III. Zapewnienie wiarygodności i rzetelności wywiadu

W czasie przygotowywania i przeprowadzania wywiadu kwestionariuszowego podjęto działania, które miały zagwarantować wiarygodność (konstrukcyjną, zewnętrzną, wewnętrzną) i rzetelność badania. Zastosowany wywiad można opisać w następujący sposób:

- Wiarygodność konstrukcyjna – zaprojektowanie wywiadu kwestionariuszowego poprzedziłam studiami literatury przedmiotu oraz przeglądem dokumentacji projektowej działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”, które umożliwiły wybór odpowiednich koncepcji teoretycznych. Wiarygodność starałam się również zapewnić poprzez dyskusje z pracownikami Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz prywatnymi firmami, zajmującymi się pomocą w wypełnianiu dokumentacji projektowej na zlecenie rolników;
- Wiarygodność wewnętrzna – dla spełnienia tego warunku osobiście przeprowadziłam wywiad kwestionariuszowy z rolnikami. Uznałam, iż będę odpowiednim do tego podmiotem, ponieważ od 2004 roku doradzam oraz pomagam rolnikom w wypełnianiu dokumentacji projektowej przy aplikacji o środki unijne. Przed spotkaniem z rolnikami, w celu sporządzenia wywiadu kwestionariuszowego, prosiłam ich o przygotowanie wersji elektronicznej całej dokumentacji projektowej;
- Wiarygodność zewnętrzna – napotkałam trudność z porównaniem wyników przeprowadzonego badania z wynikami uzyskanymi przez innych badaczy, ponieważ dotychczas nie prowadzono identycznych i podobnych badań dla regionu Zagłębia Paprykowego. Należy dodać, że ze względu na nielosowy dobór próby, wyniki badań nie mogą być w statystyczny sposób uogólniane na wszystkie indywidualne gospodarstwa rolne w kraju;

nadanie numeru stada, zgłaszanie przemieszczania zwierząt, itp. Jeśli powyższe czynności wystąpiły przed poniesieniem jakichkolwiek kosztów bądź uzyskaniem korzyści z prowadzenia tego gospodarstwa, należy je uwzględnić przy ustalaniu terminu rozpoczęcia kierowania gospodarstwem. W przypadku natomiast uprzedniego ubiegania się o wsparcie związane z prowadzoną działalnością rolniczą i składania oświadczeń w zakresie daty prowadzenia gospodarstwa rolnego, należy zapewnić spójność składanych deklaracji;

- posiada kwalifikacje zawodowe określone w rozporządzeniu MRiRW z dnia 13 lipca 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania, wypłaty oraz zwrotu pomocy finansowej na operacje typu „Premie dla młodych rolników” w ramach poddziałania „Pomoc w rozpoczęciu działalności gospodarczej na rzecz młodych rolników” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz.U. z 2015 r. poz. 982, z 2016 r. poz. 345 oraz z 2017 r. poz. 208).

- Rzetelność – w celu zapewnienia rzetelności wywiadu ustaliłam odpowiednie procedury i sposoby jego dokumentowania. Wywiad z rolnikiem ewidencjonowałam w formie papierowej; następnie zgromadzone informacje wprowadziłam do specjalnie przygotowanego modułu programu komputerowego w celu utworzenia elektronicznej bazy danych⁴⁰⁹.

IV. Zbieranie danych

Źródłem danych niezbędnych do badania były przeprowadzone w 2018 r. w regionie Zagłębia Paprykowego (gmina Potworów, Klwów, Radzanów, Przytyk) wywiady kwestionariuszowe. Badaniem zostały objęte 102 indywidualne gospodarstw rolne o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych (UR) każde, aplikujące o środki unijne w ramach działania „Modernizacja Gospodarstw rolnych” w latach 2016 lub 2018.

Zadeklarowanie uczestnictwa w wywiadzie kwestionariuszowym było dobrowolne. Rolnicy składali deklarację w momencie aplikacji o środki unijne: w roku 2016 był to okres od kwietnia do czerwca, natomiast w roku 2018 – od stycznia do marca. Wszyscy rolnicy, którzy wyrazili chęć uczestnictwa w badaniu, spotkali się z doktorantką w okresie od kwietnia do października 2018 roku. Obszar Zagłębia Paprykowego to obszar charakteryzujący się specyficznymi cechami społecznymi. W trakcie przeprowadzanych wywiadów zgłaszały się osoby, które po otrzymaniu informacji o prowadzonym badaniu także deklarowały chęć uczestnictwa i poddania się mu.

Zebrane dane zostały wprowadzone do programu komputerowego.

V. Ocena i analiza

Ostatnim etapem badań była analiza i ocena dokumentacji zgromadzonej w wersji elektronicznej. Materiał badawczy poddano weryfikacji pod względem wzajemnej zgodności, a następnie procesowi przetwarzania celem wygenerowania wyników, czyli poddano go analizie statystycznej, na podstawie której wykonano model ekonometryczny.

5.2. Analiza statystyczna

Analizę statystyczną podzielono na cztery punkty, które umożliwiły stopniowe zbadanie analizowanej grupy oraz dojście do założonej hipotezy.

⁴⁰⁹ Por. A. Skarżyńska, *Rachunek kosztów jako metoda wspomagania decyzji w gospodarstwach rolnych w Polsce*, IERiGŻ-PIB, nr 3 (33), Warszawa 2014, s. 5.

I. Podstawowe informacje o właścicielach indywidualnych gospodarstw rolnych objętych badaniem

Spośród rolników objętych badaniem, będących jednocześnie właścicielami gospodarstw rolnych, 73,5% to mężczyźni. Ponad 85% właścicieli gospodarstw posiada współmałżonka, który jednocześnie jest także pracownikiem gospodarstwa. Średni wiek właściciela gospodarstwa to 37,4⁴¹⁰ lat; połowa rolników objętych badaniem była w wieku co najwyżej 37 lat. Zróżnicowanie wieku rolników mierzone odchyleniem standardowym nie jest duże i wynosi 7,2 lat, współczynnik zmienności dla wieku wynosi 19,2%. Rozkład wieku badanej grupy rolników charakteryzuje się asymetrią prawostronną (współczynnik skośności na poziomie 0,68), co oznacza, że ponad połowa z nich jest w wieku poniżej średniej.

W ankiecie – oprócz wieku – badani mieli także zadeklarować, czy są młodymi rolnikami. Odpowiedzi na to pytanie udzieliło 86 respondentów, spośród których prawie 28% odpowiedziało twierdząco. Analiza długości okresu, w którym samodzielnie prowadzą oni gospodarstwo rolne, wykazała, że średnia wynosiła 10,6⁴¹¹ lat, jednak połowa rolników zadeklarowała, iż prowadzi samodzielnie gospodarstwo nie dłużej niż 8 lat. Zróżnicowanie długości okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa było wysokie i wynosiło 7,6 lat (współczynnik zmienności kształtuje się na poziomie 71,5%). Rozkład długości okresu samodzielnego gospodarowania charakteryzuje się silną asymetrią dodatnią, co oznacza, że ponad połowa respondentów, którzy udzielili odpowiedzi na to pytanie, gospodaruje samodzielnie krócej niż wynosi średnia.

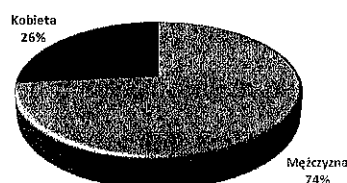
Rozkład odpowiedzi na pytania dotyczące wieku, płci i długości samodzielnego gospodarowania przedstawiają rysunek 1. oraz tabela 29.

⁴¹⁰ Dwie osoby nie udzieliły odpowiedzi na pytanie o wiek.

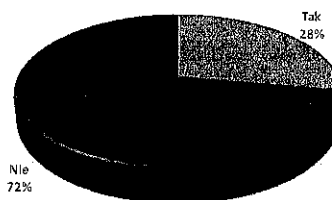
⁴¹¹ Na pytanie o długość okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa nie odpowiedziały 44 osoby.

Schemat 7. Rozkład odpowiedzi na wybrane pytania dotyczące ogólnej charakterystyki rolników objętych badaniem

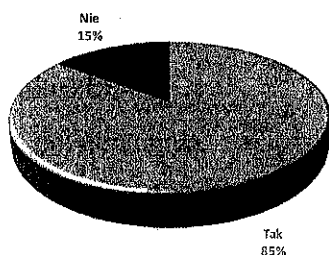
ROZKŁAD LICZBY GOSPODARSTW WEDŁUG PŁCI WŁAŚCICIELA

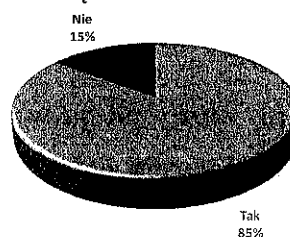
MŁODY ROLNIK

POSIADANIE WSPÓŁMAŁŻONKA

ZAANGAŻOWANIE WSPÓŁMAŁŻONKA W PRACĘ W GOSPODARSTWIE

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 29. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennej opisującej wiek rolnika (WIEK) oraz lata samodzielnego prowadzenia gospodarstwa rolnego (SAMGOSP)

Nazwa statystyki opisowej	WIEK (lata)	SAMGOSP (lata)
Średnia	37,4	10,6
Mediana	37,0	8,0
Wartość minimalna	22,0	1,0
Wartość maksymalna	60,0	36,0
Odchylenie standardowe	7,2	7,6
Współczynnik zmienności (%)	19,2	71,6
Skośność	0,68	1,29
Percentyl 5%	26,0	1,0
Percentyl 95%	52,9	28,0

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETl.

II. Podstawowe informacje o indywidualnym gospodarstwie rolnym

Charakteryzując badane gospodarstwa rolne, główną uwagę skoncentrowano na takich zmiennych, jak powierzchnia całkowita (zmienna POWCAL), powierzchnia użytków rolnych (POWUR), powierzchnia użytków rolnych będących w posiadaniu rolników (WLASN) oraz tych, które rolnicy dzierżawią (DZIERZ). Dodatkowo badaniu poddano także powierzchnię użytków rolnych przeznaczonych pod uprawę warzyw (WARZYWAGRUNT) oraz owoców (OWOCGRUNT). Pozostałe zmienne, poddane analizie, to powierzchnia łąk (LAKAGRUNT) oraz pozostała powierzchnia użytków rolnych.

W tabeli 30. (patrz poniżej) zestawiono wartości podstawowych statystyk opisowych, dotyczących wymienionych wyżej zmiennych. Na podstawie ich analizy można sformułować następujące wnioski:

1. Średnia powierzchnia całkowita gospodarstwa wynosiła około 13,1 ha, średnia powierzchnia użytków rolnych kształtowała się zaś na poziomie 11,2 ha. Połowa gospodarstw objętych badaniem miała całkowitą powierzchnię nieprzekraczającą 12,2 ha oraz powierzchnię użytków rolnych nie większą niż 10,4 ha. Obie zmienne charakteryzowały się podobną zmiennością. Wartości współczynników zmienności kształtowały się na poziomie odpowiednio 50,4% oraz 51,3%. Zarówno rozkład powierzchni całkowitej, jak i powierzchni użytków rolnych, charakteryzowały się znaczną asymetrią dodatnią, co oznacza, że dla obu tych zmiennych zdecydowana większość badanych gospodarstw miała powierzchnię poniżej średniej.
2. Średnia powierzchnia użytków rolnych będących własnością rolników to 8,4 ha, średnia powierzchnia dzierżawionych użytków rolnych w badanej grupie gospodarstw to 2,8 ha. W przypadku drugiej z tych zmiennych można zaobserwować silne zróżnicowanie, sięgające 154%. Należy zaznaczyć, iż powierzchnia dzierżawy wahała się między 0 a 21,2 ha, co także potwierdza wysokie zróżnicowanie badanej zbiorowości. Połowa badanych gospodarstw rolnych dzierżawi nie więcej niż 0,56 ha, co przekłada się także na silną asymetrię prawostronną tej zmiennej. Zróżnicowanie powierzchni użytków rolnych będących własnością rolników objętych badaniem jest znacznie mniejsze (współczynnik zmienności na poziomie 44,5%) i charakteryzuje się słabą asymetrią dodatnią.
3. Rozkład powierzchni uprawianych w gruncie warzyw i owoców był silnie zróżnicowany i charakteryzował się także silną asymetrią dodatnią. Mimo, iż średnia powierzchnia upraw warzyw i owoców była zbliżona i kształtowała się na poziomie odpowiednio

0,84 ha i 0,73 ha, to jednak w połowie badanych gospodarstw powierzchnia gruntów przeznaczonych na uprawę warzyw nie przekraczała 0,08 ha, w przypadku owoców połowa gospodarstw nie uprawiała ich zaś w ogóle.

4. Podobnie jak w przypadku upraw warzyw i owoców gruntowych, powierzchnia łąk także charakteryzowała się silnym zróżnicowaniem (współczynnik zmienności wynosił 147% przy średniej powierzchni łąk na poziomie 0,96 ha) oraz silną asymetrią dodatnią – w większości badanych gospodarstw powierzchnia przeznaczona na łąki była poniżej średniej. Znacznie mniejsze zróżnicowanie rozkładu zaobserwowano w przypadku zmiennej opisującej pozostałą powierzchnię.

Tabela 30. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących sytuację rolną badanej grupy gospodarstw

Nazwa statystyki opisowej	POWCAL (ha)	POWUR (ha)	WLASN (ha)	DZIERZ (ha)	WARZYWAGRUNT (ha)	OWOCEGRUNT (ha)	LAKAGRUNT (ha)	POZPOW (ha)
Średnia	13,1	11,2	8,4	2,8	0,84	0,73	0,96	6,1
Mediana	12,2	10,5	8,4	0,56	0,08	0,00	0,41	5,7
Wartość minimalna	1,59	1,22	1,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,394
Wartość maksymalna	34,343	29,72	16,27	21,16	9,70	7,99	8,04	25,864
Odchylenie standardowe	6,60	5,74	3,74	4,39	1,70	1,65	1,42	4,07
Współczynnik zmienności (%)	50,4	51,3	44,5	154,5	202,2	226,9	147,5	66,8
Skośność	0,649	0,734	0,096	1,84	3,30	2,81	2,28	1,82
Percentyl 5%	3,83	3,34	2,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,90
Percentyl 95%	25,14	22,95	14,85	13,11	4,49	5,16	4,36	14,59

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

III. Sytuacja ekonomiczna indywidualnych gospodarstw rolnych oraz wielkość upraw w tunelach foliowych w roku aplikacji o środki unijne

Ocenę sytuacji ekonomicznej badanej grupy gospodarstw w roku bazowym⁴¹² przeprowadzono z wykorzystaniem następujących zmiennych:

- a) koszty kwalifikowalne inwestycji⁴¹³ – zmienna KOSZKWALBAZ, w zł;
- b) wielkość ekonomiczna z działalności wiodącej (SO) w okresie bazowym – zmienna WIELKEKBAZ, w euro;
- c) wielkość ekonomiczna gospodarstwa (SO)⁴¹⁴ – zmienna WIELKEKBAZEURO, w euro;

⁴¹² Okresem bazowym jest rok, w którym przypada dzień rozpoczęcia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy, w którym został złożony dany wniosek, czyli rok aplikacji o środki unijne.

⁴¹³ Pomoc przyznaje się w formie refundacji części kosztów kwalifikowalnych, do których zalicza się koszty: 1) budowy, przebudowy, remontu połączonego z modernizacją budynków lub budowli wykorzystywanych do produkcji rolnej, w tym przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie; 2) zakupu lub związane z umową leasingu, zakończonego przeniesieniem prawa własności, nowych maszyn, urządzeń, wyposażenia do produkcji rolnej, w tym przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie do wartości rynkowej majątku; 3) zakładania sadów lub plantacji krzewów owocowych, gatunków owocujących efektywnie dłużej niż 5 lat; 4) budowy albo zakupu elementów infrastruktury technicznej wpływających bezpośrednio na warunki prowadzenia działalności rolniczej; 5) ogólne, o których mowa w art. 45 ust. 2 lit. c rozporządzenia nr 1305/2013, zwane dalej „kosztami ogólnymi”. Pomoc nie obejmuje kosztów innych niż określone w ust. 1, w szczególności: a) nabycia nieruchomości; b) nabycia maszyn tego samego rodzaju lub przeznaczenia jak rzeczy nabyte w ramach PROW 2007–2013; c) podatku od towarów i usług (VAT); d) nabycia rzeczy używanych; e) leasingu zwrotnego, kosztów związanych z umową leasingu, w szczególności marży finansującego oraz ubezpieczenia; f) kosztów dostosowania do norm lub wymogów unijnych; g) nabycia zwierząt; h) kosztów poniesionych w związku z realizacją inwestycji odtworzeniowych; i) zaopatrzenia gospodarstw rolnych w wodę, w tym budowy ujęć wody, zakupu urządzeń do uzdatniania, rozprowadzania lub magazynowania wody oraz nawodnień ciśnieniowych; j) inwestycji budowlanych w rozumieniu przepisów prawa budowlanego oraz inwestycji związanych z zakładaniem sadów lub plantacji krzewów owocowych, gatunków owocujących efektywnie dłużej niż 5 lat, innych niż położone na gruntach stanowiących własność lub współwłasność podmiotu ubiegającego się o przyznanie pomocy lub przedmiot użytkowania wieczystego lub dzierżawy z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa lub od jednostek samorządu terytorialnego. Pomoc przyznaje się w wysokości do: 1) 50% kosztów kwalifikowalnych – w przypadku operacji innych niż wymienione w pkt 2, 2) 60% kosztów kwalifikowalnych – w przypadku operacji realizowanej przez osoby wspólnie wnioskujące lub młodego rolnika – i nie mniej niż 30% kosztów kwalifikowalnych. W przypadku gdy wysokość kosztów kwalifikowalnych w zakresie danego zadania ujętego w zestawieniu rzeczowo-finansowym operacji przekracza wartość rynkową tych kosztów ustaloną w wyniku oceny ich racjonalności, przy ustalaniu wysokości pomocy uwzględnia się wartość rynkową tych kosztów. Przy ustalaniu wysokości pomocy koszty ogólne uwzględnia się w wysokości nieprzekraczającej 10% pozostałych kosztów kwalifikowalnych. Pomoc przyznaje się i wypłaca do wysokości limitu, który w okresie realizacji programu wynosi maksymalnie: 1) 500 tys. zł; 2) 200 tys. zł – w przypadku operacji obejmującej inwestycje niezwiązane bezpośrednio z budową, modernizacją budynków inwentarskich, w tym ich wyposażaniem, lub adaptacją innych istniejących w gospodarstwie budynków na budynki inwentarskie, w tym ich wyposażaniem, lub budową lub modernizacją magazynów paszowych w gospodarstwach, w których jest prowadzona produkcja zwierzęca, w tym ich wyposażaniem; 3) 900 tys. zł – w przypadku operacji realizowanej w obszarze, o którym mowa w § 4 ust. 1 pkt 1 lit. a – na jednego beneficjenta i na jedno gospodarstwo. [Por. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r., dz. cyt.].

⁴¹⁴ Wielkość ekonomiczna gospodarstwa ustalana jest w oparciu o współczynniki Standardowej Produkcji 2010 (SO2010) obliczone jako średnia dla lat 2008–2012. Obliczana jest ona jako iloczyn fizycznych rozmiarów produkcji oraz odpowiedniego współczynnika i wyrażana jest bezpośrednio w euro. Współczynniki zróżnicowane są regionalnie. Wybór województwa odpowiedniego ze względu na położenie większości użytków rolnych nastąpi automatycznie na podstawie powierzchni użytków rolnych zadeklarowanych

d) wartość dodana brutto⁴¹⁵ – zmienna GVABAZ, w zł.

w arkuszu Działki. Spowoduje to zastosowanie współczynników odpowiednich dla danego regionu. Wyróżniamy regiony: A. Pomorze i Mazury – województwa lubuskie, zachodnio-pomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie; B. Wielkopolska i Śląsk – województwa kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, dolnośląskie, opolskie; C. Mazowsze i Podlasie – województwa podlaskie, mazowieckie, łódzkie, lubelskie; D. Małopolska i Pogórze – województwa śląskie, świętokrzyskie, małopolskie, podkarpackie. Obliczenie wielkości ekonomicznej odbywa się na podstawie upraw w plonie głównym oraz stanu średniorocznego zwierząt. W wielu przypadkach kluczowe jest określenie przeznaczenia danej uprawy. Inne współczynniki mają zastosowanie do roślin strączkowych uprawianych na ziarno, a inne do uprawianych na zielonkę. Wielkość ekonomiczna gospodarstwa, całkowita roczna standardowa produkcja gospodarstwa, jest ustalana na podstawie współczynników standardowej produkcji obliczonych zgodnie z metodologią Unii Europejskiej zawartą w rozporządzeniu Komisji (WE) nr 1242/2008 z dnia 8 grudnia 2008 r. ustanawiającym wspólnotową typologię gospodarstw rolnych (Dz. Urz. UE L 335 z 13.12.2008, str. 3 z późn. zm.). Ustalając wielkość ekonomiczną gospodarstwa oraz powierzchnię gospodarstwa posiadanego przez rolnika, uwzględnia się grunty orne, sady, łąki trwałe, pastwiska trwałe, grunty rolne zabudowane, grunty pod stawami oraz grunty pod rowami wchodzące w skład gospodarstwa w dniu złożenia wniosku o przyznanie pomocy: 1) stanowiące przedmiot własności tego rolnika; 2) oddane w użytkowanie wieczyste temu rolnikowi; 3) które są dzierżawione przez tego rolnika z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa lub od jednostek samorządu terytorialnego na podstawie umowy dzierżawy zawartej na czas nieoznaczony albo na okres co najmniej 7 lat od dnia złożenia wniosku o przyznanie pomocy; 4) które są dzierżawione przez tego rolnika od podmiotów innych niż wymienione w pkt 3, jeżeli umowa dzierżawy została zawarta: a) w formie aktu notarialnego albo z datą pewną oraz b) na okres co najmniej 7 lat od dnia złożenia wniosku o przyznanie pomocy; 5) do których temu rolnikowi przyznano jednolitą płatność obszarową na podstawie przepisów o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, pomoc finansową w ramach działań obszarowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 i 2014–2020, zwanego dalej „PROW 2007–2013”, „PROW 2014–2020” lub programu „Modernizacja gospodarstw rolnych”, co najmniej w roku, w którym złożono wniosek o przyznanie pomocy, a jeżeli w danym roku nie przyznano jeszcze płatności lub pomocy, płatność lub pomoc została przyznana co najmniej w roku poprzedzającym rok złożenia wniosku o przyznanie pomocy. Przy ustalaniu wielkości ekonomicznej gospodarstwa bierze się pod uwagę: 1) w przypadku produkcji zwierzęcej – stan średni zwierząt w roku, w którym przypada dzień rozpoczęcia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy; 2) w przypadku produkcji roślinnej – uprawy w plonie głównym w roku, w którym przypada dzień rozpoczęcia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy; za plon główny uznaje się uprawę, której okres wegetacji jest najdłuższy. [Por. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r., dz. cyt.].

⁴¹⁵ Wartość dodana brutto obejmuje wartość sprzedanych produktów rolnych i zwierząt wytworzonych w gospodarstwie rolnym oraz wartość wybranych płatności otrzymanych przez gospodarstwo rolne pomniejszone o koszty związane z ich wytworzeniem oraz zapłacone podatki. Sprzedaż obejmuje oprócz obrotu rynkowego produktami rolnymi i zwierzętami również wartość produktów rolnych i zwierząt przekazanych nieodpłatnie poza gospodarstwo rolne oraz do przetworzenia w gospodarstwie rolnym. Płatności otrzymane obejmują: płatności związane do powierzchni upraw, płatności związane do zwierząt, płatności rolno-środowiskowo-klimatyczne, płatności w okresie konwersji na rolnictwo ekologiczne, płatności w celu utrzymania rolnictwa ekologicznego. Koszty obejmują koszty ogólnoprodukcyjne gospodarstwa rolnego oraz bezpośrednie produkcji roślinnej i zwierzęcej. Podatki obejmują: podatek rolny, podatek od działów specjalnych, podatek od środków transportowych gospodarstwa rolnego, podatek od nieruchomości gospodarstwa rolnego. Wnioskodawca zobowiązany jest do osiągnięcia wzrostu wartości dodanej brutto w gospodarstwie (GVA) co najmniej o 10% w odniesieniu do roku, w którym przypada dzień rozpoczęcia terminu składania wniosków o przyznanie pomocy, i utrzymania tego wzrostu w okresie 5 lat od dnia przyznania pomocy. W obliczeniu nie należy uwzględniać: sprzedaży zapasów, zużycia produktów rolnych w gospodarstwie, np. na siew lub pasze, składek KRUS oraz płatności: JPO, ONW i za zazielenienie, podatku leśnego, kosztów przetworzenia produktów rolnych i zwierząt, wartości sprzedanych produktów przetworzonych. W obliczeniu należy uwzględnić wartość produktów surowych oraz zwierząt przekazanych do przetworzenia w gospodarstwie rolnym. W arkuszach oraz kolumnach opisujących „okres docelowy” należy uwzględnić tylko zmiany powierzchni upraw, ilości zwierząt, ceny i ilości sprzedawanych produktów i zwierząt związane z operacją i jej skutkami w stosunku do „okresu bazowego”. [Por. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r., dz. cyt.].

Dodatkowo pod uwagę wzięto także liczbę etapów inwestycji, wyróżniając inwestycje jedno- i wieloetapowe (zmienna ETAPINW), liczbę działalności w roku bazowym (LDZIALBAZ) oraz powierzchnię tuneli w roku bazowym (wyrażoną w m² oraz w ha).

Informacje dotyczące wartości podstawowych statystyk opisowych dla zmiennych odnoszących się do czynników *stricte* finansowych (pierwsze cztery wymienione zmienne) przedstawione zostały w tabeli 31. (patrz poniżej). Na ich podstawie możliwe jest sformułowanie następujących wniosków:

1. Koszty kwalifikowalne w badanej grupie gospodarstw w roku bazowym wahały się między 78,66 tys. zł a 548,6 tys. zł. Średnia wysokość kosztów kwalifikowalnych to nieco ponad 313 tys. zł, zaś w połowie badanych gospodarstw wysokość kosztów kwalifikowalnych to nieco ponad 340 tys. zł. Oznacza to, że rozkład wysokości kosztów kwalifikowalnych w roku bazowym charakteryzuje się słabą asymetrią lewostronną, czyli że ponad połowa gospodarstw objętych badaniem ma koszty kwalifikowalne powyżej średniej. Zmienna ta charakteryzuje się także umiarkowanym zróżnicowaniem – wartość współczynnika zmienności przekracza nieco 35%.
2. Znacznie bardziej zróżnicowane są wartości zmiennej opisującej wielkość ekonomiczną badanych gospodarstw z działalności wiodącej (SO) w okresie bazowym (współczynnik zmienności jest bliski 71%). Wynika to z dużej rozpiętości wartości ekonomicznej, która wahała się między 3,9 tys. euro a 166,1 tys. euro. W przypadku tej zmiennej obserwujemy także silną asymetrię prawostronną rozkładu, co oznacza, że wielkość ekonomiczna ponad 50% badanych gospodarstw kształtuje się poniżej średniej.
3. Biorąc pod uwagę wielkość ekonomiczną wyrażoną w euro, można zauważyć, iż jej zmienność jest słabsza od wielkości ekonomicznej wyrażonej w zł. Waha się ona między 10,9 tys. euro a 183,3 tys. euro przy średniej wynoszącej 73,7 tys. euro. Rozkład wartości tej zmiennej charakteryzuje się umiarkowaną asymetrią prawostronną, co oznacza, że wartość ekonomiczna przeważającej liczby gospodarstw kształtuje się poniżej średniej.
4. Wartość dodana brutto w roku bazowym wahała się między 6,8 tys. zł a 459,4 tys. zł, co także potwierdza wysoką jej zmienność. Wartość współczynnika zmienności sięga prawie 58% przy średniej na poziomie około 167 tys. zł. Występuje także silna asymetria prawostronna rozkładu tej zmiennej, co oznacza, że wartość dodana brutto w roku bazowym w większości badanych gospodarstw kształtuje się poniżej średniej.

Tabela 31. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących sytuację finansową gospodarstw w roku bazowym

Nazwa statystyki opisowej	KOSZKWALBAZ (w zł)	WIELKEKBAZ (w euro)	WIELKEKBAZEURO (w euro)	GVABAZ (w zł)
Średnia	313 347,9	55 724,8	73 670,69	166 976,13
Mediana	340 863,0	49 037,5	69 833,06	156 170,00
Wartość minimalna	78 660,0	3 990,27	10 928,27	6 793,20
Wartość maksymalna	548 600,0	166 114,68	183 353,36	459 445,00
Odchylenie standardowe	112 015,6	39 387,3	39 294,65	96 662,55
Współczynnik zmienności (%)	35,7	70,7	53,3	57,9
Skośność	-0,237	0,739	0,448	0,786
Percentyl 5%	116 062,5	6 349,23	18 506,30	29 750,69
Percentyl 95%	182 123,5	57 349,05	59 197,26	374 956,00

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Rolnicy, którzy zdecydowali się na inwestycje, w większości (85,3%) zadeklarowali, iż będzie ona przeprowadzona w jednym etapie. W pozostałych gospodarstwach (14,7%) zadeklarowano, iż będzie to inwestycja dwuetapowa.

Według deklaracji rolników liczba działalności, które prowadzili oni w roku bazowym (dane na dzień składania wniosku o dofinansowanie) wahała się między 3 a 19 (patrz: tabela 32.). Średnia liczba prowadzonych działalności to 8,4 przy jednocześnie umiarkowanej asymetrii prawostronnej, co oznacza, że w przeważającej liczbie gospodarstw liczba prowadzonych działalności kształtowała się poniżej średniej. Zróżnicowanie liczby prowadzonych działalności w roku bazowym było umiarkowane – wartość współczynnika zmienności wyznaczonego w oparciu o odchylenie standardowe kształtowała się na poziomie 42,8%.

Analizie poddano także powierzchnie tuneli w gospodarstwie (wyrażoną zarówno w m², jak i w ha, co oznacza jedynie odpowiednie przeskalowanie zmiennej). Wynika z niej, że średnia powierzchnia pod tunelami to 0,848 ha, przy czym w połowie gospodarstw powierzchnia ta nie przekraczała 0,85 ha. Wartości tej zmiennej wahały się między 0 ha

a nieco ponad 2,6 ha, co przy dość niskiej średniej przełożyło się na wysoką jej zmienność (wartość współczynnika zmienności przekracza 78%). Ponadto zmienna ta charakteryzuje się także umiarkowaną asymetrią prawostronną.

Tabela 32. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących liczbę prowadzonych działalności w roku bazowym (LDZIALBAZ) oraz powierzchnię tuneli (w ha; TUNELhaBAZ)

Nazwa statystyki opisowej	LDZIALBAZ	TUNELhaBAZ (ha)
Średnia	8,39	0,848
Mediana	8,0	0,850
Wartość minimalna	3,0	0,000
Wartość maksymalna	19,0	2,6016
Odchylenie standardowe	3,59	0,663
Współczynnik zmienności (%)	42,8	78,2
Skośność	0,502	0,392
Percentyl 5%	3,0	0,000
Percentyl 95%	14,0	2,096

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETLL.

IV. Spodziewane efekty po otrzymaniu wsparcia finansowego w ramach środków unijnych

Efektem przeprowadzonych inwestycji po otrzymaniu wsparcia finansowego jest nie tylko wzrost wartości ekonomicznej gospodarstwa w roku docelowym⁴¹⁶ mierzony dwiema zmiennymi: wartością ekonomiczną z działalności wiodącej (WIELKEKDOC) i wartością dodaną brutto (GVADOC), ale także zwiększenie powierzchni przeznaczonej na uprawy w tunelach (TUNELhaDOC) oraz zwiększenie liczby prowadzonych działalności (LDZIALDOC). W tabeli 33. przedstawione są wartości podstawowych statystyk opisowych dla wyszczególnionych zmiennych.

⁴¹⁶ Pierwszym rokiem okresu docelowego jest rok złożenia wniosku o płatność końcową. Okres docelowy trwa do momentu upływu 5 lat od dnia wypłaty płatności końcowej. W biznesplanie należy wpisać pierwszy rok okresu docelowego. Wnioskodawca zobowiązany jest do utrzymania struktury i rozmiaru produkcji służących do obliczenia GVA przez 5 lat od przyznania pomocy.

Tabela 33. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących efekty wprowadzonych inwestycji

Nazwa statystyki opisowej	WIELKEKDOC (w euro)	GVADOC (w zł)	TUNELhaDOC (ha)	LDZIALDOC
Średnia	68 482,97	225 134,89	1,172	9,16
Mediana	58 508,46	215 700,00	1,198	9,00
Wartość minimalna	3 990,27	12 793,20	0,000	3,00
Wartość maksymalna	209 191,71	629 150,00	3,612	21,00
Odchylenie standardowe	49 225,60	124 490,75	0,868	3,59
Współczynnik zmienności (%)	71,9	55,3	74,1	39,2
Skośność	0,874	0,807	0,301	0,629
Percentyl 5%	6 349,23	48 988,50	0,000	4,00
Percentyl 95%	168 564,65	155 295,60	2,703	15,00

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 33., zarówno średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa, jak i średnia wartość dodana brutto wzrosły w roku docelowym odpowiednio o 22,9% oraz 34,8%. Zwiększyło się także zróżnicowanie wartości obu zmiennych, co świadczy o ich większym rozproszeniu wokół średniej; może być to zjawiskiem niekorzystnym. Wzrosła również asymetria rozkładu obu zmiennych; wciąż jednak oba rozkłady charakteryzują się asymetrią prawostronną, co oznacza, że wartości tych zmiennych w przeważającej liczbie gospodarstw kształtują się poniżej średniej. Również średnia powierzchnia przeznaczona na uprawę pod tunelami zwiększyła się do poziomu 1,172 ha (wzrost o 38,2%). Pozytywne zmiany dotyczą także liczby prowadzonych działalności – średnia ich liczba w roku docelowym wzrosła do poziomu 9,16 (wzrost o 9%). W przypadku powierzchni przeznaczonej na uprawy pod tunelami korzystnym zjawiskiem jest mniejsze rozproszenie wartości tej zmiennej w roku docelowym w porównaniu z rokiem bazowym oraz znacznie słabsza asymetria rozkładu tej zmiennej w roku docelowym, choć wciąż jest to rozkład asymetryczny prawostronnie. Podobnie w przypadku liczby

przebiegu działalności w roku docelowym widoczna jest znacznie większa koncentracja wartości tej zmiennej wokół średniej niż to miało miejsce w roku bazowym; zwiększyła się jednak asymetria rozkładu wartości tej zmiennej.

Wzrost liczby działalności rolnych po uzyskaniu dofinansowania zadeklarowało ponad 56% rolników biorących udział w badaniu. Wszyscy badani wskazali, iż przeprowadzone inwestycje prowadzić będą do zwiększenia skali produkcji, natomiast jedynie co dziesiąty z nich (10,9%) zadeklarował zmianę profilu produkcji rolniczej. Porównując odsetek gospodarstw, w których wiodącym profilem działalności jest uprawa papryki w roku bazowym i docelowym, różnice te praktycznie nie występują.

5.3. Analiza ekonometryczna czynników opisujących sytuację finansową badanej grupy gospodarstw

Dzięki przeprowadzonej i opisaney powyżej, statystycznej analizie, dokonanej za pomocą podstawowych miar statystycznych, oszacowano na próbie przekrojowej modele ekonometryczne. Analizę korelacji między zmiennymi przeprowadzono za pomocą współczynnika korelacji liniowej Pearsona. Ze względu na występowanie heteroskedastyczności składnika losowego (potwierdzonej odpowiednimi testami statystycznymi), w większości przypadków do oszacowania parametrów modelu zastosowano uogólnioną metodę najmniejszych kwadratów (z poprawką na heteroskedastyczność). Wszystkie obliczenia przeprowadzono w programie GRETL. Analizę ekonometryczną czynników opisujących sytuację finansową indywidualnych gospodarstw rolnych podzielono na sześć etapów. Poszczególne etapy umożliwiły stopniowe weryfikowanie postawionej w rozprawie hipotezy głównej oraz hipotez szczegółowych.

I. Ogólna postać modelu i jego założenia

Wśród zmiennych będących przedmiotem badania ilościowego szczególną uwagę skoncentrowano na tych, które opisują kondycję finansową badanej grupy gospodarstw rolnych. Są to:

- GVABAZ – wartość dodana brutto w roku bazowym⁴¹⁷, w zł;

⁴¹⁷ Rok bazowy to rok składania wniosku o dofinansowanie.

- WIELKEKBAZ – wielkość ekonomiczna gospodarstwa z działalności wiodącej w roku bazowym, w euro;
- KOSZKWALBAZ – koszty kwalifikowalne inwestycji w roku bazowym, w zł;
- GVADOC – wartość dodana brutto w roku docelowym (w roku realizacji inwestycji⁴¹⁸), w zł;
- WIELKEKDOC – wielkość ekonomiczna z działalności wiodącej gospodarstwa w roku docelowym, w euro.

Dla każdej z wymienionych wyżej zmiennych skonstruowano model regresji liniowej, mającej na celu kwantyfikację czynników, które istotnie oddziałują na badaną zmienną. Model ten w ogólnym zapisie można przedstawić następująco:

$$Y_i = f(X_{1i}, X_{2i}, \dots, X_{ki}, \varepsilon_i) \quad (1)$$

gdzie:

Y_i – zmienna objaśniana;

$X_{1i}, X_{2i}, \dots, X_{ki}$ – zmienne objaśniające modelu;

ε_i – składnik losowy modelu, spełniający podstawowe założenia w standardowym modelu liniowym, przyjmowane w schemacie Gaussa-Markowa. Mowa tu przede wszystkim o normalności składnika losowego z wartością oczekiwaną równą 0 oraz skończoną i stałą wariancją, co można zapisać: $\varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2)$ ⁴¹⁹. Spełnienie założenia o normalności rozkładu składnika losowego pozwala przeprowadzić wnioskowanie statystyczne (np. statystyka t-Studenta stosowana do oceny istotności związków między zmienną objaśnianą a zmiennymi objaśniającymi).

Podstawową metodą szacowania parametrów regresji liniowej jest klasyczna metoda najmniejszych kwadratów (KMNK). Spełnienie założenia o normalności rozkładu reszt powoduje, iż estymatory uzyskiwane przez KMNK są najlepszymi, nieobciążonymi estymatorami w klasie estymatorów liniowych (tzw. *BLUE*, z ang. *best linear unbiased estimator*). Konsekwencją tego, że składnik losowy nie ma zerowej wartości oczekiwanej, jest obciążenie estymatora. Jednak z punktu widzenia danych wykorzystanych w badaniu (dane przekrojowe) większe ryzyko związane jest z heterogenicznością próby, która może

⁴¹⁸ Roku realizacji inwestycji to rok po podpisaniu umowy. Składa się wniosek, następuje ocena formalna i merytoryczna. Następnie podpisuje się umowę, po której można realizować inwestycję.

⁴¹⁹ Więcej na ten temat: A. Welfe, *Ekonometria*, PWE, Warszawa 2009, s. 29–32; G.S. Maddala, *Ekonometria*, PWN, Warszawa 2006, s. 100.

przewieźć do niespełnienia założenia o jednorodności wariancji, czyli do niesferyczności składnika losowego i utraty efektywności estymatora. Konieczne jest więc przeprowadzenie dodatkowych testów dotyczących oceny normalności rozkładu reszt oraz homoskedastyczności składnika losowego (np. testy White'a, Goldfelda-Quandta czy Breuscha-Pagana).

Jedną z metod doboru zmiennych do modelu jest analiza wartości współczynników korelacji między zmienną objaśnianą a zmiennymi objaśniającymi. Ważne jest, aby zmienne objaśniające modelu były możliwie silnie skorelowane ze zmienną objaśnianą i jednocześnie słabo skorelowane między sobą (zjawisko przybliżonej współliniowości zmiennych).

Dla każdej z powyższych zmiennych, objaśnianych w pierwszym etapie badania, była właśnie przeprowadzana analiza korelacji z wybranymi zmiennymi, charakteryzującymi sytuację społeczno-ekonomiczną badanej grupy gospodarstw. W analizie tej wykorzystano współczynnik korelacji liniowej Pearsona⁴²⁰ będący podstawowym wskaźnikiem służącym do oceny zależności liniowej między badanymi zmiennymi. To pozwoliło na wstępną selekcję zmiennych, które mogą być istotnymi czynnikami determinującymi kształtowanie się zmiennych objętych badaniem.

II. Czynniki determinujące zmiany wartości dodanej brutto w roku bazowym (GVABAZ)

Jak wspomniano wyżej, pierwszym etapem analizy była selekcja zmiennych, które są najsilniej skorelowane ze zmienną objaśnianą (GVABAZ). Stanowią one będą zbiór potencjalnych zmiennych funkcji regresji opisujących kształtowanie się zmiennej objaśnianej. W tabeli 34. przedstawiono wartości współczynników korelacji między zmienną GVABAZ a tymi, dla których uzyskano najwyższe wartości współczynników korelacji liniowej Pearsona. Wszystkie korelacje ze zmienną GVABAZ są istotne statystycznie na poziomie istotności 5%. Obliczenia wykonano w programie GRETL.

⁴²⁰ Współczynnik korelacji liniowej Pearsona przyjmuje wartości z przedziału $[-1,1]$. Znak współczynnika korelacji charakteryzuje kierunek zależności liniowej między zmiennymi, wartość bezwzględna tego współczynnika zaś siłę zależności. Im bliższy jest on 1, tym silniejsza jest zależność między zmiennymi. Wartość współczynnika bliska 0 świadczy nie tyle o braku zależności między zmiennymi, ile o braku zależności liniowej między nimi.

Tabela 34. Analiza korelacji między zmienną GVABAZ a wybranymi zmiennymi

	GVABAZ	SAMGOSP	KOSZKWAL	DZIALWIODBAZ	TUNELmBAZ	WIELKEKBAZ	LDZIALBAZ	WIELKEKBAZEURO
GVABAZ	1,000							
SAMGOSP	0,331	1,000						
KOSZKWAL	0,309	0,094	1,000					
DZIALWIODBAZ	0,413	0,087	0,161	1,000				
TUNELmBAZ	0,678	0,201	0,263	0,696	1,000			
WIELKEKBAZ	0,685	0,150	0,281	0,582	0,912	1,000		
LDZIALBAZ	-0,3239	-0,089	0,018	-0,383	-0,318	-0,317	1,000	
WIELKEKBAZEURO	0,7245	0,158	0,321	0,587	0,888	0,937	-0,209	1,000

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Jak wynika z powyższych danych, najsilniej ze zmienną GVABAZ korelują zmienne opisujące wielkość ekonomiczną gospodarstwa (wyrażoną w zł WIELKEKBAZ, czyli wielkość ekonomiczną z działalności wiodącej w okresie bazowym oraz wyrażoną w euro WIELKEKBAZEURO, czyli wielkość ekonomiczną z całego gospodarstwa; obie są zresztą ze sobą silnie skorelowane) oraz długość upraw pod tunelami (zmienna TUNELmBAZ). Ta ostatnia z wymienionych jest skorelowana także ze zmienną o charakterze jakościowym, która wskazuje na uprawę papryki jako na działalność wiodącą w roku bazowym. Pozostałe zmienne, czyli liczba lat prowadzenia samodzielnie gospodarstwa rolnego (SAMGOSP) oraz koszty kwalifikowalne (KOSZKWAL) także dodatnio oddziałują na GVABAZ, jednak siła tego wpływu jest mniejsza niż w przypadku wcześniej wymienionych zmiennych.

Na podstawie uzyskanych wyników oszacowano parametry liniowej funkcji regresji dla zmiennej GVABAZ, uwzględniając w zbiorze zmiennych objaśniających zmienne przedstawione w tabeli 35. Wyniki estymacji parametrów modelu liniowego wraz z testem normalności rozkładu reszt przedstawiono poniżej:

Tabela 35. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 1

Estymacja KMNK, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 57)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 45					
Zmienna zależna (Y): GVABAZ					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	35960,7	35438,2	1,015	0,3152	
SAMGOSP	1977,18	1048,47	1,886	0,0653	*
KOSZKWAŁ	0,137876	0,0760247	1,814	0,0759	*
DZWIODBAZ	-21826,2	26467,8	-0,8246	0,4136	
TUNELmBAZ	5,85332	3,17161	1,846	0,0710	*
WIELKEKBAZ	-0,861724	0,629826	-1,368	0,1775	
LDZIALBAZ	-4194,98	2645,15	-1,586	0,1192	
WIELKEKBAZEURO	1,51591	0,593230	2,555	0,0138	**
Średn.aryt.zm.zależnej	153954,5	Odch.stand.zm.zależnej	86140,97		
Suma kwadratów reszt	1,63e+11	Błąd standardowy reszt	57662,08		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,607925	Skorygowany R-kwadrat	0,551914		
F(7, 49)	10,85373	Wartość p dla testu F	3,55e-08		
Logarytm wiarygodności	-701,4237	Kryt. inform. Akaike'a	1418,847		
Kryt. bayes. Schwarz	1435,192	Kryt. Hannana-Quinna	1425,199		
Wyłączając stałą, największa wartość p jest dla zmiennej 14 (DZWIODBAZ)					
Test na normalność rozkładu reszt -					
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny					
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 0,411272					
z wartością p = 0,814129					

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETŁ.

Jak wynika z powyższego, nie wszystkie zmienne objaśniające, uwzględnione w modelu okazały się istotne. W następnym kroku usuwano więc kolejno nieistotne zmienne objaśniające, co w efekcie doprowadziło do uzyskania modelu, który był poprawny zarówno pod względem merytorycznym, jak i statystycznym. Uzyskane wyniki przedstawione są w tabeli 36.

Tabela 36. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 2

Estymacja KMNK, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 57)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 45					
Zmienna zależna (Y): GVABAZ					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	-2163,56	26311,7	-0,08223	0,9348	
SAMGOSP	2221,65	1041,60	2,133	0,0377	**
KOSZKWAL	0,134883	0,0756383	1,783	0,0804	*
TUNELmBAZ	4,35669	2,44715	1,780	0,0809	*
WIELKEKBAZEURO	0,827243	0,392344	2,108	0,0398	**
Średn. aryt. zm. zależnej	153954,5	Odch. stand. zm. zależnej	86140,97		
Suma kwadratów reszt	1,75e+11	Błąd standardowy reszt	57953,44		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,579705	Skorygowany R-kwadrat	0,547375		
F(4, 52)	17,93066	Wartość p dla testu F	2,62e-09		
Logarytm wiarygodności	-703,4045	Kryt. inform. Akaike'a	1416,809		
Kryt. bayes. Schwarza	1427,024	Kryt. Hannana-Quinna	1420,779		
Test na normalność rozkładu reszt -					
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny					
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 1,91009					
z wartością p = 0,384795					
Test White'a na heteroskedastyczność reszt (zmienność wariancji resztowej) -					
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje					
Statystyka testu: LM = 26,6767					
z wartością p = P(Chi-kwadrat(14) > 26,6767) = 0,0212026					
Test Breuscha-Pagana na heteroskedastyczność -					
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje					
Statystyka testu: LM = 11,0707					
z wartością p = P(Chi-kwadrat(4) > 11,0707) = 0,0257814					

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Na podstawie powyższych wyników można stwierdzić, iż istotny wpływ na zmiany wartości dodanej brutto mają zarówno czynniki finansowe, takie jak: wielkość ekonomiczna gospodarstwa wyrażona w euro oraz koszty kwalifikowalne, jak i pozafinansowe: długość okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa oraz wielkość upraw w tunelach foliowych. Wszystkie wyspecyfikowane czynniki oddziałują dodatnio na zmiany GVABAZ.

Mankamentem powyższego modelu jest występowanie heteroskedastyczności składnika losowego (wyniki testów White'a i Beruscha-Pagana). Z tego powodu zdecydowano się na zastosowanie estymatora UMNK (uogólniona metoda najmniejszych kwadratów) z korektą na heteroskedastyczność. To spowodowało jednak, iż pozafinansowe czynniki uwzględnione w modelu przestały być istotne. Dokonując kolejnych reestymacji modelu 2. oraz włączając dodatkowe zmienne objaśniające, otrzymano model przedstawiony w tabeli 37.

Tabela 37. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 3

Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): GVABAZ					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	55057,9	21167,1	2,601	0,0107	**
WIELKEKBAZEURO	1,68380	0,156797	10,74	3,43e-018	***
LDZIALBAZ	-6280,74	1302,54	-4,822	5,27e-06	***
WLASN	4748,99	1641,63	2,893	0,0047	***
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:					
Suma kwadratów reszt	446,3159	Błąd standardowy reszt	2,145040		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,698553	Skorygowany R-kwadrat	0,689230		
F(3, 97)	74,92707	Wartość p dla testu F	3,67e-25		
Logarytm wiarygodności	-218,3511	Kryt. inform. Akaike'a	444,7021		
Kryt. bayes. Schwarza	455,1626	Kryt. Hannana-Quinna	448,9368		
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:					
Średn. aryt. zm. zależnej	166976,1	Odch. stand. zm. zależnej	96662,55		
Suma kwadratów reszt	3,85e+11	Błąd standardowy reszt	62991,35		

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETl.

Jak wynika z powyższych wyników, dodatni wpływ na wzrost wartości dodanej brutto gospodarstwa ma jego wielkość ekonomiczna wyrażona w euro oraz wielkość użytków rolnych będących w posiadaniu właściciela gospodarstwa. Liczba prowadzonych w gospodarstwie działalności ujemnie wpływa na jego wielkość ekonomiczną w roku bazowym. Oszacowany model wyjaśnia zmienność GVABAZ w 69% (wartość skorygowanego współczynnika R^2).

Na podstawie analizy korelacji można stwierdzić, iż zmienna określająca wielkość ekonomiczną w euro jest silnie skorelowana z podobną zmienną dotyczącą wielkości ekonomicznej z działalności wiodącej, wyrażoną w zł. Stąd też oszacowano wariant 3. modelu, zastępując te dwie zmienne (wariant 3a, wyniki w tabeli 38.). Podobnie jak wcześniej, wszystkie zmienne objaśniające są istotne; zmniejszył się nieco stopień objaśnienia modelu mierzony wartością współczynnika determinacji.

Tabela 38. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 3a

Estymacja Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): GVABAZ					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	68832,4	21362,9	3,222	0,0017	***
WIELKEKBAZ	1,75187	0,194972	8,985	2,08e-014	***
WLASN	4964,26	1817,08	2,732	0,0075	***
LDZIALBAZ	-4758,11	1701,07	-2,797	0,0062	***
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:					
Suma kwadratów reszt	280,4917	Błąd standardowy reszt	1,700490		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,540523	Skorygowany R-kwadrat	0,526312		
F(3, 97)	38,03652	Wartość p dla testu F	2,45e-16		
Logarytm wiarygodności	-194,8947	Kryt. inform. Akaike'a	397,7894		
Kryt. bayes. Schwarza	408,2499	Kryt. Hannana-Quinna	402,0241		
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:					
Średn.aryt.zm.zależnej	166976,1	Odch.stand.zm.zależnej	96662,55		
Suma kwadratów reszt	4,66e+11	Błąd standardowy reszt	69279,54		

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETl.

Powyższa wersja modelu została także uzupełniona o zmienną określającą wielkość upraw w tunelach (wariant 4, tabela 39.), która dodatkowo oddziałuje na wartość dodaną brutto w roku bazowym. Wprowadzenie tej zmiennej osłabiło efekty zmian GVABAZ wynikające ze zmian wielkości ekonomicznej, co może być także efektem silnej korelacji między tymi zmiennymi.

Tabela 39. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 4

Estymacja Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): GVABAZ					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	68005,6	20413,7	3,331	0,0012	***
WIELKEKBAZ	0,909772	0,532631	1,708	0,0909	*
WLASN	5286,66	1822,80	2,900	0,0046	***
LDZIALBAZ	-4938,18	1612,03	-3,063	0,0028	***
TUNELmBAZ	5,38607	3,03075	1,777	0,0787	*
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:					
Suma kwadratów reszt	242,4627	Błąd standardowy reszt	1,589231		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,603068	Skorygowany R-kwadrat	0,586529		
F(4, 96)	36,46373	Wartość p dla testu F	1,64e-18		
Logarytm wiarygodności	-187,5370	Kryt. inform. Akaike'a	385,0741		
Kryt. bayes. Schwarza	398,1497	Kryt. Hannana-Quinna	390,3674		
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:					
Średn.aryt.zm.zależnej	166976,1	Odch.stand.zm.zależnej	96662,55		
Suma kwadratów reszt	4,38e+11	Błąd standardowy reszt	67584,71		

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETl.

III. Czynniki determinujące zmiany wielkości ekonomicznej z działalności wiodącej gospodarstwa w roku bazowym (WIELKEKBAZ, w euro)

Podobnie jak w poprzednim punkcie, specyfikację funkcji regresji opisującej zmiany wielkości ekonomicznej gospodarstwa z działalności wiodącej w roku bazowym (wyrażoną w euro) poprzedzono analizą wartości współczynników korelacji liniowej Pearsona i dokonano wyboru zmiennych, które są najsilniej skorelowane ze zmienną objaśnianą. Wartości współczynników korelacji między tymi zmiennymi zawiera tabela 40.

Tabela 40. Analiza korelacji między zmienną WIELKEKBAZ a wybranymi zmiennymi

	WIELKEKBAZ	KOSZKWAL	DZIALWIODBAZ	TUNELmBAZ	GVABAZ	LDZIALBAZ	WIELKEKBAZEURO	ZWIER
WIELKEKBAZ	1,000							
KOSZKWAL	0,281	1,000						
DZIALWIODBAZ	0,582	0,161	1,000					
TUNELmBAZ	0,912	0,263	0,696	1,000				
GVABAZ	0,685	0,309	0,309	0,678	1,000			
LDZIALBAZ	-0,317	0,018	0,018	-0,318	-0,324	1,000		
WIELKEKBAZEURO	0,937	0,321	0,587	0,888	0,725	-0,209	1,000	
ZWIERZ	-0,423	-0,063	-0,5364	-0,468	-0,359	0,599	-0,395	1,000

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Wielkość ekonomiczna gospodarstwa w roku bazowym z działalności wiodącej silnie koreluje z wielkością upraw pod tunelami (TUNELmBAZ), wartością ekonomiczną dotyczącą całego gospodarstwa, wyrażoną w euro, oraz wartością dodaną brutto w roku bazowym. Wszystkie te zależności są dodatnie. Liczba działalności ujemnie wpływa na wielkość ekonomiczną z działalności wiodącej, podobnie jak i to, czy jedną z działalności jest chów zwierząt. Wartość ekonomiczną gospodarstwa z działalności wiodącej zwiększa także uprawa papryki jako wiodąca działalność w roku bazowym.

Podobnie jak poprzednio, w pierwszej wersji modelu uwzględnione zostały wszystkie zmienne, które najsilniej korelują ze zmienną objaśnianą. Po usunięciu nieistotnych zmiennych objaśniających ostatecznie otrzymano model przedstawiony w tabeli 41.

Tabela 41. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany WIELKEKBAZ – wariant 1

Estymacja KMNK, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)				
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1				
Zmienna zależna (Y): WIELKEKBAZ				
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p
const	282,114	3987,76	0,07074	0,9437
TUNELmBAZ	1,95431	0,726230	2,691	0,0084 ***
WIELKEKBAZEURO	0,628910	0,129577	4,854	4,63e-06 ***
LDZIALBAZ	-888,642	372,699	-2,384	0,0191 **
Średn. aryt. zm. zależnej	55724,78	Odch. stand. zm. zależnej	39387,26	
Suma kwadratów reszt	1,34e+10	Błąd standardowy reszt	11772,97	
Wsp. determ. R-kwadrat	0,913337	Skorygowany R-kwadrat	0,910657	
F(3, 97)	515,6399	Wartość p dla testu F	1,88e-59	
Logarytm wiarygodności	-1088,002	Kryt. inform. Akaike'a	2184,004	
Kryt. bayes. Schwarza	2194,464	Kryt. Hannana-Quinna	2188,238	
Test na normalność rozkładu reszt -				
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny				
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 11,2497				
z wartością p = 0,00360705				
Test White'a na heteroskedastyczność reszt (zmienność wariancji resztowej) -				
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje				
Statystyka testu: LM = 48,7575				
z wartością p = P(Chi-kwadrat(9) > 48,7575) = 1,84292e-007				
Test Breuscha-Pagana na heteroskedastyczność -				
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje				
Statystyka testu: LM = 48,5549				
z wartością p = P(Chi-kwadrat(3) > 48,5549) = 1,62248e-010				

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Z powyższych danych wynika, że istotnymi czynnikami zwiększającymi wartość ekonomiczną gospodarstwa z działalności wiodącej są wielkość upraw w tunelach oraz wartość ekonomiczna z całego gospodarstwa wyrażona w euro; ujemny wpływ na wartość ekonomiczną z działalności wiodącej ma natomiast liczba prowadzonych działalności. Powyższy model opisuje zmienność zmiennej objaśnianej w ponad 91%. Składnik losowy nie ma co prawda rozkładu normalnego, jednak jest on homoskedastyczny, co świadczy o jego sferyczności i efektywności estymatora KMNK.

Pewną wątpliwość budzi użycie w modelu zmiennej określającej wartość ekonomiczną całego gospodarstwa, wyrażoną w euro, która (z samej definicji) jest silnie skorelowana ze zmienną objaśnianą. Z tego powodu dokonano kolejnej specyfikacji, w której zastąpiono tę zmienną wartością dodaną brutto w roku bazowym. W przypadku tego wariantu modelu użycie KMNK nie było jednak zasadne, gdyż składnik losowy utracił sferyczność. Zastosowano więc UMNK z korektą na heteroskedastyczność składnika losowego i uzyskano następujące wyniki (por. tabela 42.):

Tabela 42. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany WIELKEKBAZ – wariant 2

Estymacja Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): WIELKEKBAZ					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	5352,26	2662,90	2,010	0,0472	**
GVABAZ	0,0606173	0,0178932	3,388	0,0010	***
TUNELmBAZ	4,67370	0,340952	13,71	1,62e-024	***
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:					
Suma kwadratów reszt	980,4264	Błąd standardowy reszt	3,162966		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,877830	Skorygowany R-kwadrat	0,875337		
F(2, 98)	352,0805	Wartość p dla testu F	1,82e-45		
Logarytm wiarygodności	-258,0926	Kryt. inform. Akaike'a	522,1852		
Kryt. bayes. Schwarza	530,0305	Kryt. Hannana-Quinna	525,3612		
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:					
Średn. arytm. zm. zależnej	55724,78	Odch. stand. zm. zależnej	39387,26		
Suma kwadratów reszt	2,50e+10	Błąd standardowy reszt	15970,29		

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Uzyskane wyniki wskazują, iż zarówno wartość dodana brutto w roku bazowym, jak i długość tuneli dodatnio i statystycznie istotnie wpływają na wielkość ekonomiczną gospodarstwa, wynikającą z działalności wiodącej. Zmienność tych czynników wyjaśnia zmienność wielkości ekonomicznej w ponad 87%.

IV. Czynniki determinujące zmiany wielkości kosztów kwalifikowalnych inwestycji (KOSZKWAL, w zł)

Dzięki analizie współczynników korelacji liniowej poszczególnych zmiennych ze zmienną opisującą wielkość kosztów kwalifikowalnych inwestycji możliwe było wskazanie tych czynników, które relatywnie najsilniej korelują z analizowaną zmienną (patrz tabela 43.). Otrzymane wyniki wskazują jednak na słabą zależność o charakterze dodatnim (wartość współczynnika korelacji dla wyróżnionych zmiennych nie przekracza 0,4). Wśród czynników wyróżnić należy zmienne określające wielkość upraw w tunelach, zarówno w roku bazowym, jak i docelowym. Wprowadzono także nową zmienną, opisującą przyrost wielkości upraw w tunelach między rokiem bazowym a docelowym (ZmTUNELm, w m²).

Istotne zależności uzyskano także dla zmiennych odnoszących się do kondycji finansowej gospodarstwa: wartości dodanej brutto w roku bazowym oraz wielkości ekonomicznej gospodarstwa w roku bazowym (całkowitej WIELKEKBAZ oraz z działalności wiodącej WIELKEKBAZ).

Tabela 43. Analiza korelacji między zmienną KOSZKWAL a wybranymi zmiennymi

	KOSZKWAL	TUNELmBAZ	TUNELmDOC	ZmTUNELm	WARZYWAGRUNT	WIELKEKBAZ	GVABAZ	WIELKEKBAZEURO
KOSZKWAL	1,000							
TUNELmBAZ	0,262	1,000						
TUNELmDOC	0,328	0,923	1,000					
ZmTUNELm	0,306	0,382	0,709	1,000				
WARZYWAGRUNT	0,235	-0,084	-0,077	-0,031	1,000			
WIELKEKBAZ	0,281	0,912	0,886	0,454	-0,023	1,000		
GVABAZ	0,309	0,678	0,697	0,429	0,139	0,685	1,000	
WIELKEKBAZEURO	0,321	0,888	0,883	0,489	0,008	0,937	0,725	1,000

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Podczas szacowania modelu opisującego zmienność kosztów kwalifikowalnych przy zastosowaniu KMNK jedynie dwie zmienne okazały się istotne. Są to: wartość dodana brutto oraz przyrost wielkości upraw w tunelach (patrz tabela 44.). Jednak podobnie jak w poprzednich modelach, składnik losowy jest heteroskedastyczny, co spowodowało konieczność zastosowania UMNK (patrz tabela 45.).

Tabela 44. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej KOSZKWAL – wariant 1

Estymacja KMNK, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)				
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1				
Zmienna zależna (Y): KOSZKWAL				
Błędy standardowe parametrów według odpornej heteroskedastyczności, wariant HCl				
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p
const	236316	19280,1	12,26	1,71e-021 ***
GVADOC	0,276339	0,0809857	3,412	0,0009 ***
ZmTUNELm	4,24906	2,46877	1,721	0,0884 *
Średn.aryt.zm.zależnej	312320,1	Odch.stand.zm.zależnej	112089,9	
Suma kwadratów reszt	1,06e+12	Błąd standardowy reszt	103816,3	
Wsp. determ. R-kwadrat	0,159332	Skorygowany R-kwadrat	0,142176	
F(2, 98)	14,75427	Wartość p dla testu F	2,50e-06	
Logarytm wiarygodności	-1308,378	Kryt. inform. Akaike'a	2622,757	
Kryt. bayes. Schwarz	2630,602	Kryt. Hannana-Quinna	2625,933	
Test na normalność rozkładu reszt -				
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny				
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 1,11061				
z wartością p = 0,573898				
Test White'a na heteroskedastyczność reszt (zmienność wariancji resztowej) -				
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje				
Statystyka testu: LM = 4,75803				
z wartością p = P(Chi-kwadrat(5) > 4,75803) = 0,446119				
Test Breuscha-Pagana na heteroskedastyczność -				
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje				
Statystyka testu: LM = 1,47236				
z wartością p = P(Chi-kwadrat(2) > 1,47236) = 0,47894				

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Tabela 45. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej KOSZKWAL – wariant 2

Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)				
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1				
Zmienna zależna (Y): KOSZKWAL				
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p
const	263132	17135,6	15,36	7,91e-028 ***
GVABAZ	0,198863	0,0624249	3,186	0,0019 ***
ZmTUNELm	5,97019	1,01174	5,901	5,18e-08 ***
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:				
Suma kwadratów reszt	295,5486	Błąd standardowy reszt	1,736607	
Wsp. determ. R-kwadrat	0,383377	Skorygowany R-kwadrat	0,370793	
F(2, 98)	30,46515	Wartość p dla testu F	5,14e-11	
Logarytm wiarygodności	-197,5353	Kryt. inform. Akaike'a	401,0706	
Kryt. bayes. Schwarz	408,9159	Kryt. Hannana-Quinna	404,2466	
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:				
Średn.aryt.zm.zależnej	312320,1	Odch.stand.zm.zależnej	112089,9	
Suma kwadratów reszt	1,10e+12	Błąd standardowy reszt	105738,6	
Test na normalność rozkładu reszt -				
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny				
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 0,628179				
z wartością p = 0,730453				

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Jak wynika z powyższych danych, zarówno wartość dodana brutto w roku bazowym, jak i przyrost wielkości upraw w tunelach dodatnio i statystycznie istotnie wpływają na wzrost kosztów kwalifikowalnych planowanej inwestycji. Oba te czynniki wyjaśniają zmienność kosztów kwalifikowalnych w ponad 37%.

V. Czynniki determinujące zmiany wartości dodanej brutto w roku docelowym (GVADOC, w zł)

Wśród czynników, które najsilniej korelują z wartością dodaną brutto w roku docelowym, czyli już po realizacji inwestycji, wskazać można zarówno czynniki finansowe, jak i niefinansowe (patrz tabela 46.). Wśród czynników zaliczonych do pierwszej grupy wymienić należy wartość dodaną brutto z okresu bazowego, wielkość ekonomiczną gospodarstwa z działalności wiodącej, zarówno z okresu bazowego, jak i docelowego (przy czym obie te zmienne są ze sobą silnie skorelowane) oraz wielkość ekonomiczną gospodarstwa, wynikającą ze wszystkich prowadzonych działalności z roku bazowego. Do czynników pozafinansowych zaliczyć należy długość okresu samodzielnego prowadzenia działalności rolnej oraz wielkość upraw w tunelach (w roku bazowym i docelowym; zmienne silnie skorelowane ze sobą), a także przyrost wielkości upraw w tunelach.

Tabela 46. Analiza korelacji między zmienną GVADOC a wybranymi zmiennymi

	GVADOC	TUNELmBAZ	TUNELmDOC	ZmTUNELm	SAMGOSP	WIELKEKBAZ	WIELKEKDOC	GVABAZ	WIELKEKBAZEURO
GVADOC	1,000								
TUNELmBAZ	0,679	1,000							
TUNELmDOC	0,784	0,923	1,000						
ZmTUNELm	0,558	0,395	0,595	1,000					
SAMGOSP	0,404	0,201	0,272	0,268	1,000				
WIELKEKBAZ	0,676	0,911	0,884	0,463	0,149	1,000			
WIELKEKDOC	0,685	0,874	0,911	0,595	0,160	0,951	1,000		
GVABAZ	0,925	0,672	0,694	0,440	0,331	0,681	0,645	1,000	
WIELKEKBAZEURO	0,711	0,886	0,882	0,503	0,158	0,936	0,897	0,720	1,000

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Testując różne warianty modelu i szacując jego parametry KMNK, najlepsze rezultaty uzyskano w przypadku, gdy uwzględnione zostały trzy czynniki, a mianowicie: wartość dodana brutto w roku bazowym (czynnik o charakterze finansowym), długość okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa oraz zmiana wielkości upraw w tunelach między rokiem bazowym a docelowym (patrz tabela 47.). Każda z wymienionych zmiennych dodatkowo oddziałuje na wzrost wartości dodanej brutto w roku docelowym. Oszacowany model wyjaśnia ponad 91% zmienności GVADOC.

Tabela 47. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej GVADOC – wariant 1

Estymacja KMNK, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 57)				
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 45				
Zmienna zależna (Y): GVADOC				
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p
const	4111,91	9795,28	0,4198	0,6763
ZmTUNELm	6,16216	1,30214	4,732	1,69e-05 ***
SAMGOSP	1074,10	625,058	1,718	0,0916 *
GVABAZ	1,13743	0,0564152	20,16	1,61e-026 ***
Średn. aryt. zm. zależnej	209397,7	Odch. stand. zm. zależnej	115372,4	
Suma kwadratów reszt	5,79e+10	Błąd standardowy reszt	33046,03	
Wsp. determ. R-kwadrat	0,922353	Skorygowany R-kwadrat	0,917958	
F(3, 53)	209,8598	Wartość p dla testu F	2,20e-29	
Logarytm wiarygodności	-671,9283	Kryt. inform. Akaike'a	1351,857	
Kryt. bayes. Schwarza	1360,029	Kryt. Hannana-Quinna	1355,033	
Test na normalność rozkładu reszt -				
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny				
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 15,6514				
z wartością p = 0,000399341				
Test White'a na heteroskedastyczność reszt (zmienność wariancji resztowej) -				
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje				
Statystyka testu: LM = 16,527				
z wartością p = P(Chi-kwadrat(9) > 16,527) = 0,0566601				
Test Breuscha-Pagana na heteroskedastyczność -				
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje				
Statystyka testu: LM = 45,1682				
z wartością p = P(Chi-kwadrat(3) > 45,1682) = 8,52139e-010				

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Niestety, tak jak w przypadku większości analizowanych modeli, tak i w tym wariancie modelu składnik losowy charakteryzuje się heteroskedastycznością. Dokonano więc korekty modelu, szacując jego parametry UMNK. W tym wariancie modelu zmienna określająca długość okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa nie była istotna; została więc usunięta z modelu. Ostateczne wyniki przedstawione są w tabeli 48.

Tabela 48. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej GVADOC – wariant 2

Estymacja Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): GVADOC					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	16644,3	5217,31	3,190	0,0019	***
ZmTUNELm	5,87686	1,44348	4,071	9,48e-05	***
GVABAZ	1,12141	0,0304425	36,84	3,24e-059	***
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:					
Suma kwadratów reszt	597,1392	Błąd standardowy reszt	2,468452		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,964395	Skorygowany R-kwadrat	0,963669		
F(2, 98)	1327,220	Wartość p dla testu F	1,06e-71		
Logarytm wiarygodności	-233,0528	Kryt. inform. Akaike'a	472,1056		
Kryt. bayes. Schwarza	479,9509	Kryt. Hannana-Quinna	475,2816		
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:					
Średn.aryt.zm.zależnej	225134,9	Odch.stand.zm.zależnej	124490,8		
Suma kwadratów reszt	1,81e+11	Błąd standardowy reszt	42996,43		

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETl.

Dodatni i statystycznie istotny wpływ na zmianę GVADOC ma zmiana wartości dodanej brutto w okresie bazowym oraz zmiana wielkości upraw w tunelach. Oszacowany model w ponad 96% wyjaśnia zmienność wartości dodanej brutto w okresie docelowym.

VI. Czynniki determinujące zmiany wartości ekonomicznej gospodarstwa z działalności wiodącej w roku docelowym (WIELKEKDOC, w euro)

Podobnie jak w przypadku zmiennej określającej wartość dodaną brutto z prowadzonej działalności rolnej w roku docelowym, wpływ na zmianę wielkości ekonomicznej gospodarstwa z działalności wiodącej w roku docelowym mają zarówno czynniki o charakterze finansowym, jak i czynniki pozafinansowe. Wśród czynników finansowych na szczególną uwagę zasługuje wielkość ekonomiczna gospodarstwa w roku bazowym, wynikająca zarówno z prowadzonej działalności wiodącej (WIELKEKBAZ), jak i z całokształtu działalności (WIELKEKBAZEURO) (patrz tabela 48.). Zmienne te także ze sobą silnie korelują. Istotny wpływ na zmianę WIELEKDOC, lecz znacznie słabszy niż wspomniane wyżej zmienne, mają także wartość dodana brutto w roku bazowym i docelowym (zmienne te są także ze sobą ściśle skorelowane) oraz koszty kwalifikowalne. Do pozafinansowych czynników zaliczyć należy wielkość upraw w tunelach. Istotnym czynnikiem zwiększającym wielkość ekonomiczną z działalności wiodącej jest wskazanie uprawy papryki jako działalności wiodącej w roku docelowym.

Tabela 49. Analiza korelacji między zmienną WIELKEKDOC a wybranymi zmiennymi

	WIELKEKDOC	TUNELmBAZ	TUNELmDOC	ZmTUNELm	DZWIODDOC	WIELKEKBAZ	GVABAZ	GVADOC	WIELKEKBAZEURO
WIELKEKDOC	1,000								
TUNELmBAZ	0,874	1,000							
TUNELmDOC	0,912	0,922	1,000						
ZmTUNELm	0,5873	0,382	0,709	1,000					
DZWIODDOC	0,578	0,683	0,726	0,489	1,000				
WIELKEKBAZ	0,951	0,912	0,886	0,454	0,570	1,000			
GVABAZ	0,648	0,678	0,697	0,429	0,424	0,685	1,000		
GVADOC	0,686	0,682	0,749	0,549	0,449	0,678	0,925	1,000	
WIELKEKBAZEURO	0,897	0,888	0,886	0,490	0,576	0,937	0,725	0,713	1,000

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Testując różne warianty modelu opisującego zmienność wartości ekonomicznej gospodarstwa z działalności wiodącej w roku docelowym, najlepsze rezultaty uzyskano w przypadku modelu, w którym zmiennymi objaśniającymi były wartość ekonomiczna gospodarstwa, wynikająca z całokształtu działalności, przyrost wielkości upraw pod tunelami między rokiem bazowym a docelowym oraz deklaracja właścicieli dotycząca zmiany profilu działalności (patrz tabela 50.). Dwie pierwsze z wymienionych zmiennych dodatnio wpływały na wzrost wielkości ekonomicznej gospodarstwa, ostatnia z nich oddziaływała natomiast ujemnie. Jednak podobnie jak w przypadku większości

przedstawionych wcześniej modeli, problemem okazała się heteroskedastyczność składnika losowego, co spowodowało konieczność zastosowania UMNK z korektą na heteroskedastyczność. Wyniki tych estymacji przedstawione są w tabeli 51.

Tabela 50. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej WIELKEKDOC – wariant 1

Estymacja KMNK, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): WIELKEKDOC					
Błędy standardowe parametrów według odpornej heteroskedastyczności, wariant HCl					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	-11969,7	3730,01	-3,209	0,0018	***
WIELKEKBAZEURO	0,986695	0,0729172	13,53	4,58e-024	***
ZMPROF	-7060,08	3745,56	-1,885	0,0624	*
ZmTUNELm	2,62853	1,13108	2,324	0,0222	**
Średn. aryt. zm. zależnej	68482,97	Odch. stand. zm. zależnej	49225,60		
Suma kwadratów reszt	3,99e+10	Błąd standardowy reszt	20293,39		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,835146	Skorygowany R-kwadrat	0,830048		
F(3, 97)	140,1556	Wartość p dla testu F	3,89e-35		
Logarytm wiarygodności	-1142,995	Kryt. inform. Akaike'a	2293,990		
Kryt. bayes. Schwarza	2304,451	Kryt. Hannana-Quinna	2298,225		
Test na normalność rozkładu reszt -					
Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny					
Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 5,8037					
z wartością p = 0,0549217					
Test White'a na heteroskedastyczność reszt (zmienność wariancji resztowej) -					
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje					
Statystyka testu: LM = 31,0863					
z wartością p = P(Chi-kwadrat(8) > 31,0863) = 0,000135619					
Test Breuscha-Pagana na heteroskedastyczność -					
Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje					
Statystyka testu: LM = 36,0371					
z wartością p = P(Chi-kwadrat(3) > 36,0371) = 7,35428e-008					

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Tabela 51. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej WIELKEKDOC – wariant 2

Korekta heteroskedastyczności, wykorzystane obserwacje 1-102 (n = 101)					
Liczba pominiętych niekompletnych obserwacji: 1					
Zmienna zależna (Y): WIELKEKDOC					
	współczynnik	błąd standardowy	t-Studenta	wartość p	
const	-3851,96	6674,17	-0,5771	0,5652	
ZmTUNELm	8,12537	1,32123	6,150	1,78e-08	***
GVADOC	0,153795	0,0277908	5,534	2,71e-07	***
ZMPROF	-19757,8	5413,54	-3,650	0,0004	***
KOSZKWAL	0,0477793	0,0211219	2,262	0,0259	**
Podstawowe statystyki dla ważonych danych:					
Suma kwadratów reszt	306,6822	Błąd standardowy reszt	1,787346		
Wsp. determ. R-kwadrat	0,722623	Skorygowany R-kwadrat	0,711066		
F(4, 96)	62,52481	Wartość p dla testu F	6,61e-26		
Logarytm wiarygodności	-199,4027	Kryt. inform. Akaike'a	408,8054		
Kryt. bayes. Schwarza	421,8810	Kryt. Hannana-Quinna	414,0988		
Podstawowe statystyki dla oryginalnych danych:					
Średn. aryt. zm. zależnej	68482,97	Odch. stand. zm. zależnej	49225,60		
Suma kwadratów reszt	1,26e+11	Błąd standardowy reszt	36270,62		

Źródło: obliczenia własne z użyciem pakietu GRETL.

Zastosowanie UMNK spowodowało, iż zmienna określająca wielkość ekonomiczną gospodarstwa z całokształtu działalności przestała być istotna. Podczas dokonywania kolejnych reestymacji modelu okazało się, że istotnymi czynnikami kształtującymi wielkość ekonomiczną gospodarstwa z działalności wiodącej w roku docelowym, poza wspomnianymi wcześniej zmiennymi określającymi przyrost wielkości upraw w tunelach oraz deklaracjami właścicieli co do zmian profilu działalności (czynnik, który zmniejsza wielkość ekonomiczną gospodarstwa), są także wartość dodana brutto w roku docelowym oraz koszty kwalifikowalne. Obie te zmienne powodują wzrost wielkości ekonomicznej gospodarstwa z działalności wiodącej w roku docelowym. Oszacowany model objaśnia ponad 71% zmienności analizowanej zmiennej.

5.4. Analiza wyników wykonanego modelu ekonometrycznego i weryfikacja przyjętych hipotez

Do sporządzenia pięciu modeli ekonometrycznych wykorzystano wywiad kwestionariuszowy przeprowadzony ze 102 rolnikami z Zagłębia Paprykowego, którzy aplikowali o środki unijne w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w roku 2016 (68 rolników) i 2018 (34 rolników). W przypadku każdego rolnika wskazano na 40 różnych obserwacji. Najistotniejsze okazały się obserwacje finansowe, przede wszystkim te związane z dochodowością, dlatego też poddane zostały one modelowaniu ekonometrycznemu. Są to:

- GVABAZ (zł) – wartość dodana brutto całego gospodarstwa w roku bazowym, czyli w roku aplikacji o środki unijne;
- WIELKEKBAZ (euro) – wielkość ekonomiczna gospodarstwa z działalności wiodącej w roku bazowym, czyli w roku aplikacji o środki unijne;
- KOSZKWAL (zł) – kwota inwestycji podlegająca refundacji;
- GVADOC (zł) – wartość dodana brutto całego gospodarstwa w roku docelowym, czyli w roku zrealizowania inwestycji;
- WIELKEKDOC (euro) – wielkość ekonomiczna gospodarstwa z działalności wiodącej w roku docelowym, czyli w roku zrealizowania inwestycji.

W celu przedstawienia wniosków powyższe obserwacje oraz sporządzone modele zostały podzielone na trzy grupy:

I. Dochód z całego gospodarstwa – GVABAZ oraz GVADOC

- Wzrost dochodu liczonego metodą wartości dodanej brutto, czyli wzrost z GVABAZ do GVADOC, możliwy jest dzięki zrealizowaniu inwestycji polegającej na budowie

tuneli foliowych; z kolei budowa tuneli foliowych możliwa jest dzięki skorzystaniu ze środków unijnych.

- Czynniki finansowymi silnie wpływającymi na dochód liczony metodą wartości dodanej brutto w roku docelowym (GVADOC) jest dochód gospodarstwa z roku bazowego, czyli z roku, w którym rolnik aplikuje o środki unijne, przy czym nie jest w tym przypadku istotna metoda liczenia dochodu oraz to, czy dochód liczony jest z całego gospodarstwa, czy z działalności wiodącej. Zarówno WIELKEKBAZ i WIELKEKBAZEURO oraz GVABAZ silnie oddziałują na GVADOC.
- Czynnikiem silnie wpływającym na dochód liczony za pomocą metody wartości dodanej brutto w gospodarstwie w roku docelowym (GVADOC) jest dochód z działalności wiodącej w gospodarstwie (WIELKEKDOC) oraz dochód w roku bazowym, bez względu na metodę liczenia dochodu, tj. wielkość ekonomiczną w roku bazowym z działalności wiodącej (WIELKEKBAZ) i wielkość ekonomiczną z całego gospodarstwa w roku bazowym (WIELKEKBAZEURO).

II. Dochód z działalności wiodącej – WIELKEKBAZ oraz WIELKEKDOC

- Wzrost dochodu liczonego z wielkości ekonomicznej z działalności wiodącej, czyli wzrost z WIELKEKBAZ do WIELKEKDOC, możliwy jest dzięki zrealizowaniu inwestycji polegającej na budowie tuneli foliowych; z kolei budowa tuneli foliowych możliwa jest dzięki skorzystaniu ze środków unijnych.
- Czynniki finansowymi silnie wpływającymi na dochód liczony metodą wielkości ekonomicznej w roku docelowym (WIELKEKDOC) jest dochód z roku bazowego gospodarstwa, czyli z roku, w którym rolnik aplikuje o środki unijne, przy czym nie jest w tym przypadku istotna metoda liczenia dochodu oraz to, czy dochód liczony jest z całego gospodarstwa, czy z działalności wiodącej. Zarówno GVABAZ oraz WIELKEKBAZ i WIELKEKBAZEURO silnie oddziałują na WELKEKDOC.
- Czynnikiem silnie wpływającym na dochód liczony za pomocą wielkości ekonomicznej w gospodarstwie z działalności wiodącej w roku docelowym (WIELKEKDOC) jest dochód z całej działalności, bez względu na metodę liczenia dochodu z całego gospodarstwa w roku docelowym, czyli WIELKEKDOCEURO i GVADOC, oraz bazowym, czyli GVABAZ, WIELKEKBAZ i WIELKEKBAZEURO.

III. Koszty kwalifikowalne inwestycji – KOSZKWAL

- Na wysokość inwestycji planowanej do zrealizowania (KOSZKWAL) wpływa dochód, jaki gospodarstwo posiada w roku aplikacji o środki unijne, czyli w roku

bazowym, oraz przyrost powierzchni tuneli foliowych, czyli możliwość ich zakupu w ramach planowanej inwestycji.

Przeprowadzona w pracy analiza statystyczna oraz sporządzone modele ekonometryczne w zupełności potwierdziły hipotezę główną: **finansowymi determinantami wzrostu dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego liczonej różnymi metodami są środki unijne i dochodowość wyspecjalizowanej produkcji.** Ponadto dzięki przeprowadzonym badaniom zauważono dodatkowe tendencje wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, które potwierdzają trzy z czterech hipotez dodatkowych, a w niniejszej rozprawie wyjaśnione i zapisane w formie poniższych wniosków dodatkowych:

- Na wielkość wartości dodanej brutto w gospodarstwie, zarówno w roku bazowym (GVABAZ), jak i docelowym (GVADOC), istotny wpływ mają również czynniki pozafinansowe: długość okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa oraz wielkość posiadanych na własność użytków rolnych. Im dłużej rolnik prowadzi gospodarstwo, tym wartość dodana brutto jest wyższa oraz im większa jest powierzchnia użytków rolnych, będących we własności rolnika, tym wartość dodana brutto jest wyższa.
- Liczba prowadzonych w gospodarstwie działalności rolniczych ujemnie wpływa na jego wielkość ekonomiczną w roku bazowym (WIELKEKBAZEURO). Im więcej specjalizacji w gospodarstwie, tym wielkość ekonomiczna w roku bazowym jest niższa.
- Deklaracja właścicieli dotycząca zmiany profilu działalności oddziałuje ujemnie, co oznacza, że zmiana specjalizacji wpłynie negatywnie na dochód.

Zakończenie

Rozwijające się rolnictwo, zwiększające dochody tworzących je gospodarstw rolnych i zapewniające samowystarczalność w zakresie produktów rolnych, to siła napędowa gospodarki europejskiej. Od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej wartość dodana brutto z rolnictwa w tworzeniu PKB ma tendencję rosnącą. Największy wzrost w ujęciu nominalnym miał miejsce w 2013 roku, który w stosunku do bazowego roku 2004 wyniósł 154,6%. Relatywnie dużym tempem wzrostu charakteryzowały się lata począwszy od roku 2011.

Ogromny wpływ na rozwój rolnictwa w państwach członkowskich Wspólnoty ma finansowanie indywidualnych gospodarstw rolnych środkami unijnymi w ramach szerokiego spektrum oddziaływania Wspólnej Polityki Rolnej. W Polsce najważniejszym instrumentem WPR jest system wsparcia bezpośredniego oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Niestety okazuje się, że funkcjonujące kryteria przyznawania subwencji są niedoskonałe, przez co wiele prężnie działających i rozwijających się gospodarstw nie ma szans na otrzymanie wsparcia finansowego z UE. Problem ten został zobrazowany w niniejszej rozprawie na podstawie sytuacji indywidualnych gospodarstw rolnych, działających na terenie Zagłębia Paprykowego – niewielkiego obszaru rolniczego, położonego na terenie czterech gmin powiatu przysuskiego w województwie mazowieckim. Jest to obszar szczególnie; charakteryzuje go bowiem wyspecjalizowane rolnictwo, które jest istotnym działem gospodarki polskiej.

Głównymi podmiotami obszaru Zagłębia Paprykowego są rolnicy prowadzący indywidualne gospodarstwa rolne, ukierunkowane na specjalistyczne uprawy warzywnicze (uprawa warzyw w tunelach foliowych, głównie papryki). Gospodarstwa te charakteryzują się małą powierzchnią, co pozwala zaliczyć je do przeważającej grupy małych gospodarstw w Polsce – statystyki pokazują, że bez względu na to, czy ilość gospodarstw rolnych analizujemy w ujęciu ogólnym, czy zawężamy obliczenia tylko do gospodarstw indywidualnych, najwięcej jest gospodarstw o powierzchni od 1,01 do 9,99 ha.

Zagłębie Paprykowe to region, który powinien zostać objęty szczególnym traktowaniem, ze względu na dostrzegalną tutaj tendencję wzrostową produkcji warzyw. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej, w całym badanym okresie globalna produkcja warzyw zwiększyła się w ujęciu bezwzględnym z poziomu 4419,5 mln zł w roku 2004 do poziomu 8461,3 mln zł w roku 2017, co dało wzrost na poziomie 91,45%.

Z badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy wynika, że od 2010 roku zauważalna jest również silna tendencja wzrostowa powierzchni wyspecjalizowanych upraw warzyw w tunelach foliowych w gospodarstwach indywidualnych. Średnie roczne tempo wzrostu rok do roku w latach 2004–2016 wynosiło średnio 1,8%, zaś w stosunku do roku bazowego 2004 nastąpił wzrost o 6,4%. Zwiększenie powierzchni uprawianych warzyw spowodowane było tym, że od 2013 roku, w całym badanym okresie spożycie warzyw miało tendencję rosnącą. W ujęciu bezwzględnym zwiększyło się ono z poziomu 102 kg w roku 2013 do poziomu 106 kg w roku 2016, co dało wzrost na poziomie 3,92%.

Silnie rozwijająca się, wyspecjalizowana uprawa warzywnicza, prowadzona na terenie Zagłębia Paprykowego wpływa na wysoką dochodowość tworzących ją indywidualnych gospodarstw rolnych. Mamy więc do czynienia z bogatym regionem, w który warto inwestować – rolników stać bowiem na prowadzenie drogich inwestycji, które przyczyniają się do wzrostu dochodu z ich pracy, a w efekcie do rozwoju gospodarki krajowej i europejskiej.

Czy jednak UE powinna wspierać dobrze prosperujące, wysokochodowe gospodarstwa, czy też raczej powinna skupić się na pomocy tym, które rozwijać się słabo i nie generują wysokich dochodów? To pytanie, będące wyjściem do badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej dysertacji, oraz przedstawione powyżej dane statystyczne pokazują rangę podjętego w opracowaniu problemu badawczego, stanowiącego jednocześnie cel główny pracy.

Wszystkie cele – zarówno główny, jak i poboczne – sprecyzowane we wstępie tego opracowania zostały osiągnięte. Przede wszystkim zidentyfikowano finansowe determinanty dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych pod kątem możliwości aplikacji o środki unijne. Opisano je na przykładzie regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych z Zagłębia Paprykowego. Okazało się, iż oprócz czynników finansowych wyróżnić można szereg czynników pozafinansowych.

Pierwszym z celów pobocznych było zgromadzenie, zbadanie i przeanalizowanie literatury oraz przepisów prawa z zakresu gospodarstw rolnych, co uczyniono. Studia nad zebranymi w niniejszej dysertacji źródłami przyczyniły się do uporządkowania kwestii pojęciowych oraz przepisów prawnych z omawianego zakresu badań oraz do przeprowadzenia szeregu fachowych analiz na podstawie artykułów i opracowań naukowych, wyników obcych badań empirycznych, informacji uzyskanych od podmiotów zaangażowanych w pomoc rolnikom aplikującym o środki unijne. Wykorzystane zostały także dokumenty prawne i regulacje obowiązujące w prawie wspólnotowym Unii Europejskiej oraz w poszczególnych krajach członkowskich, a także raporty i opracowania

instytucji krajowych i unijnych. Przegląd literatury pokazał występowanie luki badawczej z zakresu dochodowości wyspecjalizowanych upraw warzywniczych rozpatrywanej w aspekcie aplikacji o środki unijne. Specyfika dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych wymusiła prowadzenie analiz na pewnym poziomie uogólnienia i omówienie tematu w odniesieniu do krajów, które w sposób najbardziej wyraźny reprezentowały cechy indywidualnych gospodarstw rolnych. Oprócz metody krytycznej analizy piśmiennictwa i regulacji prawnych najbardziej przydatna w osiągnięciu tego celu okazała się metoda analizy porównawczej, a także metoda opisu słownego i tabelarycznego. W pracy wykorzystane zostały także proste metody statystyczne.

Drugim celem pobocznym było sprecyzowanie prawnych, ekonomicznych i finansowych uwarunkowań podejmowania i prowadzenia indywidualnych gospodarstw rolnych oraz wyspecjalizowanej produkcji rolnej, które zidentyfikowano. Podejmowanie działalności indywidualnej uwarunkowane jest przez szereg czynników, które można podzielić na finansowe i pozafinansowe. Na podstawie przeprowadzonych badań udowodniono, że pomimo wysokiej dochodowości z wyspecjalizowanej produkcji rolniczej, indywidualne gospodarstwa rolne objęte analizą borykają się z różnymi problemami w zakresie prawnym i finansowym.

Trzeci cel polegał na zaprezentowaniu różnych ujęć i regulacji prawnych dochodowości. Analiza zgromadzonych na potrzeby tej pracy źródeł pokazała, że dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych ma wymiar wielopłaszczyznowy – w literaturze przedmiotu jest ona nazywana i interpretowana w różnoraki sposób. Dochodowość jest bardzo ważnym pojęciem, ponieważ stanowi jedną z głównych kategorii ekonomicznych, wykorzystywanych do oceny działalności rolniczej. Jest ponadto podstawowym celem podejmowania i prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego. W ujęciu finansowym i ekonomicznym wskazuje się na różne teorie tego pojęcia, wśród których wyróżniamy teorie o wąskim i szerokim znaczeniu. Do teorii *sensu stricto* zaliczamy teorie: źródeł, funduszu konsumpcyjnego, periodiczności dochodu, rodzajów przychodów; do teorii *sensu largo* zaliczamy natomiast teorię czystego przyrostu majątku i koncepcję dochodu Haiga-Simonsa. Teorie te wywarły wpływ na uregulowanie zakresu przedmiotu dochodowości i były amplifikacją dla stosowanych obecnie metod oraz celu określania dochodu. Współczesne badania nie wyczerpują w zupełności rozległego tematu dochodowości; systematyzując w jakimś stopniu jej problematykę, jedynie inicjują ten problem badawczy rozpatrywany dotychczas tylko w szerokim ujęciu krajowym lub wojewódzkim. W każdym województwie są jednak gospodarstwa trudniące się specjalistyczną produkcją, wymagającą

indywidualnego podejścia, które się w badaniach pomija, pomimo poważnych problemów, jakie napotykają.

Zobrazowanie różnorodności metod i celu obliczeń dochodów osiąganych przez indywidualne gospodarstwa rolne, wyspecjalizowane w uprawach warzywniczych to kolejny cel poboczny, będący punktem wyjścia do krytycznej analizy funkcjonującego w polskim rolnictwie systemu wspierania indywidualnych gospodarstw rolnych. W literaturze przedmiotu wskazuje się na różne metody liczenia dochodu, w zależności od celu. Rzeczywisty dochód, jaki otrzymują rolnicy z tytułu prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego, nie jest tożsamy z dochodem wskazanym przez różne metody jego liczenia, przy czym zaznaczyć warto, że wyniki uzyskiwane z przeprowadzonych różnymi metodami wyliczeń również się nie pokrywają. Taka sytuacja nie ma miejsca w żadnym innym dziale gospodarki, dlatego tak ważne jest zwrócenie uwagi na tę niebagatelną kwestię. Poza brakiem jednego, ujednoliconego i konkretnego sposobu liczenia dochodu, rolnicy borykają się z jeszcze jednym problemem, jakim jest takie samo traktowanie wszystkich gospodarstw, bez względu na ich powierzchnię, rodzaj produkcji i stopień specjalizacji. Takie podejście sprawia, że indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych mają dużo mniejsze szanse skorzystania z dofinansowań unijnych.

Niewątpliwe wady metodyki obliczania dochodów skłoniły autorkę niniejszej rozprawy do przeprowadzenia oceny instytucji i instrumentów wsparcia indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanej produkcji rolnej, co było piątym celem pobocznym pracy. Jedną z najważniejszych polityk Unii Europejskiej jest Wspólna Polityka Rolna. Tworzy ona szeroki i bardzo złożony zespół wzajemnie powiązanych instytucji, oddziałujących na indywidualne gospodarstwa rolne. Najważniejszymi instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej są system wsparcia bezpośredniego oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich. Liczne badania wskazują, że system wsparcia bezpośredniego realizowany jest terminowo, pomoc przyznawana jest na przejrzystych, nie budzących wątpliwości warunkach, a przyjęte kryteria przyznawania pomocy są jasno określone. Z kolei problematycznym i nie do końca zbadanym instrumentem WPR jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich. Mimo wielu badań nad działaniami, które oferuje, nadal występuje luka w omówieniu działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Luka ta została potwierdzona przeprowadzonymi na potrzeby tego opracowania badaniami, które problem ten zobrazowały na przykładzie wyspecjalizowanej produkcji rolniczej. Okazało się, że przyjęte przez system instytucjonalny kryteria punktowe, od których uzależnione jest przyznanie wsparcia finansowego w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”,

utrudniają, a nawet uniemożliwiają indywidualnym gospodarstwom rolnym z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego otrzymanie subsydium unijnego. Instytucje i instrumenty wsparcia zostały zatem ocenione negatywnie i skrytykowane przez autorkę rozprawy.

Kolejnym celem pobocznym w rozprawie była identyfikacja czynników wpływających na pozyskiwanie środków unijnych przez indywidualne gospodarstwa rolne z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych, ze szczególnym naciskiem na osiąganą przez nie dochodowość. W obecnym okresie programowania PROW, obejmującym lata 2014–2020, przewidziano pomoc specjalnie ukierunkowaną na małe dochodowo, rodzinne gospodarstwa rolne. Problemem nadal jednak pozostało to, że nie wprowadzono nowego działania, w którym uwzględniono by szczególną specyfikę gospodarstw rolnych, specjalizujących się w uprawie warzyw, czyli takich, które cechują się wysoką dochodowością. Z kolei w działaniu „Modernizacja gospodarstw rolnych” cieszącym się największym zainteresowaniem wśród rolników system przyznawania punktacji nie uwzględnia wysokiej dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, za to przyznaje punkty tym gospodarstwom, które deklarują chęć zmiany profilu produkcji. Jest to szczególnie krzywdzące dla gospodarstw specjalistycznych, które poprzez wsparcie finansowe UE pragną rozwijać prowadzoną, dobrze prosperującą działalność i zwiększać obecny dochód, a nie zmieniać dotychczasowy kierunek uprawy czy hodowli. Na podstawie przeprowadzonych badań dokonano oglądu i oceny systemu rozdysponowywania środków unijnych Polsce oraz czynników determinujących dostęp do nich i wysnuto wnioski, iż w warunkach rozdrobnionej struktury agrarnej należy przede wszystkim poprawić dochodowość dużych gospodarstw.

Ostatnim celem zrealizowanym w części empirycznej opracowania, była identyfikacja finansowych i pozafinansowych determinant dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych, rozpatrywanych pod kątem aplikacji o środki unijne. Podstawą były tutaj badania własne autorki, które miały zarówno charakter modelowy – ich celem było wskazanie czynników wpływających na dochodowość i ich siły oddziaływania – jak i poznawczy – ideą pracy było bowiem poznanie nowego, niezbadanego dotychczas zjawiska, jakim są finansowe determinanty dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. Oprócz finansowych determinant dochodowości, badanie umożliwiło także identyfikację determinant pozafinansowych. Wybór zastosowanych w pracy narzędzi badawczych podporządkowany został realizacji przedstawionych hipotez i celów i nawiązywał do przyjętej metody badawczej. Ewaluacyjny charakter badania, polegający na przeprowadzeniu wywiadu kwestionariuszowego,

a następnie skonstruowaniu modeli ekonometrycznych, umożliwił dokonanie analizy i oceny aktualnego stanu zjawiska, ale znalazły się tu również odniesienia do przeszłości, a w większości aspektów formułowane były także prognozy dotyczące przewidywanych stanów w przyszłości.

Przeprowadzone w pracy badania i analizy przyczyniły się do sprawdzenia wszystkich przyjętych hipotez badawczych, w tym głównej oraz pomocniczych. Potwierdzono, że głównymi determinantami wzrostu dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu Zagłębia Paprykowego są środki unijne i wielkość inwestycji planowana do zrealizowania po otrzymaniu wsparcia z Unii Europejskiej oraz istota wysokiego dochodu generowanego w tych gospodarstwach. Analiza różnych metod liczenia dochodu we wnioskach o przyznanie pomocy w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich wykazała, że wskazują one na te same czynniki finansowe kształtujące dochodowość.

Pierwsza hipoteza pomocnicza została zweryfikowana pozytywnie. Oprócz czynników finansowych wpływających na wzrost dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z Zagłębia Paprykowego wskazać można czynniki pozafinansowe, które w sposób istotny z punktu widzenia podjętych badań kształtują dochodowość. Czynnikiem tymi są przede wszystkim: długość okresu samodzielnego prowadzenia gospodarstwa oraz wielkość posiadanych na własność użytków rolnych. Badania wskazują, że im dłużej rolnik prowadzi gospodarstwo, tym jego dochodowość jest wyższa. Ponadto im większa jest powierzchnia użytków rolnych będących, własnością rolnika, na których indywidualne gospodarstwo rolne może rozwijać swą działalność rolniczą, tym wyższy jest jego dochód.

Częściowo pozytywnie zweryfikowana została hipoteza druga. Z opracowania wynika bowiem, iż owszem, rodzaj obranej specjalizacji jest wyznacznikiem wysokości dochodu indywidualnego gospodarstwa rolnego, jednak już zróżnicowanie specjalizacji w obrębie jednego gospodarstwa wpływa negatywnie na jego dochód. Dlatego też indywidualne gospodarstwa rolne, prowadzące wyspecjalizowane uprawy warzywnicze cechują się wysoką dochodowością; te, w których podejmuje się kilka różnych kierunków uprawy/hodowli na raz, generują natomiast niski dochód. Indywidualne gospodarstwa rolne z Zagłębia Paprykowego zaliczane są do gospodarstw wyspecjalizowanych, ukierunkowanych na uprawę warzyw w tunelach foliowych. Z tego powodu są to gospodarstwa charakteryzujące się wysoką dochodowością.

Trzecia hipoteza pomocnicza również została zweryfikowana pozytywnie. Wsparcie finansowe Unii Europejskiej kierowane jest do indywidualnych gospodarstw rolnych w ujęciu wojewódzkim, bez uwzględnienia poszczególnych specjalizacji polskiego rolnictwa, występujących na zdecydowanie mniejszych obszarach, np. poszczególnych

powiatów czy gmin. Gospodarstwa o różnych specjalizacjach charakteryzują się różną specyfiką prowadzonej działalności rolniczej, różnymi potrzebami finansowymi oraz determinantami rozwoju. Ujednolicanie przez system instytucjonalny tych wyróżników wpływa negatywnie na funkcjonowanie specjalistycznych gospodarstw rolnych i możliwość uzyskania przez nie wsparcia finansowego. Nie inaczej jest z omawianym tutaj Zagłębiem Paprykowym.

Również ostatnia z hipotez pomocniczych, nawiązująca do hipotezy trzeciej, została potwierdzona badaniami. Kryteria punktowe ustalane przez system instytucjonalny są ujednolicone dla danego województwa i nie uwzględniają ani specjalizacji indywidualnego gospodarstwa rolnego, ani jego dochodu. Jako kryterium punktowe została natomiast przyjęta deklaracja zmiany profilu produkcji, co w przypadku wyspecjalizowanych upraw warzywniczych wpływa negatywnie na dochód. Wsparcie finansowe Unii Europejskiej okazuje się więc nieracjonalne w przypadku omawianych gospodarstw. Aplikując o środki unijne, indywidualne gospodarstwo rolne z Zagłębia Paprykowego deklaruje zmianę profilu produkcji, w konsekwencji deklaruje zmniejszenie swojego dochodu.

Zgromadzone na potrzeby niniejszej dysertacji wyniki badań zostały opracowane w formie opisowej, tabelarycznej i w formie wykresów. Posłużyły one do sformułowania wniosków na temat finansowych determinant dochodowości indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu wyspecjalizowanych upraw warzywniczych. Rezultaty wykonanej pracy zostaną przedstawione w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a także opublikowane na odpowiedniej stronie internetowej oraz w czasopismach rolniczych. Zakładam, iż wyniki badań przyczynią się do zmiany kryteriów punktacji indywidualnych gospodarstw rolnych z obszarów wyspecjalizowanych upraw warzywniczych Zagłębia Paprykowego, dzięki czemu większa liczba gospodarstw uzyska wsparcie finansowe.

Na koniec należy podkreślić, iż podjęta w niniejszej rozprawie problematyka nie została wyczerpana. Stanowi jedynie przyczynek do dalszych badań, które można przeprowadzić z punktu widzenia m.in.:

- wpływu pozyskanych środków unijnych na dochodowość indywidualnego gospodarstwa, które zrealizowało inwestycję w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich;
- wpływu kryteriów punktacji na efektywność rozdysponowywania środków unijnych
- ewentualnego sformułowania nowych kryteriów punktacji, adekwatnych do różnorodnych pod względem specjalizacji gospodarstw.

Problematyka ta może również stanowić sygnał do:

- poszukiwania metod ujednolicających sposoby pomiaru dochodu;
- obserwacji rolników z Zagłębia Paprykowego, których gospodarstwa cechuje wysoka dochodowość, a którzy nie uzyskali wsparcia w ramach środków unijnych oraz sprawdzenia, czy bez wsparcia finansowego są oni w stanie rozwijać prowadzone przez siebie gospodarstwo.

Jak zatem widać, podjęty tutaj problem jest niezwykle istotny zarówno z naukowego, jak i praktycznego punktu widzenia. To bowiem nie tylko nie dość jeszcze zanalizowana sfera badań, ale kwestia, którą należy szeroko omawiać w celu wprowadzenia koniecznych zmian, które przyczynią się do lepszego rozdysponowywania środków unijnych i wspierania rolnictwa, będącego jednym z najistotniejszych działów europejskiej gospodarki.

Wywiad kwestionariuszowy

A. Pytania wstępne

1. Czy korzystał Pani / korzystała Pani z dofinansowania w ramach PROW 2014–2020 z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

2. Jeśli korzystał Pan / korzystała Pani z w/w dofinansowania, czy samodzielnie przygotowywał Pan / przygotowywała Pani wniosek o dofinansowanie?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

3. Czy posiada Pan/Pani wersję elektroniczną lub papierową wniosku o dofinansowanie?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

B. Podstawowe dane gospodarstwa

a) Województwo

.....

b) Powiat

.....

c) Gmina

.....

d) Miejscowość

.....

C. Dane ogólne właściciela gospodarstwa

1. Płeć K/M

2. Wiek lat

3. Czy w gospodarstwie jest małżonek?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

4. Czy w gospodarstwie pracuje małżonek?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

5. Czy w dniu złożenia wniosku o przyznanie pomocy miał Pan / miała Pani nie więcej niż 40 lat?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

6. Czy rozpoczął Pan / rozpoczęła Pani kierowanie gospodarstwem nie wcześniej niż 5 lat przed złożeniem wniosku o przyznanie pomocy?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

7. Czy posiada Pan / posiada Pani kwalifikacje zawodowe?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

8. Proszę określić, czy jest Pan/Pani młodym rolnikiem według ustawy?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Jest Pan/Pani młodym rolnikiem, jeśli na punkty 7–9 udzielił Pan / udzieliła Pani odpowiedzi pozytywne.

9. Czy gospodarstwo stanowi Pana/Pani własność?

- ☐ Tak, w całości
- ☐ Tak, w części
- ☐ Nie

10. Proszę wskazać datę rozpoczęcia samodzielnego prowadzenia gospodarstwa:

D. Dane ogólne, opisujące gospodarstwo rolne

1. Proszę określić powierzchnię całkowitą Pana/Pani gospodarstwa

..... ha

2. Proszę określić powierzchnię użytków rolnych Pana/Pani gospodarstwa

Ogółem (w ha, w m ²)	W tym własność (w ha, w m ²)	W tym dzierżawy (w ha, w m ²)

3. Proszę wskazać ogólną powierzchnię gruntów użytkowaną rolniczo w gospodarstwie

Rodzaj użytków rolnych (UR)	Ogółem (w ha, w m ²)
Powierzchnia warzyw w tunelach foliowych (w m ²)	
Powierzchnia warzyw w gruncie (w ha)	
Powierzchnia uprawy owoców (w ha)	
Pozostała powierzchnia	
RAZEM	

4. Czy posiada Pan/Pani zwierzęta?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

E. Dane ekonomiczno-gospodarcze, dotyczące aplikacji o środki unijne w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”.

1. Proszę wskazać koszty kwalifikowalne planowanej inwestycji przedstawione we wniosku o przyznanie pomocy

..... złotych

2. W ilu etapach będzie realizowana inwestycja?

.....

3. O jaki % dofinansowania ubiega się Pan/Pani w ramach złożonego wniosku?

☐ 50%

☐ 60%

4. Jaka jest zaplanowana powierzchnia warzyw uprawianych w tunelach foliowych w roku docelowym?

..... m²

5. Proszę wskazać profil produkcji w roku bazowym

.....

6. Proszę wskazać profil produkcji w roku docelowym

.....

7. Jaka jest wiodąca działalność w gospodarstwie w okresie bazowym?

.....

8. Jaka jest wiodąca działalność w gospodarstwie w okresie docelowym?

.....

9. Jaka jest wielkość ekonomiczna z działalności wiodącej w okresie bazowym?

..... euro

10. Jaka jest wielkość ekonomiczna z działalności wiodącej w okresie docelowym?

..... euro

11. Jaka jest liczba działalności rolniczych w okresie bazowym?

.....

12. Jaka jest liczba działalności rolniczych w okresie docelowym?

.....

13. Jaka jest wartość dodana brutto w gospodarstwie (GVA) w okresie bazowym?

..... złotych

14. Jaka jest wartość dodana brutto w gospodarstwie (GVA) w okresie docelowym?

..... złotych

15. Jaki jest typ rolniczy indywidualnego gospodarstwa rolnego w okresie bazowym?

.....

16. Jaki jest typ rolniczy indywidualnego gospodarstwa rolnego w okresie docelowym?

.....

17. Jaka jest wielkość ekonomiczna gospodarstwa (SO) w okresie bazowym?

..... euro

18. Jaka jest liczba punktów za planowane inwestycje służące ochronie środowiska?

..... punkty

19. Czy po otrzymaniu dofinansowania zaplanowano różnicowanie działalności rolniczej (produkcji rolnej)?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

20. Czy po otrzymaniu dofinansowania zaplanowano zwiększenie skali produkcji rolnej?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

21. Czy po otrzymaniu dofinansowania zaplanowano zmianę profilu (kierunku produkcji)?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

22. Czy korzystał Pan / korzystała Pani z kredytu preferencyjnego ARiMR?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Bibliografia

Źródła książkowe

Andersen F.G., Asheim L.J., Mittenzwei K., Veggeland F., *Taxation of Agriculture in Selected Countries*, Norwegian Agricultural Economics Research Institute, Oslo 2002.

Brzeziński J., *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 2004.

Budzinowski R., Suchoń A., *Relacja gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa rolnego w świetle publicznych mechanizmów ich wspierania*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa 2015.

Byłok F., *Konsumpcja w Polsce i jej przemiany w okresie transformacji*, Wyd. Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2005.

Ciamaga L. i in., *Unia Europejska*, PWN, Warszawa 2000, s. 149.

Czechowski P., *Prawo rolne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

Czekaj T., *Dochodowość materialnych czynników produkcji w gospodarstwach osób fizycznych w 2006 roku*, [w:] *Efektywność funkcjonowania, aktywność inwestycyjna i zdolność konkurencyjna polskich gospodarstw rolnych osób fizycznych*, nr 108 *Program Wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, red. W. Józwiak, IERiGŻ, Warszawa 2008.

Dziemianowicz R.I., *Efektywność systemu opodatkowania rolnictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.

Efektywność, koszty produkcji i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych obecnie i w perspektywie średnio oraz długoterminowej, red. W. Józwiak, nr 144, *Program Wieloletni 2011–2014. Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2018.

Encyklopedia agrobiznesu, red. A. Woś, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, cyt. za: E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2014.

Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1981.

Encyklopedia powszechna PWN, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1987.

Farkowski C., *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1991.

Floriańczyk Z. i in., *Wyniki Standardowe 2013 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2014.

Floriańczyk Z., Osuch D., Plonka R., *Wyniki Standardowe 2016 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*, Warszawa 2017.

Franc-Dąbrowska J., *Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarowania zyskiem w przedsiębiorstwach rolniczych*, „Rozprawy Naukowe i Monografie”, nr 365, Wydawnictwo Naukowe SGGW, Warszawa 2010.

Gawron I., *Kredytowanie w banku spółdzielczym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1997.

Gaziński B., *Unia Europejska nie tylko dla początkujących*, Wydawnictwo Littera, Olsztyn 2002.

Głąbiński S., *Nauka skarbowości. Uzupełnianie, Zmiany w polskim ustawodawstwie skarbowym w okresie od 1925 do marca 1927 r.*, Warszawa 1925.

Goraj L. i in. *Wyniki standardowe 2011 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*, IERiGŻ, Warszawa 2012.

Goraj L., Mańko S., *Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Difin, Warszawa 2009.

Goraj L., Olewnik E., *FADN i Polski FADN (Sieć danych rachunkowych gospodarstw rolnych i system zbierania i wykorzystania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.

Grzelak A., *Rola instytucji w obsłudze rolnictwa w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 983, t. 1 *Agrobiznes 2003. Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, red. S. Urban, Wrocław 2003.

Gutowska K., Ozimek I., Laskowski W., *Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, Wyd. SGGW, Warszawa 2001, s. 31–32.

Haig R.M., *The concept of Income*, [w:] R.M. Haig i in., *The Federal Income Tax*, Columbia University Press, New York 1921, s. 7.

Hubbard C., *Small Farms in the EU: How Small is Small? . 111th EAAE-IAAE Seminar 'Small Farms: Decline or Persistence' . University of Kent, Canterbury, UK. 26–27th June 2009*, Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle 2009.

Jabłoński M., *Prawno – finansowe aspekty polityki państwa w zakresie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2010.

Józwiak W., Mirkowska Z., *Ekonomiczne przesłanki zdolności konkurencyjnej polskich gospodarstw rolnych*, [w:] *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004–2005*, red. W. Józwiak, nr 68, *Program Wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

Judzińska A., Łopaciuk W., *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.

Juszczak S.K., *Kredyty preferencyjne dla wsi i rolnictwa, stan i perspektywy*, Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski.

Kagan A., *Stan i perspektywy wielkotowarowych przedsiębiorstw rolnych w Polsce*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.

Kata R., *Kredyty bankowe w strukturze zewnętrznych źródeł finansowania rolnictwa w Polsce*, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2009.

Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A., *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2014.

Knap R., *Miejsce rolnictwa polskiego w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Novum, Płock 2004.

Kołota E., Orłowski M., Biesiada A., *Warzywnictwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław 2007.

Krajewska A., *Podatki w Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2010.

Kremer E., *Ubezpieczenia majątkowe rodzinnych gospodarstw rolnych*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, SGGW, UW, Warszawa 2015.

Krzyżanowski A., *Nauka skarbowości*, Wydawnictwo Fiszer i Majewski, Poznań 1932.

Kulawik J., *Kapitał w rolnictwie*, Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych, Warszawa 1995.

Litwińczuk H., *Prawo podatkowe przedsiębiorców*, wyd. 3, KiK Konieczny i Kruszewski, Warszawa 2001.

Łobos-Kotowska D., *Gospodarstwo rodzinne. Prawne formy organizacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Marketingu w Sosnowcu, Sosnowiec 2006.

Łobos-Kotowska D., *Gospodarstwo rodzinne. Prawne formy organizacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Marketingu w Sosnowcu, Sosnowiec 2006.

Maddala G.S., *Ekonometria*, PWN, Warszawa 2006.

Malchar-Michalska D., *Pionowa koordynacja transakcji w rolnictwie*, Difin, Warszawa 2018.

Małecki P., *Dotacje w prawie podatkowym*, Warszawa 2011.

Mańko S., *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*, FAPA-ARMA, PROGRAM P9105/0/141E, Warszawa 1995.

Marszałek A., *Integracja Europejska*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1997.

Mazurkiewicz E., *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa*, PWE, Warszawa 1982.

Mußhoff O., Hirschauer N., *Modernes Agrarmanagement. Betriebswirtschaftliche Analyse – und Planungsverfahren (2. Auflage)*, Verlag Franz Vahlen, München 2011.

North D., *Economic performance through time*, [w:] tegoż, *The American Economic Review*, Vol. 84, No. 3, American Economic Association, Nashville 1994.

Ogólna uprawa warzyw, red. M. Knaflewski, PWRiL, Poznań 2007.

Olson K.D., *Economics of Farm Management in a Global Setting*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2011.

Pałaszewska-Reidl T., Michna W., *Gospodarstwo domowe – ekonomiczna i organizacyjna baza rodziny polskiej*, [w:] *Polskie gospodarstwa domowe: życie codzienne w kryzysie*, red. T. Pałaszewska-Reidl, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.

Pawłowska-Tyszkó J., Soliwoda M., *Dochody gospodarstw rolniczych a konkurencyjność systemu podatkowego i ubezpieczeniowego*, nr 121, *Program Wieloletni 2011–2014. Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2014.

Pietrasz P., *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*, Oficyna Wolters Kluwers.

Podatki i opłaty lokalne. Podatek rolny. Podatek leśny. Komentarz, red. L. Etel, S. Presnarowicz, G. Dudar, Wolters Kluwer business, Warszawa 2008.

Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa, red. T. Rychlik, W. Kosieradzki, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1981, s. 55, cyt. za: D. Walczak, *Uwarunkowania funkcjonowania systemu zabezpieczenia społecznego rolników w Polsce*, Doktoraty Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2011.

Pytkowski W., *Organizacja i ekonomika przedsiębiorstw*, PWN, Warszawa 1976.

Rojewski M., Stańko S., Rychlik T., *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa 1987.

Rosa A., *Kredyty preferencyjne jako forma finansowania działalności rolniczej w Polsce*, Zakład Finansów, Politechnika Koszalińska, Koszalin.

Ruszkowski J., Górnicz E., Żurek M., *Leksykon integracji europejskiej*, PWN, Warszawa 1998.

Rutkowska A., *Teoretyczne aspekty efektywności – pojęcie i metody pomiaru*, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego.

Simons H.C., *Personal Income Taxation. The definition of income as a problem of fiscal policy*, The University of Chicago Press, Chicago–London 1965.

Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 rok, Departament Analiz i Sprawozdawczości, Warszawa 2018.

Stoksik J., *Formy pomocy unijnej dla rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa 2015.

Subsidia a ekonomika, finanse i dochody gospodarstw rolniczych, red. J. Góral, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i gospodarki żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2015.

Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej, red. J. Pawłowska-Tyszkó, nr 83, *Program Wieloletni 2011–2014. Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.

Szumski S., *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

Świecka B., *Bankructwo gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Difin, Warszawa 2008, s.11.

Tomczak F., *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2004.

Vrolijk H.C.J., Poppe K.J., *Income volatility and income crises in the European Union*, [w:] *Income stabilization in European agriculture. Design and economic impact of risk management tools*, red. M.P.M. Meuwissen, M.A.P.M. van Asseldonk, R.B.M. Huirne, Wageningen Academic Publishers, Wageningen 2008.

Walczak D., *Uwarunkowania funkcjonowania systemu zabezpieczenia społecznego rolników w Polsce*, „Doktoraty Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2011.

Welfe A., *Ekonometria*, PWE, Warszawa 2009.

Wesche R., *Besteuerung der Land Forstwirtschaft*, Raport 1247/2009, Aid Infodienst, Bonn 2009.

Wierzbowski B., *Rolnik indywidualny w polskim i unijnym systemie ubezpieczeń społecznych*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa 2015.

Wilkin J., *Współczesna kwestia agrarna*, PWN, Warszawa 1986.

World Development Report 2002. Building Institutions for Markets, World Bank, New York: Oxford University Press 2002.

Wysokińska Z., Witkowska J., *Integracja Europejska. Rozwój rynków*, PWN, Warszawa 1999.

Wyzińska-Ludian J., *Przyczyny i formy interwencjonizmu państwowego w rolnictwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, cyt. za: E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2014.

Zdzitowiecki J., *Pojęcie dochodu w polskim podatku dochodowym*, wyd. Gebethner i Wolff, Poznań 1939.

Zegar J., *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.

Zegar J.S., *Dochody ludności wiejskiej: źródła, zróżnicowanie i zakres ubóstwa*, [w:] *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2016.

Zegar J.S., *Przesłanki i uwarunkowania polityki kształtowania dochodów w rolnictwie*, IERiGŻ, Warszawa 2001.

Zegar S.J., *Współczesne wyzwania rolnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

Zieliński K., Żmija D., *Instrumenty polityki rolnej Unii Europejskiej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012.

Ziętara W., *Od gospodarstwa do przedsiębiorstwa*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2008, nr 3.

Artykuły w czasopismach

Babuchowska K., Marks-Bielska R., *Płatności bezpośrednie w kontekście dochodów polskich rolników*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, 2011, nr 11(26), z. 1.

Baer-Nawrocka A., *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na efekty dochodowe w rolnictwie nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2013, nr 9(58), 2013.

Bereźnicka J., Franc-Dąbrowska J., *Koszty stałe w przedsiębiorstwach rolniczych w latach 1999–2003*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2006, t. 92, z. 2.

Bieniasz A., Gołaś Z., *Czynniki kształtujące płynność finansową gospodarstw rolnych*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2008, nr 3(9).

Czekaj T., *Techniczna efektywność gospodarstw rolnych a skłonność do korzystania ze wsparcia inwestycji środkami publicznymi*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2008, nr 3, Warszawa.

Czerwińska-Kayzer D., *Kredyt preferencyjny – źródło kapitału w gospodarstwach rolnych*, „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu – Seria Ekonomiczna” 2002, nr CCCXLIII.

Czyżewski A., Stępień S., *Wokół problemu „błędu złożenia” we Wspólnej Polityce Rolnej UE*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2010, nr. 10(25), z. 4.

Czyżewski A., Stępień S., *Wydatki budżetowe w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2014–2020 – problem niedoboru środków*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 41, t. 2.

Domańska K., *Konkurencyjność produkcji mleka w Polsce w ujęciu regionalnym*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2013, t. XV, z. 4.

Dziemianowicz R.I., Przygodzka R., *Podatek rolny i jego funkcje*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 94.

Felczak T., *Czynniki kształtujące wartość uzyskiwanego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, t. XVI, z. 4.

Forfa M., *Podatek rolny a rozwój gospodarstw rolnych*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 89.

Franc-Dąbrowska J., *Czynniki kształtujące wynik finansowy w przedsiębiorstwach rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa”, t. 97, z. 4, Warszawa 2010.

Franc-Dąbrowska J., *Ewolucja koncepcji finansowania przedsiębiorstw rolniczych w latach 1994–2003*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2005, t. VII, z. 1.

Franc-Dąbrowska J., *Gospodarowanie wynikiem finansowym w przedsiębiorstwach rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2006, t. 92, z. 2.

Franc-Dąbrowska J., *Jak kształtować płynność szybką i natychmiastową w przedsiębiorstwach rolniczych?*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i organizacja gospodarki żywnościowej” 2008, nr 64.

Franc-Dąbrowska J., *Luminarze finansów agrobiznesu, stan obecny i perspektywy*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2017, nr 119.

Ganc M., Mądra M., *Sprawiedliwość opodatkowania rolnictwa oraz możliwość zmian w tym zakresie w opinii rolników indywidualnych*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 89.

Gołaś Z., *Systemy wskaźników dochodowości pracy w rolnictwie – propozycja metodyczna*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2015, nr 109.

Goraj L., Mańko S., *Model szacowania pełnych kosztów działalności gospodarstw rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2011, nr 3.

Goraj L., *Pomiar dochodu z działalności gospodarstwa rolnego. Parametry i definicje*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia 2008” 2008, nr 33.

Grochowski Z., *Szacunek dochodów ludności rolniczej z produkcji rolnej, pracy zarobkowej i innych źródeł*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1971, nr 5 (107).

Gunerka L., Jabłońska L., Milczarski M., *Oplacalność produkcji warzyw pod osłonami na przykładzie wybranego gospodarstwa*, „Roczniki Naukowe Ekonomiki Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2014, t. 101, z. 3.

Gutowska K., *Gospodarstwo domowe jako kategoria socjologiczna*, *Gospodarstwo domowe*, 1988, s. 4, cyt. za: T. Zalega, *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, „Studia i Materiały / Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski” 2007, nr 1.

Hajduga E., *Podstawowe obciążenia fiskalne gospodarstw rolnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2014, nr 69 (2014).

Jabłońska L., Olewnicki D., *Zmiany w powierzchni upraw ogrodniczych pod osłonami w Polsce w pierwszej dekadzie XXI w.*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, t. 11(26), z. 4.

Kowalczyk Z., Wnęk A., *Wielkość i struktura nakładów pracy w uprawie gruntowej oraz pod osłonami wybranych warzyw*, „Inżynieria Rolnicza” 2007, nr 7(95).

Krakowiak-Bal A., *Rozwój dodatkowej działalności gospodarczej w gospodarstwach rolnych w UE*, „Inżynieria Rolnicza” 2010, nr 5, s. 89.

Kucharczyk M., *Organizacja pomiaru zysku w rodzinnych gospodarstwach rolnych*, „Master of Business Administration” 2009, nr 5.

Kurdyś-Kujawska A., Sompolska-Rzechuła A., *Wpływ ubezpieczeń gospodarczych na rozwój gospodarstw rolnych*, „Wiadomości statystyczne” 2016, nr 11(666).

Marks-Bielska R., Babuchowska K., *Functioning of the direct subsidies system in Poland and other European Union countries*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2010, nr 3(17).

Mastalski R., *Kierunki zmian ogólnego prawa podatkowego*, „Glosa” 1995, nr 1.

Masternak-Janus A., *Analiza efektywności gospodarowania przedsiębiorstw przemysłowych w Polsce*, „Economics and Management” 2013, nr 4.

Mądra M., *Podatek rolny a nadwyżka bezpośrednia gospodarstw rolniczych według regionów FADN*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2012, nr 99.

Niezgoda D., *Zróżnicowanie dochodów w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2009, nr 1.

Nowak A., Domańska K., *Zmiany dochodowości gospodarstw rolnych w Polsce na tle Unii Europejskiej*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2014, t. 101, z. 1.

Orłowska M.J., *Sytuacja dochodowa gospodarstw o różnym kierunku produkcji*, „Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia” 2010, nr 9 (2).

Parzonko A., *Możliwości rozwojowe gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2006, t. 93, z. 1.

Poczta W., Średzińska J., Mrówczyńska-Kamińska A., *Determinanty dochodów gospodarstw rolnych Unii Europejskiej według typów rolniczych*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 76.

Podstawka M., Gołasa P., *Ubezpieczenia społeczne i opodatkowanie działalności rolniczej, stan obecny i perspektywy zmian*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 40.

Rogalski W., *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej i jej znaczenie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie” 2002, nr 111.

Rosiński R., *Obciążenia fiskalne dochodu uzyskiwanego z działalności rolniczej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2010, nr 82.

Rosiński R., *Opodatkowanie działalności rolniczej i gospodarczej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 88.

Runowski H., *Tendencje zmian w organizacji i ekonomice przedsiębiorstw rolnych – aspekty teoretyczne*, „Zeszyty Nauk SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 75.

Ryś-Jurek R., *The Output, Incomes and Assets-Capital Relations in the Individual Farms*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, nr 1 (11).

Sass R., *Wielkość stada a dochód z zarządzania w gospodarstwach wyspecjalizowanych w chowie bydła mlecznego*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2007, t. 93, z. 2.

Skarżyńska A., *Koszty ekonomiczne wybranych działalności produkcji roślinnej w latach 2005–2009*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2010, t. 97, z. 3.

Skarżyńska A., *Koszty i dochodowość. Koszty jednostkowe i dochody wybranych produktów w 2015 roku – wyniki badań w systemie agrokoszty*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2017, nr 2(351).

Skarżyńska A., *Rachunek kosztów jako metoda wspomagania decyzji w gospodarstwach rolnych w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2014, nr 3 (33).

Skarżyńska A., *Skala produkcji rolniczych działalności produkcyjnych a ich opłacalność*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2011, t. 98, z.1, s. 8.

Skarżyńska A., *Zagadnienia metodyczne rachunku kosztów ekonomicznych na przykładzie działalności produkcji roślinnej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2010, nr 3.

Sobczyński T., *Zmiany poziomu subsydiów w gospodarstwach rolniczych UE-12 w latach 1989–2006*, „Journal Agribusiness and Rural Development” 2009, nr 3(13)

Soliwoda M., Kulawik J., Góral J., *Stabilizacja dochodów rolniczych. Perspektywa międzynarodowa Unii Europejskiej i Polski*, „Wież i Rolnictwo” 2016, nr 3 (172).

Stalończyk I., *Zarządzanie finansami gospodarstw domowych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 18.

Stefko O., Ciesielska B., *Znaczenie kapitałochłonności w ogrodnictwie*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2013, nr 3(29).

Stiglitz J.E., *Some Theoretical Aspects of Agricultural Policies*, „The World Bank Research Observer” 1987, nr 1.

Strzelecka A., Zawadzka D., Szafraniec-Siluta E., *Przepływy pieniężne a zdolność do samofinansowania działalności towarowych gospodarstw rolnych w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2012, t. 14, z. 1, s.492.

Szymecka A., *Ubezpieczenia gospodarcze jako instrument zarządzania ryzykiem w rolnictwie. Doświadczenia wybranych państw Unii Europejskiej*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2008, nr 2 (4).

Wasilewski M., Ganc M., *Funkcjonowanie systemu podatkowego w rolnictwie oraz propozycje zmian w opinii rolników indywidualnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia” 2012, nr 50.

Wiatrak A.P., *Analiza kierunków rozwoju obszarów wiejskich w UE oraz uwarunkowań ich zmian*, [w:] *Agroekonomia w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania*, red. A. Grzelak, A. Sapa „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2010, nr 150.

Wierzbowski B., *Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Suwalsko-Mazurskiej im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach” 2005, nr 11.

Zawadzka D., Ardan R., Strzelecka A., *Determinanty dochodów gospodarstw rolnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 88.

Zawadzka D., Ardan R., Szafraniec-Siluta E., *Płynność finansowa a rentowność przedsiębiorstw rolnych w Polsce – ujęcie modelowe*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2011, nr 88.

Zawadzka D., Strzelecka A., Szafraniec-Siluta E., *Majątek i źródła finansowania przedsiębiorstw rolniczych w Polsce w latach 2006–2011 – ujęcia porównawcze*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 59” 2013, nr 760.

Ziętara W., *Koncentracja i specjalizacja gospodarstw rolniczych w procesie integracji z Unią Europejską*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Problemy Rolnictwa Światowego” 2014, nr. 14(29), z. 1.

Ziętara W., *Miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2009, t. 96, z. 4.

Źródła internetowe

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi [online], [dostęp: 11.01.2019, godz. 07:17]. Dostępny w Internecie: <<https://www.gov.pl/web/rolnictwo>>.

Obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 22 września 2017 r. w sprawie wysokości przeciętnego dochodu z pracy w indywidualnych gospodarstwach

rolnych z 1 ha przeliczeniowego w 2016 r. [online], 22.09.2017 [dostęp: 10.09.2019, godz. 9:30 i 02.02.2019, godz. 12:02]. Dostępny w Internecie: <http://stat.gov.pl/sygnalne/komunikaty-i-obwieszczenia/lista-komunikatow-i-obwieszczen/obwieszczenie-w-sprawie-wysokosci-przecietnego-dochodu-z-pracy-w-indywidualnych-gospodarstwach-rolnych-z-1-ha-przeliczeniowego-w-2016-roku,278,4.html>>.

Podatek rolny, [online], [dostęp: 28.01.2019]. Dostępny w Internecie: www.wskazniki.gofin.pl/9,87,673,1,podatek-rolny.html>.

Priorytety Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi na lata 2018–2019 w aspekcie Programu Działań Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi na lata 2015–2019 oraz Paktu dla obszarów wiejskich na lata 2017–2020 (2030), Warszawa 2018 [online], [dostęp: 13.11.2018, godz. 20:30]. Dostępny w Internecie: https://www.gov.pl/documents/912055/913531/PRIORYTETY_MRiRW_2018-2019.pdf/33c0dc9e-d031-39b9-d84e-e320e1b617f2>

Przepisy dotyczące obejmowania ubezpieczeniem społecznym rolników, [online], [dostęp: 03.09.2018, godz. 17:14]. Dostępny w Internecie: <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/przepisy-ogolne/>>.

SAPARD, [online], [dostęp: 02.05.2019, godz. 07:58]. Dostępny w Internecie: <https://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/biblioteka/archiwum/programy-i-dzialania-wdrozone-w-poprzednich-latach/sapard.html>>.

Składki na ubezpieczenie społeczne rolników - wymiar składek, terminy ich opłacania, [online], [dostęp: 22.09.2018]. Dostępny w Internecie: <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/zasady-wymierzania-i-oplacania-skladek/>>.

Akty normatywne

Art. 15 Konstytucji PRL po zmianach dokonywanych ustawą z dnia 20 lipca 1983 r. (Dz.U. Nr 19 poz. 175).

Art. 21 ust. 1 i 3 ustawy z dn. 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz.U. z 2016 r. poz. 195).

Art. 24a ust. 2 pkt. 2 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2010 r. Nr 51 poz. 307 z późn. zm.), dalej ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych.

Art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków EFRROW (Dz.U. z 2017 r. poz. 562 z późn. zm.).

Commission Regulation (EC) No 1242/2008 of 8 December 2008 establishing a Community typology for agricultural holdings.

Commission Regulation (EC) No 867/2009 of 21 September 2009 amending and correcting Regulation (EC) No 1242/2008 establishing a Community typology for agricultural holdings.

Dz. Urz. UE L 335 z 13.12.2008, str. 3, z późn. zm.

Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.

Dz.U. z 2017 r. poz. 67; Dz.U. z 2018 r. poz. 650 i 1637.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

Rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 (Dz. Urz. UE L 189 z 20.07.2007, str. 1, z późn. zm.).

Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1242/2008 z dnia 8 grudnia 2008 r. ustanawiające wspólnotową typologię gospodarstw rolnych ze zm.

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 10 grudnia 2001 r. w sprawie zaliczenia gmin oraz miast do jednego z czterech okręgów podatkowych (Dz.U. Nr 143 poz. 1614).

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 kwietnia 2017 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie nadania statutu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. poz. 841).

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej na operacje typu „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach poddziałania „Wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz.U. poz. 1371 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 listopada 2016 r. w sprawie maksymalnych sum ubezpieczenia dla poszczególnych upraw rolnych i zwierząt gospodarskich na 2017 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 1936).

Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków (Dz.U. z 2001 r. Nr 38 poz. 454).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005, zwanego dalej „rozporządzeniem nr 1305/2013”.

ROZPORZĄDZENIE RADY (WE) NR 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenia (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003 (Dz. Urz. UE L 30 z 31.01.2009 r. str. 16 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 2009 r. w sprawie realizacji niektórych zadań ARiMR (Dz.U. Nr 22 poz. 121 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 2009 r. w sprawie realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. Nr 22 poz. 121 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 stycznia 2015 r. w sprawie szczegółowego zakresu i sposobów realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. poz. 187 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych kierunków działań ARiMR oraz sposobów ich realizacji (Dz.U. Nr 16 poz. 82 z późn. zm.).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 2016 r. w sprawie wysokości dopłat do składek z tytułu ubezpieczenia upraw rolnych i zwierząt gospodarskich w 2017 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 1937).

Ustawa z dnia 10 lutego 2017 r.; przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa (Dz.U. poz. 624 i 1503).

Ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. z 2006 r. Nr 52 poz. 379 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2012 r. poz. 803 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2003 r. Nr 64 poz. 592 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. z 2004 r. Nr 54 poz. 535).

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 1984 r. Nr 52 poz. 268).

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2006 r. Nr 136 poz. 969 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 617 ze zm.); patrz szerzej:

Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. z 2004 r. Nr 10 poz. 76 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. z 2004 r. Nr 173 poz. 1807).

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. z 2008 r. Nr 50 poz. 291 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz.U. 2016, poz. 277 – tekst jednolity.

Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie konstytucji (Dz.U. z 1983 r. Nr 39 poz. 175), cyt. za: J. Rutkowski, *Instrumenty finansowe w gospodarce chłopskiej. Funkcjonowanie i problemy koordynacji*. Absolwent, Łódź 1993, s. 33.

Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2003 r. Nr 124 poz. 1152); patrz szerzej:

Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2003 r. Nr 124 poz. 1152 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. Nr 16 poz. 93 z późn. zm.), dalej kc.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku, Kodeks cywilny, Dz.U. z 2018 r. poz. 1025.

Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym (Dz.U. z 2009 r. Nr 116 poz. 975).

Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 1991 r. Nr 80 poz. 350).

Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. z 2007 r. Nr 35 poz. 217 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2017 r. poz. 2077).

Ustawa z dnia 29 grudnia 1993 r. o utworzeniu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. z 1994 r. Nr 1, poz. 2).

Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych (Dz.U. z 2001 r. Nr 3 poz. 20 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. 1997 nr 140 poz. 939).

Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 1994 r. Nr 121 poz. 591; tekst jednolity).

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (Dz.U. z 2005 r. Nr 150 poz. 1249 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 9 maja 2008 r. o Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. z 2017 r. poz. 2137).

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jednolity Dz.U. z 2016 r., poz. 277, z późn.zm.).

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (Dz.U. z 2016 r. poz. 792 z późn. zm.).

Dane statystyczne

Budżety gospodarstw domowych w 2015 r., GUS, Warszawa 2016.

Rocznik Statystyczny Województw 2018, GUS, Warszawa 2018.

RS 2007: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*, GUS, Warszawa 2007.

RS 2009: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2009.

RS 2010: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2010.

RS 2011: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa* GUS, Warszawa 2011.

RS 2012: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2012.

RS 2013: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2013.

RS 2014: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2014.

RS 2015: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2015.

RS 2016: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2016.

RS 2017: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2017.

Wykaz tabel, wykresów i schematów

Wykaz tabel

Tabela 1. Gospodarstwa rolne według grup obszarowych w latach 2002–2016.....	20
Tabela 2. Zestawienie uwarunkowań prawnych różnych aspektów definicyjnych rolnika	25
Tabela 3. Indywidualne gospodarstwa rolne według grup obszarowych użytków rolnych w latach 2002–2016.....	29
Tabela 4. Elementy specjalizacji w poszczególnym rodzaju działalności rolniczej	36
Tabela 5. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2004–2016 (w %) – analiza pozioma	45
Tabela 6. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2013–2016 (w %) – analiza pozioma	46
Tabela 7. Powierzchnia wyspecjalizowanych upraw warzyw w tunelach foliowych w gospodarstwach indywidualnych (w tys. m ²).....	51
Tabela 8. Ujęcia definicyjne dochodu	54
Tabela 9. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych na 1 gospodarstwo domowe w latach 2004–2016 – analiza pozioma (w%).....	57
Tabela 10. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie na 1 osobę w gospodarstwie w latach 2004–2016 (w%) – analiza pozioma..	60
Tabela 11. Teorie pojęcia dochodu o wąskim znaczeniu	62
Tabela 12. Współczesne badania nad dochodowością indywidualnych gospodarstw rolnych	77
Tabela 13. Pomiar dochodowości w indywidualnym gospodarstwie rolniczym	79
Tabela 14. Udział wartości dodanej brutto w tworzeniu PKB w latach 2004–2016 (w %) – analiza pozioma	83
Tabela 15. Metody ustalania dochodu rolniczego oraz konkurencyjne rozwiązania podatkowe w wybranych krajach UE.....	94
Tabela 16. Ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne według rodzajów ryzyka w kwotach w mln zł	104

Tabela 17. Wysokość podatku rolnego w latach 2004–2017	113
Tabela 18. Podstawowe rodzaje podatków w rolnictwie w niektórych krajach Unii Europejskiej.....	117
Tabela 19. Udział globalnej produkcji warzyw w globalnej produkcji rolniczej ogółem i globalnej produkcji roślinnej w latach 2004–2016 (w mln zł).....	122
Tabela 20. Dynamika globalnej, końcowej i towarowej produkcji rolniczej ogółem oraz struktura globalnej, końcowej i towarowej produkcji rolniczej indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 2004–2016 (w mln zł).....	125
Tabela 21. Główne aspekty finansowe funkcjonowania indywidualnych gospodarstw rolnych i płaszczyzny ich pomiaru	133
Tabela 22. Maksymalna powierzchnia gospodarstwa rolnego liczona w ha przeliczeniowych, jaka umożliwia ubieganie się o wsparcie na pierwsze dziecko z rządowego programu 500+.....	137
Tabela 23. Dochody gospodarstwa rolnego indywidualnego gospodarstwa rolnego na przełomie lat 2013–2017	151
Tabela 24. Zestawienie dochodów rolnika uwzględnianych przy ubieganiu się o wsparcie z rządowego programu 500+ na pierwsze dziecko.....	152
Tabela 25. Nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze indywidualnych gospodarstw w Polsce w latach 2004–2016 – analiza pozioma (w %)	165
Tabela 26. Roczne transfery środków w ARiMR w latach 2004–2017 (w %) – analiza pozioma	170
Tabela 27. Realizacja płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w kampanii 2004–2017 (w mld zł) – analiza pozioma	179
Tabela 28. Kredyty inwestycyjne z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.....	189
Tabela 29. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennej opisującej wiek rolnika (WIEK) oraz lata samodzielnego prowadzenia gospodarstwa rolnego (SAMGOSP)	213
Tabela 30. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących sytuację rolną badanej grupy gospodarstw	216
Tabela 31. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących sytuację finansową gospodarstw w roku bazowym	220

Tabela 32. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących liczbę prowadzonych działalności w roku bazowym (LDZIALBAZ) oraz powierzchnię tuneli (w ha; TUNELhaBAZ)	221
Tabela 33. Podstawowe statystyki opisowe dla zmiennych opisujących efekty wprowadzonych inwestycji	222
Tabela 34. Analiza korelacji między zmienną GVABAZ a wybranymi zmiennymi	226
Tabela 35. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 1	227
Tabela 36. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 2	228
Tabela 37. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 3	229
Tabela 38. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 3a.....	230
Tabela 39. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany GVABAZ – wariant 4	230
Tabela 40. Analiza korelacji między zmienną WIELKEKBAZ a wybranymi zmiennymi	231
Tabela 41. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany WIELKEKBAZ – wariant 1.	232
Tabela 42. Wyniki estymacji modelu opisującego zmiany WIELKEKBAZ – wariant 2.	233
Tabela 44. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej KOSZKWAL – wariant 1	235
Tabela 45. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej KOSZKWAL – wariant 2	235
Tabela 46. Analiza korelacji między zmienną GVADOC a wybranymi zmiennymi	236
Tabela 47. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej GVADOC – wariant 1.	237
Tabela 48. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej GVADOC – wariant 2.	238
Tabela 49. Analiza korelacji między zmienną WIELKEKDOC a wybranymi zmiennymi	239
Tabela 50. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej WIELKEKDOC – wariant 1	240
Tabela 51. Wyniki estymacji parametrów modelu dla zmiennej WIELKEKDOC – wariant 2	240

Wykaz wykresów

Wykres 1. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2004–2016 (w kg)	44
Wykres 2. Spożycie warzyw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2013–2016 (w kg)	46
Wykres 3. Powierzchnia wyspecjalizowanych upraw warzyw w tunelach foliowych w gospodarstwach indywidualnych (w tys. m ²)	50
Wykres 4. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych na 1 gospodarstwo domowe w latach 2004–2016 (w zł).	56
Wykres 5. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie na 1 osobę w gospodarstwie w latach 2004–2016 (w zł)	59
Wykres 6. Udział wartości dodanej brutto w tworzeniu PKB w latach 2004–2016 w mln zł	82
Wykres 7. Wybrane ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne według rodzajów ryzyka w kwotach w mln zł.....	103
Wykres 8. Wysokość podatku rolnego w latach 2004–2017 (w q).....	112
Wykres 9. Globalna produkcja rolnicza roślinna, warzyw i ogółem w latach 2004–2016 (w mln zł)	121
Wykres 10. Nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze indywidualnych gospodarstw w Polsce (w mln zł).....	164
Wykres 11. Roczne transfery środków w ARiMR w latach 2004–2017 (w mld zł), wg stanu na 31.12.2017 r.	169
Wykres 12. Podmioty wpisane do ewidencji producentów rolnych ARiMR, wg stanu na 31.12.2017 r.	171
Wykres 13. Realizacja płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w ramach kampanii 2004–2017 (w mld zł), wg stanu na 31.12.2017 r.	178
Wykres 14. Kredyty inwestycyjne z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	187

Wykaz schematów

Schemat 1. Podział uregulowania rozwoju wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych.....	49
Schemat 2. Rodzaje dochodu.....	73
Schemat 3. Sposób obliczania dochodu z działalności z tytułu zarządzania.....	85
Schemat 4. Czynniki determinujące sytuację dochodową indywidualnego gospodarstwa rolnego	88
Schemat 5. Praktyczne zastosowanie wartości podatkowej w odniesieniu do niemieckiego gospodarstwa rolnego	93
Schemat 6. Czynniki przedstawiające dochody rolnicze.....	163
Schemat 7. Rozkład odpowiedzi na wybrane pytania dotyczące ogólnej charakterystyki rolników objętych badaniem	213